

**LIETUVOS EDUKOLOGIJOS UNIVERSITETAS
SOCIALINIŲ MOKSLŲ FAKULTETAS
EKONOMIKOS KATEDRA**

EKONOMINĖS IR SOCIALINĖS POLITIKOS STUDIJOS

EKONOMIKOS IR VERSLO SOCIALINIAI ASPEKTAI

Mokslinių straipsnių rinkinys (IX)

edukologija

Vilnius, 2012

UDK 338.1(474.5)

Ek34

Redakcinė kolegija:

pirmininkas LMA akademikas Algirdas Gaižutis (Lietuvos edukologijos universitetas)

pavadootojas doc. dr. Vytas Navickas (Lietuvos edukologijos universitetas)

doc. dr. Kęstutis Balys Paulavičius (Lietuvos edukologijos universitetas)

doc. dr. Raimundas Dužinskas (Lietuvos edukologijos universitetas)

Publikuojamus straipsnius recenzavo redakcinės kolegijos nariai arba jų paskirti ekspertai.

Recenzentai:

doc. dr. Viktorija Stasytė (Vilniaus Gedimino technikos universitetas)

dr. Romualdas Stankaitis (Lietuvos edukologijos universitetas)

Mokslinių straipsnių rinkinys apsvarstytas Lietuvos edukologijos universiteto Socialinių mokslų fakulteto Ekonomikos katedros posėdyje 2012 m. birželio 12 d. (protokolo Nr. 3), Socialinių mokslų fakulteto tarybos posėdyje 2012 m. birželio 22 d. (protokolo Nr. 8) ir rekomenduotas spausdinti.

LITHUANIAN UNIVERSITY OF EDUCATIONAL SCIENCES
FACULTY OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF ECONOMIC

STUDIES OF ECONOMICS AND SOCIAL POLICY

SOCIAL ASPECTS OF ECONOMY AND BUSINESS

Selection of scientific articles (IX)

edukologija

Vilnius, 2012

Editorial Board:

Chairman Academician of Algirdas Gaižutis (Lithuanian University of Educational Sciences)

Vice-chairman Assoc. Prof. Dr. Vytas Navickas (Lithuanian University of Educational Sciences)

Assoc. Prof. Dr. Balys Paulavičius (Lithuanian University of Educational Sciences)

Assoc. Prof. Dr. Raimundas Dužinskas (Lithuanian University of Educational Sciences)

Copyreaders:

Assoc. Prof. Dr. Viktorija Stasytytė (Vilnius Gediminas Technical University)

Dr. Romualdas Stankaitis (Lithuanian University of Educational Sciences)

The selection of scientific articles was considered and recommended for print on 12 June 2012 at the meeting (protocol No. 3) of Department of Economics of the Faculty of Social Sciences on 22 June 2012 at the meeting (protocol No. 8) of Board of Faculty of Social Sciences of Lithuanian University of Educational Sciences.

TURINYS

PRATARMĖ	7
PREFACE	8
<i>Antanas Buračas, Algis Žvirblis, Vytas Navickas</i>	
INTELEKTINIŲ IŠTEKLIŲ KOMPONENTŲ KOMPLEKSNIS	
VERTINIMAS	9
THE COMPLEX EVALUATION OF INTELLECTUAL RESOURCE	
COMPONENTS	29
<i>Džiuljeta Ruškytė, Aleksandras Vytautas Rutkauskas, Vytas Navickas</i>	
MOKESČIŲ SISTEMOS SANDARA IR JOS EFEKTYVUMAS	31
STRUCTURE OF THE TAX SYSTEM AND ITS EFFICIENCY	77
<i>Raimundas Dužinskas</i>	
EUROPOS SĄJUNGOS BENDROSIOS RINKOS FORMAVIMAS IR	
FUNKCIONAVIMAS	78
EUROPEAN UNION COMMON MARKET FORMATION AND	
FUNCTIONING	96
<i>Anicetas Ignotas</i>	
ATSINAUJINANČIŲ IŠTEKLIŲ ENERGIJOS PLĖTROS	
EKONOMINIS-SOCIALINIS ĮVERTINIMAS	97
ECONOMICAL AND SOCIAL EFFECTIVENESS DEVELOPMENT	
OF RENEWABLE ENERGY RESOURCES	107
<i>Angelė Kaušylienė, Virginija Žoštautienė</i>	
„LEADER“ PROGRAMA IR KONSULTANTŲ VEIKLA: ĮTAKA	
PROGRAMAI ĮGYVENDINTI IR POREIKIAI	108
LEADER PROGRAMME AND THE CONSULTANTS ACTIVITIES:	
IMPACT ON PROGRAMME IMPLEMENTATION AND THE NEEDS ..	141
<i>Kęstutis Balys Paulavičius, Vilma Kalinovicienė</i>	
LIETUVOS GYVENTOJŲ EMIGRACIJOS IŠTAKOS	142
INTERNATIONAL EMIGRATION OF THE INHABITANTS OF	
LITHUANIA	163
<i>Angelė Jelagaitė</i>	
MOKINIŲ VERSLUMO UGDYMO SVARBA BENDROJO	
LAVINIMO MOKYKLOJE	165
DIE BEDEUTUNG DER UNTERNEHMERISCHEN ERZIEHUNG	
DER SCHÜLER IN DER ALLGEMEINBILDENDEN SCHULEN	181

Angelė Kaušylienė, Virginija Žoštautienė

EUROPOS SĄJUNGOS INVESTICIJŲ Į ŽMOGIŠKĄJĮ KAPITALĄ KAIME ĮVERTINIMAS	183
ASSESSMENT OF EU INVESTMENT IN HUMAN CAPITAL IN RURAL AREAS	221

Juozas Vijeikis

KONKURENCINGUMO VALDYMO LYGMENYS IR VEIKSNIAI GLOBALIZACIJOS SĄLYGOMIS	223
THE FACTORS OF COMPETITIVENESS AT MANAGEMENT LEVELS IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION	238

Valdas Pruskus

TARPKULTŪRINIŲ KOMPETENCIJŲ UGDYMO(SI) SOCIOKULTŪRINIAI ASPEKTAI	239
SOCIOCULTURAL ASPECTS OF TRAINING (LEARNING) OF CROSS-CULTURAL COMPETENCIES	257

PRATARMĖ

Straipsnių rinkinys pratęsia ankstesnių Lietuvos edukologijos universiteto leidinių tradiciją ir dėmesį sutelkia į aktualius ekonomikos ir socialinės plėtros klausimus.

Intelektinių išteklių vertinimas, žmogiškųjų išteklių valdymas, emigracija, mokesčių sistemos funkcionavimas, tarpkultūrinė komunikacija – tai svarbios ir reikšmingos mokslinių tyrimų sritys, kurias autoriai gvildena savo straipsniuose.

Straipsnių rinkinyje aiškiai išreikštas nagrinėjamos problematikos santykis su Lietuvos raidos klausimais. Tai suteikia straipsniams praktinio taikymo galimybes ir teorinių nuostatų patikrinimą realių procesų atvejais.

Dalis straipsnių autorių tyrimų sritį identifikuoja kaip Europos Sąjungos ekonominės erdvės ir nacionalinių ekonomikų sąveiką, tuo praplėsdami mokslinius tyrimus ir platesniame kontekste įprasmindami mokslinio tyrimo rezultatus.

Autoriai tikisi, kad mokslinių straipsnių rinkinys sudomins mokslininkus, dėstytojus ir specialistus, besidominčius socialinės bei ekonominės raidos procesais.

PREFACE

This collection of articles continues the tradition of the Lithuanian University of Educological Sciences and focuses on the topical questions of economy and social development.

The authors concentrate on important research areas of evaluation of intellectual resources, management of human resources, emigration, functioning of tax system, intercultural communication.

The relation between the analysed problems and the development of Lithuania is clearly revealed in this collection.

That confers on these articles practical application possibilities and verification of the theoretical provisions through real processes.

Some of the authors identify the scope of research as an interaction between EU economic area and national economies in this way deepening their research and giving meaning to the research results in a wider context.

The authors expect attention from scientists, professors and experts interested in the knowledge of the processes related to social and economic development.

INTELEKTINIŲ IŠTEKLIŲ KOMPONENTŲ KOMPLEKSINIS VERTINIMAS

Antanas Buračas, Algis Žvirblis, Vytas Navickas

Santrauka. Atlikta analizė rodo, kad, Pasaulio banko ir Pasaulio ekonomikos forumo ekspertų vertinimu, daugelis Lietuvos intelektinių išteklių komponentų yra palyginti žemesnio lygio nei kiti šalies konkurencingumo determinantai. Lyginant su Skandinavijos šalimis, Lietuvoje daug žemiau įvertintas inovacinės veiklos aktyvumas ir aukštųjų technologijų diegimas. Be to, nepateikiamas *kompleksinis* šalių intelektinių išteklių vertinimas. Išnagrinėjus nacionalinių intelektinių išteklių komponentus, pristatomas jų kompleksinio daugiakriterio vertinimo modelis, Lietuvos vertinimas atliktas taikant kriterijų reikšmių ir jų reikšmingumų sandaugų sumavimo metodą (angl. *Simple Additive Weighting*). Pabrėžiama, kad daugiakriterius sprendimų paramos metodus tikslinga taikyti modeliuojant programines alternatyvas ir pagrindžiant valstybės intelektinių išteklių plėtros strategijos nuostatas bei patikslintai reitinguojant naująsias Europos Sąjungos (ES) valstybes pagal intelektinių išteklių plėtros kriterijų.

Prasminiai žodžiai: *intelektiniai ištekliai, komponentai, ekspertiniai vertinimai, plėtros strategija, kompleksinis vertinimas, daugiakriterio vertinimo metodai.*

Įvadas

Nagrinėjant intelektinius išteklius, pirmiausia turimas omenyje organizacijos lygmuo ir jos intelektinis kapitalas, žmogiškasis kapitalas, intelektinė nuosavybė, netgi nematerialusis turtas. Organizacijos intelektinis kapitalas, pasak R. Mikulėnienės (2004, 2000) ir R. Jucevičiaus (2000), yra organizacijai priklausantis ar prieinamas naudoti intelektinis turtas, turintis potencialą kurti vertę, o intelektinis turtas suprantamas kaip jai priklausantis, su intelektu ar jo naudojimu susijęs vertingas objektas. Potencialas gali būti apibrėžtas pagal galimybę panaudoti šį turtą šiuo metu ar ateityje produktyviai vertės kūrimo grandinėje, remiantis turto naudotojo strateginiais sprendimais. Intelektinis kapitalas, kaip nematerialiojo turto dalis, yra labiausiai finansiškai neapčiuopiamas, ir yra gana sunku nustatyti jo vertę. Vis dėlto siekiant nustatyti

intelektinio kapitalo reikšmę formuojant bendruosius išteklius bei didinant konkurencingumą, būtina atskleisti jo struktūrą bei veiksnius, darančius įtaką vertės augimui.

Kadangi intelektinis kapitalas, kaip ekonominių procesų elementas, pradėtas analizuoti tik XX a. pabaigoje, tarp pasaulio mokslininkų kol kas nėra susiformavusios bendros nuomonės apie intelektinio kapitalo struktūrinės dalis, jų tarpusavio sąveiką. Tačiau sutariama, kad intelektinis kapitalas yra šiuolaikinės ekonomikos variklis, skatinantis bendrą ekonomikos augimą, aukštųjų technologijų plėtojimąsi bei motyvuojantis diegti naujoves siekiant sėkmingai konkuruoti globaliose rinkose. Stengiamasi atskleisti ir išaiškinti intelektinio kapitalo struktūros ypatumus bei pateikti teorines prielaidas, kurios padėtų susisteminti intelektinio kapitalo komponentus. Intelektinio kapitalo teorijoje galima rasti keletą siūlomų galimų struktūrizavimo būdų. Tokia teorijų, sugrupuotų pagal kriterijus, kurie nusako intelektinio kapitalo komponentus ir jų skaičių, visuma pateikta 1 lentelėje (čia pagal I kriterijų išskiriami 3 intelektinio kapitalo komponentai: žmogiškasis, struktūrinis ir santykių kapitalas; pagal II kriterijų išskiriami 2 intelektinio kapitalo komponentai: žmogiškasis ir struktūrinis kapitalas; pagal III kriterijų – 4 intelektinio kapitalo komponentai: žmogiškasis, struktūrinis, santykių kapitalas ir intelektualinė nuosavybė).

Taigi sąvoka *intelektinis potencialas* organizacijos lygmeniu apima tiek jau nusistovėjusias intelektualinės nuosavybės sritis (autorines teises, patentus, sudėtingiau nustatomos vertės vadybos, technologinės plėtros, informacinių produktų bei finansų intelektualines naujoves¹.

¹ Buračas A. The Competitiveness of the EU in the context of the intellectual capital development. *Intellectual Economics*, 2007, vol. 1(1), p. 19–28.

Organizacijos intelektualio kapitalo teorijų struktūrizavimas

Kriterijus	Teorijos autoriai	Apibūdinimas	Komponentai, jų struktūra
I	T. A. Stewart (1997), N. Bontis (1998) R. Mikulėnienė, R. Jucevičius (2000)	Intelektinis kapitalas – tai nematerialių išteklių srautas, kuris kuria organizacijos pridėtinę vertę. Intelektinis kapitalas – tai žinios, kurios gali būti konvertuojamos į vertę. Jį sudaro trys pagrindinės dalys: darbuotojų, struktūrinis ir santykių kapitalas.	Žmogiškasis kapitalas (darbuotojų kompetencija, motyvacija, žinios, gebėjimai, kūrybiškumas, inovatyvumas). Struktūrinis kapitalas (organizacijos kultūra, informacinės sistemos, duomenų bazės, procesai, metodai, įvairūs). Vartotojų (santykių) kapitalas (rinkovados kanalai; ryšiai su klientais, tiekėjais, konkurentais; rinkos orientacija). Darbuotojų kapitalas (žinios, gebėjimai, patirtis). Struktūrinis kapitalas (<i>know-how</i> , žinios, egzistuojančios organizacijos neapčiuopiamuose mechanizmuose, struktūrose ir procedūrose). Santykių kapitalas (santykiai su vartotojais, tiekėjais ir suinteresuotais asmenimis).
II	L. Edvinsson, M. S. Malone (1997) (Skandija) G. Tovstiga, E. Tulugurova (2009)	Intelektinis kapitalas – tai žmogiškasis ir struktūrinis kapitalas. Intelektinis kapitalas – tai esminis veiksnys, skatinantis organizacijų konkurencingumą, inovacijų ir naujų technologijų diegimą.	Žmogiškasis kapitalas. Struktūrinis kapitalas (informacinės sistemos, duomenų bazės, organizacinė struktūra, metodai, įvairūs, patentai). Žmogiškasis kapitalas (ir prisitaikymas). Struktūrinis kapitalas (organizacijos santykiai, kultūra, infrastruktūra, tyrimai ir plėtra).
III	J. Roos ir kt. (1998)	Intelektinis kapitalas – tai organizacijoje vykstantys ekonominiai procesai ir nematerialūs turtas.	Žmogiškasis kapitalas. Struktūrinis kapitalas. Ryšiai su trečiaisiais asmenimis (tiekėjais, klientais, konkurentais). Struktūrinio kapitalo atnaujinimas ir tobulinimas (nauji produktai bei paslaugos, tyrimai ir plėtra, verslo procesų tobulinimas).
IV	B. E. Lynn (1998)	Intelektinis kapitalas – tai naujų idėjų ir inovacijų vertė, kuri nulemia organizacijos konkurencingumą.	Žmogiškasis kapitalas. Struktūrinis kapitalas. Santykių kapitalas. Intelektinė nuosavybė (autorinės teisės, patentai, <i>know-how</i> , licencijos, franšizės).

Išsamiau analizuojant mokslo darbus, skirtus intelektinių išteklių vertinimo problematikai, pirmiausia matyti, kad tai irgi daugiausia nagrinėjama organizacijos lygmeniu. Įvardytinos *strateginės priemonės taikyti kritinėms žinioms ir įgūdžiams* (angl. STOCKS – *Strategic Tools to Capture Critical Knowledge and Skills*²) ir susiję *pridėtinės vertės kokybės vadybos procesai* (angl. VAQMP – *Value Added Quality Management Processes*). Remiantis šiais principais nuosekliai parenkami intelektinio kapitalo rodikliai ir nustatomi jų prioritetai bei subordinacija. Tačiau vis dėlto teikiami vertinimai ir išvados daugiausia remiasi ekspertine specialistų apklausa. Išskirtini D. Weziako (2007)³ atlikti intelektinio kapitalo komponentų vertinimai, kritiškai naudojantis K. E. Sweiby, Skandija grupės⁴, C. Stamo ir Andriesseno (2009)⁵ tyrimų metodine patirtimi, juos integruojantys su itin svarbiais socialiniais veiksmingumo parametrais, tokiais kaip gėrovės, pasitenkinimo, laimės įverčiai, J. L. Navarro ir kt. (2011)⁶ kriterinės sistemos. Daugiausia dėmesio skiriama paplitusiam skirtumų matavimo tarp aktyvų balansinės ir rinkos vertės (integruota rinkos vertė neretai nustatoma tik pagal vertybinių popierių kotiruotes) metodui. Tačiau pripažįstami ir akivaizdūs šio metodo trūkumai: dideli vertybinių popierių rinkos vertės svyravimai, keblumai nustatant bei išskiriant konkrečių intelektinių paslaugų dedamųjų kiekybinį įnašą, taip pat tai, kad didžiausias intelektinio kapitalo svoris tenka inovatyvioms firmoms, kurios neretai nekotiruojamos oficialiose rinkose dėl privalomų patikimumo reikalavimų. Kompleksinio naujųjų ES šalių intelektinių išteklių komponentų bei veiksmų, lemiančių jų plėtros tempus, vertinimo klausimams skiriama nepakankamai

² Chan P. Ch., Lee W. B. Knowledge Audit with Intellectual Capital in the Quality Management Process: An Empirical Study in Electronics Company. *The Electronic Journal of Knowledge Management*, 2011, vol. 9(2).

³ Weziak D. Measurement of national intellectual capital application to EU countries. *An Integrated Research Infrastructure in the Socio-economic Sciences*, 2007, No. 13. Prieiga per internetą: <<http://iriss.ceps.lu/documents/irisswp81.pdf>>.

⁴ Skandia Navigator. *Intangibles Valuation*, 2011. Prieiga per internetą: <http://www.valuebased-management.net/methods_skandianavigator.html>.

⁵ Stam C., Andriessen D. *Intellectual Capital of the European Union 2008*. 1rd European Conference of Intellectual Capital. Netherlands, 2009.

⁶ Navarro J. L. A. et al. Estimation of intellectual capital in the European Union using a knowledge model. Proceedings of Rijeka Faculty of Economics. *Journal of Economics and Business*, 2011, vol. 29.

dėmesio, o daugiakriterės analizės metodika nėra taikoma. Lietuvoje intelektinių išteklių moksliniai tyrimai plėtojami nesistemiškai, jais nepakankamai remiamasi formuojant valstybės strateginės plėtros įžvalgas (šiuo metu – iki 2030 m.) bei siekiant didinti šalies ekonominį konkurencingumą⁷.

Nagrinėjant daugiakriterio vertinimo metodų taikymo perspektyvas⁸, atsižvelgtina į tai, kad pirmiausia labai svarbu identifikuoti Lietuvai ir kitoms Baltijos šalims būdingus intelektinių išteklių komponentus. Tai reikalauja išsamios analizės, taip pat reikia remtis tarptautinių organizacijų sukauptomis duomenų bazėmis bei jų atliktais ekspertiniais vertinimais, kurių pagrindu ranguojamos pasaulio valstybės.

Tyrimo tikslas – išnagrinėti Baltijos šalių, pirmiausia Lietuvos, intelektinių išteklių komponentus ir parengti jų vertinimo konstrukta.

Tyrimo objektas – valstybės intelektiniai ištekliai.

Tyrimo metodai: specialiosios mokslinės literatūros intelektinių išteklių strateginės plėtros klausimais analizė, statistinės informacijos lyginimas, grupavimas, ekspertinių vertinimų apibendrinimas, daugiakriterio vertinimo kriterijų reikšmių ir jų reikšmingumų sandaugų sumavimo metodas.

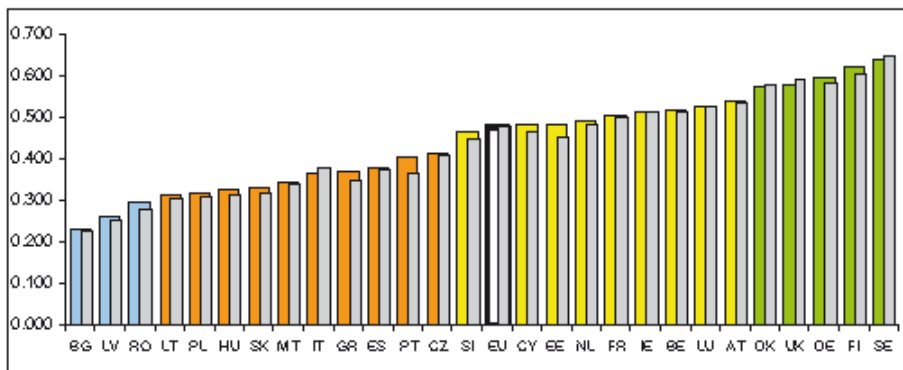
Darbo naujumas – intelektinių išteklių daugiakriterio vertinimo modelis ir jo taikymas kompleksiskai vertinant Lietuvos intelektinių išteklių komponentus.

Svarbiausieji intelektinių išteklių komponentai

Pripažįstama, kad nuo XX a. pabaigos sėkmingiausiai makroekonominės ir socialinės sistemas plėtojo tos EBPO šalys, kurių makroekonominis augimas rėmėsi pralenkiančiu intelektinio potencialo augimu, o palankaus inovacinio klimato sukūrimas ir tarptautinio konkurencingumo palaikymas buvo tarp svarbiausių strateginės plėtros prioritetų. Tai akivaizdžiai matyti iš skelbtų Europos inovacijų lentelės duomenų (žr. 1 pav.).

⁷ Buračas A., Žvirblis A. Plėtros prioritetų daugiakriterio pagrindimo principai. *Taikomoji ekonomika: sisteminiai tyrimai*, 2009, Nr. 2(3), p. 129–142.

⁸ Žvirblis A., Buračas A. The consolidated measurement of the financial markets development: the case of transitional economies. *Technological and economic development of economy*, 2010, vol. 16(2), p. 266–279.

Parengta remiantis: *European Innovation Scoreboard*.

1 pav. Inovacinės veiklos suvestinių indeksų ES šalyse palyginimas 2005–2009 m.

Lietuva ir Latvija – tarp turinčių mažiausius ir lėtai kylančius inovacinės veiklos indeksų lygius (kairėje); dešinėje – pirmaujančios šalys; viduryje – sėkmingos šalys.

Labai svarbi dimensija, išreiškianti intelektualio potencialo plėtrą ir stipriai lemianti jo svarbą kuriant pridedamąją vertę naujų technologijų bei inovatyvių sprendimų pagrindu, yra palyginamosios investicijos į intelektualio kapitalo komponentus. Analizuojant investicijas į žmogiškąjį ir struktūrinį kapitalą, matyti gana skirtingas jų plėtros lygis daugelyje šalių.

2 lentelė

**Inovacijų plėtros komponentų vertinimas
(Baltijos šalių palyginimas pagal bendrąjį indeksą)**

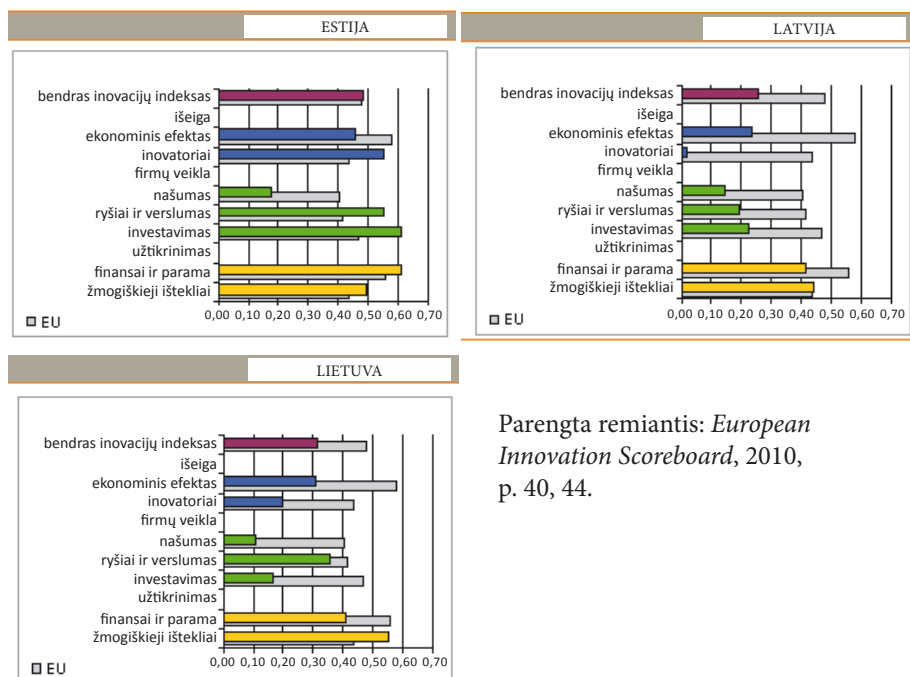
Šalys	Naujų produktų išleidimas	Pasenusių technologijų ar produktų pakeitimas	Išsiplėtimas į naujas rinkas	Rinkų dalies didinimas	Produktų kokybės pagerinimas	Organizacinis prisitaikymas prie inovacijų	Gamybinis prisitaikymas prie inovacijų	Sąlyginis darbo sąnaudų sumažinimas
ES 27	52,2	34,5	39,6	42,4	56,6	33,9	31,7	28,1
Estija	36,5	35,8	24,1	32,3	50,8	31,1	33,9	21,3
Lietuva	30,3	26,4	26,5	32,8	42,8	26,6	27,7	28,3
Latvija	12,2	9,3	11,3	8,9	12,6	7,4	10,3	6,9

Parengta remiantis *Eurostato* duomenimis: *Science, technology and innovation in Europe*, 2011, p. 90. Prieiga per internetą: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/product_details/publication?p_product_code=KS-31-11-118>.

Inovacinės veiklos Baltijos šalyse sudedamųjų analizė rodo, kur šios šalys apskritai daugiausiai atsilieka ir kiek konkrečiai atsilieka nuo ES vidurkių, plėto-

jant šios veiklos išteklius ir vykdytojus (2 pav.). Lietuvoje labiausiai atsiliekena firmų investicijų ir inovatorių veiklos bei jų ekonominio rezultatyvumo požiūriu.

Intelektinių išteklių komponentus taip pat galima grupuoti išskiriant intelektinius aktyvus, investicijų į intelektinę plėtrą pobūdį ir intelektinių išteklių efekto rodiklius⁹. Viena vertus, kaip ir bet kuris kitas grupavimas, pateikiamasis autoriaus yra iliustracinis, pvz., neatspindi aktyvų, susijusių su intelektiniu kapitalu, bet tiesiogiai neįeinančių į jo sudėtį, taip pat neapima visų būtinausių išskirtinų sudedamųjų, pvz., tokių kaip žmogiškojo potencialo verslumo, kūrybingumo, padorumo įverčiai. Kita vertus, pateikiami rodikliai yra artinti prie realiai matuotinių veiksmingų žymų ir nemažai skiriasi nuo praktiškai išskiriamų ir teikiamų Pasaulio banko ekspertų grupių metodikose.

Parengta remiantis: *European Innovation Scoreboard*, 2010, p. 40, 44.

2 pav. Baltijos šalių ir ES inovacinės veiklos sudedamųjų palyginimai

⁹ Buračas A. The Competitiveness of the EU in the context of the intellectual capital development. *Intellectual Economics*, 2007, vol. 1(1), p. 19–28.

Jų paskirtis yra pateikti bendradimensinius labai skirtingo išsivystymo ir nevienodos statistikos šalių duomenis (pavyzdys – itin supaprastintas švietimo ir žmogiškųjų išteklių, inovacijų, informacinių technologijų vertinimas).

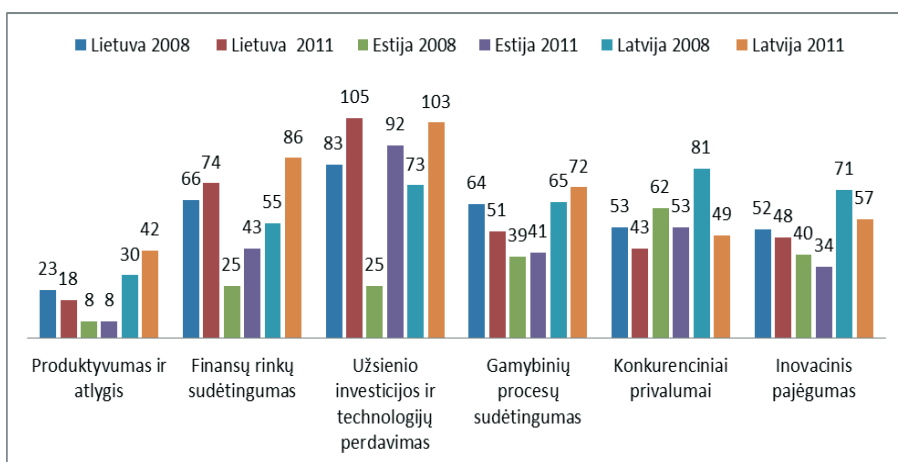
Lietuvos intelektinių išteklių lyginamoji studija

Lietuvos intelektinių išteklių plėtros rodikliai sugretintini su kaimyninių šalių analogiškais rodikliais tiek vertinant juos pagal nustatytą metodiką balais, tiek tarptautiniais reitingais, parodančiais pasaulyje užimamą vietą. Atliekant analizę panaudota Pasaulio ekonomikos forumo (*World Economic Forum, 2009-10 Report*) skelbti „Globalaus konkurencingumo“ (*The Global Competitiveness Report, 2010–2011*) indeksai, „Žinios plėtrai“ (*Knowledge for Development, 2011*), „Verslo plėtotės“ (*Doing Business, 2011*) programų ataskaitos bei ekspertiniai vertinimai. Iš 2 lentelėje pateiktų duomenų matyti Lietuvos atsilikimas nuo kaimyninių šalių pagal inovacinių paslaugų plėtotę ir pagal organizacinio ir įmonės kapitalo lygių sąsajas. Pagal suminį inovatyvumo indeksą Lietuva ES užima tik 25 vietą¹⁰. Būtent inovacinis atsilikimas pagilino sunkesnes 2008–2010 m. pasaulio krizės pasekmes Latvijoje: jei Estija ir Lenkija nuo ES vidurkio ne daug atsiliko pagal naujų produktų išleidimą ar išsiplėtimą į naujas rinkas, tai Lietuvoje ir ypač Latvijoje tas atsilikimas buvo žymiai didesnis. Dalis Lietuvos intelektinių išteklių rodiklių tarp 130 pasaulio valstybių yra daug žemesni nei bendrasis šalies konkurencingumas. Kaip rodo *Eurostat* skelbti duomenys, Baltijos valstybės ypač atsilieka verslo inovacijų (produktų, vadybos, rinkodaros) srityje, todėl jų intelektualio potencialo sudedamųjų tyrimai yra ypač aktualūs: tarp 27 ES šalių narių inovacinės veiklos (vidurkis apie 48 proc.) aukščiausių rodiklių pasiekė Vokietija (79,9 proc.). Latvijoje atitinkamas rodiklis sudarė vos 24,3 proc., Lenkijoje – 27,9 proc., Lietuvoje – 30,3 proc.¹¹ Be to, per nagrinėtus 3 metus Lietuvoje ir Latvijoje šis rodiklis net pablogėjo. Atitinkamai kooperavimo inovacijų srityje rodiklis Estijoje buvo vienas geriausių – 48,6 proc., tuo tarpu Latvijoje – vienas blogiausių – vos 16,6 proc.

¹⁰ European Commission. *Innovation Union Scoreboard, 2010*. Prieiga per internetą: <http://www.proinno-europe.eu/inno-metrics/page/innovation-union-scoreboard-2010>.

¹¹ *Eurostat: Science, technology and innovation in Europe, 2011*, p. 81–84.

Baltijos valstybių konkurencingumo (pagal poveikį intelektiniam potencialui) pokyčiai pateikti 3 pav. Tenka pabrėžti, kad Lietuvos įsipareigojimai pagal ES „Euro plus“ programą didinti konkurencingumą gana riboti: jie apima siekimą mažinti administracinę našą, restruktūrizuoti elektros ir gamtinių dujų sektorius pagal III ES energetikos paketą, taip pat įgyvendinti inovacinių čekių schemą, remti inkubacinę naujai plėtojamų verslų veiklą, konsoliduoti aukštojo mokslo tinklą ir gerinti studijų kokybę, suvienodinti darbo apmokėjimo sąlygas darbuotojams, dirbantiems vienodos kvalifikacijos ir sudėtingumo darbą skirtingose valstybės finansuojamose įstaigose¹².

Parengta remiantis: *The Global Competitiveness Report, 2010–2011*. Ed. by Klaus Schwab. Prieiga per internetą: <<http://www.weforum.org/en/media/publications/CompetitivenessReports/index.htm>>.

3 pav. Baltijos valstybių konkurencingumo pokyčiai (pagal poveikį intelektiniams ištekliams)

3 pav. rodo, kad per lyginamą laikotarpį, matyt, dėl jo specifikos (krizės metai) kai kurie pasirinkti konkurencingumo rodikliai Baltijos šalyse netgi pablogėjo – pirmiausia finansų rinkų sudėtingumo, užsienio investicijų ir technologijų perdavimo bei panaudojimo srityse. O konkurencinių pranašumų ir inovacinio pajėgumo rodikliai tuo pat metu pagerėjo. Gamybinių procesų sudėtingumo ir

¹² *Europos Komisijos tarnybų darbinis dokumentas. Lietuvos nacionalinės reformų programos ir konvergencijos programos vertinimas, 2011, p. 7–8.*

produktyvumo bei atlygio susiejimo lygmuo pagerėjo tik Lietuvoje. Lietuvos informacinės visuomenės plėtros strategija numato šiuos prioritetus plėtojant informacinę visuomenę: gyventojų kompetencija ir socialinė sanglauda; viešojo administravimo modernizavimas, panaudojant informacines technologijas, žinių ekonomika bei lietuvių kultūra.

Labai svarbi intelektinių išteklių sudedamoji dalis yra informacinių ir ryšių technologijų (IRT) plėtra. Tačiau aukštosioms ir vidutiniškai aukštomis technologijoms kurti šiandien tenka vos 5–6 proc. Lietuvoje sukuriamos pridėtinės vertės ir BVP (ES vidurkis – 23 proc.). Informacijos apie prekes arba paslaugas 2011 m. pradžioje Lietuvoje ieškojo 86 proc., elektroniniu paštu naudojosi 81 proc. gyventojų. Internetinės bankininkystės paslaugomis naudojosi 65 proc. 16–74 metų amžiaus internetų (41 proc. visų šios amžiaus grupės gyventojų). Tuo pat metu su valstybės institucijomis bendravo ir elektroninėmis viešosiomis paslaugomis naudojosi 44 proc. savaveiksmių internetų (28 proc. visų šios amžiaus grupės gyventojų). Iš šių duomenų nematyti, kiek šios internetinės technologijos padėjo plėtoti smulkaus ir vidutinio verslo sprendimus, nors rodo raiškiai intensyvėjantį jų naudojimą ugdant intelektinius gebėjimus bei informacinį aprūpinimą integruojantis į ES.

Kai kurių Skandinavijos ir Baltijos šalių informacinės visuomenės rodiklių palyginimas pateikiamas 3 lentelėje. Iš jos matyti, kad kelios Baltijos šalys užtikrina ne blogesnę interneto prieigą plėtojant e. vyriausybės paslaugas: teikiant ataskaitas, dalyvaujant viešuose konkursuose, nei vidutiniškai ES (Estija netgi aukščiau vidurkio). Pagal didesnę dalį pasirinktų rodiklių nedideli Skandinavijos ir Lietuvos bei Estijos šalių skirtumai.

**Skandinavijos ir Baltijos šalių informacinės visuomenės rodiklių
palyginimas**

Rodikliai (proc.)	ES 27	EE	LT	LV	DK	SE	FI
E. vyriausybės paslaugos:							
• naudojamos verslo įmonių	71	79	91	64	90	86	96
• prieinamumas <i>on-line</i>	74	90	60	65	84	95	89
Įmonės su interneto prieiga:	94	95	95	88	98	95	100
• su plačiaryšio galimybe	83	86	58	62	82	89	94
• interneto prieiga su valdžios instancijomis	71	79	91	64	90	86	96
• interneto prieiga ataskaitoms valdžiai	55	64	85	51	66	61	83
• interneto prieiga dalyvaujant viešuose konkursuose	11	14	23	10	11	15	...

EE – Estija, LT – Lietuva, LV – Latvija, DK – Danija, SE – Švedija, FI – Suomija.

Parengta remiantis: Prause G, Reidolf M. What do SMEs expect from E – government services? *Business-Science-Government Partnership: Fostering Country competitiveness*. International Conference Proceedings, International Business School at Vilnius University, Vilnius, 21–23 September, 2011.

Projekte „Lietuva 2030“ pasigendama kai kurių svarbių nacionalinių intelektinių išteklių plėtros prioritetų bei krypčių, kurie akcentuojami kaimyninių valstybių analogiškose programose šiam laikotarpiui, siekiant užtikrinti didesnę konkurencingumą, numatant globalius iššūkius valstybės ir visuomenės plėtrai dėl sparčios technologijų pažangos, demografinio senėjimo ir pan. procesų poveikio. Kompleksinis Lietuvos intelektinių išteklių vertinimas leistų sustiprinti jo plėtotės ir racialesnio šakinio paskirstymo perspektyvas, jos sektorinę struktūrą, reikalingas nacionalinėms ateities strategijoms „Lietuva 2020“ ir „Lietuva 2030“.

Pateikta Lietuvos intelektinių išteklių komponentų ir plėtros procesų analizė rodo turimos statistikos nepakankamumą ir tai, kad trūksta taikytinų vertinimo kriterijų visumos. Be abejo, reikalinga plačiau taikyti kompleksinio vertinimo metodiką, integruoti kiekybinius ir kokybinius (ekspertinius) vertinimus.

Daugiakriterio vertinimo metodų taikymas

Nagrinėjant integruoto kiekybinio vertinimo metodus apskritai, pirmiausia nagrinėtini perspektyviausi daugiakriteriai metodai¹³. Kiekybiškai vertinant socialinius procesus, ypač nustatant integrinius dydžius, itin dažnai taikomas kriterijų reikšmių ir jų reikšmingumų sandaugų sumavimo (KRRSS) metodas (angl. SAW). Esminis jo pranašumas yra tai, kad šis metodas iš principo leidžia sujungti skirtingo pobūdžio pirminius rodiklius (veiksnius) ir nustatyti integrinį dydį, tačiau visi rodikliai turi būti maksimizuojamieji. Metodo kriterijus tiksliai atspindi kiekybinių daugiakriterių metodų idėją – rodiklių reikšmių ir jų svorių sujungimą į vieną dydį. Jis taikytinas tuo atveju, kai visi rodikliai (veiksniai) sistemoje yra tarpusavyje priklausomi, taip pat ir tuo atveju, kai rodiklių (veiksmų) sąveika sistemoje ir tos sąveikos įtaka integriniam dydžiui nėra reikšminga. Pastaruoju atveju, kaip rodo praktika, esant nedideliame identifikuotų veiksmų skaičiui, galima priimti, kad nurodytieji rodikliai (veiksniai) tarpusavyje yra nepriklausomi, kaip tai atskleidžia, pvz., C. Zapounidis ir M. Doumposas (2002)¹⁴ bei V. Podvezko (2007)¹⁵.

Taikant KRRSS metodą, ypač svarbu suformuoti adekvačią vertinimo kriterijų ir rodiklių sistemą. Ypatumas tas, kad, kaip matyti iš pavadinimo, turi būti nustatytas kiekvieno kriterijaus reikšmingumas. Svarbi sąlyga: jų įtakos integriniam parametrai reikšmingumo koeficientų suma turi būti lygi 1 arba 100 proc.¹⁶ Svarbios tokio kiekybinio vertinimo sąsajos su SSGG analize bei scenarijų sudarymu. Studijos autoriai šį metodą taikė daugelyje situacijų, taip

¹³ Parkan C., Wu M. L. Comparison of three modern multicriteria decision – making tools. *International Journal of Systems Science*, 2000, vol. 31(4), p. 497–517; Dombi J., Zsiros A. Learning multicriteria classification models from examples: Decision rules in continuous space. *European Journal of Operational Research*, 2005, vol. 160(3), p. 663–675; Gaganis C., Pasiouras F., Zopounidis C. A multicriteria decision framework for measuring banks' soundness around the world. *Journal of Multi-Criteria Decision Analysis*, 2006 January–June, vol. 14(1–3), p. 103–111.
¹⁴ Zapounidis C., Doumpos M. Multi-criteria decision aid in financial decision making: methodologies and literature review. *Journal of Multi-Criteria Decision Analysis*, 2002, vol. 11(4–5), p. 167–186.

¹⁵ Podvezko V. Determining the level of agreement of expert estimates. *International Journal of Management and Decision Making*, 2007, vol. 8(5/6), p. 586–600.

¹⁶ Ginevičius R., Butkevičius A. Naujų Europos Sąjungos šalių ekonominės plėtros daugiakriteris įvertinimas. *Verslas: teorija ir praktika*, 2005, t. VI, Nr. 2.

pat ir kompleksiskai vertindami verslo finansų sistemas¹⁷. Taip skaičiuojama visų rodiklių pasvertų normalizuotų (bedimensių) reikšmių suma, o geriausią variantą paprastai atitinka didžiausia integrinio kriterijaus reikšmė.

Bazinį modelį, skirtą kompleksiniam vertinimui taikant daugiakriterį KRRSS metodą ir priimant, kad identifikuoti veiksniai tarpusavyje yra nepriklausomi, bendruoju atveju galima išreikšti tokiu būdu:

$$E(I) = \sum_{i=1}^{i=n} a_i E_i; \sum_{i=1}^{i=n} a_i = 1, \quad (1)$$

čia $E(I)$ – bendrasis lygio indeksas; E_i – lemiantys veiksniai; a_i – veiksmų tiesioginės įtakos integriniam dydžiui $E(I)$ reikšmingumo koeficientai.

Taikant pateiktą bazinį vertinimo modelį konkrečioje situacijoje turi būti formuojamas adekvatus esminių veiksmų kompleksas. Jų įtakos reikšmingumai gali būti nustatomi objektyvios informacijos pagrindu atliekamais skaičiavimais, taip pat jie gali būti nustatomi ir ekspertiniu būdu¹⁸. Ekspertinių vertinimų patikimumas pasiekiamas taikant atitinkamas metodikas, tarkime, pagal konkordancijos koeficiento W reikšmes ir šio koeficiento reikšmingumo χ^2 parametą.

Taip pat panagrinėsime naudingumo funkcijų metodus. Sprendžiant analogiškus uždavinius, manytina, galima plačiau taikyti (ypač suteikus tam tikriems kriterijams išskirtinį reikšmingumą) naudingumo funkcijų metodus. Nagrinėjant naudingumo funkcijų metodus, leidžiančius vertinti labai sudėtingas ir įvairialypes (daugelio požymių) problemas, tarp jų aktualias šalies ekonomikos plėtrai, pirmiausia tenka pabrėžti esant didžiulę jų įvairovę. Išskiriamos vieno požymio ir daugelio požymių naudingumo funkcijos. Pastarųjų formavimas, be

¹⁷ Žvirblis A., Mačerinskienė I., Buračas A. Įmonių konkurentų potencialo vertinimo principai ir baziniai modeliai. *Intelektinė ekonomika*, 2008, Nr. 1(3); Žvirblis A., Buračas A. The consolidated measurement of the financial markets development: the case of transitional economies. *Technological and economic development of economy*, 2010, vol. 16(2), p. 266–279.

¹⁸ Shiu H. J. The Application of the Value Added Intellectual Coefficient to Measure Corporate Performance: Evidence from Technological Firms. *International Journal of Measurement*, 2006. Prieiga per internetą: <http://findarticles.com/p/articles/mi_qa5440/is_200606/ai_n21393124/>; Burinskienė M., Rudzkiene V. Future insights, scenarios and expert method application in sustainable territorial planning. *Technological and Economic Development of Economy*, 2009, vol. 15(1), p. 10–25.

abejo, yra sudėtingas uždavinys, tačiau, taikant agregavimo metodiką, galimas daugelio požymių naudingumo funkcijų išskaidymas į dalines naudingumo funkcijas, vėliau iš jų komponuojant bendrąją daugelio požymių naudingumo funkciją. Tai leidžia (žinoma, esant tam tikroms vertinimo sąlygoms) labai supaprastinti uždavinio sprendimo algoritmą¹⁹.

Gaunant supaprastintas, tačiau teoriškai pagrįstas klasikinės naudingumo funkcijos išraiškas remiamasi dalinių naudingumo funkcijų sumavimu įvertinant kiekvienos iš jų svertinį parametą. Jis išreiškia, kiek prie bendrojo naudingumo prisideda kiekvienas lokalus naudingumas. Šiuo atveju bendrojo naudingumo funkcija turi tokią išraišką:

$$W(u_1, u_2, \dots, u_n) = a_1 u_1 + a_2 u_2 + \dots + a_n u_n, \quad (2)$$

čia $a_1, \dots, a_n$ – koeficientai, atspindintys individualių naudingumų svarbą (svo-rius).

Yra ir kitų individualių naudingumo funkcijų agregavimo į bendrąją naudingumo funkciją metodų, tačiau vis dėlto nei vienas jų negali tiksliai atspindėti jų visumos.

Manome, kad bendruoju atveju, ranguojant programines alternatyvas, tikslinga remtis tokia adityviąja naudingumo funkcija:

$$U_k = \prod_{k=1}^K w_k \prod u_h(x_{hk}), \quad (3)$$

čia w_k – svarumo parametras pagal kiekvieną požymį ($k = 1, 2, \dots, K$ – požymio identifikacinis indeksas; $h = 1, 2, \dots, H$ – vertinamos alternatyvos identifikacinis indeksas); $u_h(x_{hk})$ – vienos dimensijos dalinė naudingumo funkcija, atitinkanti h_n alternatyvą, vertinamą pagal k_n požymį.

Tokiu būdu daugiakriterio vertinimo metodai (kitais tarant, turimas teorinis daugiakriterio vertinimo potencialas) gali būti adaptuoti ir taikomi vertinant

¹⁹ Buračas A., Žvirblis A. Plėtros prioritetų daugiakriterio pagrindimo principai. *Taikomoji ekonomika: sisteminiai tyrimai*, 2009, Nr. 2(3), p. 129–142.

šalies intelektualinius išteklius. Jie gali sudaryti vadinamosios strateginių intelektualinių išteklių plėtros sprendimų paramos sistemos pagrindą.

Lietuvos intelektualinių išteklių komponentų daugiakriteris vertinimas

Orientuojantis į jau anksčiau pagrįstą KRRSS metodą, šioje studijoje atliktas atvejo vertinimas: Lietuvos intelektualinių išteklių kompleksinis vertinimas pagal 7 reikšmingiausius komponentus remiantis 2010 m. situacija ir perspektyvomis 2012 m. Parengtas daugiakriterio vertinimo konstruktas numato, kad pirmojoje stadijoje turi būti atliekama intelektualinių išteklių komponentų identifikacija (taip vertinant aprėpiamą jų visumą), ekspertinis jų įvertinimas (kiekybiškai, balais), taip pat jų svorių nustatymas. Atsižvelgiant į anksčiau pateiktus duomenis ir autorių atlikto tyrimo bei reitingavimo rezultatus, sudarytas esminių komponentų kompleksas (4 lentelė). Ekspertiniu būdu nustatant kiekybines jų reikšmes, priimta 100 balų vertinimo sistema. Tai reiškia, kad 100 balų atitinka puikų įvertinimą, 60–70 balų atitinka aukštą, 50–60 balų – vidutinišką, 40–50 balų – silpną, o 30–40 balų atitinka blogą įvertinimą. Nustatant įtakos reikšmingumo parametrus, buvo atsižvelgiama į tai, kad pagal pasirinktą vertinimo metodą šių parametrų suma turi būti lygi 1. Autorių atlikto pirminių rodiklių įvertinimo rezultatai pateikti 4 lentelėje (pateiktų įvertinimų patikimumas yra pakankamas, nes $W = 0,72$).

Pagal adaptuotą (1) lygtį ($n = 7$) nustatytas Lietuvos intelektualinių išteklių bendrasis indeksas $E(I)$: 52 balai 2010 m. ir 56 balai 2012 m. (4 lentelė). Gana vidutinišką įvertinimą daugiausia nulėmė „smegenų nutekėjimas“, gamybos rafinuotumas. Galima nurodyti ir keletą galimo išplėstinio vertinimo proceso ypatumų. Identifikavus didesnę komponentų (kaip pirminių kriterijų) skaičių konkrečioje situacijoje, tikslinga formuoti 2–3 jų blokus – iš dalies integruotus kriterijus (nagrinėjamu atveju komponentai sudaro vieną bloką). Tokiu atveju bendrasis indeksas būtų nustatomas pagal iš dalies integruotų kriterijų indeksų reikšmes ir šių kriterijų reikšmingumus taikant adityvųjį daugiakriterio vertinimo metodą.

Apibendrinant pasakytina, kad tuo pagrindu, modeliuojant programines alternatyvas pagal galimus atskirų komponentų plėtros scenarijus ir atsižvelgiant į skirtingus jų įtakos reikšmingumo parametrus (t. y. atliekant daugiavariantinius skaičiavimus), gali būti pagrindžiami programiniai plėtros sprendimai. Parengta metodika taip pat taikytina patikslintai reitinguojant Rytų Europos valstybes pagal intelektinių išteklių plėtros kriterijų.

4 lentelė

Ekspertinis komponentų ir jų reikšmingumų įvertinimas bei Lietuvos bendrojo indekso nustatymas taikant KRRSS metodą

Pirminiai intelektinių išteklių komponentai (pagal rangą)	Žymė	Įvertinimas (pagal 100 balų sistemą)		Rodiklių reikšmingumo koeficientai
		2010	2012	<i>a</i>
Inovacinis pajėgumas	<i>E1</i>	60	63	0,19
„Smegenų nutekėjimas“	<i>E2</i>	32	38	0,16
Informacinių technologijų panaudojimas	<i>E3</i>	56	61	0,15
Pirminio ir antrinio išsilavinimo kokybė	<i>E4</i>	62	64	0,14
Gamybos rafinuotumas	<i>E5</i>	41	44	0,13
Bendrovių išlaidos tyrimams ir plėtrai	<i>E6</i>	46	48	0,12
Vyriausybės parama aukštosioms technologijoms	<i>E7</i>	55	55	0,11
Bendrasis indeksas	<i>E(I)</i>	52	56	1,0

Išvados

Atlikta intelektinių išteklių plėtros procesams nagrinėti skirtų mokslo darbų analizė rodo, kad vertinimo rodiklių visumą svarbu patikslinti, atsižvelgiant į jų patikimumą ir objektyvumą, taip pat atskirų regionų specifiką, šalių nacionalinių rinkų dydį. Kompleksiniams intelektinių išteklių komponentams vertinti mokslinėje literatūroje skiriama per mažai dėmesio, o daugiakriterės analizės metodika nėra taikoma. Sprendžiant šią mokslinę problemą, pirmiausia labai svarbu identifikuoti adekvačią Lietuvai ir kitoms naujosios ES šalims intelektinių išteklių komponentų visumą, kuria remiantis galima būtų palyginti Lietuvą su kitomis šalimis. Taip pat tikslinga išnagrinėti kompleksinio vertinimo metodų taikymo ypatumus.

Išnagrinėjus Lietuvos intelektinių išteklių plėtrą (remiantis tarptautinių organizacijų vertinimais pagal plačiai taikomas ekspertinio vertinimo metodikas, kurių pagrindu ranguojamos pasaulio valstybės, bei jų sukauptomis duomenų bazėmis), atskleisti svarbiausi komponentai bei nustatyti veiksniai, lemiantys pažangą. Lyginant Lietuvos vietą ES (pirmiausia kaimyninių šalių atžvilgiu), matyti, kad nemaža dalis Lietuvos intelektinių išteklių rodiklių yra žemesni nei bendrojo šalies konkurencingumo indeksas. Ypač žemai įvertintas inovacinės veiklos aktyvumas, technologijų atnaujinimas. Analizė rodo intensyvėjantį intelektinių gebėjimų ugdymą ir plečiamą informacinį aprūpinimą integruojantis į ES.

Apibendrinant mokslinėje literatūroje nagrinėtus ir kompleksiskai vertinant taikomus daugiakriterio vertinimo metodus, pagrįstas KRRSS (kriterijų reikšmių ir jų reikšmingumų sandaugų sumavimo) metodo taikymas. Parengtos vertinimo metodikos taikant šį metodą akcentai – esminių šalies intelektinių išteklių komponentų identifikacija, jų ekspertinis kiekybinis įvertinimas balais bei kiekvieno iš jų reikšmingumo įvertinimas, bendrojo intelektualio potencialo išvystymo indekso nustatymas. Šis vertinimo procesas taip pat taikytinas reitinguojant Rytų Europos valstybes pagal intelektinių išteklių plėtros kriterijų.

Atliktas Lietuvos intelektinių išteklių reikšmingiausių komponentų kompleksinis vertinimas pagal 2010 m. situaciją. Tam, atsižvelgiant į tarptautinių organizacijų pateiktus duomenis bei autorių atlikto Lietuvos intelektinių išteklių komponentų tyrimo rezultatus, sudarytas adekvatus jų kompleksas. Pasiūlyto bazinio vertinimo modelio pagrindu nustatytas Lietuvos intelektualio potencialo bendrasis indeksas – 52 balai (prognozuojamas indeksas – 56 balai 2012 m.). Gana vidutinę indekso reikšmę daugiausia nulėmė šie komponentai: „smege-
nų nutekėjimas“ ir gamybos rafinuotumas. Lietuvos (ir kitų šalių) intelektinių išteklių daugiakriteris vertinimas leidžia nubrėžti jo, kaip bendros visumos, sektorinę struktūrą, pagrįsti plėtotės alternatyvas nacionalinėms strategijoms „Lietuva 2020“ ir „Lietuva 2030“.

Literatūra

1. Buračas A. The Competitiveness of the EU in the context of the intellectual capital development. *Intellectual Economics*, 2007, vol. 1(1), p. 19–28.
2. Buračas A., Žvirblis A. Plėtros prioritetų daugiakriterio pagrindimo principai. *Taikomoji ekonomika: sisteminiai tyrimai*, 2009, Nr. 2(3), p. 129–142.
3. Burinskienė M., Rudzkiene V. Future insights, scenarios and expert method application in sustainable territorial planning. *Technological and Economic Development of Economy*, 2009, vol. 15(1), p. 10–25.
4. Challenges and Opportunities for a European Strategy in Support of Innovation in Services. *Fostering New Markets and Jobs through Innovation*. The European Union, Luxembourg, 2009. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/enterprise/policies/innovation/files/swd_services_en.pdf>.
5. Chan P. Ch., Lee W. B. Knowledge Audit with Intellectual Capital in the Quality Management Process: An Empirical Study in Electronics Company. *The Electronic Journal of Knowledge Management*, 2011, vol. 9(2).
6. Chu M. T., Shyu J., Tzeng G. H., Khosla R. Comparison among three analytical methods for knowledge communities group-decision analysis. *Expert systems with applications*, 2007, vol. 33(4), p. 1011–1024.
7. *Digital Lithuania*, 2009. Prieiga per internetą: <http://www.infobalt.lt/sl/add/sl_2009_300.pdf>.
8. Dombi J., Zsiros A. Learning multicriteria classification models from examples: Decision rules in continuous space. *European Journal of Operational Research*, 2005, vol. 160(3), p. 663–675.
9. Dreher A. *KOF Index of Globalisation*, Zurich, 2010. Prieiga per internetą: <<http://globalization.kof.ethz.ch>>.
10. *Europe 2030*. Ed. D. Benjamin. Brookings Institution Press, 2010.
11. *European Innovation Scoreboard* Comparative analysis of innovation performance. ProInno Europe Paper No. 15, 2009. European Commission, Enterprise and Industry. September 2011. Prieiga per internetą: <http://www.proinno-europe.eu/sites/default/files/page/10/0371981-DG_ENTR-Report_EIS.pdf>.
12. Gaganis C., Pasiouras F., Zopounidis C. A multicriteria decision framework for measuring banks' soundness around the world. *Journal of Multi-Criteria Decision Analysis*, 2006 January–June, vol. 14(1–3), p. 103–111.
13. Ginevičius R., Butkevičius A. Naujų Europos Sąjungos šalių ekonominės plėtros daugiakriteris įvertinimas. *Verslas: teorija ir praktika*, 2005, t. VI, Nr. 2.
14. Global Governance 2025: At a Critical Juncture, 2010. Prieiga per internetą: <http://www.dni.gov/nic/PDF_2025/2025_Global_Governance.pdf>.
15. Global Trends 2025: A Transformed World, 2008. Prieiga per internetą: <http://www.dni.gov/nic/PDF_2025/2025_Global_Trends_Final_Report.pdf>.

16. Globalisation Indicators, 2010. Eurostat. Prieiga per internetą: <<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/globalisation/indicators>>.
17. *Human Development Report*, 2010. Prieiga per internetą: <http://hdr.undp.org/en/media/HDR_2010_EN_Table1_reprint.pdf>.
18. *Indicators for the Information Society in the Baltic Region*, 2005. Prieiga per internetą: <http://www.ssb.no/ikt/rapp_ict_baltic/rapp_ictbaltic.pdf>.
19. *Informacinių technologijų panaudojimas*, 2011. Lietuvos statistikos departamentas. Prieiga per internetą. <<http://www.stat.gov.lt/lt/pages/view/?id=1584>>.
20. *Intellectual Capital for Communities in the Knowledge Economy: Nations, Regions, Cities and Emerging Communities*, 2005, 2006. World Bank Conferences.
21. *Intellectual Capital Services*, 2011. Prieiga per internetą: <http://www.intcap.com/our_approach.php>.
22. *Knowledge for Development (K4D). The World Bank Group*, 2011. Prieiga per internetą: <http://info.worldbank.org/etools/kam2/KAM_page1.asp>; <http://info.worldbank.org/etools/kam2/KAM_page5.asp>.
23. *Lietuvos nacionalinės reformų programos ir konvergencijos programos vertinimas*, 2011. Europos Komisija. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/recommendations_2011/swp_lithuania_lt.pdf>.
24. *Lietuvos pažangos strategija „Lietuva 2030“*. Valstybės pažangos taryba, 2011. Prieiga per internetą: <<http://www.lietuva2030.lt/images/stories/straipsniai/strategija.pdf>>.
25. *Measuring Intellectual Capital at Skandia Group* (FPM, 1993). Prieiga per internetą: <www.fpm.com/script/UK/Jun93/930602.htm>.
26. Mikulėnienė R. *Intelektinio kapitalo valdymas: strateginis aspektas*: daktaro disertacija: socialiniai mokslai, vadyba ir administravimas (03 S). Kaunas: Kauno technologijos universitetas, 2004.
27. Mikulėnienė R., Jucevičius R. Organizacijos intelektinis kapitalas: sandaros ir pagrindinių sąvokų interpretacijos. *Socialiniai mokslai*, 2000, Nr. 3(24), p. 65–76.
28. Mitchell S. W. *Is a company's intellectual capital performance and intellectual capital disclosure practices related?* University of Calgary, 2000. Prieiga per internetą: <www.vaic-on.net/downloads/Paper1.pdf>.
29. Navarro J. L. A. et al. Estimation of intellectual capital in the European Union using a knowledge model. Proceedings of Rijeka Faculty of Economics. *Journal of Economics and Business*, 2011, vol. 29.
30. *OECD Guide to Measuring the Information Society*, 2011. Prieiga per internetą: <www.oecd.org/sti/measuring-infoeconomy/guide>; <<http://browse.oecdbookshop.org/oecd/pdfs/free/9311021e.pdf>>.
31. Parkan C., Wu M. L. Comparison of three modern multicriteria decision – making tools. *International Journal of Systems Science*, 2000, vol. 31(4), p. 497–517.

32. Peldschus F. The effectiveness of assessment in multiple criteria decisions. *International Journal of Management and Decision Making*, 2007, vol. 8(5–6), p. 519–526.
33. Podvezko V. Determining the level of agreement of expert estimates. *International Journal of Management and Decision Making*, 2007, vol. 8(5/6), p. 586–600.
34. Prause G, Reidolf M. What do SMEs expect from E – government services? *Business-Science-Government Partnership: Fostering Country competitiveness*. International Conference Proceedings, International Business School at Vilnius University, Vilnius, 21–23 September, 2011.
35. Project Europe 2030. Challenges and Opportunities. A report to the European Council, 2010. Prieiga per internetą: <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/en_web.pdf>.
36. RICARDIS: *Reporting Intellectual Capital to Augment Research, Development and Innovation in SMEs* (June 2006). European Commission. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/invest-in-research/pdf/download_en/2006-2977_web1.pdf>.
37. Shiu H. J. The Application of the Value Added Intellectual Coefficient to Measure Corporate Performance: Evidence from Technological Firms. *International Journal of Measurement*, 2006. Prieiga per internetą: <http://findarticles.com/p/articles/mi_qa5440/is_200606/ai_n21393124/>.
38. *Skandia Navigator. Intangibles Valuation*, 2011. Prieiga per internetą: <http://www.valuebasedmanagement.net/methods_skandianavigator.html>.
39. Stam C., Andriessen D. *Intellectual Capital of the European Union 2008*. 1rd European Conference of Intellectual Capital. Netherlands, 2009.
40. Tervonen T., Figueira J. R. A survey on stochastic multicriteria acceptability analysis methods. *Journal of Multi-Criteria Decision Analysis*, 2008, vol. 15(1–2), p. 1–14.
41. *The European Union Strategy for the Baltic Sea Region*. Background and analysis [on-line]. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/regional_policy/cooperation/baltic/pdf/2010_baltic.pdf>.
42. *The Global Competitiveness Report*, 2010–2011. Ed. by Klaus Schwab. Prieiga per internetą: <<http://www.weforum.org/en/media/publications/CompetitivenessReports/index.htm>>.
43. The World Bank Group (Oct. 2009). *Knowledge in Development Notes*. Prieiga per internetą: <http://siteresources.worldbank.org/INTRES/Resources/KinD2009_impact_evaluation.pdf>.
44. Weziak D. Measurement of national intellectual capital application to EU countries. *An Integrated Research Infrastructure in the Socio-economic Sciences*, 2007, Nr. 13. Prieiga per internetą: <<http://iriss.ceps.lu/documents/irisswp81.pdf>>.

45. *World Economic Forum 2009 Report*. Prieiga per internetą: <<http://www.weforum.org/pdf/>>; <[FinancialDevelopmentReport/Report2009.pdf](http://www.weforum.org/pdf/FinancialDevelopmentReport/Report2009.pdf)>.
46. *World Telecommunication/ICT Indicators Database*, 2011. Prieiga per internetą: <<http://www.itu.int/ITU-D/ict/statistics/>>.
47. Zapounidis C., Doumpos M. Multi-criteria decision aid in financial decision making: methodologies and literature review. *Journal of Multi-Criteria Decision Analysis*, 2002, vol. 11(4–5), p. 167–186.
48. Žvirblis A., Buračas A. The consolidated measurement of the financial markets development: the case of transitional economies. *Technological and economic development of economy*, 2010, vol. 16(2), p. 266–279.
49. Žvirblis A., Mačerinskienė I., Buračas A. Įmonių konkurentų potencialo vertinimo principai ir baziniai modeliai. *Intelektinė ekonomika*, 2008, Nr. 1(3).

THE COMPLEX EVALUATION OF INTELLECTUAL RESOURCE COMPONENTS

Antanas Buračas, Algis Žvirblis, Vytas Navickas

Summary

The task of the study is to evaluate both the conceptual and applied aspects of the intellectual resources development. Special attention was given to the spectrum of the expert evaluations by the World Economic Forum, the World Bank Institute which shows that intellectual resource indices for the Lithuania's and other Baltic States were much lower than its general competitiveness and macroeconomic stability. According to the international experts, the business, management and marketing innovations levels in Lithuania were evaluated as comparatively low. It is accentuated the most actual problems of intellectual resources formation strategy.

The multiple criteria evaluation of the national intellectual resources for their more adequate and more rational distribution in perspective, necessary variant corrections of their branch and sectoral structure, also for determination of economic development strategy with account of intellectual development criteria is important for the sustainable and competitive growth. In particular, the technique of evaluation supposes the summing of criterial significances' products, the identification of essential components, their quantitative evaluation and estimation of their significances, the calculation of general index. The Simple Additive Weighting method was applied for the complex evaluation of the country's intellectual resources. For this purpose, the adequate complex of essential indicators was builded and analytical operations were performed with account of both the data of international institutions and expert evaluation of the authors ourselves.

The performed case study – the investigation and evaluation of Lithuania's intellectual resources for 2010 (on basis of presented primary indicator complex and applying proposed technique) shown that their global index is 52 (in 100th rank system), i. e. equable about to an average score. It may be accented the following components: innovative capacity and education system quality. The analysis done in the review permits to substantiate the new approach to strategic programming based on the multicriteria evaluation and multitask optimization (with account of the possibilities of programmic alternatives). The suggested technique is used when determining the competitive strength and rating the Lithuania (and other countries) in EU according to this criterion.

Keywords: *intellectual resources, components, expert evaluations, development strategy, complex assessment, multicriteria evaluation technique.*

Straipsnis įteiktas 2012 m. vasario 1 d.

MOKESČIŲ SISTEMOS SANDARA IR JOS EFEKTYVUMAS

Džiuljeta Ruškytė, Aleksandras Vytautas Rutkauskas,
Vytautas Navickas

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjamos mokesčių sistemos esminės charakteristikos ir sisteminiai ryšiai tarp šių elementų. Pagrindinis dėmesys akcentuojamas mokesčių sudarymo metodologiniams klausimams bei jų poveikiui socialiniams ir ekonominiams procesams. Tai atskleidžiama per mokesčių naštos ir jų svarbos valstybės biudžeto pajamoms tyrimą, nagrinėjant Lietuvos mokesčių sistemą. Lietuvos mokesčių sistemos konkurencingumas vertinamas Europos Sąjungos (ES) šalių mokesčių sistemų kontekste.

Prasminiai žodžiai: *mokesčių sistema, nebiudžetinių fondų pajamos, Lietuvos mokesčių sistemos bendrosios aplinkos veiksniai, mokesčių sistemos vertinimo kvalifikaciniai diagnostiniai rodikliai, mokesčių sistemos vertinimo metodai, mokesčio elementai, pagrindiniai apmokestinimo principai.*

1. Mokesčių sistema ir nacionalinio biudžeto sudarymas

Mokesčių sistemos samprata mokslinėje literatūroje dažniausiai nagrinėjama kaip ryšių tarp mokesčių sistemos elementų visuma, išskiriant jų mikroekonominį ir makroekonominį vaidmenį.

Pagrindinis mokesčių sistemos tikslas – užtikrinti būtinas valstybės pajamas, efektyvų ekonomikos funkcionavimą, mokesčių mokėtojų ekonominį pajėgumą bei sąlygas socialiniam teisingumui. Mokesčių sistemos efektyvus rezultatas yra subalansuoti valstybės biudžetai, efektyvi verslo veikla, gerėjantys makroekonomikos rodikliai, pajamų racionalus perskirstymas socialiniu ir ekonominiu aspektais.

Mokesčių sistemos elementai, lemiantys jos turinį ir tarpusavio ryšių specifiką, dažniausiai siejami su šių elementų vaidmeniu formuojant fiskalinės politikos sampratą.

Pradinė mokesčių sistemos grandis yra fizinis ir juridinis asmuo. Šių sistemos elementų vaidmuo pasireiškia tuo, jog fiziniai ir juridiniai asmenys yra mokesčių

subjektai, mokesčių mokėtojai. Jų, kaip ekonominių santykių dalyvių, vaidmuo mokesčių sistemoje išryškina jos gebėjimą integruoti svarbiausius mokesčių politikos poveikio aspektus, juos vertinant kaip mokesčių mokėtojų rezultatyvumą ir mokesčių sistemos formuojamų šių subjektų elgseną socialiniuose bei ekonominiuose procesuose.

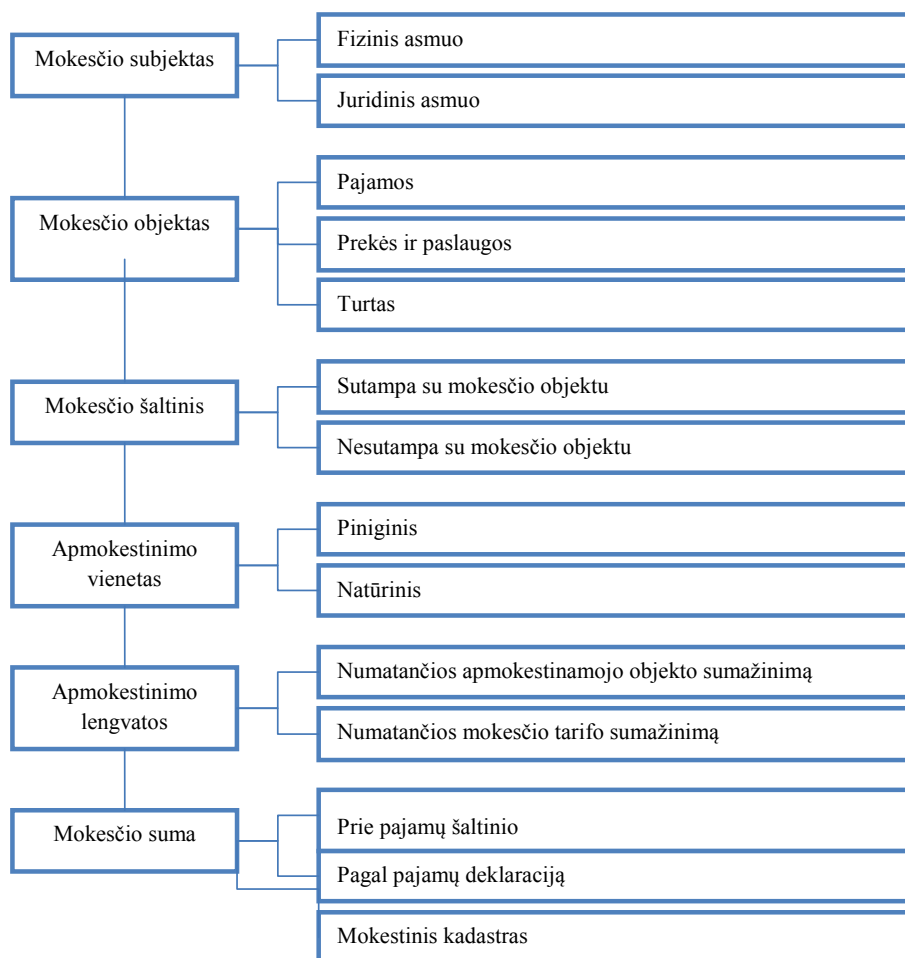
Mokesčių kaip sistemos elementų vaidmuo įvairus: tai ir privalomojo pobūdžio mokėjimų valstybei (savivaldybei) tarifas, ir mokesčio subjektas, objektas, apmokestinimo vienetas, mokesčių lengvatos, mokesčio suma ir kt. Šiuos mokesčių elementus jungia vadinamosios apmokestinimo priemonės, kurias taikant įgyvendinami visi mokesčiai¹. Apmokestinimo priemonės pateiktos 1 pav.

Lietuvos valstybės biudžeto sandarą reglamentuoja Lietuvos Respublikos biudžeto sandaros įstatymas. Valstybės biudžetas ir savivaldybių biudžetai sudaro Lietuvos Respublikos nacionalinį biudžetą. Nacionalinio biudžeto pajamas sudaro mokeskinės ir nemokeskinės valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų surenkamos lėšos, išskyrus skolintąsias lėšas. Nacionalinio biudžeto asignavimai naudojami valstybės ir savivaldybių funkcijoms bei asignavimų valdytojų programoms vykdyti.

Valstybės biudžeto asignavimų valdytojai yra valstybės institucijos ir įstaigos. Savivaldybių biudžetų asignavimų valdytojai yra savivaldybių institucijos ir įstaigos.

Tiek biudžeto pajamos, tiek biudžeto išlaidos gali būti klasifikuojamos pagal įvairius kriterijus. Biudžeto pajamų ir išlaidų klasifikacija – tai tam tikras pajamų ir išlaidų grupavimas, kurio pagrindu priimamas vienas kuris nors požymis. Teisingai pasirinkta ir sudaryta biudžeto pajamų klasifikacija leidžia tiksliai nustatyti biudžeto lėšų panaudojimo tikslus, Vyriausybės finansų politikos uždavinius, kryptis. Biudžetinė pajamų klasifikacija taip pat parodo biudžetinių išteklių šaltinius ir atskirų visuomenės grupių dalyvavimo laipsnį juos formuojant.

¹ Buškevičiūtė E. *Mokesčių sistema*. Kaunas: Technologija, 2005, p. 22.

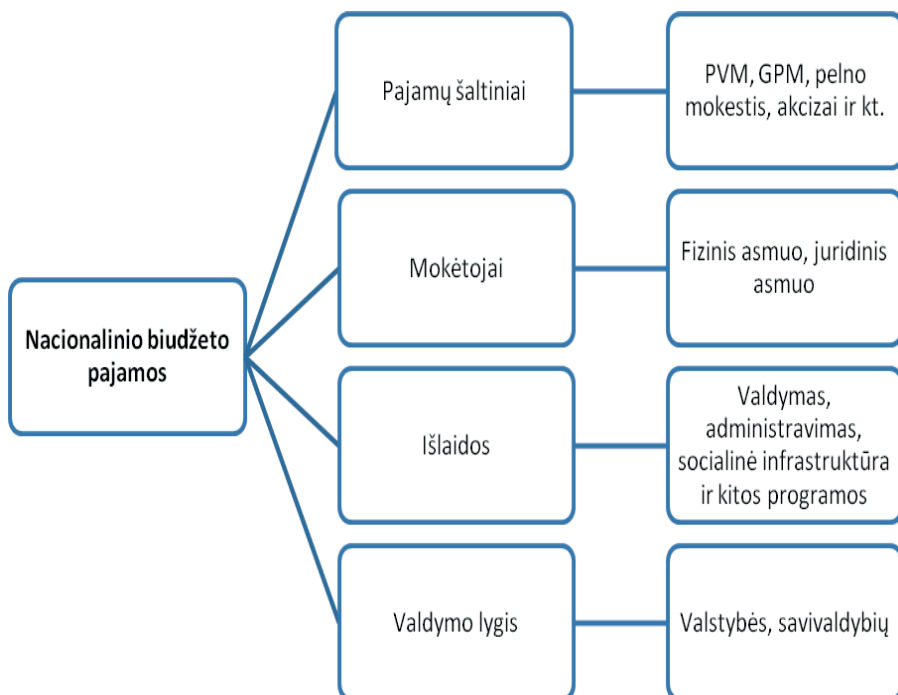
Parengta remiantis: E. Buškevičiūtė. *Mokesčių sistema*. Kaunas: Technologija, 2005, p. 22.

1 pav. Apmokestinimo priemonės

Valstybės išlaidos skirstomos pagal įvairias socialines, ekonomines valdymo programas. Jų vaidmuo – garantuoti, kad būtų patenkinti valstybinės veiklos srities poreikiai. Klasifikuojant biudžeto išlaidas pagal valstybės veiklos požymius, galima išskirti iš biudžeto lėšų vykdomas valstybės funkcijas (pvz.: valstybės valdymas, valstybės investicijos ir kt.). Mokesčių sistemos elementų sąsajos yra daugiareikšmės. Jų tarpusavio ryšiai išryškėja per mokesčių įvairovės

įtaką mokesčių mokėtojams, biudžetų pajamų struktūrai, grįžtamąjį poveikį įvairioms visuomeninio gyvenimo sritims, fiziniams bei juridiniams asmenims.

Nacionalinio biudžeto pajamų sąsaja su kitais sistemos elementais atskleista 2 pav.

2 pav. Nacionalinio biudžeto pajamų sąsaja su kitais mokesčių sistemos elementais (parengta autorių)

Kaip buvo minėta, pagal esamą biudžetinę sandarą nacionalinis biudžetas apima valstybės ir savivaldybių biudžetą. Jeigu prie šių dviejų biudžetinės sistemos dalių pridėsime nebiudžetinius fondus, turėsime konsoliduotą šalies biudžetą. Štai kodėl mokesčių sistemos išsamumą apibrėžia mokesčius formuojančios konsoliduoto biudžeto pajamos.

Svarbiausi valstybiniai nebiudžetiniai fondai Lietuvoje:

- Valstybinio socialinio draudimo fondas (VSDF).
- Privalomojo sveikatos draudimo fondas (PSDF).

- Garantinis fondas (GF).
- Privatizavimo fondas.
- Rezervinis fondas.
- Kiti fondai.

Šių fondų pajamas sudaro valstybinio socialinio draudimo, privalomojo sveikatos draudimo įmokos, atskaitymai nuo darbo užmokesčio, pajamos už privatizuotą turtą ir kt. Jas moka fiziniai ir juridiniai asmenys. Valstybiniai nebiudžetiniai fondai, kaip ir nacionalinis biudžetas, atlieka ekonomikos ir socialinės politikos reguliavimo funkciją, perskirstant nacionalines pajamas tarp skirtingų gyventojų socialinių sluoksnių. Šių pajamų paskirstymas tikslinis – socialinei, sveikatos apsaugai, apsaugai nuo nedarbo, bankroto.

Lietuvos mokesčių sistemą neabejotinai veikia išorinė aplinka. Nagrinėjant bendrosios aplinkos veiksnių įtaką Lietuvos mokesčių sistemai, galima pasitelkti PESTEL metodą. Remiantis juo, bendrosios aplinkos veiksniai gali būti skirstomi į politinius, ekonominius, socialinius, technologinius, ekologinius ir teisinius. Be abejo, šie veiksniai gali turėti teigiamą arba neigiamą poveikį nagrinėjamai Lietuvos mokesčių sistemai.

Politiniai veiksniai:

- demokratinių procesų pažanga šalyje;
- politinės valdžios Lietuvoje pasikeitimai ir programinių nuostatų kaita;
- valstybės įsipareigojimai ES ir ES vykstančių procesų poveikis Lietuvai.

Ekonominiai veiksniai:

1. Makroekonominiai:

- šalies BVP;
- ekonominė situacija ES ir kitose ekonominės partnerystės šalyse;
- infliacija;
- nedarbo lygis;
- mokesčių našta
- monetarinės politikos modelis;
- diplomatinių atstovybių tinklas.

2. Mikroekonominiai:

- įmonių finansinė būklė;

- verslumo aktyvumas;
- investicijos;
- verslo lūkesčiai.

Socialiniai veiksniai:

- gyventojų skaičius šalyje;
- gyventojų struktūra pagal amžių;
- užimtumas;
- gyventojų migracija;
- socialinė infrastruktūra;
- socialinė atskirtis;

Technologiniai veiksniai:

- ūkio technologijų struktūra, sklaida ir jų kokybė;
- interneto vartotojų skaičius ir tarptautiniai ryšiai;
- elektroninių paslaugų plėtra.

Aplinkos apsaugos veiksniai:

- ekologinės programos ir jų tikslai;
- ekologijos ekonominis turinys;
- nacionaliniai ir tarptautiniai ekologiniai susitarimai.

Teisiniai veiksniai:

- *mokesčių teisės* turinys ir administravimas;
- ES finansų tvarumo principų įgyvendinimas;
- *nacionalinės teisės* harmonizavimas tarptautiniame kontekste.

Vienos ar kitos šalies mokesčių sistema dažniausiai vertinama pagal tai, kaip ji padeda spręsti apmokestinimui keliamus uždavinius, įgyvendina apmokestinimo principus pagal mokesčių sistemos veikimo principus, administravimą, sudėtį, struktūrą bei naštą.

Tarptautinio valiutos fondo atstovas V. Tanzi (2007) siūlo aštuonis mokesčių sistemos vertinimo kvalifikacinius diagnostinius rodiklius-klausimus:

1. *Koncentracijos indeksas*. Ar žymi visų mokestinių įplaukų dalis gauta taikant palyginti nedidelį mokesčių ir mokesčių tarifų dydžių skaičių?
2. *Dispersijos indeksas*. Ar apskritai yra arba nėra labai nedaug tokių mokesčių, iš kurių gaunamos mažos pajamos, tačiau jie kelia daug rūpesčių?

3. *Erozijos indeksas*. Ar pasiektas maksimaliausias faktiškai egzistuojančios ir potencialios mokesčių bazės suartėjimas?
4. *Atsilikimo renkant mokesčius indeksas*. Ar mokesčiai renkami be ypatingų uždelsimų, įstatymų numatytais terminais?
5. *Specifiškumo indeksas*. Ar mokesčių sistema kuo minimaliau priklauso nuo mokesčių, kurių tarifai turi specifinį pobūdį, t. y. nustatyti atsižvelgiant į prekės fizines charakteristikas (svorį, kiekį), o ne į vertę?
6. *Objektyvumo indeksas*. Ar dauguma imamų mokesčių nustatyti remiantis objektyviais principais?
7. *Prievartos indeksas*. Ar visapusiškai ir pakankamai efektyviai veikia mokesčių sistemos administravimą?
8. *Mokesčių ėmimo kaštų indeksas*. Ar biudžeto kaštai, susiję su imamais mokesčiais, yra minimaliausi?²

Teigiamas atsakymas į visus šiuos klausimus, anot V. Tanzi'o, leidžia atitinkamai vertinti konkrečios šalies mokesčių sistemą. Iš pateiktų aštuonių rodiklių patys svarbiausi yra du paskutiniai. Mokesčių sistemos veikimo efektyvumą nulemia atotrūkis tarp pagal įstatymą galimos surinkti mokesčių sumos ir faktiškai surenkamos mokesčių sumos bei minimalus mokesčių administravimo tarnybų išlaidų dydis. Šalies mokesčių sistema, atsižvelgiant į pateiktus rodiklius, vertinama teigiamai, kai surenkama daugiau kaip 85–90 proc. potencialios mokesčių sumos, o mokesčių administravimo tarnybų išlaidos sudaro apie 0,5 proc. surinktos mokesčių sumos.

Apibendrinus mokslinėje literatūroje nagrinėtus mokesčių sistemos vertinimo siūlymus, išryškėja trys savo esme skirtingo turinio mokesčių sistemos vertinimo metodai:

1. klasikiniai apmokestinimo principai ir juos apibūdinantys rodikliai;
2. V. Tanzi'o kvalifikaciniai diagnostiniai rodikliai;
3. J. B. S. Gili'o diagnostiniai rodikliai.

Taikant pirmąjį metodą, kiekybiniais rodikliais vertinamas kiekvienas klasikinis mokesčių teorijoje išskiriamas apmokestinimo principas (teisingumas,

² Tanzi A. *Fiscal Policy in the Future: Challenges and Opportunities*. Moscow: Publishing House of SU HSE, 2007.

efektyvumas, elastingumas, mokesčių administravimo paprastumas), paskui atliekama lyginamoji analizė.

Antruoju metodu mokesčių sistemos veiksmingumas vertinamas pagal atsakymus į pasiūlytus kvalifikacinius diagnostinius rodiklius-klausimus.

Panašiai, tik jau remiantis surenkamomis pajamomis, mokesčių sistemos veiksmingumas vertinamas trečiuoju metodu.

Kiekvienas iš šių metodų leidžia įvertinti skirtingus mokesčių sistemos aspektus.

2. Teoriniai mokesčių aspektai ir apmokestinimo ypatumai

Visi mokesčiai įgyvendinami pagal tam tikras apmokestinimo priemones, kurios apima mokesčio elementus (subjektą, objektą, šaltinį, apmokestinimo vietą, lengvatas, mokesčio sumą, mokesčio ėmimo būdą bei nustatymo metodą)³.

Mokesčio elementai:

- **Mokesčių subjektas (mokėtojas)** – fizinis ar juridinis asmuo, privalantis mokėti mokesčius ar rinkliavas įstatymų nustatyta tvarka. Mokesčių subjektas ne visada sutampa su tikruoju mokesčių mokėtoju. Pvz., esant netiesioginiams, arba vadinamiesiems vartojimo, mokesčiams (PVM, akcizai ir pan.), mokesčių subjektas – asmuo, faktiškai sumokantis mokesťį, – yra prekių (paslaugų) galutinis vartotojas, o mokesčių mokėtojas – asmuo, kurio pareiga šį mokesťį sumokėti į biudžetą, – yra prekių (paslaugų) gamintojas, importuotojas arba pardavėjas.
- **Mokesčių objektas** yra įstatymais apmokestinamos prekės, paslaugos, pajamos, turtas. Tai fizinių ar juridinių asmenų pajamų suma, turto (taip pat ir parduodamo kitiems asmenims) vertė, prekių (paslaugų) pridėtinė vertė, finansinių ir kreditinių operacijų rezultatas, teisė naudotis gamtos ištekliais, teisė užsiimti tam tikra veikla ir kt. Mokestis gali turėti vieną (pvz., nekilnojamojo turto mokestis) ar keletą (žyminis mokestis) objektų. Mokesčių objektų visuma sudaro mokesčių bazę.

³ Buškevičiūtė E. *Mokesčių sistema*. Kaunas: Technologija, 2005, p. 22.

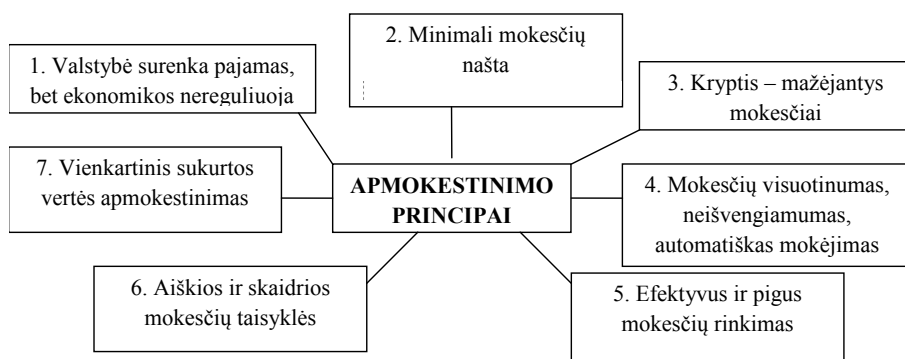
- **Mokesčių šaltinis** – tai subjektų pajamos, iš kurių mokami mokesčiai. Mokesčių šaltinis gali sutapti su mokesčių objektu, pvz., mokant pelno mokestį.
- **Apmokestinimo vienetas** – ta mokesčio objekto dalis, kuriai nustatomas mokesčių tarifas. Dažniausiai tai mokesčio objekto matavimo vienetas (pvz., piniginis vienetas – pajamų mokesčio, akras (hektaras) – mokant žemės mokestį ir pan.).
- **Mokesčio tarifas** yra mokesčių suma už apmokestinimo vienetą. Jis gali būti nustatytas absoliučiais dydžiais (esant specifiniams mokesčiams – akcizo mokestis, nustatytas 1000 cigarečių vienetų ar 1 degalų tonai) ir procentine išraiška (vadinamieji „advalorum“ mokesčių tarifai). Pastarieji būna:
 - ✓ *proporciniai*, kai visam mokesčių objektui (kiekvienam jo apmokestinimo vienetui) taikomas vienodas procentas;
 - ✓ *progresiniai*, kai procentas didėja, didėjant mokesčių objektui;
 - ✓ *regresiniai* – analogiška progresinių tarifų schema, tik tarifai ne didėja, o mažėja.

Mokesčio ėmimo būdas yra tiesioginis, kai mokesčio subjektas ir objektas yra neatskirti (pvz., nekilnojamojo turto mokestis), ir netiesioginis, kai mokesčio subjektas ir objektas nesutampa (pvz.: PVM, akcizo mokestis). Pagal tai mokesčiai atitinkamai skirstomi į tiesioginius ir netiesioginius, tačiau riba tarp jų yra gana sąlyginė.

Mokesčio nustatymo metodai priklauso nuo mokesčių ypatumų ir nuo mokesčių administravimo galimybių konkrečiose šalyse. Tų pačių mokesčių suma gali būti nustatoma skirtingais metodais. Paprastai išskiriami tokie pagrindiniai metodai:

- ✓ prie pajamų šaltinio, t. y. pajamų formavimo (gavimo) vietoje;
- ✓ pagal mokesčių mokėtojo oficialų pareiškimą;
- ✓ pagal specialų tipinių mokesčių objektų sąrašą – kadastrą.

Apmokestinimo principai – tai skirtingų apmokestinimo metodų taikymo loginis pagrindas (3 pav.).

Parengta remiantis: Buškevičiūtė E. *Mokesčių sistema*. Kaunas: Technologija, 2005.

3 pav. Apmokestinimo principai

Praktiškai visi šių laikų ekonomistai išskiria tokius pagrindinius apmokestinimo principus:

Teisingumo principas. Mokesčių sistema turi užtikrinti teisingą, proporcingą mokesčių paskirstymą. Teisingas apmokestinimas garantuojamas tuomet, kai kiekvienas subjektas valstybei sumoka proporcingą savo pajamų dalį. Šis principas reikalauja, kad mokesčiai būtų nustatomi, remiantis bendromis objektyviomis taisyklėmis, kurių dauguma pripažįstamos kaip teisingos ir protingos. Vienas iš teisingumo aspektų yra reikalavimas, kad mokesčius mokėtų tie, kurie naudojami valstybės teikiamomis paslaugomis, todėl už tai privalo atsilyginti valstybei, kuri galėtų toliau teikti šias paslaugas. Praktikoje ekonomistai nustato mokesčių sistemos teisingumą, nagrinėdami skirtingų mokesčių taikymo apimtį arba galutinį ekonominį poveikį skirtingoms socialinėms grupėms. Apmokestinant mokesčių objektą, reikia atsižvelgti į mokėtojo gebėjimą mokėti.

Ekonominio efektyvumo principas. Remiantis šiuo principu, mokesčiai turi ne trukdyti, o skatinti ekonomiką ir visus su ja susijusius procesus. I. Čepienė, V. Meidūnas ir P. Puzinauskas (2001) teigia, kad apmokestinimas neturi veikti minimalaus vartojimo dydžio ir mažinti žmonių darbingumo lygio, t. y. reikia įvertinti mažiau pajamų gaunančių asmenų apmokestinimą.

Mokestinių įplaukų produktyvumas ir elastingumas. Mokesčių produktyvumas – tai pajamų valstybės išlaidoms padengti užtikrinimas. Valstybei

naudinga turėti elastingų įplaukų į mokesčių sistemą, kuriai esant neįvedami nauji mokesčiai, nedidinami tarifai, o mokestinės įplaukos didėja sparčiau nei mokesčių bazė.

Lygybė. Mokesčių įstatymai visiems turi būti lygūs, neatsižvelgiant į mokėtojo vykdomą veiklą ar statusą. Jie neturi spręsti pavienių ūkio subjektų problemų kitų mokėtojų sąskaita per įvairias lengvatas. Mokesčių tikslas – užtikrinti biudžeto pajamas.

Neutralumas. Šiuo principu siekiama išvengti apmokestinimo su konkrečiais mokesčių mokėtojais ar jų veikla, kai apmokestinimas priklauso nuo vykdomos veiklos ar gaunamų pajamų rūšies.

Aiškumas. Mokesčių įstatymai ir kiti teisės aktai turi būti aiškūs ir neprieštarauti vieni kitiems. Jie turi būti aiškūs ir prieinami visiems mokesčių mokėtojams.

Viešumas. Teisės aktų projektai turi būti skelbiami specializuotose leidiniuose, rengiami projektų aptarimai su suinteresuotomis institucijomis ir organizacijomis. Kiekvienas suinteresuotas asmuo turi galimybę pareikšti savo nuomonę ir prisidėti rengiant projektus. Siekiama, kad svarbūs įstatymų pakeitimai, naujos mokesčių įstatymų redakcijos įsigaliotų nuo naujų kalendorinių metų.

Administravimo veiksmingumas. Mokesčiai turi būti administruojami veiksmingai, kad užtikrintų biudžeto pajamas patiriant kuo mažesnes išlaidas. Mokesčių apskaičiavimas mokesčių mokėtojui turi būti aiškus ir neturi sukelti didelių išlaidų.

Mokesčių sudarymo ir įgyvendinimo principai svarbūs jų sistemos funkcionavimo veiksmingumui užtikrinti. Be abejo, praktiškai sunku pasiekti, kad tarp jų būtų ideali harmonija. Pvz., nustatant pajamų mokesčio tarifą, sunku pasiekti, kad būtų kuo didesnės mokestinės įplaukos, ekonominis efektyvumas ir kuo teisingesnis apmokestinimas. Tačiau remiantis šiais principais galima atskleisti stipriąsias ir silpnąsias mokesčių puses bei prasmingiau ir kompleksiskai juos įvertinti.

Teoriškai valstybės mokesčių sistema turėtų būti sudaroma atsižvelgiant į apmokestinimo principus ir apmokestinimui keliamus reikalavimus. Būtent dėl šios priežasties apmokestinimas turi būti toks, kad skatintų individus dirb-

ti, taupyti ir investuoti. Tuomet kyla klausimas, ar didinami mokesčių tarifai padidins valstybės pajamas. Šiuo klausimu kai kurie rinkos ekonomikos šalių tyrinėtojai teigia esant teorinę apmokestinimo ribą, kurios peržengti nepatartina. K. Klarkas netgi suformulavo hipotezę, kad mokestinių įplaukų ir bendrojo nacionalinio produkto (BNP) ribinis santykis yra 25 proc., ir šalis, peržengusi šią ribą, gali patirti nuostolių⁴.

A. Lafferas sukūrė teoriją apie mokesčių normos ir biudžeto įplaukų priklausomybę: mokesčių normai (mokesčių įplaukų santykiui su BVP, arba mokesčių naštai) pasiekus tam tikrą lygį, mokesčių įplaukų didėjimas stabilizuojasi. Toliau didinant tarifus, mokestinės įplaukos pradeda mažėti, nes vengiama mokėti mokesčius, legali ekonomika pasitraukia į šešėlį ir mokesčių mokėtojai dėl didėjančių mokesčių, t. y. esant nepakeliamai naštai, pradeda skursti.

Mokesčiai skiriasi pagal tai, kokią mokestinę naštą jie užkrauna gyventojams ir verslo įmonėms, kaip mokesčiai renkami ir kokia jų dalis valstybės ir vietos savivaldybių biudžetuose bei nebiudžetiniuose fonduose. Svarbu ir tai, kokių finansinių rodiklių atžvilgiu yra vertinama į biudžetus sumokama pajamų dalis.

Pvz., pagrindiniai įmonių finansiniai rodikliai yra šie:

- pelnas už parduotą produkciją, darbus, paslaugas;
- pajamos ar realizavimo įplaukos, gautos pardavus pagamintą produkciją, atlikus darbus ar suteikus paslaugas.

Priimtinesnis yra gautų pajamų rodiklis. Tačiau ir bendras gautų pajamų lygis nėra pagrįstas rodiklis, kadangi labai skiriasi pajamų suma, kuri, sumokėjus mokesčius, lieka įmonei ir kurią ji gali panaudoti investicijoms, darbo užmokesčiui bei kitoms reikmėms. Dažnai ir dėl veiklos pobūdžio skiriasi įmonių gamybos išlaidos ir cirkuliacijos kaštų lygis. Be to, pajamų dydis priklauso nuo daugybės veiksnių: gamybos, verslo masto, veiklos rūšies ar specifikos, techninio lygio, darbo našumo. Skiriasi ir ūkio subjektų mokesčiai, mokami iš įvairių šaltinių. Dėl to paskirstant pajamas tiksliau naudoti pelno mokesčio rodiklį.

Siekiant įmonių ekonominio aktyvumo, ypač investicinio, reikia apgalvotai formuoti mokesčių sistemą, nustatyti mokesčių tarifus. Kartu svarbu atkreipti

⁴ Buškevičiūtė E. *Mokesčių sistema*. Kaunas: Technologija, 2005, p. 29.

dėmesį, kad įmonių aktyvumas priklauso ne tik nuo apmokestinimo, bet ir nuo daugelio kitų veiksnių.

Mokesčių naštos samprata turi ilgą raidos evoliuciją. Ekonomistas K. Marsdenas aštuntajame dešimtmetyje analizavo 20 šalių ekonominio augimo ir mokesčių ryšį. Dešimtyje tiriamų šalių buvo imami dideli mokesčiai, o kitoje dešimtyje – palyginti maži. Mažų mokesčių šalyse sparčiai augo užimtumas, investicijos ir darbo našumas. Investicijos žemų mokesčių šalyse vidutiniškai padidėjo 9 proc., aukštų mokesčių šalyse jos sumažėjo apie 0,8 proc.⁵

Mokesčio krūvio ar naštos klausimas gali būti nagrinėjamas keliais požiūriais. Pirmiausia, ar tas krūvis veikia šalies ekonomiką. Antra, kaip jis pasiskirsto tarp įvairių gyventojų sluoksnių. Trečia, kaip jo dydį ir struktūrą veikia globali mokesčių konkurencija. Pasak P. Gylis (2008), mokesčių našta turi negatyvų atspalvį ir gali sudaryti išpūdį, jog mokesčiai yra blogybė, kurios poveikį reikia mažinti. Vietoj šio termino vartojant kitus terminus, pvz.: „mokestinis įnašas“, „investicija“, „mokestinė investicija į viešąjį sektorių“, į tai, kas vadinama respublika, išpūdis taptų pozityvesnis⁶.

Individualistinis ir holistinis požiūriai į mokesčius yra visiškai priešingi. Individualistai mokesčius vertina kaip kliuvinį verslo plėtrai, kaip finansinių išteklių „nusiurbimą“ iš privataus sektoriaus „neproduktyvaus“ viešojo sektoriaus naudai. Mokesčiai mažina šalies tarptautinį konkurencingumą, o tai, viena vertus, pasireiškia tuo, kad nacionalinis verslas mažiau pajėgus konkuruoti tarptautinėse rinkose, o kita vertus, šalis dėl mokesčių, ypač jei jie yra maži, yra nepatraukli užsienio kapitalui.

Holistai viešąjį sektorių vertina kaip ekonomikos dalį, kaip produktyvų, kuriantį visiems, taip pat ir verslui, reikalingas viešąsias paslaugas ar materialias gėrybes, o mokesčiai yra būtinas šių paslaugų kūrimo šaltinis.

Vokiečių mokslininko A. Wagnerio teigimu, vykstant rinkos santykių plėtrai, didėja įvairių paslaugų, kurių negali teikti rinkos subjektai ar kurias privatiems subjektams teikti nepatrauklu, poreikis. Todėl tas paslaugas imasi teikti valsty-

⁵ Buškevičiūtė E. *Mokesčių sistema*. Kaunas: Technologija, 2005, p. 32.

⁶ Gylis P. *Ekonomika, antieconomika ir globalizacija*: monografija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008, p. 269.

bė, jas finansuodama iš surenkamų mokesčių. Didėjant tų paslaugų kiekiui ir įvairovei reikia vis daugiau finansinių išteklių. Vadinasi, laipsniškai turi didėti per biudžetą perskirstoma nacionalinio produkto dalis⁷.

Dabar mokesčių dydžiui apibūdinti ir mokesčių naštai įvertinti paprastai pateikiamas vienas rodiklis. Jis parodo mokesčių sumos lyginamąjį svorį bendrajame vidaus produkte (BVP). Iš viso galime išskirti tris mokesčių naštos skaičiavimo formas:

- *tiesioginė mokesčių našta*;
- *netiesioginė mokesčių našta*;
- *paslėptoji mokesčių našta*.

Pati akivaizdžiausia mokesčių našta yra patys mokesčiai, t. y. jų suma. Tai – *tiesioginė*, lengviausiai išmatuojama, akivaizdi našta. *Tiesioginė mokesčių našta* yra išmatuojama ta pinigų suma, kurią mokesčių mokėtojas sumoka į biudžetą. Tiesioginė mokesčių našta, t. y. sumokami mokesčiai, gali būti išmatuojami tiek absoliučia suma, tiek santykinai, pvz., lyginant su BVP. Pastarasis rodiklis ir yra plačiausiai naudojamas, nes rodo perskirstymo lygį. Siekiant sumažinti šią mokesčių našta, būtina riboti valstybės funkcijas bei mažinti jų finansavimą. Valstybės funkcijų ir biudžeto reforma yra vienintelis kelias, leidžiantis mažinti pačius mokesčius, jų tarifus.

Antroji – *netiesioginė mokesčių našta* yra mokesčių apskaičiavimo, sumokėjimo ir administravimo kaštai. Tai tokios laiko ir pinigų sąnaudos, kurias mokesčių mokėtojas ir mokesčių administratorius patiria skaičiuodamas, mokėdamas ir administruodamas mokesčius. Nėra vieno rodiklio, leidžiančio atspindėti netiesioginę mokesčių našta. Netiesioginei mokesčių nąštai išmatuoti gali būti naudojamas įmonių buhalterijų ir kitų darbuotojų, vedančių mokestinę apskaitą ar vykdančių biurokratinius nurodymus, darbo užmokestis, mokesčius administruojančių institucijų išlaikymas, specialiųjų apskaitos dokumentų įsigijimo ir pildymo išlaidos bei daugelis kitų. Esama tokių mokesčių, kurių netiesioginė našta viršija tiesioginę, t. y. jų administravimas kainuoja daugiau, nei biudžetas gauna pajamų iš šio mokesčio.

⁷ Gyls P. Mokesčių našta ir tarptautinė mokesčių konkurencija. *Ekonomika*, 2006, Nr. 75, p. 13.

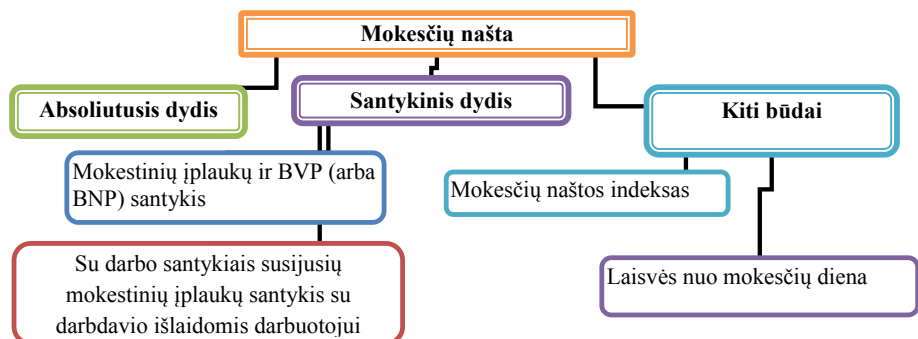
Netiesioginė mokesčių našta gali būti sumažinta, jeigu bus taikoma kiek įmanoma mažiau mokesčių, jų apskaičiavimo ir mokėjimo tvarka bus paprasta ir tiksli, o administravimas vyks nesudėtingai ir pigiai.

Trečioji mokesčių našta – *paslėptoji*. Jos praktiškai negalima išmatuoti, kartais jos įtaką būna net sunku pastebėti, nors ji visuomet egzistuoja šalia kiekvieno mokesčio. Paslėptoji mokesčių našta yra mokesčio įtaka rinkos procesams, žmonių pasirinkimams. Paslėptoji mokesčių našta pasireiškia tiek apmokestinant, tiek išleidžiant nustatytu mokesčiu surinktas lėšas. Kuo stipriau per mokesčius yra veikiamą rinką, leidžiant valdžiai nukreipti ekonominius procesus, tuo daugiau atsiranda rinkos deformacijų, užkertamas kelias efektyviai paskirstyti darbo, kapitalo ir žemės išteklius. Paslėptosios mokesčių naštos sumažinimo būdas – taikyti kuo neutralėsius mokesčius, kuriems būtų keliamas tikslas – surinkti lėšų valstybės išlaidoms finansuoti.

Būtina paminėti, kad visiškai neutralių mokesčių nėra. Net idealiai prie neutralumo artėjantis mokestis visuomet turės savyje rinkos deformacijos pradą – išimdamas išteklius iš rinkos, jis negali koku nors aspektu nepažeisti savaiminių jos procesų. Ši aplinkybė leidžia daryti išvadą, kad tuo idealiau atveju, kai mokesčiai sąmoningai nenaudojami rinkai reguliuoti, t. y. jie yra maksimaliai neutralūs, paslėptosios naštos sumažinimo būdas yra tapatus mokesčių sumos sumažinimui. Kuo bus mažesnė mokesčių suma, tuo mažesnę įtaką rinkai darys mokesčiai.

Išnagrinėjus visų trijų mokesčių našų sumažinimo prielaidas ir būdus, aiškėja, kokių esminių principų reikia laikytis, siekiant sukonstruoti mokesčių sistemas su minimalia našta.

Kaip jau buvo minėta, mokesčių naštai apskaičiuoti yra taikomi įvairūs metodai, o mokestinėje literatūroje išskiriami dar keli mokesčių naštos apskaičiavimo ir įvertinimo būdai (4 pav.).

4 pav. Mokesčių naštos apskaičiavimo ir įvertinimo būdai

Absoliučiuoju dydžiu mokesčių našta apskaičiuojama kaip mokesčių mokėtojų sumokėtų mokesčių suma, t. y. bendrosios valstybės mokestinės pajamos. Pagal šį mokesčių naštos apskaičiavimo būdą skaičiuojant mokesčių našlą įskaitomi visi mokesčių mokėtojų mokami mokesčiai – tiek į nacionalinį biudžetą, tiek į įvairius fondus. Tačiau skaičiuojant mokesčių našlą šiuo būdu gali iškilti problemų:

- visi mokesčių mokėtojų sumokėti mokesčiai gali neatsispindėti viename biudžete ir valstybės gaunamoms bendrosioms mokestinėms įplaukoms apskaičiuoti reikės ne vieno statistinio šaltinio;
- valstybės suformuoto tam tikro fondo mokestinės įplaukos apskaitomos ir kito valstybės fondo mokestinėse įplaukose.

Mokesčių naštos apskaičiavimas absoliučiuoju dydžiu leidžia palyginti konkrečios šalies mokestinių įplaukų kitimą laiko atžvilgiu.

Šis dydis gali būti lyginamas laiko skalėje vienos šalies mastu ir tarp skirtingų šalių. Šio rodiklio pasikeitimą laiko atžvilgiu lemia mokestinių įplaukų ir BVP kintamumas.

Laisvės nuo mokesčių diena – tai simbolinė diena per metus, kai vidutinis mokesčių mokėtojas nustoja dirbti valdžiai ir pradeda dirbti sau. Tai santykinės mokesčių naštos rodiklis, parodantis, kokią žmogaus sukurtą gėrybių dalį paima valdžia ir perskirsto per nacionalinį biudžetą bei nebiudžetinius fondus. Kadangi mokestinių įplaukų santykis su BVP yra dažniausiai skaičiuojamas

mokesčių naštos rodiklis, tai jis daugiausia ir kritikuojamas. Tai priklauso nuo gamybos ir verslo masto, veiklos rūšies, techninio lygio, darbo našumo, prekių ir paslaugų realizavimo rinkos. Be to, taip apskaičiuotas rodiklis neapibūdina konkrečių ūkio subjektų ir gyventojų mokesčių naštos.

3. Lietuvos mokesčių sistemos lyginamoji analizė

Pagal mokesčių nustatymą, rinkimą ir įplaukų paskirstymą mokesčiai sąlygiškai skirstomi į valstybinius ir vietinius. Valstybiniai mokesčiai mokami į valstybės išdą arba nebiudžetinius fondus, vietiniai – į savivaldybių išdus. Valstybiniams mokesčiams paprastai priklauso netiesioginiai mokesčiai, GPM, pelno mokesčiai ir socialinio draudimo mokesčiai. Vietiniams mokesčiams priklauso turto, žemės mokesčiai ir kiti.

Lietuvos Respublikos mokesčių sistemą pagal Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymą sudaro 25 mokesčiai ir įmokos⁸. Žinoma, ne visi šie mokesčiai tenka valstybės biudžetui. Dalis jų atitenka savivaldybių biudžetams ir nebiudžetiniams fondams. Apskritai jie sudaro bendrąją mokesčių naštą (makroekonominiu požiūriu), kuri nulemia ir apmokestinimo lygį mūsų šalyje⁹.

Nacionalinio biudžeto pajamas sudaro:

- pajamos iš mokesčių, gaunamos į valstybės biudžetą pagal įstatymus ir kitus teisės aktus;
- pajamos iš valstybės turto (išskyrus pajamas, gaunamas pagal Valstybės ir savivaldybių turto privatizavimo įstatymą);
- valstybės biudžetinių įstaigų pajamos;
- dotacijos;
- pajamos iš mokesčių, gaunamos į savivaldybių biudžetus pagal įstatymus ir kitus teisės aktus;
- pajamos iš savivaldybių turto (išskyrus pajamas, gaunamas pagal Lietuvos Respublikos valstybės ir savivaldybių turto privatizavimo įstatymą);

⁸ Lietuvos Respublikos finansų ministerija [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.finmin.lt/web/finmin/mokesčiai>>.

⁹ *Mokesčių žinynas: mokesčių sąvadas, sąvokų aiškinimai, mokesčių įstatymai*. Sudarė A. Žvirblis. Vilnius: tikr. ūkinė bendrija „Žuma“, p. 5.

- savivaldybių biudžetinių įstaigų pajamos;
- valstybės biudžeto dotacijos ir kitos pervedamos lėšos;
- pajamos, gautos už išnuomotą arba suteiktą naudotis valstybinę žemę, valstybinio vidaus vandenų fondo vandens telkinius ir Vyriausybės nustatyta tvarka paskirsčius lėšas už parduotus ne žemės ūkio paskirčiai valstybinės žemės sklypus;
- negrąžintina finansinė parama (piniginės lėšos);
- kitos pajamos.

Lietuvos Respublikos mokesčių sistema derinama prie ES fiskalinės politikos nuostatų, įvertinama kitose šalyse taikomų mokesčių praktika „siekiama sukurti konkurencingą mokesčių sistemą. Mokesčių sistema nuolat keičiama ir tobulinama: tikslinamos mokesčių rūšys, mokesčių objektai, keičiamos tam tikros nuostatos, tarifai, kad taip būtų užtikrinamos biudžeto pajamų įmokos, jų ritmingumas.

Mokesčių našta Lietuvoje ir kitose šalyse atskleidžia santykinį mokesčių sistemos konkurencingumą. Valdžia gali skatinti ar riboti ekonomikos plėtrą, mokesčių sistemą panaudodama kaip mechanizmą šiems uždaviniams spręsti. Galima išskirti kelis šios problemos aspektus:

1. Kaip ekonomikos plėtojimosi tempai priklauso nuo vienokios ar kitokios mokesčių politikos?

2. Kokie mokesčiai ir kaip veikia ekonomikos raidą, pokyčius darbo rinkoje?

Sudėtinga, o kartais ir neįmanoma tiksliai apskaičiuoti, kiek ekonomikos augimas, pokyčiai darbo rinkoje priklauso nuo įvairių aplinkos veiksnių pokyčių, tačiau visi ekspertai sutinka, kad vienokia ar kitokia mokesčių politika, jos įgyvendinimo strategija turi įtakos ekonomikos plėtrai ir socialinės raidos tempams bei pobūdžiui. Kaip žinia, mokestinės įplaukos priklauso nuo dviejų pagrindinių veiksnių:

- mokesčių bazės;
- mokesčių normos (tarifų).

Nors mokslininkai pateikia daug įvairių mokesčių sistemos tikslų, pagrindinis tikslas – surinkti kuo didesnes įplaukas į valstybės biudžetą, kiek galima daugiau sumažinti stabdantį mokesčių poveikį verslo plėtrai, visai ekonominei

veiklai, skatinti visuminę paklausą ir pozityvius pokyčius darbo rinkoje. Reikėtų nepamiršti, kad mokesčių rinkimas iš ekonominės veiklos dalyvių neslopintų ekonominių interesų ir nedidintų mokesčių naštos.

Kadangi Lietuvoje iki šiol nėra paruoštos mokesčių naštos ir apmokestinimo lygio apskaičiavimo metodikos, todėl ekonomistai labai skirtingai vertina mokesčių naštą

Skaiciuojant mokesčių naštą, buvo analizuojamas visų valstybės mokestinių pajamų ir BVP santykis. Į valstybės mokestines pajamas yra įskaičiuojama: mokestinės valstybės nacionalinio biudžeto pajamos (neįskaičiuojant nemokestinių pajamų ir ES paramos), valstybės fondų pajamos (sveikatos draudimo fondo ir garantinio fondo pajamos), socialinio draudimo fondo pajamos (be asignavimų iš Rezervinio stabilizavimo fondo).

Mokesčių surinkimo operatyviniai duomenys pateikti 1 lentelėje.

1 lentelė

**Mokestinių pajamų į nacionalinį biudžetą duomenys 2004–2010 m.
(tūkst. Lt)**

Rodiklių pavadinimai	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Mokestinės pajamos	18 047,8	20 702,4	24 601,4	30 090,2	36 187,7	35 005,5	31 816,8
Nacionalinis biudžetas	11 086,3	12 899,2	15 605,4	18 630,8	21 787,2	16 463,2	17 002,0
Į VSDF biudžetą	52 86,8	5884,2	6793,2	8667,8	11 231,1	14 055,9	10 487,0
Į PSDF biudžetą	1652,6	1893,6	2170,7	2751,9	4264,4	4467,4	4311,8
Į Garantinį fondą	22,1	25,4	32,1	37,9	38,2	19,0	16,0
BVP faktinėmis kainomis	62 697,8	72 060,4	82 792,8	98 669,1	111 189,8	91 900,3	95 100,0
Mokesčių našta (proc.)	28,8	28,7	29,7	30,5	32,5	38,4	33,4

Parengta remiantis Lietuvos statistikos departamento, Valstybinio socialinio draudimo fondo, Lietuvos Respublikos finansų ministerijos, Valstybinės ligonių kasos duomenimis.

Lietuvoje daug diskutuojama apie mokesčių naštą kaip veiksni, stabdantį verslą ir neracionalų mokestinių įplaukų perskirstymą bei naudojimą. Iš 1 lentelėje pateiktų duomenų matyti, kad mokesčių našta 2004–2010 m. kiekvienais metais vis didėjo. Tai lėmė kasmet vis didėjančios valstybės mokestinės pajamos, nors BVP didėjo kur kas lėčiau, o 2009–2010 m. ir stipriai sumažėjo – apie 14 proc.

Palyginus 2008 m. su 2007 m., Lietuvos mokestinės pajamos padidėjo 20,3 proc., o BVP – 12,7 proc., 2007 m., palyginti su 2006 m., Lietuvos mokestinės pajamos padidėjo 22,3 proc., o BVP – 19,2 proc.

Lietuvos mokestinės pajamos 2010 m., palyginti su 2008 m., sumažėjo 12,2 proc., o BVP – 14,5 proc., todėl galima teigti, kad dalį pokyčių lėmė padidėję mokesčiai jų mokėtojams.

Tai pagrindžia ir nesudėtingi aritmetiniai veiksmai. 2010 m. mokesčių naštai apskaičiuoti panaudosime 2008 m. BVP duomenis ir matysime, kad mokesčių našta būtų ne 33,4 proc., o 28,6 proc. Tai reikštų, kad ji sumažėtų 4,8 proc., ir atvirkščiai, jei 2008 m. mokesčių naštai apskaičiuoti naudotume 2010 m. BVP rodiklį, tuomet gautume, kad mokesčių našta padidėtų net iki 38,1 proc.

Kaip matyti iš 2 lentelėje pateiktų duomenų, šis rodiklis labai nutolęs nuo konkrečių mokesčių subjektų, dėl to tik makroekonominiu požiūriu pagrindžiantis mokesčių našta, nes visų sumokėta mokesčių suma lyginama su visų sukurta gėrybių suma – BVP. Šis mokesčių naštos dydis, kitaip dar vadinamas perskirstymu, ir yra dažniausiai pasitelkiamas įvairiausiuose istoriniuose, geografiniuose palyginimuose, politikų diskusijose.

Svarbu žinoti, kad šis skaičius gali būti gana apgaulingas: jis gali mažėti, kai tuo pačiu metu yra keliama ir tarifai, ir bazė, t. y. kai yra didinami mokesčiai. Mažas mokesčių naštos rodiklis, esant plačiai bazei ir aukštiems tarifams, taip pat gali byloti apie mažėjančią ekonominę aktyvumą arba apie blogą mokesčių administravimą, arba apie išsikerojusią korupciją.

Naudojant šį būdą dar kartą lieka neįvertintos netiesioginė administravimo ir paslėptoji našta, kurios jau buvo aptartos anksčiau.

Taigi, kaip ir dauguma sintetinių ekonominių rodiklių, kuriais siekiama viską kiekybiškai pamatuoti, šis dydis nepajėgus aprėpti visos informacijos.

Apskaičiavus naštos, tenkančios Lietuvos verslui, rodiklius, labai svarbu juos palyginti su kitomis šalimis. Šiam palyginimui panagrinėsime tris kaimynines šalis, turinčias panašius duomenis.

Svarbu žinoti, kokie pagrindiniai mokesčiai galioja kitose šalyse, kaip jie nulemia verslo ūkinės komercinės veiklos rezultatus. Siekiant įvertinti mokesčių sistemos įtaką pagrindiniams šalies makroekonominiams rodikliams,

toliau bus lyginamos savo dydžiu, klimatu ir ekonomikos struktūra panašios šalys. Tam bus pasitelkiamas ES naudojamas valstybės pajamų santykio su šalies BVP rodiklis. Žinoma, jis apima ne tik mokesťines pajamas, tačiau iš esmės tai yra perskirstoma BVP dalis, atspindinti ir mokesčių naštos tendencijas.

2 lentelė

Valstybės pajamos (proc. nuo BVP)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Lietuva	32,7	33,0	33,6	33,9	34,3	33,8
Latvija	35,4	37,8	35,6	34,9	34,6	36,1
Estija	35,2	36,1	36,4	36,5	43,2	40,9
Lenkija	39,4	40,2	40,3	39,5	37,2	37,5
ES (27 šalių) vidurkis	44,3	44,8	44,7	44,7	44,1	44,1

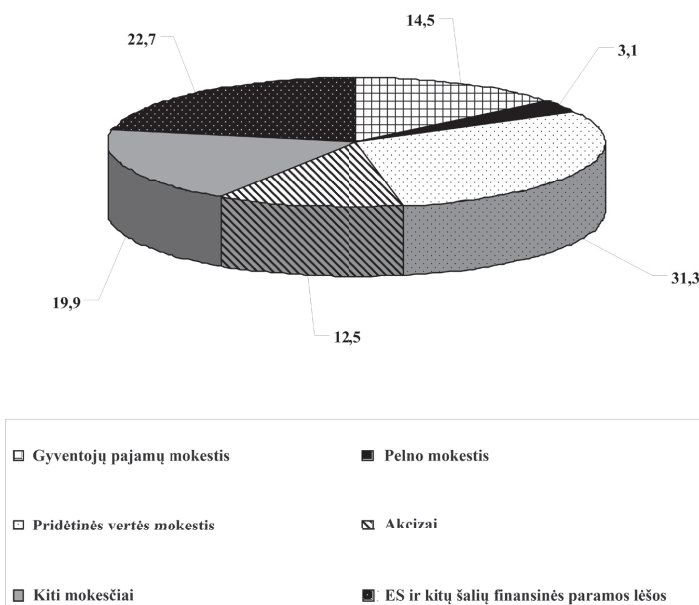
Parengta remiantis: *Eurostat* duomenys. Prieiga per internetą: <<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home>> [žiūrėta 2012 01 08].

2 lentelėje pateikti duomenys atskleidžia, kad Lietuvos mokesčių našta yra mažesnė negu Latvijoje, Lenkijoje ir Estijoje. Lyginant šių šalių tarpusavio mokesčių naštos rodiklius, galima pastebėti, kad Lietuvos ir Latvijos mokesčių naštos rodikliai labai panašūs, o Estijos rodiklis yra didžiausias. Iš 2 lentelėje pateiktų duomenų matyti, kad mokesčių našta nagrinėjamu laikotarpiu turėjo tendenciją didėti visose šalyse. Lietuvos 2010 m. rodiklius palyginus su 2005 m. rodikliais, matyti, kad mokesčių našta per visą nagrinėjamą laikotarpį padidėjo 1,1 procentinio punkto, kai tuo tarpu Estijos – tik 5,7 procentinio punkto. Nors Estijos mokesčių naštos rodiklis, palyginti su kitomis šalimis, yra pats didžiausias, tačiau nagrinėjamu laikotarpiu jis kito neženkiai.

Svarbus bruožas yra tai, kad visų šalių mokesčių naštos rodiklis buvo ženkiai mažesnis už ES vidurkį. Tai galima būtų paaiškinti sukuriama žemesne pridedamąja verte nagrinėjamose šalyse.

Nors Lietuvos Respublikos mokesčių sistemą 2011 m. sudarė 25 mokesčiai, ir mokestinės pajamos iš fizinių ir (ar) juridinių asmenų, 2011 m. duomenimis, sudarė 68 procentus Lietuvos nacionalinio biudžeto įplaukų.

Keturi pagrindiniai mokesčiai – PVM (31,3 proc.), GPM (14,5 proc.), akcizai (12,5 proc.) ir pelno (3,1 proc.) – sudaro 61,4 proc. visų nacionalinio biudžeto pajamų (5 pav.). Šių mokesčių vaidmuo didelis ne tik nacionalinio biudžeto surinkimo, bet ir poveikio šalies ūkiui, fizinių ir juridinių asmenų finansinės padėties požiūriu.

Parengta remiantis Lietuvos Respublikos finansų ministerijos duomenimis.

5 pav. Nacionalinio biudžeto pajamų sandara 2011 m. (proc.)

Valstybės funkcijoms finansuoti reikalingi finansiniai ištekliai, kurių didžioji dalis surenkama iš mokesčių. Ekonominio pakilimo laikotarpiu mokestinių pajamų surenkama daugiau dėl padidėjusios šalies gamybos apimties, augančių investicijų skaičiaus ir bendro ekonominio aktyvumo. Surenkamų mokestinių pajamų dydžiai ekonominio nuosmukio laikotarpiu mažėja ir valstybė patiria likvidumo problemų. Joms spręsti ir siekiant užtikrinti, kad valstybė vykdytų savo įsipareigojimus, dažniausiai reformuojama šalies mokesčių sistema¹⁰. Pa-

¹⁰ Rudytė D., Šalkauskienė L., Lukšienė L. Lietuvos mokesčių sistemos vertinimas pagal V. Tanzi diagnostinius rodiklius. *Vadyba (Journal of Management)*, 2009, Nr. 16, p. 55.

sak D. Rudytės, L. Šalkauskienės ir L. Lukšienės, mokesčių sistemos reforma, orientuota į tai, kad būtų surenkama daugiau mokestinių pajamų, nebus efektyvi, jei nebus atsižvelgiama į mokesčių skaičiaus mažinimą bei mokestinių pajamų surinkimo administravimo sąnaudas.

2009 m. Lietuva išgyveno mokestinių pajamų deficitą, todėl siekiant subalansuoti biudžetą buvo didinami pagrindinių mokesčių tarifai¹¹.

Per 2009 m. ir iki 2011 m. vykdyti dažni mokestiniai pakeitimai Lietuvos mokesčių sistemoje parodo mokesčių sistemos nestabilumą ir nuolatinį poreikį koreguoti mokestinę politiką. Tai galima būtų vertinti kaip elastingą mokesčių sistemą, reaguojančią į naujai susiformavusias ekonomines sąlygas, arba kaip susiklosčiusią situaciją, kurioje valstybė neturi pokyčiams parengtos mokesčių strategijos. Kiekvienas mokesčių koregavimas turi turėti stiprų ir argumentuotą pagrindą, kuris turėtų būti formuojamas laikantis klasikinių apmokestinimo principų. Reformuojant mokesčių sistemą, pirmiausia tikslinga išlaikyti pusiausvyrą tarp teisingumo, ekonominio efektyvumo ir finansinio rezultatyvumo principų. Nuo 2009 m. ir 2011 m. pabaigos Lietuvos mokestinės reformos buvo labiau orientuotos į finansinį (biudžeto pajamų surinkimo) principą, ignoruota sudėtinga šalies verslo įmonių situacija ekonominio nuosmukio metu¹². Mokesčių politikos prasme esminiai pokyčiai susiję su keturių pagrindinių Lietuvos mokesčių, iš kurių surenkama didžiausia dalis nacionalinio biudžeto pajamų – PVM, GPM, pelno mokesčių – bei akcizų tarifų dinamika 2008–2012 m. Finansinio stabilumo vertė taip pat turi prasmę makroekonominio reguliavimo priemonių kontekste.

Vienas iš pagrindinių mokesčių, kurio surenkama didžiausia dalis į nacionalinį biudžetą, yra **pridėtinės vertės mokestis** (PVM). PVM objektas yra šalies teritorijoje už atlygį atliekamas prekių ir paslaugų teikimas, kai šias prekes parduoda ir paslaugas teikia apmokestinamasis asmuo, vykdydamas savo ekonominę veiklą. PVM objektas taip pat yra prekių išsigijimas už atlygį šalies teritorijoje iš kitos valstybės narės. Importo PVM objektas yra prekių vertė,

¹¹ Rudytė D., Šalkauskienė L., Lukšienė L. Lietuvos mokesčių sistemos vertinimas pagal V. Tanzi diagnostinius rodiklius. *Vadyba (Journal of Management)*, 2009, Nr. 16, p. 55.

¹² Ten pat, 2009, p. 56.

kai prekės laikomos importuotomis šalies teritorijoje. Lietuvos Respublikos pridėtinės vertės mokesčio įstatyme taip pat yra nustatyti atvejai, kai prekių tiekimas, paslaugų teikimas ir prekių įsigijimas iš kitos valstybės narės PVM neapmokestinami, specialių apmokestinimo PVM schemų (kompensacinio PVM tarifo ūkininkams, turizmo paslaugų, naudotų prekių, meno kūrinių, kolekcinų ir antikvarinių daiktų, investicinio aukso bei elektroniniu būdu teikiamų paslaugų) taikymo tvarka ir t. t.

Lietuvos Respublikos pridėtinės vertės mokesčio įstatyme nustatyta, kad prievolė apskaičiuoti PVM už šalies teritorijoje tiekiamą prekę arba teikiamą paslaugą atsiranda, kai šio įstatymo nustatyta tvarka išrašoma PVM sąskaita faktūra, kuria įforminamas šis prekių pirkimas, pardavimas ar paslaugų teikimas, jeigu įstatyme nenustatyta kitaip¹³.

PVM yra glaudžiai susietas su prekių kainų kitimu, gamybos ar paslaugų plėtra, nes jo mokėtojai įstatymo įpareigoti šį mokestį surinkti per parduodamų prekių ar paslaugų kainas. Mokestis turi plačią apmokestinimo bazę, jį lengva surinkti. Plačiąja prasme PVM apmokestinama visa privataus ir visuomeninio vartojimo sistema.

Mokesčio mokėtojai. Skaičiuoti PVM ir mokėti jį į biudžetą privalo asmuo, kurio bendra atlygio už vykdant ekonominę veiklą pateiktas prekes ir (arba) suteiktas paslaugas suma per metus (paskutinius 12 mėnesių) viršijo 100 tūkst. Lt, pradedant tuo mėnesiu, kurį ši riba buvo viršyta.

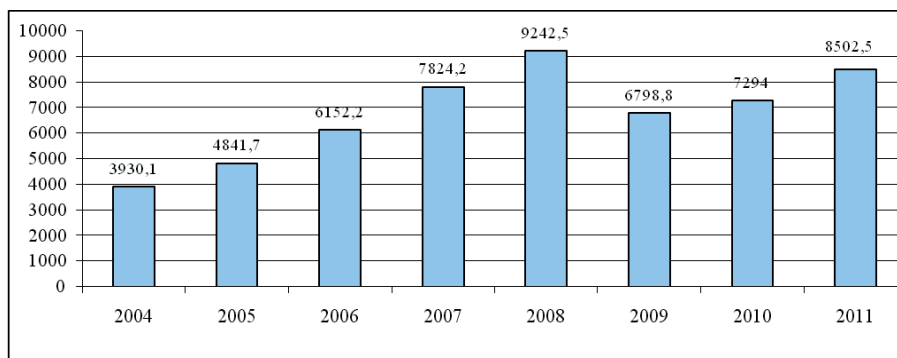
Mokestinis laikotarpis. Mokestinis laikotarpis yra kalendorinis mėnuo, tačiau kai kuriais atvejais gali būti nustatomas ir kalendorinio pusmečio arba kitas laikotarpis. Jeigu mokestinis laikotarpis yra kalendorinis mėnuo, mokesstinio laikotarpio PVM deklaracija turi būti pateikta ir mokėtina PVM suma sumokama ne vėliau kaip iki kito mėnesio 25 dienos.

PVM užtikrina, kad finansiniai ištekliai reguliariai patektų į valstybės išdą, taip pat jis apima visas bendrojo produkto gamybos ir realizacijos sritis. PVM, palyginti su kitais mokesčiais, yra neutralus mokestis ir kartu jis skatina dirbti bei taupyti, mažina mokesčių mokėtojų pasipriešinimą. Šiuo metu PVM –

¹³ Lietuvos Respublikos pridėtinės vertės mokesčio įstatymas. *Valstybės žinios*, 2002 04 05, Nr. 35-1271.

svarbiausias biudžeto pajamų šaltinis, iš esmės nulemiantis valstybės vykdomų funkcijų mastą, ir jį galima vadinti efektyviu mokesčiu, nes jo administravimo ir kontrolės kaštai, palyginti su kitais mokesčiais, yra mažesni¹⁴.

PVM nacionaliniame biudžete sudaro 43,1 proc. visų mokestinių pajamų, todėl svarbu nagrinėti šio mokesčio įplaukų kitimo tendenciją ir jos priežastis. Mokestinių įplaukų į biudžetą kitimo tendenciją atskleidžia 6 pav.

6 pav. PVM įplaukų kitimo dinamika 2004–2011 m.

6 pav. pateikti duomenys rodo, kad nuo 2004 m. PVM mokesčio kasmet buvo surenkama daugiau. Mokesčių įplaukos 2005 m., palyginti su 2004 m., padidėjo 23,2 proc., o 2006 m., palyginti su 2005 m. duomenimis, – 27,1 proc. ir t. t. 2008 m. įplaukos į biudžetą, lyginant visą analizuojamą laikotarpį, padidėjo 2,3 karto. Pagrindiniai veiksniai, nulėmę surenkamas PVM mokesčio pajamas, yra išaugusios vartojimo išlaidos bei padidėjusios prekių ir paslaugų kainos. Svarbiausias PVM pajamų surinkimą lėmęs veiksnys buvo nuo 2004 m. gegužės 1 dienos įsigaliojusi nauja Lietuvos Respublikos pridėtinės vertės mokesčio įstatymo redakcija. Pagal minėtą įstatymą įsivežant prekes iš kitų ES šalių narių nebereikia mokėti importo PVM – vietoj to Lietuvos PVM mokėtojas, įsigijęs prekių iš kitų ES šalių narių, turi pats apskaičiuoti ir sumokėti PVM jau šalies viduje.

Priežastys, nulėmusios 2009 m. šio mokesčio įplaukų į biudžetą sumažėjimą 26,4 proc., palyginti su atitinkamomis 2008 m. pajamomis, buvo sumažėjusios

¹⁴ Buškevičiūtė E. *Mokesčių sistema*. Kaunas: Technologija, 2005, p. 87.

prekių ir paslaugų pardavimo apimtys nuo 2009 m. sausio 1 d. padidinus standartinį PVM tarifą bei apribojus lengvatinių PVM tarifų taikymą.

PVM rodikliai pirmiausia rodo mokesčių mokėtojų neigiamus lūkesčius dėl produkcijos realizacijos. Tai lemia, kad mokesčių mokėtojai taupiai naudoja apyvartines lėšas, dalis jų susiduria su apyvartinių lėšų trūkumu. Įmonės stengiasi sumažinti mokesčių našą, šitaip didindamos savo produkcijos konkurencingumą. Pagrindiniai metodai – gauti lengvatų ir jomis manipuliuoti, pasinaudoti įstatymų netobulumu arba stengtis visiškai išvengti mokesčių. Papildomą našą, kuri paprastai neįvertinama, sukuria ir PVM apskaitos mechanizmas. Dėl jo įmonės nuolat kredituoja valstybę, kaip žinia, pačios mokėdamos už viską iš anksto. Sakoma, kad trys iš keturių mokesčiams skirtų klausimų, kuriuos mėgina išsiaiškinti praktikai, yra susiję su PVM. Be to, daug baudų surenkama į valstybės biudžetą kaip tik dėl to, kad klaidingai taikomos šį mokesťį reglamentuojančios normos¹⁵.

3 lentelėje pateikiami PVM tarifų pakeitimai 2008–2011 m. Svarbu paminėti, jog 2008 m. taikyta nemažai PVM lengvatinių tarifų, kurių didžioji dalis panaikinta nuo 2009 m. pradžios. Iki 2008 m. gruodžio 31 d. (panaikinta 2008 m. gruodžio 23 d. Lietuvos Respublikos įstatymu Nr. XI-114) lengvatinis 5 proc. PVM tarifas taikytas:

- 1) keleivių vežimo ir jų bagažo vežimo paslaugoms;
- 2) knygoms, laikraščiams, žurnalams ir kitiems periodiniams leidiniams, išskyrus keletą išimčių;
- 3) vaistams ir įvairioms medicininėms, sanitarinėms (higienos) priemonėms, specialios paskirties maisto produktams, taip pat medicinos įrangai, pagalbos priemonėms ir t. t.;
- 4) teikiamoms viešbučio tipo ir specialaus apgyvendinimo paslaugoms;
- 5) ekologiškiems maisto produktams;
- 6) šviežiai atšaldytai mėsei ir valgomiems subproduktams;
- 7) šviežiai atšaldytai, užšaldytai, giliai užšaldytai naminių paukščių mėsei ir jų valgomiems subproduktams;

¹⁵ Buškevičiūtė E. *Mokesčių sistema*. Kaunas: Technologija, 2005, p. 86.

- 8) žemės ūkio bendrovių ir kooperatinių bendrovių paslaugoms žemės ūkiui, teikiamoms savo nariams;
- 9) gyvoms, šviežioms ir atšaldytoms žuvims;
- 10) visų rūšių meno ir kultūros bei sporto renginių, taip pat muziejų, pramogų parkų, zoologijos sodų lankymui;
- 11) rašytojo, kompozitoriaus ar atlikėjo teikiamos kūrybos ar atlikimo paslaugoms ir paslaugoms, už kurias šiems asmenims mokamas honoraras.

Iki 2008 m. gruodžio 31 d. (panaikinta 2008 m. gruodžio 23 d. Lietuvos Respublikos įstatymu Nr. XI-114) lengvatinis 9 proc. PVM tarifas taikytas: gyvenamųjų namų statybos, renovacijos, apšiltinimo paslaugoms, už kurias apmokama valstybės ir savivaldybių biudžetų, valstybės teikiamų lengvatinių kreditų ir valstybės specialiųjų fondų lėšomis.

Nuo 2009 m. sausio 1 d. panaikintas lengvatinis 5 proc. PVM tarifas – vietoje galiojusio 5 proc. pradėtas taikyti naujas standartinis 19 proc. PVM tarifas, išskyrus:

- knygas ir neperiodinius informacinius leidinius, kuriems nustatytas 9 proc. PVM tarifas;
- vaistus ir medicinos pagalbos priemonės, tiekiamas asmenims, kuriems šių prekių įsigijimo išlaidos visiškai ar iš dalies kompensuojamos – nuo 2009 m. sausio 1 d. lengvatinis 5 proc. PVM tarifas, galiojęs 2008 m., ir toliau buvo taikomas.

Šiuo PVM įstatymo pakeitimu nuo 2009 m. rugsėjo 1 d. taip pat panaikinamas PVM dengimas iš valstybės biudžeto už šilumos energiją, tiekiamą gyvenamosioms patalpoms šildyti, ir už į gyvenamąsias patalpas tiekiamą karštą vandenį arba šaltą vandenį karštam vandeniui paruošti bei šilumos energiją, sunaudotą šiam vandeniui pašildyti. Laikinau už nurodytųjų prekių tiekimą laikotarpiu nuo 2009 m. sausio 1 d. iki 2009 m. rugpjūčio 31 d. dar nustatytas PVM dengimas iš valstybės biudžeto 14 procentinių punktų (skirtumas tarp 19 ir 5 proc.). Nuo 2009 m. rugsėjo 1 d. įvestas lengvatinis 9 proc. PVM tarifas, galiojantis iki 3 lentelėje analizuojamo laikotarpio pabaigos – 2011 m. gruodžio 31 d.

PVM tarifų pakeitimai 2008–2011 m.

PVM tarifų pakeitimai	2008	2009	2010	2011
Standartinis PVM tarifas	18 proc.	Nuo 2009 01 01 – 19 proc. , nuo 2009 09 01 – 21 proc.	21 proc.	21 proc.
Lengvatinis PVM tarifas vaistams, kitoms medicininėms prekėms	5 proc.	5 proc. vaistams ir medicinos pagalbos priemonėms įsigyti asmenims, kuriems šios išlaidos kompensuojamos	5 proc. vaistams ir medicinos pagalbos priemonėms įsigyti asmenims, kuriems šios išlaidos kompensuojamos	5 proc. vaistams ir medicinos pagalbos priemonėms įsigyti asmenims, kuriems šios išlaidos kompensuojamos iki 2011 12 31
Lengvatinis PVM tarifas šilumos energijai, kuri teikiama gyvenamosioms patalpoms šildyti	5 proc. moka vartotojai, o 14 proc. dengiama iš Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto	Iki 2009 08 31 – 5 proc. moka vartotojai, o 14 proc. dengiama iš Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto; nuo 2009 09 01 – 9 proc.	9 proc.	9 proc. iki 2011 12 31
Lengvatinis PVM tarifas viešbučio tipo ir specialaus apgyvendinimo paslaugoms	5 proc.	19 proc. / 21 proc.	21 proc.	9 proc. nuo 2011 01 01 iki 2011 12 31
Lengvatinis PVM tarifas knygoms ir neperiodiniams informaciniais leidiniams	5 proc. knygoms, laikraščiams, žurnalams ir kitiems periodiniams leidiniams	9 proc. knygoms ir neperiodiniams informaciniais leidiniams	9 proc. knygoms ir neperiodiniams informaciniais leidiniams	9 proc. knygoms ir neperiodiniams informaciniais leidiniams

Parengta remiantis Lietuvos Respublikos pridėtinės vertės mokesčio įstatymo nuostatomis. Lietuvos Respublikos pridėtinės vertės mokesčio įstatymas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 35-1271. Aktuali redakcija 2012 06 29, Nr. IX-751. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=429757&p_query=Lietuvos%20Respublikos%20prid%EBtin%EBs%20vert%EBs%20mokes%Eio%20%E1statymas%20&p_tr2=2>.

Lengvatinius PVM tarifuos ES valstybės narės gali taikyti maisto produktams pagal PVM direktyvos 2006/112/EB nuostatas (žr. 4 lentelę). Šia galimybe naudojasi visos senosios ES narės, išskyrus Daniją. Airija ir Jungtinė Karalystė maisto produktų neapmokestina PVM. Lietuva, Latvija, Estija, Slovakija ir Vengrija maisto produktams lengvatinių tarifų netaiko. Visose kitose valstybėse narėse taikomi vienas arba keli lengvatiniai tarifai.

4 lentelė

**Lengvatinių PVM tarifų taikymas maisto produktams
ES valstybėse narėse**

Valstybė	Standartinis PVM tarifas	PVM maisto produktams
Airija ¹⁶	21 proc.	0 proc. – visiems maisto produktams, išskyrus kepinius kiaušinių ir miltų pagrindu, kuriems taikomas 13,5 proc. tarifas. 21,5 proc. – saldumynams, šokoladui, konditerijos gaminiams, ledams, šaldytiems jogurtams, kitiems šaldytiems produktams.
Belgija ¹⁷	21 proc.	6 proc. – visiems maisto produktams, išskyrus kai kuriuos produktus, kuriems taikomas 12 proc. tarifas (margarinui, ikrams, vėžiagyviams, moliuskams).
Bulgarija	20 proc.	20 proc.
Čekija ¹⁸	20 proc.	10 proc.
Danija	25 proc.	25 proc.
Estija	18 proc.	18 proc.
Graikija	21 proc.	20 proc.
Ispanija	16 proc.	4 proc., 7 proc.
Italija	20 proc.	4 proc., 10 proc.
Jungtinė Karalystė ¹⁹	17,5 proc.	0 proc. – visiems maisto produktams, išskyrus konditerijos gaminius, saldumynus, šokoladą, ledus, kuriems taikomas standartinis 17,5 proc. tarifas.
Latvija	21 proc.	21 proc.

¹⁶ Prieiga per internetą: <<http://www.revenue.ie/en/tax/vat/leaflets/food-and-drink.html>> [žiūrėta 2012 04 04].

¹⁷ Prieiga per internetą: <www.docufin.fgov.be> [žiūrėta 2012 04 04].

¹⁸ Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/taxation_customs/resources/documents/taxation/vat/how_vat_works/rates/vat_rates_en.pdf> [žiūrėta 2012 04 04].

¹⁹ Prieiga per internetą: <http://customs.hmrc.gov.uk/channelsPortalWebApp/channelsPortalWebApp.portal?_nfpb=true&_pageLabel=pageTravel_ShowContent&id=HMCE_CL_000118&propertyType=document#P19_850> [žiūrėta 2012 04 04].

Valstybė	Standartinis PVM tarifas	PVM maisto produktams
Lenkija	22 proc.	3 proc. – neapdorotiems maisto produktams, 7 proc. – apdorotiems maisto produktams.
Nyderlandai	19 proc.	6 proc.
Vokietija	19 proc.	7 proc.
Suomija	22 proc.	12 proc. 2009 m. spalio mėnesį PVM misto produktams buvo sumažintas nuo 17 proc. iki 12 proc. , tačiau nuo 2010 m. liepos 1 d. jis bus padidintas iki 13 proc. Taip pat nuo 17 proc. iki 13 proc. bus sumažintas PVM maistui restoranuose. Standartinis tarifas nuo 2010 m. liepos padidės iki 23 proc.
Švedija	25 proc.	12 proc., 25 proc.
Austrija	20 proc.	10 proc.
Vengrija	25 proc.	25 proc., 18 proc. – pienui ir pieno produktams, taip pat gaminiam, kurių sudėtyje yra grūdų, krakmolo, miltų arba pieno.
Slovakija	19 proc.	19 proc., 6 proc.
Slovėnija	20 proc.	8,5 proc.
Rumunija	19 proc.	19 proc.
Portugalija	20 proc.	20 proc., 12 proc., 5 proc.

Parengta remiantis PVM direktyvos 2006/112/EB nuostatomis. Prieiga per internetą: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/lt/oj/2006/l_347/l_34720061211lt00010118.pdf> [žiūrėta 2012 04 04].

Lietuvoje taikomo **PVM tarifo dydis** (21 proc.) yra artimas ES vidurkiui (20,7 proc.). Palyginti su kitomis šalimis, pats mažiausias 15 proc. PVM tarifas yra Kipre ir Liuksemburge, o didžiausias – Danijoje, Švedijoje ir Vengrijoje, kur jis siekia 25 proc. Palyginti su Baltijos šalimis, Latvijoje taikomas 22 proc. tarifas, o Estijoje – 20 proc. (2011 m.).

Pagal PVM direktyvos²⁰ (Tarybos direktyva dėl pridėtinės vertės mokesčio bendros sistemos 2006/112/EB) nuostatas valstybės narės gali taikyti vieną arba du lengvatinius tarifus maisto produktams. Šia galimybe naudojasi beveik visos senosios valstybės narės, išskyrus Daniją, kurioje maisto produktams taikomas

²⁰ Tarybos direktyva dėl pridėtinės vertės mokesčio bendros sistemos 2006/112/EB. Prieiga per internetą: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/lt/oj/2006/l_347/l_34720061211lt00010118.pdf> [žiūrėta 2012 04 04].

standartinis 25 proc. PVM tarifas – didžiausias ES. Tose šalyse, kur maisto produktams taikomi lengvatiniai tarifai, jie dažniausiai yra vienodi visiems maisto produktams su nedidelėmis išimtimis ypatingo apdorojimo reikalaujantiems produktams (pvz.: ledams, šokoladui ir pan.).

Daugelyje ES šalių PVM maisto produktams yra sumažintas arba visai netaikomas. Pvz., Jungtinėje Karalystėje, Airijoje, Maltoje ir Kipre maisto produktai neapmokestinami PVM (su nedidelėmis išimtimis, pvz.: šokoladui, saldumynams, kepiniams ir pan.). Standartinis tarifas maisto produktams taikomas tik Estijoje (18 proc.), Latvijoje (21 proc.), Danijoje (25 proc.), Rumunijoje (19 proc.), Slovakijoje (19 proc.), Bulgarijoje (20 proc.), o nuo 2009 m. sausio 1 d. – ir Lietuvoje. Visose kitose ES valstybėse maisto produktams taikomas lengvatinis PVM tarifas. Belgijoje ir Nyderlanduose jis yra 6 proc. (standartinis – atitinkamai 21 proc. ir 19 proc.), Vokietijoje – 7 proc. (standartinis – 19 proc.), Čekijoje – 10 proc. (standartinis – 20 proc.). Lenkija iki 2010 m. pabaigos neapdirbtiems žemės ūkio produktams gali taikyti lengvatinį 3 proc. tarifą (mėsai, vištienai ir kiaušiniams, geriamajam pienui, daržovėms ir vaisiams, išskyrus citrusinius vaisius ir bananus). Pastariesiems vaisiams bei pieno ir visiems kitiems maisto produktams taikomas lengvatinis 7 proc. tarifas. Švedijoje standartinis PVM tarifas toks pat kaip ir Danijoje – 25 proc., tačiau maisto produktams taikomas lengvatinis 12 proc. tarifas; Suomijoje – 12 proc. (standartinis – 22 proc.).

Airijoje beveik visiems maisto produktams, kurie skirti žmonėms vartoti, taikomas nulinis PVM tarifas, išskyrus kai kuriuos kepinius miltų ir kiaušinių pagrindu (bet ne duonai), kuriems taikomas lengvatinis 13,5 proc. tarifas (pvz.: pyragams, pyragaičiams, kai kuriems vafliams ir pan.). Standartinis 21 proc. tarifas taikomas saldumynams, šokoladui, konditerijos gaminiams, šaldytiems jogurtams, vaisių sultims ir kitiems gaiviesiems gėrimams, parduodamiems buteliuose. PVM tarifo dydis taip pat priklauso ir nuo to, kur produktas perkamas. Visiems maisto produktams, valgomiems restoranuose ar kavinėse, taikomas 13,5 proc. tarifas, nors perkant parduotuvėje tarifas būtų 21 proc. (pvz.: ledams, šokoladui, sultims) arba 0 proc. (kitiems maisto produktams). Jeigu maisto produktas parduodamas šiltas ar pašildytas, PVM tarifas pakyla iki 13,5 proc. Alkoholiniams gėrimams ir vandeniui bei vaisvandeniams buteliuose visais atvejais taikomas 21 proc. tarifas.

Jungtinėje Karalystėje, kaip ir Airijoje, maisto produktams taikomas 0 proc. tarifas. Standartinis 17,5 proc. tarifas taikomas ledams ir panašioms produktams, konditerijos gaminiams, išskyrus tradicinius kepinius, šokoladui, užšaldytam jogurtui, ledams, t. y. tokiems produktams, kuriems paruošti reikėjo įdėti daug darbo. Tačiau jeigu užšaldytas jogurtas prieš parduodant atšildomas, jam taikomas jau 0 proc. Paprastam pyragui ar pyragaičiui (tradiciniai kepiniai) taikomas 0 proc., o pyragaičiui, padengtam šokoladu, – jau 17,5 proc. tarifas.

Nemažai pokyčių dėl šio mokesčio atsirado nuo 2012 m. sausio mėn. 1 d. Pirmiausia padidinta registravimosi PVM mokėtojais riba nuo 100 tūkst. Lt (apie 29 tūkst. eurų) iki ES Tarybos sprendimu leistinos 155 tūkst. Lt (apie 45 tūkst. eurų) ribos. Taip supaprastintas PVM administravimas ir padidintas jo efektyvumas, taip pat prisidėta prie smulkaus verslo skatinimo bei atsižvelgta į infliacijos pokytį nuo 1998 m. liepos mėn., kai buvo nustatyta 100 tūkst. Lt registravimosi PVM mokėtojais riba. Taip pat nustatyta, kad skaičiuojant, ar asmuo privalo registruotis PVM mokėtoju, atsižvelgiama tik į šalies teritorijoje patiektas prekes ir suteiktas paslaugas, kai iki šio pakeitimo buvo atsižvelgiama ir už šalies ribų įvykdytus prekių teikimus (paslaugų teikimus). Remiantis Lietuvos Respublikos finansų ministerijos skelbiama informacija, padidinus registravimosi PVM mokėtojais ribą, ji tapo viena didžiausių tarp ES valstybių – Danijoje šiuo metu riba lygi 6,7 tūkst. eurų, Vengrijoje – 18,3 tūkst. eurų, Vokietijoje – 17,5 tūkst. eurų, Italijoje ir Austrijoje – 30 tūkst. eurų. Daugelyje ES šalių, kurių ekonomika, įmonių ir jų apyvartų dydis gerokai didesnis nei Lietuvos, taikoma mažesnė arba beveik tokia pati registravimosi PVM mokėtojais riba.

Apmokestinimą **gyventojų pajamų mokesčiu** (GPM) reglamentuoja Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų mokesčio įstatymas (2002) ir jo pagrindu priimti įstatymo įgyvendinamieji teisės aktai. Šis įstatymas nustato gyventojų pajamų apmokestinimo pajamų mokesčiu tvarką²¹. GPM mokėtojai yra pajamų gavę gyventojai arba už juos tai atlieka jo darbdavys. Pajamų mokesčio objektas (bazė) yra gyventojų pajamos. Nuolatinio Lietuvos gyventojų pajamų mokesčio objektas yra pajamos, kurių šaltinis yra Lietuvoje ir ne Lietuvoje.

²¹ Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų mokesčio įstatymas. *Valstybės žinios*, 2002 07 19, Nr. 73-3085.

Pajamų mokesčio tarifas yra 15 proc. Pajamų mokesčio 20 proc. tarifas taikomas pajamoms iš paskirstytojo pelno. Už per mokestinį laikotarpį gautas pajamas, nuo kurių mokestis sumokamas įsigyjant verslo liudijimą, mokamas savivaldybių tarybų nustatytas fiksuoto dydžio pajamų mokestis, kuris negali būti mažesnis už pajamų mokestį, apskaičiuojamą dvylikos minimaliųjų mėnesinių algų, galiojančių mokestiniu laikotarpiu, einančiu prieš mokestinį laikotarpį.

Gyventojui, kurio su darbo santykiais arba jų esmę atitinkančiais santykiais susijusios pajamos ne mažesnės nei 800 Lt per mėnesį, taikytinas mėnesio neapmokestinamas pajamų dydis (NPD), apskaičiuojamas pagal šią formulę:

Gyventojui taikytinas mėnesio $NPD = 470 - 0,2 \times (\text{gyventojo mėnesio su darbo santykiais arba jų esmę atitinkančiais santykiais susijusios pajamos} - 800)$. Jeigu pagal nustatytą formulę apskaičiuotas NPD yra neigiamas, laikoma, kad jis lygus nuliui.

Pajamų mokesčio mokestinis laikotarpis sutampa su kalendoriniais metais.

Remiantis 5 lentelėje pateiktais duomenimis, pagrindinis GPM tarifas 2008–2011 m. laikotarpiu suvienodintas nuo 24 iki 15 proc. Tik pajamoms iš paskirstytojo pelno tarifas padidintas nuo 15 iki 20 proc.

5 lentelė

GPM tarifų pakeitimai 2008–2011 m.

GPM tarifų pakeitimai	2008	2009	2010	2011
Pagrindinis GPM tarifas	15 proc. ir 24 proc.	15 proc.	15 proc.	15 proc.
Pajamos iš paskirstytojo pelno	15 proc.	20 proc.	20 proc.	20 proc.
Individualios veiklos pajamos	15 proc. ir 24 proc.	15 proc.	5 proc. (išskyrus laisvąsias profesijas ir pajamas iš vertybinių popierių, kuriems taikomas 15 proc. tarifas)	5 proc. (išskyrus laisvąsias profesijas ir pajamas iš vertybinių popierių, kuriems taikomas 15 proc. tarifas)

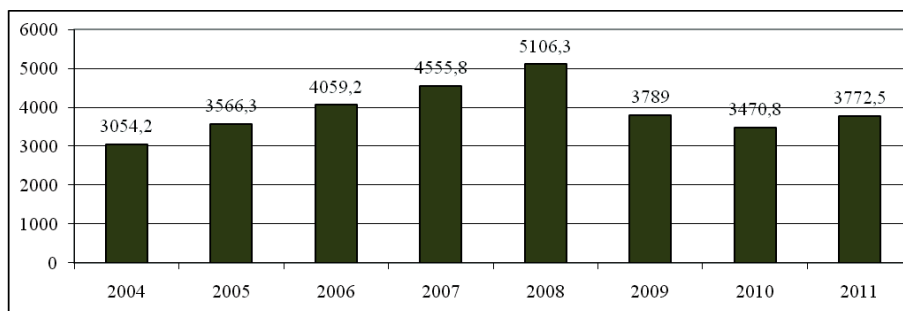
Parengta remiantis Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų mokesčio įstatymo nuostatomis. Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų mokesčio įstatymas. *Valstybės žinios*, 2002 07 19, Nr. 73-3085. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=171369>.

Lietuvoje GPM tarifas vienas mažiausių ES. Mažesnę šio mokesčio tarifą taiko tik Bulgarija (10 proc.). Estijoje taikomas 21 proc., o Latvijoje – 25 proc. tarifas. Didžiausi gyventojų pajamų mokesčiai – Švedijoje (56,4 proc.), Belgijoje (53,7 proc.) ir Nyderlanduose (52 proc.). Nuo 2000 m. gyventojų pajamų mokesčio dydis Lietuvoje sumažėjo net 18 procentinių punktų (nuo 33 proc.).

Taip pat reikia paminėti GPM tarifo sumažinimą individualios veiklos pajamoms – nuo 2010 m. šioms pajamoms taikomas 5 proc. mokesčio tarifas, tokiu būdu skatinant gyventojus užsiimti individualia veikla.

Taigi, kaip ir kai kuriose kitose šalyse, Lietuvoje siekiama sukurti tokią mokesčių sistemą, kai yra suvienodinamas darbo jėgos ir kapitalo apmokestinimas. Žinoma, tai turi būti pasiekta net tik vienodinant tarifus, bet ir jų pagrindu formuojant valstybės pajamas. Deja, čia dar yra ryškus atotrūkis. Darbo mokesčiai sudaro apie trečdalią valstybės pajamų, o kapitalo – tik apie 3 proc., skaičiuojant pagal surenkamų mokesčių sumą nuo BVP.

Lietuvoje GPM, kaip ir PVM, sudaro didelę dalį valstybės biudžeto įplaukų, o šio mokesčio kitimo tendenciją 2004–2011 m. atskleidžia 7 pav.

7 pav. GPM įplaukų kitimo dinamika 2004–2011 m.

Kaip rodo 7 pav. pateikti duomenys, 2004–2011 m. GPM įplaukos į biudžetą leidžia palyginti Lietuvos mokestinių pajamų kitimą laiko atžvilgiu. GPM kiekvienais metais buvo surenkama vis daugiau: 2005 m., palyginti su 2004 m., šio mokesčio buvo surinkta 16,7 proc. daugiau; 2006 m., palyginti su 2005 m., – 13,8 proc. daugiau ir t. t.; 2008 m. surinkta 1,6 karto daugiau GPM nei 2004 m.

2006 m. liepos 1 d. 6 procentiniais punktais sumažintas Lietuvos GPM tarifas (nuo 33 iki 27 proc.) sudarė palankias sąlygas turto efektui pasireikšti, paskatino kurti naujas darbo vietas ar bent jau kelti oficialiai mokamus atlyginimus. Dėl sumažinto mokesčio tarifo prarastos lėšos iš dalies sugrįžo kaip vartojimo mokesčiai. Mokestis buvo sėkmingai renkamas ir dėl spartesnio vidutinio mėnesinio darbo užmokesčio augimo, padidėjusio gyventojų užimtumo, didėjančios minimalios mėnesinės algos bei „šešėlinio“ darbo užmokesčio mažėjimo. Mažinamas GPM tarifas, kaip matyti, turėjo įtakos į valstybės biudžetą surenkant pajamas, nes gauti rezultatai rodo, kad pajamos kasmet vis augo. GPM didėti 2006 m. teigiamą įtaką turėjo šalyje augantis vidutinis darbo užmokestis ir padidėjęs gyventojų užimtumas.

Įplaukoms į valstybės biudžetą sumažėti 2009–2010 m. įtakos turėjo dirbančiųjų skaičiaus pokyčiai. Pastaruoju metu šalyje stebimas labai ženklus augantis nedarbo lygis, kuris 2009 m. sudarė 13,7 proc. ir, palyginti su 2008 m. atitinkamu laikotarpiu, padidėjo 7,9 procentinio punkto (Lietuvos statistikos departamento duomenys, 2009). Panašus bedarbystės lygis buvo ir 2010 m. bei 2011 m. GPM sumažėti reikšmės turėjo ir tarptautinėse rinkose sumažėjusi paklausa, sulėtėjusi verslo plėtra, žemas minimalus darbo užmokestis.

Pagrindinis įmonių **pelno mokesčio** apskaičiavimą ir sumokėjimą reglamentuojantis norminis aktas yra Lietuvos Respublikos pelno mokesčio įstatymas²².

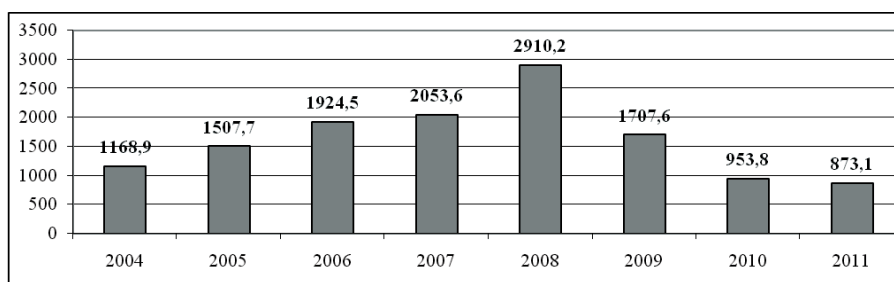
Mokesčio objektas yra visos Lietuvos Respublikoje ir užsienio valstybėse uždirbtos pajamos, kurių šaltinis yra Lietuvos Respublikoje ir ne Lietuvos Respublikoje.

Lietuvos pelno mokesčio subjektų (vienetų) apmokestinamasis pelnas apmokestinamas taikant 15 proc. mokesčio tarifą. Vienetų, kuriuose vidutinis sąrašuose esančių darbuotojų skaičius neviršija 10 žmonių ir mokestinio laikotarpio pajamos neviršija 500 tūkst. Lt, apmokestinamasis pelnas apmokestinamas taikant 5 proc. mokesčio tarifą, išskyrus įstatyme nustatytus atvejus. Vienetų, turinčių socialinės įmonės statusą ir tenkinančių tam tikras įstatymo nustatytas sąlygas, apmokestinamasis pelnas apmokestinamas taikant 0 proc. mokesčio tarifą. Skaičiuojant Lietuvos vieneto apmokestinamąjį pelną, iš per

²² Lietuvos Respublikos pelno mokesčio įstatymas. *Valstybės Žinios*, 2001, Nr. 110-3992.

mokestinį laikotarpį gautų pajamų atimamos įstatyme nustatytos neapmokestinamosios pajamos ir atskaitomi leidžiami atskaitymai, įskaitant ribojamų dydžių leidžiamus atskaitymus. Leidžiami atskaitymai yra visos faktiškai patirtos įprastinės vieneto veiklos sąnaudos, būtinos vieneto pajamoms uždirbti ar vieneto ekonominei naudai gauti.

Lietuvoje pelno mokestis, kaip ir PVM, sudaro didelę dalį valstybės biudžeto įplaukų, o šio mokesčio kitimo tendencija 2004–2011 m. atskleidžiama 8 pav.

8 pav. Pelno mokesčio įplaukų kitimo dinamika 2004–2011 m.

Apžvelgiant pastarųjų metų Lietuvos nacionalinio biudžeto mokestines pajamas, pastebėtina, kad mokesčio suma iš pelno mokesčio turėjo tendenciją didėti. 2005 m., palyginti su 2004 m., ji padidėjo 28,9 proc. Tam įtakos turėjo 2003 m. priimti įstatymo pakeitimai, kurie sudarė palankesnes sąlygas smulkiam verslui, atsisakant pelno mokesčio labai mažoms įmonėms, tarp jų ir individualioms, kuriose dirba nuo 0 iki 10 žmonių ir mokestinio laikotarpio pajamos neviršija 0,5 mln. Lt. Tokios įmonės, kaip žinoma, dažniausiai įdarbina savininką ir jo šeimos narius, mažina poreikį socialinei paramai, be to, sukuria naujas darbo vietas privačios iniciatyvos pagrindu, didina pajamas į savivaldybių ir valstybės biudžetus, sudaro prielaidas formuoti vidutiniškai pasiturinčiam piliečių sluoksniui. Todėl mokesčių ir buvo surenkama daugiau.

Lietuvoje 2009 m. padidinus pelno mokesčio tarifą iki 20 proc., kad taip sunkmečiu į biudžetą būtų surinkta daugiau pajamų, ir sumažinus lengvatų apimtis, į biudžetą surenkamų šio mokesčio pajamų nepadidino. Mokestinės pajamos

2009 m., palyginti su 2008 m., sumažėjo 41,3 proc. Lyginant su 2011 m., pelno mokesčio surinkta 3,3 karto mažiau nei 2008 m. Įstatymo projektu siekiamas tikslas – padidinti valstybės biudžeto pajamas, taip pat BVP perskirstymo per biudžetą dalį – nepasiteisino.

Kaip rodo Lietuvos patirtis, mažesnis pelno mokesčio tarifas lemia didesnes įplaukas į biudžetą. Aukštesnis tarifas mažina paskatas didinti efektyvumą, mažinti sąnaudas bei deklaruoti didesnę pelną. Įmonės skatinamos daryti sąnaudas, kurių jos nebūtų dariusios, esant mažesniai tarifui.

Pelno mokesčio administravimas gana brangus. Jo apskaičiavimo, mokėjimo ir administravimo kaštai neadekvatūs biudžeto įplaukoms iš juridinių asmenų pelno mokesčio.

Mokestis mokamas avansu nuo planuojamo pelno dydžio. Tad verslo įmonės faktiškai kredituoja biudžetą. Atsisakius pelno apmokestinimo arba sumažinus mokesčio dydį, pirmiausia sumažėtų šešėlinės veiklos patrauklumas, atsirastų motyvacijų legalizuoti veiklą ir uždirbamą pelną. Stimulai naudoti pelną investicijoms taptų gana stiprūs, o išmokami dividendai būtų apmokestinimi, savininkai labiau linktų minimaliai skirstyti pelną, siektų investicijomis didinti įmonės turtą, taigi jos konkurencingumą ir pelningumą ateityje. Ne mažesnę reikšmą ekonomikos aktyvumui turėtų ir tai, kad įmonės nebūtų varžomos avansiniais pelno mokesčio mokėjimais, vadinasi, normalizuotųsi pinigų srautų judėjimas. Įmonėms nereikėtų avansuoti biudžeto ir per ilgesnį laiką įtaka biudžetui išsilygintų, taigi biudžeto praradimai būtų laikini.

6 lentelėje pateikti duomenys atskleidžia, kad Lietuvos vienetų ir nuolatinų buveinių pelnas 2008–2011 m. apmokestinamas 15 proc. tarifu, išskyrus 2009 m., kai buvo taikomas 20 proc. pelno mokesčio tarifas. Taip pat taikoma nemažai lengvatų smulkaus verslo įmonėms, pelno nesiekiantiems vienetams, bendrovėms, užsiimančioms žemės ūkio veikla.

Pelno mokesčio tarifų pakeitimai 2008–2011 m.

Pelno mokesčio tarifų pakeitimai	2008	2009	2010	2011
Lietuvos vieneto, nuolatinių buveinių apmokestinamasis pelnas	15 proc.	20 proc.	15 proc.	15 proc.
Užsienio vienetų pajamos, kurių šaltinis yra Lietuvos Respublikoje, gautos ne per jų nuolatines buveines Lietuvos Respublikoje	10 proc. (visoms rūšims)	10 proc.¹, 20 proc.³	10 proc.², 15 proc.³	10 proc.², 15 proc.³
Pajamos iš paskirstytojo pelno	15 proc.	20 proc.	15 proc.	15 proc.
Smulkaus verslo įmonių apmokestinamasis pelnas (iki 10 darbuotojų, iki 500 000,00 Lt pajamos)	13 proc.	13 proc.	5 proc.	5 proc.
Pelno nesiekiančių vienetų apmokestinamasis pelnas (pajamos iš ūkinės komercinės veiklos iki 1 mln. Lt)	0 proc. (apmokestinamojo pelno daliai, atitinkančiai 25 000,00 Lt sumą); 15 proc. (likusiai apmokestinamojo pelno daliai)	0 proc. (apmokestinamojo pelno daliai, atitinkančiai 25 000,00 Lt sumą); 20 proc. (likusiai apmokestinamojo pelno daliai)	0 proc. (apmokestinamojo pelno daliai, atitinkančiai 25 000,00 Lt sumą); 15 proc. (likusiai apmokestinamojo pelno daliai)	0 proc. (apmokestinamojo pelno daliai, atitinkančiai 25 000,00 Lt sumą) 15 proc. (likusiai apmokestinamojo pelno daliai)
Socialinių įmonių apmokestinamasis pelnas	0 proc.	0 proc.	0 proc.	0 proc.
Lengvata IĮ, TŪB, KŪB (iki 10 darbuotojų, iki 1 mln. Lt pajamos)	0 proc. (apmokestinamojo pelno daliai, atitinkančiai 25 000,00 Lt sumą); 15 proc. (likusiai apmokestinamojo pelno daliai)	0 proc. (apmokestinamojo pelno daliai, atitinkančiai 25 000,00 Lt sumą); 20 proc. (likusiai apmokestinamojo pelno daliai)	–	–

Pelno mokesčio tarifų pakeitimai	2008	2009	2010	2011
Kooperatinių bendrovių, užsiimančių žemės ūkio veikla, apmokestinamasis pelnas	0 proc. apmokestinamasis pelnas (ar jo dalis), proporcingai tenkantis pajininkų pajinių įnašų vertei	0 proc. apmokestinamasis pelnas (ar jo dalis), proporcingai tenkantis pajininkų pajinių įnašų vertei	0 proc. apmokestinamasis pelnas (ar jo dalis), proporcingai tenkantis pajininkų pajinių įnašų vertei, lengvata panaikinta 2010 12 10; 5 proc. nuo 2010 12 11	5 proc.

Parengta remiantis Lietuvos Respublikos pelno mokesčio įstatymo nuostatomis. Lietuvos Respublikos pelno mokesčio įstatymas. *Valstybės žinios*, 2001, Nr. 110-3992. Aktual redakcija 2012 06 29, Nr. IX-675. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=430252>.

¹**10 proc.** tarifu apmokestinami honorarai, kompensacijos už autorių arba gretutinių teisių pažeidimą, palūkanos; ²**10 proc.** tarifu apmokestinami honorarai, kompensacijos už autorių arba gretutinių teisių pažeidimą, palūkanos, gautos vienetų, kurie nėra įregistruoti ar kitaip organizuoti Europos ekonominės erdvės valstybėje arba valstybėje, su kuria sudaryta ir taikoma dvigubo apmokestinimo išvengimo sutartis; ³**20 proc. (2009 m.) / 15 proc. (2010–2011 m.)** tarifais apmokestinamos pajamos už parduotą, kitokiu būdu perleistą nuosavybėn arba išnuomotą nekilnojamąjį pagal prigimtį daiktą, esantį Lietuvos Respublikos teritorijoje; pajamos už Lietuvos Respublikoje vykdomą atlikėjų ir sporto veiklą; metinės išmokos (tantjemos) už stebėtojų tarybos narių veiklą.

2012 m. nuo 500 tūkst. Lt iki 1 mln. Lt padidinta pajamų riba, kurios nevirsijusioms ir ne daugiau nei 10 darbuotojų turinčioms įmonėms galioja 5 proc. pelno mokesčio tarifas. Dėl šio pakeitimo pelno mokesčio lengvata pasinaudos žymiai daugiau smulkaus verslo įmonių. Pagal 2010 m. pelno mokesčių deklaracijų duomenis, iš viso 56 tūkst. įmonių, kuriose dirba ne daugiau kaip 10 darbuotojų, deklaravo iki 1 mln. Lt apyvartą per metus. Apskaičiuota, kad 11 tūkst. įmonių, kurių pajamos per praėjusius metus buvo tarp pusės milijono ir milijono litų, galėtų pasinaudoti minėta lengvata. Šiuo sprendimu tikimasi

paskatinti gyventojus aktyviau steigti savo įmones (Lietuvos Respublikos finansų ministerija. *Mokesčių pasikeitimai 2012 m.*).

Akcizas – prekybos mokestis, nustatomas kaip prekių ir paslaugų kainos dalis. Akcizai dažniausiai nustatomi neelastingos paklausos prekėms, t. y. prekėms, kurių kainai didėjant, jų suvartojimas keičiasi mažai ar visai nesikeičia. Akcizų įvedimą populiariau aiškinti ir tuo, kad yra apribojamas tam tikrų prekių (tabako, alkoholio) vartojimas. Akcizo mokestis yra svarbus papildant nacionalinio biudžeto pajamas. Tarptautinė ir Lietuvos patirtis įrodė, kad akcizas neskatina taupyti, racionaliai naudoti išteklius ir nepanaikina įpročių, kuriems norima užkirsti kelią. Siekiant išlaikyti kainodaros nuoseklumą bei logiką, akcizai importuotoms prekėms (išreikšti procentais) turi būti nustatomi nuo prekių kainos be maito mokesčio. Šio mokesčio taikymą dažnai lemia tarptautiniai susitarimai. Tačiau dabartinis akcizų įstatymas²³ yra suderintas su ES ir tarptautinių organizacijų reikalavimais.

Akcizų objektas yra etilo alkoholis ir alkoholiniai gėrimai, apdorotas tabakas, energetiniai produktai (variklių benzinas, kuras, žibalas, gazolis), elektros energija. Šios prekės tampa akcizų objektu nuo pagaminimo, o importuotos prekės – kai atsiranda importo skola muitinei.

Akcizų mokesčio mokestinis laikotarpis yra kalendorinis mėnuo, kuriam pasibaigus, iki kito mėnesio 15 dienos mokėtojas vietos mokesčio administratoriui, kurio veiklos teritorijoje yra akcizais apmokestinamų prekių sandėlis, privalo pateikti akcizų deklaraciją ir teisės aktų nustatytus deklaracijos priedus. Šio mokesčio mokėtojai yra akcizais apmokestinamų prekių sandėlių savininkai ir šių prekių importuotojai.

Akcizas visada būna tik vienkartinis mokestis už pagamintos ar parduotos prekės vienetą.

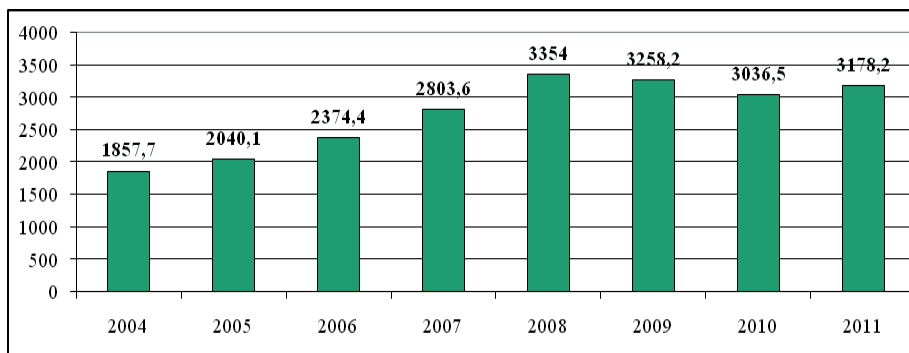
Akcizo apskaičiavimo būdai:

- Specifinis – nustatoma konkreti pinigų suma nuo prekės vieneto. Pvz., už litrą alkoholio, benzino nustatoma pinigų suma, kurią reikia sumokėti.

²³ Lietuvos Respublikos akcizų įstatymas. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=370107> [žiūrėta 2012 01 03].

- Vertybinis – nustatomas nuošimtis nuo prekės vertės. Pvz., nuo didesnės automobilio vertės, negu nustatyta valstybės, nustatomas nuošimtis, kurį reikia sumokėti.
- Mišrus – nustatoma konkreti pinigų suma nuo prekės vieneto ir nustatomas nuošimtis nuo prekės vertės. Pvz., kilogramui cukraus nustatoma pinigų sumą ir dar nuošimtis nuo cukraus vertės.

Akcizo mokestis šalies nacionaliniam biudžetui yra gana reikšmingas. Kai kuriose užsienio valstybėse šis mokestis viršija net 25 proc. bendrųjų biudžeto pajamų. Svarbu atskleisti šio mokesčio priežastis, kurios galėjo turėti įtakos į valstybės biudžetą surenkant pajamas. Akcizo mokesčio įplaukų kitimo tendencija 2004–2011 m. laikotarpiu pateikta 9 pav.

9 pav. Akcizo mokesčio įplaukų kitimo dinamika 2004–2011 m.

9 pav. pateikti duomenys rodo, kad pajamos iš akcizo mokesčio kasmet vis didėjo. Šio mokesčio našta verslui taip pat didėjo, nes buvo išplėsta apmokestinimo bazė. 2005 m., palyginti su 2004 m., įplaukos į biudžetą padidėjo 9,8 proc., o 2006 m., palyginti su 2004 m., – 16,4 proc. Mokesčio įplaukos 2008 m., kai ekonomika vis dar buvo pakilusi, palyginti su 2004 m., per visą nagrinėjamą laikotarpį padidėjo 1,8 karto. 2011 m., palyginti su 2008 m., akcizo surinkta 5 proc. mažiau, nors ir akcizo mokesčiai buvo stipriai padidinti. Taigi, galima daryti išvadą, kad, išplėtus šio mokesčio bazę, valstybė surinko papildomų pajamų į biudžetą. Aišku, yra ir kita prielaida: akcizų pajamų augimą nulėmė padidėjęs prekių, apmokestinamų akcizu, pardavimas ir ekonomikos stabilizavimasis

iki 2008 m. Padidinti akcizų tarifai nuo 2009 m. iki 2011 m. neleido smarkiai sumažėti akcizo pajamoms.

Išaugusios akcizų pajamos už alkoholinius gėrimus, palyginti su 2004 m., alkoholiui ir alkoholiniams gėrimams taikomi akcizų tarifai nuo 2008 m. sausio 1 d. buvo padidinti 20 proc. (alui – 10 proc.), o nuo 2009 m. sausio 1 d. padidinti dar kartą: etilo alkoholiui – 15 proc., kitiems alkoholiniams gėrimams – nuo 10 iki 20 proc.²⁴

Atrodo, kad didinami akcizų tarifai tokioms neelastingos paklausos prekėms kaip alkoholis ir tabakas neturėtų pernelyg neigiamai veikti krašto, teritorijos ar įmonės ekonominių bei finansinių rezultatų. Tačiau kai „nuodėmingoji prekė“ skirtingai kainuoja gretimose ar netolimose šalyse arba jeigu prekės gamyba pigi, tik pardavimo kaina dėl akcizo didelė, atsiranda terpė plisti šešėlinei ekonomikai.

Akcizo mokestis, istoriškai taikytas kaip mokestis prabangos prekėms, šiandien tapo tiesiog fiskaliniu įrankiu ir pažeidžia bene visus mokesčiams keliamus reikalavimus. Akcizas yra žymi paskata kontrabandai bei nelegaliai prekybai. Kuo jis didesnis, tuo daugiau pelno galima gauti šio mokesčio išvengus, tuo patraukliau užsiimti šešėline veikla. Akcizai importuotoms prekėms nustatomi pagal muitinę prekių vertę, įskaitant muitą, o vietinėje rinkoje pagamintoms prekėms – pagal pardavimo kainą be PVM. Tokiu būdu akcizo taikymas dar labiau iškreipia kainų disproporcijas, susidariusias dėl muitų taikymo (žr. 7 lentelę).

Cigaretės apmokestinamos taikant kombinuotąjį akcizų tarifą. Jį sudaro specifinis (litalis už 1000 cigarečių) ir vertybinis (proc. nuo didžiausios mažmeninės kainos) elementai. Kombinuotojo akcizų tarifo apskaičiavimo tvarką nustato Vyriausybė ar jos įgaliota institucija.

²⁴ Akcizų iš alkoholio surinkimo problemos. Lietuvos Respublikos Seimo biudžeto ir finansų komitetas. 2009 03 25 posėdžio protokolas Nr. 109-P-20. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=6202&p_d=85323&p_k=1> [žiūrėta 2012 03 12].

Akcizų mokesčio pakeitimai 2008–2011 m.

Akcizų mokesčio pakeitimai	2008	2009	2010	2011
Už etilo alkoholį (Lt/hektolitru)	3840	4416	4416	4416
Už alų (Lt/1 proc. faktinės alkoholio koncentracijos)	7,7	8,5	8,5	8,5
Už cigaretes (Lt/1000 cigarečių)	Nuo 2008 03 01 specifinis – 79, vertybinis – 20 proc.	Specifinis – 95, vertybinis – 25 proc.; nuo 2009 09 01 specifinis – 132	Specifinis – 132; vertybinis – 25 proc.	Specifinis – 132; vertybinis – 25 proc.; kombinuotasis – daugiau nei 221
Už variklių benzina (Lt/1000 l):				
bešviniam	1116	1500	1500	1500
turinčiam švino	1454	2000	2000	2000
Už gazolius (už dyzelinius degalus) (Lt/1000 l)	947	1140, nuo 2009 08 01 – 947	947	1043

Parengta remiantis Lietuvos Respublikos akcizų įstatymo nuostatomis.

Lietuvos Respublika turi laikytis ES reikalavimų dėl akcizo tarifo cigaretėms – nuo 2018 m. jis visoms cigaretėms turės būti ne mažesnis nei 311 Lt, o šiuo metu yra 221 Lt už 1000 cigarečių. Nuo 2012 m. kovo mėn. padidintas akcizas iki 232 Lt už 1000 cigarečių. Konkrečių kainų pokyčiams darys įtaką ir gamintojų bei didmenininkų kainodaros sprendimai.

Integruoti darbo ir kapitalo mokesčių bei esminiai darbo rinkos rodikliai pateikiami 8 lentelėje.

Darbo ir kapitalo mokesčiai

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
BVP nominalus (mlrd. Lt)	50,3	52,9	57,8	63,6	72,4	83,2	99,3	112,1	91,9	95,1	106,0
Infliacija	1,3	6,3	-1,1	1,2	3,0	4,5	8,1	8,5	1,3	3,8	3,4
Darbo mokesčiai (mlrd. Lt)	7,75	7,88	8,44	9,35	10,5	12,2	14,5	16,7	13,9		
Darbo mokesčiai (proc., payginant su BVP)	15,4	14,9	14,6	14,7	14,5	14,6	14,6	14,9	15,1		
Kapitalo mokesčiai (mlrd. Lt)	1,01	1,06	1,45	1,97	2,40	3,28	3,8	4,5	3,0		
Kapitalo mokesčiai (proc. BVP)	2,0	2,0	2,5	3,1	3,3	4,0	3,8	4,0	3,3		
Bedarbiai (tūkst.)	2230,0	198,4	167,0	165,2	132,9	89,3	64,0	94,3	225,1	291,1	248,8
Nedarbas (proc.)	16,5	13,5	12,5	11,4	8,3	5,6	4,3	5,8	13,7	17,8	15,4
Užimtumas (proc.)	57,5	59,9	61,1	61,2	62,6	63,6	64,9	64,3	60,1	57,8	
Užimtumas (mln.)	1,351	1,408	1,438	1,435	1,474	1,499	1,534	1,520	1,415	1,343	1,370
Gyventojų skaičius (mln.)	3,4484	3,476	3,463	3,446	3,403	3,385	3,366	3,1349	3,329	3,245	3,199
Jaunimas (iki 25 metų bedarbiai; tūkst.)		22,7	17,8	10,3	5,9	6,9	7,4	16,2	41,6	44,2	32,0
Bedarbiai (vyresni nei 50 metų; tūkst.)						29,5	25,2	34,9	72,8	83,7	69,0

Parengta remiantis *Eurostato* ir Lietuvos statistikos departamento duomenimis.

Lietuvoje mokesčiai nuo kapitalo yra 3 vietoje tarp mažiausių ES – 3,3 proc. ES – 6,6 proc. Šis rodiklis apskaičiuojamas kaip procentinis santykis tarp vals-

tybės pajamų iš visų kapitalo mokesčių ir potencialiai apmokestinamų kapitalo ir verslo pajamų. Mokesčių našta darbuotojams 33,1 proc. artima ES vidurkiui. Pastarasis rodiklis apskaičiuojamas visų tiesioginių ir netiesioginių mokesčių darbuotojams bei socialinio draudimo įmokų sumą padalijus iš bendros apskaičiuotos darbuotojų atlyginimo sumos. Tuo tarpu pagal mokesčių dalį (39,7 proc.) į socialinės apsaugos fondus yra 5 pagal dydį mokestis ES.

Išvados

Mokesčių sistemos kaita atspindi visuomenės požiūrį į valstybės vaidmenį sprendžiant socialinius bei ekonominius klausimus. Ši sistema atskleidžia įvairių subjektų dalyvavimo laipsnį formuojant valstybės finansinius fondus.

Lietuvos mokesčių sistema, nesant detalaus jos reglamentavimo ES, turi nemažai specifikos, lyginant atskirus esminius mokesčių sistemos elementus. Tai nulėmė ir nacionalinės ekonomikos sandara, jos brandos lygis bei pasirinktas valstybės finansų tvarumo užtikrinimo būdas.

Galima daryti išvadą, kad Lietuvos mokesčių sistema transformuojama ir užtikrinti jos konkurencingumą yra vienas iš svarbiausių fiskalinės politikos uždavinių.

Nemažą įtaką jos pokyčiams suteiks ir paieškos tokių jos variantų, kurie užtikrintų ilgalaikę ir progresyvią ekonominę bei socialinę pažangą.

Literatūra

1. Akcizų iš alkoholio surinkimo problemos. Lietuvos Respublikos Seimo biudžeto ir finansų komitetas. 2009 03 25. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=6202&p_d=85323&p_k=1> [žiūrėta 2012 03 12].
2. Buškevičiūtė E. *Mokesčių sistema*. Kaunas: Technologija, 2005.
3. Eurostat [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/homeFood-HMRevenue&Customs>>. Prieiga per internetą: <http://customs.hmrc.gov.uk/channelsPortalWebApp/channelsPortalWebApp.portal?_nfpb=true&_pageLabel=pageTravel_ShowContent&id=HMCE_CL_000118&propertyType=document#P19_850> [žiūrėta 2012 05 04].
4. Gylys P. *Ekonomika, antieconomika ir globalizacija*: monografija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008.
5. Gylys P. Mokesčių našta ir tarptautinė mokesčių konkurencija. *Ekonomika*, 2006,

Nr. 75, p. 7–19.

6. Lietuvos Respublikos finansų ministerija [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.finmin.lt/web/finmin/mokesciai>>.
7. Lietuvos Respublikos pridėtinės vertės mokesčio įstatymas. *Valstybės žinios*, 2002 04 05, Nr. 35-1271. Aktuali redakcija 2012-06-29, Nr. IX-751. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=429757&p_query=Lietuvos%20Respublikos%20prid%EBtin%EBs%20vert%EBs%20mokes%EBio%20%Elstatymas%20&p_tr2=2>.
8. Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų mokesčio įstatymas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 73-3085. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=171369>.
9. Lietuvos Respublikos pelno mokesčio įstatymas. *Valstybės žinios*, 2001, Nr. 110-3992. Aktuali redakcija 2012 06 29, Nr. IX-675. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=430252>.
10. Lietuvos Respublikos akcizų įstatymas. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=370107> [žiūrėta 2012 01 03].
11. Lietuvos Respublikos finansų ministerija [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.finmin.lt/web/finmin/home>>.
12. Lietuvos statistikos departamentas [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.stat.gov.lt/lt>>.
13. *Mokesčių žinynas: mokesčių sąvadas, sąvokų aiškinimai, mokesčių įstatymai*. Sudarė A. Žvirblis. Vilnius: tikr. ūkinė bendrija „Žumė“,
14. Rudytė D., Šalkauskienė L., Lukšienė L. Lietuvos mokesčių sistemos vertinimas pagal V. Tanzi diagnostinius rodiklius. *Vadyba (Journal of Management)*, 2009, Nr. 16, p. 55.
15. Valstybinė ligonių kasa [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.vlk.lt/vlk/lt>>.
16. Valstybinio socialinio draudimo fondo valdyba [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.sodra.lt>>.
17. *VAT Rates Applied in the Member States of the European Union. Situation at 1st January 2012*. 1049 Brussels – Belgium. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/taxation_customs/resources/documents/taxation/vat/how_vat_works/rates/vat_rates_en.pdf> [žiūrėta 2012 04 04].
18. Tanzi A. *Fiscal Policy in the Future: Challenges and Opportunities*. Moscow: Publishing House of SU HSE, 2007.
19. Tarybos direktyva 2006/112/EB Dėl pridėtinės vertės mokesčio bendros sistemos. 2006 m. lapkričio 28 d. Europos Sąjungos oficialusis leidinys. L 347/1. 2006 12 11. Prieiga per internetą: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/lt/oj/2006/l_347/l_34720061211l00010118.pdf> [žiūrėta 2012 04 04].

STRUCTURE OF THE TAX SYSTEM AND ITS EFFICIENCY

Džiuljeta Ruškytė, Aleksandras Vytautas Rutkauskas, Vytas Navickas

Summary

The article analyses the main characteristics of a tax system and the systematic relations between these elements. Main focus is placed on the methodological issues related to tax formation and their impact on social and economic processes. It is revealed through the analysis of the Lithuanian tax system by surveying tax burden and its importance to the state's budgetary income. The competitiveness of the Lithuanian tax system is seen in the context of the tax systems of other EU Member States.

Keywords: *tax system, income of non-budgetary funds, factors of general environment of the Lithuanian tax system, qualificative diagnostic indicators of tax system evaluation, tax elements, main principles of taxation.*

Straipsnis įteiktas 2012 m. sausio 20 d.

EUROPOS SĄJUNGOS BENDROSIOS RINKOS FORMAVIMAS IR FUNKCIONAVIMAS

Raimundas Dužinskas

Santrauka. Straipsnyje teoriniu aspektu analizuojama valstybių ekonominė integracija, procesas, kurio užuomazgos siekia XX a. vidurį ir kuris įgauna didelį pagreitį XXI a. – ir ne tik Europoje. Pastarosios pavyzdžiu apžvelgiamas bendrosios rinkos, kaip itin gilios integracijos etapo, formavimasis, šį procesą stabdę ar stiprinę veiksniai. Atskirai aptariamas bendrosios rinkos sudedamųjų dalių – prekių, paslaugų, kapitalo ir darbo jėgos rinkų – tapsmas bei perspektyvos. Dėmesys taip pat skirtas bendrosios prekybos politikos raidai ir sprendimų priėmimo mechanizmui, nes be to neįmanoma suvokti, kaip veikia bendroji rinka.

Straipsnyje analizuojamas Europos Sąjungos ir Lietuvos strateginio pobūdžio dokumentų nuostatų bendrosios rinkos perspektyvų atžvilgiu atliktas analitikų, rašiusių šiais klausimais, išvadų ir įžvalgų vertinimas.

Straipsnis pirmiausia buvo rašomas didaktiniais tikslais – kad jame pateikiama medžiaga galėtų pasinaudoti studentai, studijuojantys pagal bakalauro studijų programas.

Prasminiai žodžiai: *ekonominė integracija, bendroji rinka, vidaus rinka, muitų sąjunga, bendroji užsienio prekybos politika, ekonominė ir pinigų sąjunga, Paslaugų direktyva.*

Įvadas

Neretai nurodoma, kad bendroji rinka yra vienas iš didžiausių Europos Sąjungos (ES) laimėjimų. Taip, beje, teigiama ir komunikate, kurį pasirašė valstybių vadovai susitikime Berlyne Romos sutarties pasirašymo 50-mečio proga. Kita vertus, visi tie, kurie gyveno ir dirbo dviejose skirtingose sistemose – ideologinių priešpriešų suskaldytoje Europoje ir integruotoje Bendrijoje, pritars minčiai, kad bendroji rinka, kaip pamatinis ES komponentas, yra nuostabus dalykas. Todėl nekeista, jog įvairiausi bendrosios rinkos funkcionavimo aspektai yra įtraukiami į studijų programas ir nuolat analizuojami įvairiausio žanro publikacijose.

Šio straipsnio tikslas – aptarti ES bendrosios rinkos tapsmą ir funkcionavimą bei Lietuvos integraciją į ją. Taip pat siekiama atskleisti problemas, stabdan-

čias bendrosios rinkos gilinimą ir plėtrą, bei suformuluoti įžvalgas, kurios tas problemas padėtų pašalinti, pirmiausia žvelgiant per Lietuvos verslo subjektų funkcionavimo ir mūsų kasdienio gyvenimo prizmę. Siekiant šio tikslo keliami šie uždaviniai:

- apžvelgti valstybių ekonominės integracijos teorinius aspektus;
- išdėstyti ES bendrosios rinkos formavimą retrospektyviniu požiūriu;
- aptarti bendros prekybos politikos tapsmą ir pateikti įžvalgas dėl jos galimų pokyčių;
- išanalizuoti pagrindinius trukdžius, optimizuojant bendrosios rinkos funkcionavimą ES;
- išnagrinėti šalių narių (ar jų grupių) pozicijas ekonominės integracijos plėtros klausimais.

Straipsnyje taikomi mokslinės ekonominės ir teisinės literatūros studijų, pirminių ir išvestinių ES teisės aktų bei Lietuvos Respublikos įstatymų analizės, statistinės medžiagos sisteminimo ir grupavimo metodai.

1. Ekonominės integracijos etapų (formų) samprata

Sąvoka „bendroji rinka“ vartojama dviem pagrindinėmis prasmėmis. *Pirma*, tai žodžiai, atspindintys vieną iš ekonominės integracijos etapų. *Antra* – šia sąvoka neretai apibūdinama ES kaip unikali bendrija, kurioje iš tikrųjų veikia bendra rinka. Beje, ES nėra vienintelis valstybių sambūris, kuriame funkcionuoja laisvas prekių, kapitalo, paslaugų ir žmonių judėjimas, sudarantis bendrosios rinkos pagrindą. Plačiausiai žinomi integraciniai dariniai, už Atlanto įgiję bendrosios rinkos formą, yra Karibų bendroji rinka (CARICOM), Andų bendroji rinka (ANCOM) ir Centrinės Amerikos bendroji rinka (CACM)¹.

Taigi bendroji rinka yra sąvoka, atskleidžianti vieną iš valstybių ekonominės integracijos (su(si)jungimo, su(si)liejimo) etapų. Pirminiu, pačiu sekiausiu laikytinas valstybių susitarimas dėl preferencinės prekybos, antruoju – laisvosios prekybos zona (nepainioti su LEZ – laisvosios ekonomikos zona), trečiuoju – muitų sąjunga, ketvirtuoju – vidaus rinka, penktuoju – bendroji rinka, šeštuo-

¹ Plačiau žr. *Responding to Globalization*. Edited by Aseem Prakash and Jeffrey A. Hart. Routledge, 2004.

ju – ekonominė sąjunga, septintuoju – pinigų sąjunga ir pagaliau aštuntuoju – politinė sąjunga. Ši mūsų pateikta klasifikacija nepretenduoja į tiesos monopolį, juolab kad mokslinėje literatūroje gausu ir kitokių traktavimų².

Preferenciniai susitarimai sukuria lengvatines prekybos sąlygas tarp dviejų ar daugiau šalių. Tokio pobūdžio susitarimus paprastai pasirašo šalys, numatydamos plėsti ir ateityje gilinti dvišalį ar daugiašalį bendradarbiavimą. Aptariamo pobūdžio Lietuvos sutartis su Europos Bendrija buvo pasirašyta 1992 m. gegužės mėn., o įsigaliojo 1993 m. vasario 1 d.

Laisvosios ekonominės zonos sukūrimo atveju šalys, pasirašydamos Laisvosios prekybos sutartį, įsipareigoja eliminuoti tiek tarifinius, tiek netarifinius apribojimus bei suderinti prekių techninius standartus. Tiesa, tai dažniausiai neįvyksta vienu metu, be to, neretai prekybos liberalizacija turi selektyvų pobūdį, nes prekybos ribojimai vadinamaisiais „jautriais“ produktais išlieka ilgą laiką. Sukuriant laisvosios prekybos zoną užsienio prekybos režimas išlieka individualus kiekvienoje iš į zoną įeinančių valstybių. Šias išsakytas tezes nesunku įvilkinti į faktologiją, atspindinčią nesenos praeities bendradarbiavimo tarp Baltijos valstybių bei Lietuvos ir ES istoriją.

Trečiasis valstybių ekonominės integracijos etapas – muitų sąjunga. Jos sukūrimas susijęs ne tik su visų kliūčių prekių judėjimo „keliuose“ tarp valstybių eliminavimu, bet ir bendro prekybos režimo su trečiosiomis šalimis nustatymu, įskaitant muitų tarifus. Lietuva, kaip žinia, nė trumpam nebuvo muitų sąjungoje nei su Latvija, nei su Estija, nors bandymų ją sukurti būta³.

Ketvirtuoju ekonominės integracijos etapu mes įvardijome vidaus rinką. Čia atkreipiame dėmesį į tai, kad šalia sąvokos „vidaus rinka“ (*internal market*) dažniau įvairiuose tekstuose sutiksime sąvoką „bendroji rinka“ (*common market*). Ji nurodoma netgi Romos sutartyje (plg. 2 str. ir 3(e) bei 14 str.). Dažniausiai

² Pvz., Vilpišauskas R. *Europos Sąjungos vidaus rinka ir Lietuva*. Vilnius: Eugrimas, 2003, p. 13–21; Киреев А. *Международная экономика*. ч. I. Москва: Международная экономика. 2005, с. 364–366; *International Business: Theory and Practice*. By Riad A. Ajami, Karel Cool, G. Jason Goddard, Dara Khambata. 2-nd ed. M. E. Sharpe, Inc., 80 Business Park Drive, Armonk. New York, 2006, p. 135.

³ Vilpišauskas R. *Integracija Europoje: Baltijos šalys ir Europos Sąjunga*. Vilnius: Arlila, 2001, p. 60–61.

šios sąvokos tapatinamos, nors yra autorių, besiremiančių viena iš Teisingumo Teismo diskusijų, kurioje buvo pasakyta, kad sąvoka „vidaus rinka“ siauresnė negu sąvoka „bendroji rinka“, nes neapima valstybių narių vykdomos bendrosios užsienio prekybos politikos, vykdomos trečiųjų šalių atžvilgiu⁴. Be to, esant vidaus rinkai, kitaip negu bendrosios rinkos atveju, ne visada būna suderinti vadinamieji techniniai reikalavimai prekėms, transportuojamoms per valstybių sieną.

Taigi tiek vidaus, tiek bendrosios rinkos įkūrimo atvejais yra įgyvendinamas „keturių laisvių“ principas – laisvas prekių judėjimas, laisvas paslaugų teikimas, laisvas kapitalo judėjimas ir laisvas žmonių judėjimas. Be to, dažniausiai yra liberalizuojamas (ar bent įsipareigojama liberalizuoti) nekilnojamojo turto, įskaitant žemės ūkio paskirties žemę, įsigijimas.

Kiekvienos iš šių laisvių įgyvendinimas ekonominės integracijos, vykusios ir tebevykstančios Europoje, pavyzdžiu bus aptartas vėliau.

Šeštoju etapu įvardiję „ekonominę sąjungą“, pastebėkime, kad ši sąvoka dažniausiai jungiama su sąvoka „pinigų sąjunga“ ir nurodoma, kad ekonominė bei pinigų sąjunga (EPS) yra bene giliausias iki šiol įgyvendintas ekonominės integracijos etapas. Mūsų nuomone, procesų išgryninimo prasme ir stebint pasaulio patirtį vis dėlto atskirti šiuos du ekonominės integracijos etapus yra prasminga. Pvz., Rytų Karibuose veikia pinigų sąjunga, apimanti aštuonias valstybes, tarp kurių nėra net laisvos prekybos susitarimo. Apskritai pinigų sąjunga gali apimti valstybes, naudojančias bendrą piniginių vienetą, valstybių grupę, naudojančią „inkarą“, t. y. savo valiutą fiksuotu kursu „sukabinusias“ su koku nors piniginiu vienetu, arba valstybes, kuriose funkcionuoja paralelinė(-ės) valiuta(-os).

Ekonominė sąjunga (kartais dar sakoma ekonominė federacija) yra toks ekonominės integracijos etapas, kada šalys harmonizuoja ne tik prekių, paslaugų ir gamybos veiksmų judėjimą, bet ir suvienodina monetarinę, fiskalinę, regioninę ir ekonominę politikas. Instituciniu požiūriu joje turėtų funkcionuoti įstatymus leidžiamoji ir vykdomoji valdžios su viršnacionaliniais įgaliojimais.

⁴ Žr., pvz., Junevičius A. Schafer H. M. *Europos Bendrijos bendrosios rinkos teisė*. Kaunas, 2005, p. 16.

Politinė sąjunga tarp valstybių reikštų ne ką kita kaip federacinės valstybės susiformavimą su bendra pinigų sistema, federacine valdžia, karinėmis pajėgomis, užsienio politika ir kt.

Kaip jau minėjome, nėra visuotinai priimto susitarimo dėl ekonominės integracijos etapų skaičiaus ir jų tikslios definicijos. Žvelgiant istoriniu aspektu, bene pirmasis ekonominės integracijos stadijas pabandė stratifikuoti Bela Balassa dar prieš 50 metų⁵.

Mirolavas N. Jovanovičius aptaria septynias ekonominės integracijos stadijas, išskirdamas dalinės muitų sąjungos etapą⁶, o Aleksejus Kirejevas analizuoja ir politinę sąjungą, kaip aukščiausią integracijos pakopą⁷.

Grįžtant prie sąvokų vartojimo, pabrėžtina, kad analitiniais tikslais prasminga teigti, jog bendrąją rinką sudaro vidaus rinka, kurios komponentai yra keturių laisvių principo įgyvendinimas, bendra konkurencijos politika ir bendra užsienio prekybos politika. Beje, nuo 2009 m. gruodžio 1 d. oficialioje ES terminijoje vis labiau įsigali terminas „vidaus rinka“, nes tam postūmį davė Lisabonos (Reformų) sutartis – joje vartojama tik „vidaus rinkos“ sąvoka.

2. Istorinė bendrosios rinkos formavimo apžvalga. Užsienio prekybos politikos raida

Remiantis pirminiu Europos integracijos strategų sumanymu, buvo numatyta bendrąją rinką sukurti per dvylikos metų pereinamąjį laikotarpį, jį dalijant į tris ketverių metų etapus. Kiekvienam etapui buvo nustatyti tam tikri veiksmai, kuriuos įvykdžius buvo galima pereiti į naują etapą. Šį faktą privalėjo konstatuoti Taryba vieningai, o jeigu to nepavyktų, kiekvienas etapas pratęsiamas metams ir tik šeštųjų metų pabaigoje sprendimą užteko priimti kvalifikuota balsų dauguma.

⁵ Balassa B. *The Theory of Economic Integration*. Richard D. Irwin. Homewood, IL, 1961, p. 308; <http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=34589359>.

⁶ Jovanovič M. N. *The economics of international integration*. Cheltenham: Edvard Elgar Publishing, 2006, p. 857. Prieiga per internetą: <http://books.google.com/books?id=Q_Lb2Z_HtJMC&lpg=PP1&dq=inauthor%3A%22Mirolav%20N.%20Jovanovi%20C4%87%22&pg=PP1#v=onepage&q&f=false>.

⁷ Киреев А. *Международная экономика*. ч. I. Москва: Международная экономика, 2005, с. 364–366.

Sumanymas sukurti bendrąją rinką per 12 metų žlugo. Pagrindinės priežastys, matyt, buvo Bendrijos konfliktas su Prancūzija dėl bendrosios žemės ūkio politikos (jos pradžia laikytini 1962 m.) ir minėtos valstybės sprendimas atšaukti savo atstovus iš Tarybos (vadinamoji „tuščios kėdės“ krizė, vykusį 1965–1966 m.), sekinančios derybos dėl narystės su du kartus paraišką pateikusiomis valstybėmis (1961 m. paraišką pateikė Didžioji Britanija, Danija ir Airija, o 1967 m. prie jų prisijungė ir Norvegija).

Struktūrizuodami tolesnį dėstymą, apžvelgsime ES bendrosios rinkos atskirų komponentų formavimą ir funkcionavimo trukdžius.

Laisvosios prekybos principas Bendrijos viduje akcentuojamas dar Europos ekonominės bendrijos steigimo sutartyje 1957 m., kurios 3a str. nurodoma, kad viena iš Bendrijos veiklos sričių yra muitų ir prekių importo bei eksporto kiekybinių apribojimų bei visų kitų lygiaverčio poveikio priemonių tarp valstybių narių panaikinimas⁸.

Šios sutarties 12 str. buvo numatyti tikslūs muitų mažinimo terminai (14 str.).

Tame pačiame straipsnyje suformuluotas tikslas nustatyti bendrą tarifą ir bendrą prekybos politiką su trečiosiomis šalimis.

Beje, eksporto muitus ir lygiaverčio poveikio privalomuosius mokėjimus šalys signatarės įsipareigojo panaikinti I etapo pabaigoje, t. y. baigiantis ketvirtiesiems metams nuo sutarties įsigaliojimo (16 str.). Pastebėsime, jog tai atitinka bendrą daugumos valstybių tendenciją eksportą liberalizuoti sparčiau negu importą. Taip, beje, buvo ir Lietuvoje atkūrus Nepriklausomybę – tiek 1918 m., tiek 1990 m.

Prekybos liberalizavimo procesas vyko gana sparčiai, ypač prekiaujant pramonės gaminiais. Tai buvo susiję su tuo, kad Beniliukso valstybės jau anksčiau buvo įkūrusios muitų sąjungą ir, antra, visos likusios trys valstybės – tiek Vokietija, jai betampant stambiu kapitalo traukos centru, tiek Prancūzija, tiek Italija – puoselėjo viltis dėl prasiplečiančios prekybos pramonės gaminiais rinkos. Dėl prekybos žemės ūkio gaminiais būta nesutarimų. Dažniausiai jie

⁸ <http://www.europarl.europa.eu/parliament/archive/staticDisplay.do?id=77&pageRank=12&language=LT>.

kildavo dėl išorės apsaugos lygio, žemės ūkio subsidijavimo ir centralizuoto bei nacionalinio administravimo derinimo.

Užsibrėžtas tikslas buvo pasiektas pusantrų metų anksčiau negu Šešetas įsipareigojo sutartyje – 1968 m. liepos 1 d. muitai Bendrijos viduje buvo visiškai panaikinti, o bendras muitų tarifas nustatytas paskaičiavus keturių Bendrijos muitų zonų aritmetinį vidurkį. Apskaičiuojant šį vidurkį, buvo remtasi muitais, kuriuos valstybės taikė 1957 m. sausio 1 d. Ši metodika buvo pritaikyta 85 proc. prekių, importuojamų iš trečiųjų valstybių, likusios 15 proc. prekių buvo įtrauktos į atskirą sąrašą, o muitai joms buvo nustatomi valstybių narių derybomis.

Europos Bendrijos valstybės, 1968 m. liepos 1 d. įkurdamos muitų sąjungą, įsipareigojo tarpusavio prekyboje ne tik nenustatyti muitų (eksporto ar importo), bet ir kitų lygiavėčio poveikio privalomųjų mokėjimų. Pastaraisiais laikomi rinkliavos ir mokesčiai, kurie nulemdami kainą turi tokį pat laisvų prekių judėjimą ribojantį poveikį⁹.

Europos ekonominės bendrijos steigimo sutartyje taip pat buvo numatyta, kad, be mokestinių barjerų, taip pat yra eliminuojami kiekybiniai eksporto bei importo apribojimai. Labiausiai žinotinas tokio pobūdžio apribojimas yra kvota (praktikoje egzistuoja gana daug jų rūšių – tiek nustatymo, tiek administravimo aspektu), tačiau verslo kasdienybėje dažniau taikomi vadinamieji techniniai apribojimai (sanitarinės, fitosanitarinės, higieninės, užterštumo ir kitos normos), kurių konkreči specifikacija pirmiausia priklauso nuo prekės pobūdžio ir paskirties.

Muitų sąjungos sukūrimas buvo vienas iš bendrosios rinkos elementų. Jos funkcionavimui užtikrinti sukurta ir nuolat modifikuojama Bendroji ES išorės (užsienio) prekybos politika. Pastarąją sudaro ES teisės normos ir ekonominės priemonės, reglamentuojančios prekių patekimą į Sąjungos teritoriją ir daugiašalius bei dvišalius susitarimus.

Pastaruoju metu prekių iš išorės patekimas į ES rinką reguliuojamas šiomis priemonėmis:

- importo muitai;
- importo kvotos;

⁹ Išsamiau žr. Vėgėlė I. *Europos Sąjungos teisė*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2011, p. 47–50.

- antidempingo priemonės;
- savanoriški eksporto apribojimai.

Formaliai egzistuoja galimybė taikyti ir daugiau priemonių – tiek skatinančių eksportą (eksporto subsidijas, kurios palaipsniui eliminuojamos dėl Pasaulio prekybos organizacijos (PPO) reikalavimų), tiek ribojančių importą – nefinansinių, administracinių, tačiau jos ribojamos dėl politinių priežasčių.

Apskritai ES eksporto politikai būdingas visiškas liberalizavimas, tik su labai retai pasitaikančiomis išimtimis, ir palaipsniui mažėjantis protekcionizmo lygis ne maisto prekėms. Jis jau maždaug atitinka kitų pasaulyje funkcionuojančių regioninių susitarimų ar galios centrų apsaugos lygį. Tuo tarpu apsaugos lygis importuojamiems žemės ūkio gaminiais, maisto prekėms išlieka ganėtinai aukštas – 15–20 proc. Tai, be abejo, susiję ir su ES bendrosios žemės ūkio politikos pagrindiniais principais – rinkos vienybe, finansiniu solidarumu ir Bendrijos žemės ūkio subjektų privilegija.

ES išorės prekybos politikos pagrindinė formuotoja yra Europos Komisija. Būtent jos atitinkami struktūriniai padaliniai rengia ir priima pagrindinius sprendimus dėl tarifinių ir netarifinių reguliavimo priemonių taikymo bei, gavę ES Tarybos mandatą, atstovauja ES daugiašalėse ir dvišalėse derybose.

ES užsienio prekybos „architektai“ patiria dvejopą spaudimą – iš vienos pusės jie yra veikiami valstybių narių ar atskirų interesų grupių ir, antra, jiems įtaką daro išorės jėgos. Svarbiausia išorės jėga, be abejo, yra PPO. Formaliai žvelgiant, tiek PPO, tiek ES tikslai užsienio prekybos srityje lyg ir sutampa. Antai PPO steigimo sutartyje rašoma, jog PPO šalys „sudaro abipusiai naudingas sutartis dėl didelio tarifų ir kitų prekybos barjerų sumažinimo bei diskriminacinio tarptautinių prekybinių santykių režimo panaikinimo¹⁰, o modifikuotoje Europos Bendrijos steigimo sutartyje liberalizmo principas išreiškiamas dar atviriau ir teigiama, jog, „sukurdama muitų sąjungą, Sąjunga prisideda prie darnaus pasaulio prekybos plėtojimo, tarptautinės prekybos ir tiesioginių užsienio investicijų apribojimo panaikinimo bei muitų ir kitų kliūčių mažinimo“ (188e str.)¹¹. Iš tikrųjų faktinė situacija nėra adekvati sausoms sutarčių formuluotėms. Neretai

¹⁰ *Valstybės žinios*, 2001, Nr. 46, p. 3.

¹¹ *Europos Sąjungos oficialusis leidinys*. 2007 m. gruodžio 17 d., t. 50, p. E306/92.

spaudimas iš išorės tiek atskirų PPO narių ne ES valstybių, tiek reikalavimai daugiašalėse derybose liberalizuoti atskiras rinkas, pvz.: cukraus, bananų, vyno ir kt., iš tikrųjų yra didelis. Kita vertus, vietos gamintojų spaudimas išlaikyti protekcionistinius barjerus irgi nemažas, nors tų produktų gamintojai teuzima kelis nuošimčius ES vidaus rinkoje. Neretai spaudimas randamas išmokant kompensacines išmokas už atsisakymą verstis vieno ar kito produkto gamyba ES ir liberalizuojant prekybą (t. y. importą) šiuo produktu su trečiosiomis šalimis.

Be PPO įtakos, išorinėmis poveikio priemonėmis pat taip laikytini preferenciniai prekybos susitarimai su kitais regioniniais blokais ir asociacijomis (Europos sutartys), su šalimis kandidatėmis (tiek faktinėmis, tiek potencialiomis).

Esame konstatavę, kad sukūrus muitų sąjungą 1968 m. bendrosios rinkos kūrimo darbai sustojo iki 9-ojo dešimtmečio vidurio. Logiška būtų savęs paklausti, kas paspartino jos kūrimą bei kas, kokios kliūtys, trukdė jai sklandžiai funkcionuoti.

Pagrindinė priežastis, paskatinusi pradėti bendrosios rinkos kūrimo darbus, matyt, buvo vis labiau pastebimi ekonomikos globalizacijos procesai, kada smarkiai išaugo kapitalo, darbo, prekių ir mažesniu mastu paslaugų judėjimas. Stambios kompanijos, kurios sparčiai tapdavo multinacionalinėmis, pradėjo vis labiau konkuruoti dėl vartotojų, kapitalo ir darbo jėgos. Kompanijos ir valstybės, norėdamos išlikti konkurencingomis globalėjančiame pasaulyje, privalėjo kurti naują ekonomikos funkcionavimo aplinką, siekiant gaminti konkurencingesnius produktus, mažinant jų gamybos kaštus ir gerinant jų kokybę. Pagaliau to privalėjo siekti ir Bendrija, norėdama sustiprinti savo ekonominę ir geopolitinę vaidmenį pasaulyje.

Kaip konkretus darbas, paspartinęs integraciją, buvo baltoji knyga dėl vidaus rinkos sukūrimo (angl. *White paper on completion of the internal market*), pasirodžiusi 1985 m. viduryje. Ją paskelbė Europos Komisija. Gana greitai ekonominės integracijos klausimais buvo paskelbta keletas studijų, iš kurių žymiausia yra Paolo Cechini mokslinis darbas¹². Jame įvertinti kaštai, susiję su Europos rinkos fragmentacija, ir paskaičiuota potenciali nauda, kurią gautų Bendrija, sukūrus bendrąją rinką.

¹² <http://www.oup.com/uk/orc/bin/9780198742869/ch01.pdf>.

Baltojoje knygoje laikotarpiui iki 1992 m. pabaigos buvo suformuluota arti 300 priemonių, kurias reikėjo įgyvendinti, siekiant liberalizuoti prekių (tai jau buvo iš esmės pasiekta), kapitalo ir mokėjimų, asmenų ir paslaugų judėjimą.

Visi barjerai judėjimui buvo suskirstyti į tris grupes. Fizinėmis kliūtimis įvardytas prekių ir asmenų tikrinimas Bendrijos pasienio kontrolės postuose, techninėmis – skirtingi nacionaliniai standartai, kapitalo judėjimo barjerai, skirtingos viešųjų pirkimų taisyklės ir t. t., o kaip fiskalinės kliūtys paminėti skirtumai, atsirandantys dėl nesuderintų mokesčių sistemų dvigubo apmokesstinimo, skirtingos PVM skaičiavimo metodikos ir akcizų nustatymo.

Svarbu suvokti, kad bendrosios rinkos formavimas net dabar, praėjus beveik dvidešimčiai metų po paskelbimo, jog ji sukurta, nėra baigtinis procesas, o nuolat besitęsiantys darbai, šalinant tiek jau anksčiau susiformavusius, tiek naujai atsirandančius apribojimus.

Ekonominė integracija Europoje, didesnėje jos dalyje pasiekusi bendrosios rinkos etapą, gali būti gana tiksliai įvertinta kiekybiniais matais.

Europos Komisijos nuomone, per pastaruosius du dešimtmečius bendrosios rinkos sukūrimas ir sienų atvėrimas buvo pagrindiniai ekonomikos augimą skatinantys veiksniai Europoje. Be to, analizuojant pastaruosius ekonominės krizės metus galima įrodyti, kad ekonominė integracija sušvelnino krizės padarinius. Pagaliau išsakoma viltis, jog iš krizės bus išbrista aukštesniame integracijos lygmenyje, palyginti su ikikriziniu laikotarpiu.

Siekdamas gauti mokslinį atsakymą į kai kuriuos iš anksčiau paminėtų teiginių, J. M. Barosso žymiam italų ekonomistui, vėliau Europos Komisijos nariui, o netrukus, matyt, tapsiančiam Italijos ministru pirmininku Mario Monti užsakė atlikti tyrimą ir pateikti ataskaitą apie bendrosios rinkos pagyvinimą. Ataskaitoje¹³, kuri, beje, buvo pateikta Europos dieną, praėjus lygiai 70 metų nuo garsiosios Roberto Schumano deklaracijos, t. y. 2010 m. gegužės 9 d., siūloma nauja strategija, kuria siekiama apsaugoti bendrąją rinką nuo ekonominio nacionalizmo rinkos, ją imti taikyti naujose srityse, labai svarbiose Europos augimui, ir dėl jos siekti pakankamo sutarimo (p. 9). Europos Komisijos nuomone, paremtas

¹³ *Mario Monti ataskaita Europos Komisijos Pirmininkui „Nauja bendrosios rinkos strategija“*. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/bepa/pdf/monti_report_final_10_05_2010_en.pdf>.

skaičiavimais pagal QUEST modelį bendrosios rinkos papildymas, pagilinimas, sutvirtinimas ir galimybių, siūlomų M. Monti ataskaitoje, panaudojimas suteiktą galimybę pasiekti vidutinį metinį 4 proc. BVP augimą laikotarpiui iki 2020 m.

Bendrosios rinkos klausimai yra neatsiejama strategijos „Europa 2020“ dalis. Joje konstatuojama, kad šiuo metu esama požymių, jog entuziazmas dėl bendrosios rinkos integracijos blėsta ir užleidžia vietą nusivylimui. Krizė paskatino ekonominį nacionalizmą (3.1 skyrius). Itin didelis pavojus bendrosios rinkos vertybėms ir kartu dezintegracijos prielaida laikytina valstybės skolų krizė, susijusi su euro zonos valstybių – Graikijos, Airijos, Portugalijos – įsiskolinimu. Tik po itin sunkių debatų 2011 m. spalio 27 d. viršūnių susitikime rastas politinis sprendimas.

Nuspręsta nurašyti iki 50 proc. Graikijos skolos, padidinti Europos finansinio stabilumo fondą ir rekapitalizuoti bankinį sektorių. Tikėtina, kad tai eliminuos domino efektą ES valstybėse ir kartu bus išvengta sisteminės krizės.

Platesnis priimtų sprendimų aptarimas būtų atskira tema, juolab kad priimtų priemonių įgyvendinimo mechanizmai nėra iki galo aiškūs, lygiai taip, kaip ir neaišku, kaip pačiai Graikijai pavyks pasiekti nacionalinio biudžeto konsolidaciją.

Šiame straipsnyje iškeltų uždavinių kontekste svarbu pabrėžti, kad analitikai nesutaria dėl finansinės krizės poveikio bendrajai rinkai, jos integracijos gilėjimui. Vieni teigia, jog krizė Graikijoje (jei priimtose priemonės neduos pozityvių rezultatų) pagilins bendrosios rinkos dezintegraciją, kiti nurodo priešingai – jog krizė sustiprins federalines pažiūras Europoje ir pagilins rinkų integraciją. Manytume, jog šių procesų modeliavimas svarbus ir Lietuvai, siekiant apsibrėžti racionalias nacionalinės ekonominės politikos kryptis.

ES institucijos, be apibendrintų ir nedetalizuotų nuostatų dėl bendrosios rinkos funkcionavimo gerinimo ilguoju laikotarpiu, yra patvirtinusios ir konkrečių priemonių planus 2012 m.¹⁴ Remiantis vykusią viešųjų konsultacijų ir ES institucijų nuomonėmis bei išvadomis, nustatyta 12 pagrindinių veiksmų,

¹⁴ <http://www.europedirect.lt/lt/straipsnis/3318/dvylika-bendrosios-rinkos-darbu-2012-m-bendros-pastangos-skatinanti-naujaji-augima>.

siekiant sudaryti sąlygas bendrosios rinkos dalyviams sudaryti geresnes galimybes pasinaudoti bendrosios rinkos teikiamomis galimybėmis.

Svarbiausiomis patvirtinto plano veiksmų kryptimis laikytinos šios:

- plečiamos smulkių ir vidutinių įmonių galimybės gauti finansavimą (bus parengtos bendros rizikos kapitalo fondų taisyklės, siekiant, kad vienoje valstybėje įsteigti fondai galėtų investuoti bet kurioje kitoje valstybėje);
- didinamos darbuotojų judėjimo bendrojoje rinkoje galimybės (profesinių kvalifikacijų pripažinimo procedūros taps paprastesnės, o reglamentuojamų profesijų sritis peržiūrėta);
- tobulinamas paslaugų administravimas, šią sritį įtraukiant į naujas paslaugas;
- supaprastinamos ūkio subjektų veikimo sąlygos, mažinant teisinius ir administracinius apribojimus (bus peržiūrėtos apskaitos standartų direktyvos).

Apžvelgę bendrosios rinkos formavimąsi, remdamiesi nefragmentuotu pagal atskirus bendrosios rinkos segmentus požiūriu (be teiginių apie išorės prekybos politikos raidą), paanalizuokime atskirų bendrosios rinkos komponentų – paslaugų, kapitalo ir darbo jėgos rinkų – funkcionavimą.

Pastaruoju metu itin daug dėmesio skiriama paslaugų rinkos veikimui tobulinti. Pagrindinės priežastys čia, matyt, yra dvi: pirma, paslaugų rinkos liberalizavimas ilgą laiką atsiliko nuo bendro liberalizavimo proceso Europoje ir, antra, paslaugos yra tiek darbo vietų kūrimo ES, tiek apskritai ekonomikos atsigavimo ir augimo variklis. Per pastaruosius 10 ikikrizinių metų darbo vietų kūrimosi tempai paslaugų sektoriuje viršijo darbo vietų kūrimąsi ES ekonomikoje du kartus, o sukuriama vertė augo sparčiau maždaug 2,5 karto (lyginant vidutinius metinius atitinkamo proceso vyksmo prieaugio tempus).

Paslaugų sektoriaus¹⁵ liberalizavimas ES vyko žymiai lėčiau negu prekių, kapitalo ar darbo jėgos rinkų. Priežasčių labai daug: daugybė išlygų Europos ekonominės bendrijos steigimo sutartyje (61–64 str.), ilgą laiką trukęs stiprus valstybės dalyvavimas kai kuriuose subsektoriuose (paštas, telekomunikacijos,

¹⁵ Šiame straipsnyje visiškai nesigiliname į žodžio „paslauga“ definiciją ir paslaugų klasifikaciją – tai atskiro straipsnio tema.

transportas) ir jos noras apsaugoti savo šalies bendroves nuo konkurencijos bei kt. Vienose srityse valstybinis kapitalas tiesiog dominavo, o kitose paslaugų teikimo liberalizavimą stabdė nesutarimai dėl aukštojo mokslo diplomų ir kitų kvalifikacinių dokumentų nepripažinimo¹⁶. Be to, kai kurių paslaugų, pirmiausia finansinių, liberalizavimas „nejudėjo“ dėl kapitalo judėjimo apribojimų. Šis „iša-las“ truko iki paskelbiant bendrosios rinkos programą 1985 m., o ypač įsigaliojus Suvestiniam Europos aktui – dar po dvejų metų. Pažanga pasiekta liberalizuojant bankų, draudimo kompanijų ir telekomunikacijų bendrovių paslaugas. Vis dėlto bendrosios rinkos integracijos šalininkų tai netenkino ir todėl jų pastangomis 2004 m. buvo priimta direktyva dėl paslaugų sektoriaus liberalizavimo spartini-mo. Tai buvo „rėminio“ tipo direktyva, nesiekiant nustatyti detalių reikalavimų ar paslaugų teikimo harmonizavimo taisyklių skirtingose šalyse.

2006 m. gruodžio 12 d. Europos Parlamente priimta Paslaugų direktyva¹⁷ neabejotinai yra bene svarbiausias teisinis dokumentas per visą Bendrijos isto-riją, siekiant duoti postūmį ES paslaugų rinkos liberalizavimui. Šio teisinio akto nuostatos privalėjo būti perkeltos į nacionalinę teisę iki 2009 m. gruodžio 28 d. Lietuva tai padarė 2009 m. gruodžio 15 d., Seime priimdama Paslaugų įstatymą¹⁸.

Ištisus 2005–2006 m. iki priimant direktyvą vyko jos intensyvus svarstymas. Nuomonių skirtumai tarp atskirų šalių, labiau apibendrinant – tarp senųjų ir naujųjų ES šalių, buvo dideli, o atskirose šalyse netgi būta demonstracijų. Nesu-tarta ir diskutuota dėl paslaugos kaip prekės kilmės valstybės principo, paslaugų teikimo laisvės, galimybių paslaugų tiekėjams naudotis savo šalies darbo teise, profesinę kvalifikaciją liudijančių dokumentų pripažinimo, pagaliau dėl išimčių, kurioms netaikytina Paslaugų direktyva, sąrašo.

Paslaugų direktyvos svarba liberalizuojant paslaugas ES ir kartu gilinant jos bendrosios rinkos integraciją vertinama nevienareikšmiškai. Pati ES, tiksliau Europos Komisijos darbuotojai, parengę Paslaugų direktyvos įgyvendinimo

¹⁶ Bolonijos procesas prasidėjo tik 1999 m.!

¹⁷ 2006 m. gruodžio 12 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2006/123/EB dėl paslaugų vidaus rinkoje OJ L 376, 2006.

¹⁸ *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 153-6901.

vadovą¹⁹, teigia, jog Paslaugų direktyva – tai „didelis žingsnis pirmyn, siekiant užtikrinti, kad ir paslaugų teikėjai, ir paslaugų gavėjai galėtų lengviau gauti naudos iš įstatymo laisvės ir laisvės kurti paslaugas nepaisant valstybių sienų“ (p. 7).

Kita vertus, teisininkas Ignas Vėgėlė, remdamasis T. Rentropu, teigia, jog direktyva nėra toks novatoriškas dokumentas, koku dažnai pristatomas. Anot jo, direktyva yra daugelio ES Teisingumo Teismo sprendimų sąvadas, išskyrus keletą naujovių²⁰:

- nustatytos valstybių pareigos įsteigti vieną kontaktinį centrą (Lietuvoje jis įsteigtas 2009 m. gruodžio 24 d.), kuriame paslaugų tiekėjas galėtų atlikti visas procedūras ir formalumus;
- suformuluotas įpareigojimas informuoti užsieniečius apie paslaugų teikimą ir gavimą valstybėje, kurioje jis kreipiasi į minėtą centrą;
- pašalinti draudimai konkrečiai profesijai pateikti komercinę informaciją vienu ar keliais būdais žiniasklaidoje (anksčiau tokių apribojimų būta);
- nurodyti reikalavimai, kurių valstybės negali taikyti paslaugų teikėjams iš kitų šalių, pvz., nėra būtina įregistruoti įmonę šalyje, kurioje teikiama paslauga.

Vis dėlto tenka konstatuoti, kad ES Paslaugų direktyva paslaugų sistemoje paliko daug protekcionistinės politikos elementų. Paslaugomis, nepatenkančiomis į direktyvos taikymo sritį²¹, išlieka sveikatos priežiūros ir farmacinės paslaugos, jei valstybėje narėje, kurioje teikiamos paslaugos, šia veikla gali verstis tik reglamentuojamos sveikatos priežiūros profesijos atstovai, kai kurios finansinės paslaugos (hipotekos, kredito ir kt.), neekonominio pobūdžio – bendrų interesų paslaugos, kai kurios elektroninių ryšių paslaugos, azartinių lošimų ir kt.

¹⁹ Tai dokumentas, suteikęs šalių narių institucijoms techninę paramą, perkeltiant į nacionalinę teisę ir įgyvendinant Paslaugų direktyvos nuostatas. Jį galite rasti adresu: http://ec.europa.eu/internal_market/services/docs/services-dir/guides/handbook_lt.pdf.

²⁰ Vėgėlė I. *Europos Sąjungos teisė*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2011, p. 211.

²¹ Kitaip tariant, išimčių taikymas nėra privalomas, t. y. valstybės, jei nori, gali kai kurioms ar visoms paslaugoms, kurioms netaikoma direktyva, taikyti kai kuriuos Paslaugų direktyvoje numatytus bendruosius principus ir priemones.

Verslininkai, įsisteigę kitoje valstybėje, galės veikti remdamiesi tos valstybės teisinėmis nuostatomis, tačiau privalės laikytis valstybės, kurioje teikia paslaugas, socialinės apsaugos įstatymų.

Taigi darytina išvada, kad ES politikai, spaudžiami lobistų ir profesinių sąjungų, apsaugojo savo paslaugų teikėjus nuo, kaip manoma, pigesnių paslaugų teikimo iš Vidurio ir Rytų Europos, nuo neva jų nepakankamai kokybiškų ir saugių paslaugų, o ypač nuo galimybės naujųjų ES narių verslininkams patekti į senųjų šalių iš valstybės biudžeto remiamus paslaugų sektorius.

Trumpai apžvelgiant kapitalo judėjimo liberalizavimą dera akcentuoti, kad teisinėmis nuostatomis jo liberalizavimas ilgą laiką nebuvo tiek kategoriškai „įrėmintas“ tvarkaraščiais kaip kad, tarkime, prekių judėjimo liberalizavimas. Be to, mūsų nuomone, pati sąvoka „kapitalo judėjimas“ dažnai traktuojama itin išplėstai, įtraukiant įvairiausias transakcijas. Pritariame nuomonei, jog paminima sąvoka analizuojant bendrosios rinkos tapsmą ir funkcionavimą turėtų būti taikoma pirmiausia nagrinėjant tiesiogines investicijas kitose valstybėse narėse (įskaitant į nekilnojamąjį turtą) arba valstybinių popierių įsileidimą į kapitalo rinkas²².

Pirmosios Bendrijos priemonės ir sprendimai dėl kapitalo liberalizavimo buvo taikomos itin ribotai. Kita vertus, būta atvejų, kai šalys narės, nelaukdamos, kol Bendrija priims sprendimus dėl kapitalo liberalizavimo, tai padarė vienašališkai – Vokietijos Federacinė Respublika 1961 m., o Didžioji Britanija 1979 m. Tai, matyt, buvo susiję su konkurencija tarp šių valstybių, siekiant tapti kapitalo traukos centru. Apie tai šių eilučių autorius jau yra rašęs²³. Beniliukso valstybės – Nyderlandai, Belgija ir Liuksemburgas – tarpusavyje kapitalo judėjimą liberalizavo 1980 m.

Tolesnius sprendimus dėl kapitalo judėjimo (neminint keleto susijusių su atskiromis finansinėmis transakcijomis) itin paspartino nuostatos, išdėstytos baltojoje knygoje dėl bendrosios rinkos sukūrimo, o ypač Maastrichto (Europos Sąjungos) sutartis, kurioje buvo išdėstyti ekonominės ir pinigų sąjungos kūrimo

²² Barnard C. *Europos Sąjungos materialinė teisė*. T. 2. Vilnius: Eugrimas, 2006, p. 326.

²³ Dužinskas R. *Europos Sąjungos raida ir funkcionavimas*. I dalis. 2-as pat. ir papild. leidimas. Vilnius: VPU leidykla, 2011.

etapai, iš kurių pirmajame vyko esminiai poslinkiai, susiję su kapitalo judėjimo liberalizavimu.

ES Teisingumo Teismo teisminė praktika rodo, jog bylos dėl laisvo kapitalo judėjimo apribojimų nėra retos. Bylinėjimosi objektu dažniausiai būna nesutarimai, susiję su valstybinėms reguliavimo institucijoms suteiktoms galioms teikti leidimus, norint įsigyti daugiau kaip 10 proc. įmonių, esančių valstybinio reguliavimo sferoje, akcijų (Ispanijos atvejis) arba su valstybės naudojimąsi „auksine“ akcija, suteikiančia galimybę vetuoti strateginio pobūdžio sprendimus (Vengrijos atvejis).

Taip pat dera pažymėti, jog įvykus ES plėtrai į Rytus, naujosiose valstybėse išliko nemažai apribojimų, užsienio subjektams įgyjant nekilnojamąjį turtą, pirmiausia žemės ūkio paskirties žemę. Lietuva, kaip žinia, išsiderėjo septynerių metų pereinamąjį laikotarpį, kurio metu žemės ūkio paskirties žemės pardavimas užsieniečiams buvo draudžiamas, tačiau jam pasibaigus šis laikotarpis pratęstas dar trejiems metams. Šio sprendimo šalininkų argumentai yra tai, jog išlieka žemės ūkio paskirties žemės kainų skirtumai Lietuvoje ir ES senosiose šalyse, nesusiformavusi žemės rinka, ūkininkų perkamoji galia žymiai menkesnė negu užsienio ūkio subjektų ir pan. Sprendimo priešininkai argumentavo, jog ribojant teisę įsigyti užsieniečiams žemę sukuriama „šiltnamio“ sąlygos vietos ūkininkams, ribojama konkurencija ir tenkinami vietos lobistų reikalavimai.

Pradedant dėstyti nuostatas dėl laisvo asmenų judėjimo, kuris sudaro vieną iš keturių vidaus rinkos laisvių, pabrėžtina, kad laisvas asmenų judėjimas apima laisvą darbuotojų ir jų šeimos narių judėjimą ir įsisteigimo laisvę.

Ilgą laiką asmenų judėjimo liberalizavimas buvo „išalo“ zonoje, nes tai jautrus klausimas, susijęs su valstybės, į kurią migruotų kitų šalių piliečiai, galima įtampa darbo rinkoje ir spaudimu nacionalinei socialinės apsaugos sistemai, o kartais ir grėsme kriminogeninei situacijai.

Bene du dešimtmečius asmenų judėjimas buvo reguliuojamas tik antrinės (išvestinės) teisės aktais ir tik 1985 m. priėmus Šengeno sutartį (Šengenas – mažas miestelis Liuksemburge), šioje srityje pasiektas esminis proveržis. Minėtos sutarties signatarėmis buvo Belgija, Nyderlandai, Liuksemburgas, Prancūzija ir Vokietija. Susitarimas numatė valstybių sienų kontrolės panaikinimą, bendras išorės sienų kontrolės taisyklės bei priemonės tam tikrais atvejais ribotam laikui

grįžti prie sienų kontrolės. Įsigaliojus Amsterdamo sutarčiai (1999 m.) Šengeno sutartis tampa integralia ES teisyno dalimi, tiesa, ne visos viršnacionalinės teisės, o tik ta dalimi, kuri susijusi su vizų, prieglobsčio ir imigracijos klausimais, tuo pat metu kiti išlieka tarpvyriausybinių reguliavimo sferoje.

Šengeno erdvė nuolat plėtėsi ir dabartiniu metu jai priklauso 25 valstybės. Didžioji Britanija, Airija, Kipras bei Bulgarija ir Rumunija tebevykdo sienų kontrolę ir pilnateisėmis Šengeno erdvės dalimis nėra dėl skirtingų priežasčių. Kita vertus, Šengeno erdvei priklauso ir trys iš keturių Europos laisvosios prekybos asociacijos šalių – Islandija, Norvegija ir Šveicarija, bet pastaroji turi pasirašiusi specialų susitarimą su Lichtenšteinu.

Laisvas asmenų judėjimas, kaip viena iš fundamentalių asmens laisvių, apskritai (ne tik bendrosios rinkos funkcionavimo kontekste) visada yra emoci-onalių diskusijų objektas, o kartais sukelia ir radikalias akcijas. Neaptarinėdami daugelio priežasčių, paminėsime tik tą faktą, kad Šengeno erdvei priklauso dauguma buvusio socialistinio lagerio šalių ir buvusios trys Sovietų Sąjungos respublikos (nuo 2007 m. gruodžio mėn. tarp jų ir Lietuva), kurios ilgą laiką gyveno uždaro beveik autarkinės visuomenės ir ekonomikos sąlygomis.

Apie Lietuvos gyventojų emigraciją ir darbą kitose šalyse rašyta ištis daug, tad paminėsime tik faktą, jog pagal neigiamą neto migracijos rodiklį Lietuva pir-mauja ES (be Lietuvos, neigiamas migracijos neto rodiklis fiksuojamas Latvijoje, Lenkijoje, Bulgarijoje, Kipre ir Airijoje). Kita vertus, šalyse, kuriose imigracija viršija emigraciją, ženkliai didėja imigrantų iš trečiųjų, ne ES šalių, skaičius. Šve-dijoje tokių asmenų tarp visų imigrantų – jau 80 proc., o ES – apie 62 proc., arba 20,2 mln. žmonių iš 32,5 mln. svetimšalių, gyvenančių ES (2010 m. duomenys).

Jau minėjome, kad laisvas asmenų judėjimas taip pat apima įsisteigimo laisvę. Pastarąją sudaro keturi komponentai²⁴:

- teisė išvykti iš savo valstybės, siekiant įgyvendinti įsisteigimo laisvę;
- teisę įsisteigti kitoje valstybėje narėje arba teisę atvykti į kitą valstybę narę, siekiant įsisteigti;
- turėti verslo vietą daugiau nei vienoje valstybėje narėje;
- vykdyti ekonominę veiklą valstybėje narėje, kurioje įsisteigiama.

²⁴ Vėgėlė I. *Europos Sąjungos teisė*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2011, p. 165–166.

Išvados

Bendrosios rinkos suformavimas ir jos „išėjimas“ už ES ribų yra daugiau negu ekonominės integracijos forma – tai kartu ir besivienijančios Europos išraiška. Daugelis šio unikalaus proceso aspektų liko neaptarta. Tai suprantama. Vis dėlto tikėkime, kad retkarčiais prasiveržiantys ir netgi stiprėjantys signalai riboti vieną ar kitą laisvę, pasukti ekonominio nacionalizmo link tėra gilėjančio ir plintančio proceso neigiamų pasekmių išraiška, pasekmių, kurios turėtų būti šalinamos bendromis ekonomistų, sociologų, politologų bei politikų pastangomis.

Literatūra

1. Balassa B. *The Theory of Economic Integration*. Richard D. Irwin. Homewood, IL, 1961, p. 308. Prieiga per internetą: <<http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=34589359>>.
2. Barnard C. *Europos Sąjungos materialinė teisė*. T. 2. Vilnius: Eugrimas, 2006, p. 326.
3. Dužinskas R. *Europos Sąjungos raida ir funkcionavimas*. I dalis. 2-as pat. ir papild. leidimas. Vilnius: VPU leidykla, 2011.
4. *Europos Sąjungos oficialusis leidinys*. 2007 m. gruodžio 17 d., t. 50, p. E306/92.
5. http://ec.europa.eu/internal_market/services/docs/services-dir/guides/handbook_lt.pdf.
6. <http://www.europarl.europa.eu/parliament/archive/staticDisplay.do?id=77&pageRank=12&language=LT>.
7. <http://www.europedirect.lt/lt/straipsnis/3318/dvylika-bendrosios-rinkos-darbu-2012-m-bendros-pastangos-skatinti-naujaji-augima>.
8. <http://www.oup.com/uk/orc/bin/9780198742869/ch01.pdf>.
9. *International Business: Theory and Practice*. By Riad A. Ajami, Karel Cool, G. Jason Goddard, Dara Khambata. 2-nd ed. M. E. Sharpe, Inc., 80 Business Park Drive, Armonk. New York, 2006, p. 135.
10. Jovanović M. N. *The economics of international integration*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2006, p. 857. Prieiga per internetą: <http://books.google.com/books?id=Q_Lb2Z_HtJMC&lpg=PP1&dq=inauthor%3A%22Miroslav%20N.%20Jovanovi%C4%87%22&pg=PP1#v=onepage&q&f=false>.
11. Junevičius A. Schafer H. M. *Europos Bendrijos bendrosios rinkos teisė*. Kaunas, 2005, p. 16.
12. Mario Monti ataskaita Europos Komisijos Pirmininkui „Nauja bendrosios rinkos strategija“. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/bepa/pdf/monti_report_final_10_05_2010_en.pdf>.

13. *Responding to Globalization*. Edited by Aseem Prakash and Jeffrey A. Hart. Routledge, 2004.
14. *Valstybės žinios*, 2001, Nr. 46, p. 3.
15. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 153-6901.
16. Vėgėlė I. *Europos Sąjungos teisė*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2011.
17. Vilpišauskas R. *Europos Sąjungos vidaus rinka ir Lietuva*. Vilnius: Eugrimas, 2003, p. 13–21.
18. Vilpišauskas R. *Integracija Europoje: Baltijos šalys ir Europos Sąjunga*. Vilnius: Arlila, 2001, p. 60–61.
19. 2006 m. gruodžio 12 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2006/123/EB dėl paslaugų vidaus rinkoje OJ L 376, 2006.
20. Киреев А. *Международная экономика*. ч. I. Москва: Международная экономика. 2005, с. 364–366.

EUROPEAN UNION COMMON MARKET FORMATION AND FUNCTIONING

Raimundas Dužinskas

Summary

This paper analyzes the theoretical background of the economic integration process in which the seeds to the twentieth century. The middle and is gaining great momentum in the twenty-first century, and not only in Europe. The latter model gives an overview of the common market as a very deep integration phase formation, the process of enhancing factors or impeded. Discussed separately in the single market ingredients – goods, services, capital and labor markets – as well as becoming perspective. Also focused a common trade policy development and decision-making mechanism, because without it is impossible to understand how the common market operate.

This paper analyzes the European Union and Lithuania strategic document provisions of the Common market outlook was effected by analysts who have written on these issues, findings and insights evaluation.

This article was first written in didactic purposes - it seems to give substance to benefit students studying in undergraduate programs.

Keywords: *economic integration, the common market, the internal (domestic, single) market, customs union, common external trade policy, economic and monetary union, the Services Directive.*

Straipsnis įteiktas 2012 m. sausio 9 d.

ATSINAUJINANČIŲ IŠTEKLIŲ ENERGIJOS PLĖTROS EKONOMINIS- SOCIALINIS ĮVERTINIMAS

Anicetas Ignotas

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjami darnios atsinaujinančių išteklių energijos plėtros aktualūs klausimai, šios plėtros ekonominis-socialinis efektyvumas, vartotojų interesai, ir, kaip manoma, jiems tenkanti papildoma finasinė našta bei valstybės paramos poreikis.

Prasminiai žodžiai: *atsinaujinančių išteklių energija, aplinkos apsauga, efektyvumas, valstybės pagalba.*

Lietuva deklaruoja siekį ekonomiškai pagrįstai ir socialiai atsakingai toliau plėtoti atsinaujinančios energetikos sektorių. Nacionalinėje energetinės nepriklausomybės strategijoje (patvirtinta Lietuvos Respublikos Seimo 2012 m. birželio 26 d. nutarimu Nr. XI-2133) nurodoma, kad Lietuva įgyvendins savo įsipareigojimus Europos Sąjungai dėl atsinaujinančių energijos išteklių panaudojimo energijai gaminti ir vartoti.

2011 m. priimtas Atsinaujinančių išteklių energetikos įstatymas. Šiuo įstatymu siekiama garantuoti darnų aprūpinimą energija ir skatinti tolesnį šilumos energijos, elektros energijos, degalų gamybos iš atsinaujinančių energijos išteklių technologijų diegimą ir plėtojimą bei tokios energijos naudojimą, ypač atsižvelgiant į aplinkos apsaugą (klimato kaitą), iškastinių išteklių tausojimą ir priklausomybės nuo energijos išteklių bei energijos importo mažinimą. Įstatyme nustatoma bendra skatinimo naudoti atsinaujinančius energijos išteklius – vandens potencinę, saulės, vėjo, biomasės ir jai prilygstančių išteklių (įskaitant biologiškai skaidžią pramoninių ir komunalinių atliekų dalį), žemės, oro ir vandens šilumos energiją – sistema.

Pagrindinis šio įstatymo uždavinys – užtikrinti, kad atsinaujinančių išteklių energijos dalis, palyginti su šalies bendruoju galutiniu energijos suvartojimu, 2020 m. sudarytų ne mažiau kaip 23 proc. ir ši dalis toliau būtų didinama, tam panaudojant naujausias ir veiksmingiausias atsinaujinančių energijos išteklių

naudojimo technologijas ir skatinant energijos vartojimo efektyvumą. Preliminariais duomenimis, 2010 m. iš atsinaujinančių energijos išteklių pagaminta energija Lietuvoje sudarė apie 18 proc. bendrojo galutinio energijos suvartojimo, t. y. 2 proc. daugiau, nei planuota.

2020 m. numatomi tokie detalizuoti tikslai:

- 1) atsinaujinančių išteklių energijos dalį, palyginti su transporto sektoriaus galutiniu energijos suvartojimu, visų rūšių transporto srityse padidinti ne mažiau kaip iki 10 proc.;
- 2) elektros energijos, pagamintos iš atsinaujinančių energijos išteklių, dalį, palyginti su šalies bendruoju galutiniu elektros energijos suvartojimu, padidinti ne mažiau kaip iki 20 proc.;
- 3) centralizuotai tiekiamos šilumos energijos, pagamintos iš atsinaujinančių energijos išteklių, dalį šilumos energijos balanse padidinti ne mažiau kaip iki 60 proc., o namų ūkiuose atsinaujinančių energijos išteklių dalį šildymui sunaudojamų energijos išteklių balanse padidinti ne mažiau kaip iki 80 proc.

Visa tai įvertinant išlieka svarbūs ir aktualūs analitiniai tyrimai bei mokslinės diskusijos ir apibendrinimai apie tai, ar energijos išteklių plėtrai ir energijos vartojimo socialiniam-ekonominiam efektyvumui didinti valstybės taikomos ir įgyvendinamos skatinimo bei paramos priemonės yra rezultatyvios ekonomine ir socialine prasme. Šiame straipsnyje bandysime atlikti socialinį-ekonominį įvertinimą, kiek papildomai kainuotų Lietuvos verslo dalyviams ir energijos vartotojams šių numatytų tikslų įgyvendinimas.

Bendrai priimta, kad vietinių atsinaujinančių energijos išteklių platesnis racionalus naudojimas sukuria sudėtingiau pinigine ar tik ekonomine išraiška įvertinamą išorinę naudą:

- mažinama šalies energetinė priklausomybė, didinamas energetinis saugumas, diversifikuojamas apsirūpinimas energetiniais ištekliais mažinant importuojamų energijos išteklių poreikį ir mokėjimus užsienio tiekėjams;
- kuriamos šalyje papildomos darbo vietos, generuojamos pajamos į valstybės biudžetą ir didinamas bendrasis vidaus produktas;

- didinant atsinaujinančių energijos išteklių ir juos naudojančių technologijų paklausą, skatinamas pramonės įmonių kūrimasis šalyje, mokslinių tyrimų plėtra;
- mažinama aplinkos tarša, mažinami iškastinio kuro poreikiai ir ypač mažinamas anglies dvideginio išmetimas;
- taip pat formuojamas papildomas sinerginis socialinės gerovės rezultatas.

Tolesnę atsinaujinančių energijos išteklių plėtrą turi užtikrinti Nacionalinė atsinaujinančių energijos išteklių plėtros strategija ir energetikos ministro 2010 m. birželio 23 d. įsakymu patvirtintas Nacionalinės atsinaujinančių energijos išteklių plėtros strategijos įgyvendinimo priemonių planas, taip pat parengtas ir Europos Komisijai pateiktas Atsinaujinančių išteklių energijos veiksmų planas. Atsinaujinančių energijos išteklių plėtra – sudėtinė Lietuvos energetinės nepriklausomybės dalis. 2020 m. praktiškai ketvirtadalis visos suvartojamos energijos bus iš atsinaujinančių išteklių. Kartu su vietine energijos gamyba (gal atominė energija) tai leis pasiekti subalansuotą saugią Lietuvos energijos išteklių struktūrą.

Bet vis dėlto svarbiausia problema išlieka tai, ar įgyvendinant Nacionalinę energetinės nepriklausomybės strategiją ir priimamus įstatymus, teisės aktus, įgyvendinant numatomas investicines programas, bus įgyvendinamos strateginės atsinaujinančių išteklių energijos plėtros mažiausių kaštų ir didžiausio ekonominio efektyvumo nuostatos? Ar bus sukurta atsinaujinančių išteklių energijos gamybos ir vartojimo skatinimo sistema, apimanti paskatas ir rinkos garantijas tolesnei sparčiai sektoriaus plėtrai privačių investicijų pagrindu, kartu vertinant, ar bus adekvačiai atspindėti socialinis efektas ir vartotojų interesai?

Šiuo metu energija, pagaminta naudojant atsinaujinančius energijos išteklius, yra brangesnė, palyginti su tradiciniais iškastiniais energijos ištekliais, arba santykinės pradinės investicijos į atsinaujinančių energijos išteklių technologijas yra didesnės, palyginti su investicijomis į tradicinių iškastinių energijos išteklių technologijas. Todėl siekiant skatinti atsinaujinančių energijos išteklių naudojimą energijai gaminti, pirminiame plėtros etape bus reikalinga valstybės pagalba ir (ar) šių didesnių kaštų perkėlimas vartotojams.

**Numatytam tikslui pasiekti iki 2020 m. reikalingos investicijos ir galima
maksimali valstybės parama**

Energetikos sektoriai	Reikalingos investicijos (mlrd. Lt)	Galima vals- tybės parama (mlrd. Lt)	Galimi finansavimo šaltiniai	Indėlis į „23 proc.“ (proc.)
Elektros energetikos sektorius	4,8	2,4*	Elektros energijos galutinių vartotojų lėšos	21
Šilumos energetikos sektorius	2,0	1,0*	Valstybės ir savivaldybių biudžetų lėšos	36
Transporto sektorius	–	1,4	Valstybės biudžeto ir varto- tojų lėšos	10

*Skaičiuojant taikomas maksimalus 50 proc. paramos intensyvumas (skaičiavimai autoriaus).

2020 m. padidinus atsinaujinančių energijos išteklių sunaudojimą iki 1474 ktne (kilotonomis skaičiuojant pagal naftos ekvivalentą):

- 10 proc. transporto kuro būtų pakeista atsinaujinančiais energijos iš-tekliais;
- 21 proc. elektros energijos būtų pagaminta iš atsinaujinančių energijos išteklių;
- 2 kartus sumažintas centralizuoto šilumos tiekimo sektoriuje gamtinių dujų poreikis. Biokuru būtų pakeista apie 430 ktne (apie 540 mln. m³) gamtinių dujų. Tai sudarytų lėšų ekonomiją apie 430 mln. Lt/m.

Elektros energetikos sektorius

2010 m. elektros energijos suvartojimas šalyje siekė 9220 mln. kWh (2009 m. – 9160 mln. kWh). Iš atsinaujinančių energijos išteklių pagaminta elektra tarp bendrojo elektros suvartojimo sudarė apie 9,9 proc. (2009 m. – 7,5 proc.). Siekiama, kad atsinaujinantys energijos ištekliai 2020 m. tarp elektros suvartojimo sudarytų 20 proc. Pagal LITGRID kilmės garantijų teikiamas ataskaitas galima prognozuoti kad 2012 m. esami registruoti 280 atsinaujinančių išteklių elektros gamintojai pagamins apie 11 000 mln. kWh, kas sudarys arti 11 proc. viso vartojimo¹.

¹ <http://www.litgrid.eu/index.php>.

Jeigu elektros energijos, pagamintos iš atsinaujinančių energijos išteklių, supirkimo kainos ateityje išliktų dabartinės, o elektros rinkos (gamybos) kaina būtų lygi dabartinei 15,5–16 ct/kWh, viešuosius interesus atitinkančių paslaugų lėšų paremti poreikis 2020 m. sudarytų apie 400 mln. Tai lemtų visos 2020 m. vartotojams pateiktos elektros energijos papildomą pabrangimą 3,3 ct/kWh.

Čia neįvertintas spartus mažo galingumo – iki 30kW galios saulės energijos pajėgumų plėtimasis, nes jeigu, pavyzdžiui, būtų priimtos visos pateiktos Energetikos ministerijai (daugiau nei 5000) šių mažųjų saulės elektros gamintojų paraiškos statybai ir investicijoms ir, esant dabartinėms šios elektros supirkimo kainoms, galutinis elektros tarifas vartotojams vien dėl šio veiksnio dar papildomai padidėtų 1,5 ct/kWh. Palyginimui galima nurodyti, kad Vokietijos atsinaujinančios elektros dalis tarp bendrojo vartojimo 2012 m. sudarė 1,7 proc., o iki 2022 m. numatomas augimas iki 7 proc.²

2 lentelė

Atsinaujinančių energijos išteklių elektros gamybos augimo ekonominis įvertinimas

Rodikliai	Vėjas	Hidroenergija	Biokuras	Saulė	Iš viso
Instaliuota galia 2009 m. (MW)	91	127	26	0	239
Instaliuota galia 2020 m. (MW)	500	141	224	10	875
Investicijos (mln. Lt)*	2000	55	2500	170	4725
Gamyba 2020 m. (GWh/m.)	1250	117**	1223	15	2605
Kaina (ct/kWh)	30	26	30	160	
Elektros energijos suvartojimas 2020 m. (GWh)	12000				
Elektros energijos rinkos kaina (ct/kWh)	15,5				
VIAP lėšos 2020 m. (mln. Lt)	181	12	178	22	393
Elektros energijos pabrangimas (ct/kWh)	1,5	0,1	1,5	0,2	3,3

*Šio meto kainomis; **be Kauno hidroelektrinės.

² *Financial Times Deutschland*. Dienstag, 28 august 2012, p. 9.

Elektros energijos gamyba iš atsinaujinančių energijos išteklių

	Vėjo jėgainės		Hidroelektrinės (įskaitant Kauno hidroelektrinę)		Kauno hidroelektrinė		Biomasės ir biodujų elektrinės	
	Įrengtoji galia (MW)	Pagamintas elektros energijos kiekis (mln. kWh)	Įrengtoji galia (MW)	Pagamintas elektros energijos kiekis (mln. kWh)	Įrengtoji galia (MW)	Pagamintas elektros energijos kiekis (mln. kWh)	Įrengtoji galia (MW)	Pagamintas elektros energijos kiekis (mln. kWh)
2008	68	131	127	401,9	101	330	32,7	64
2009	98	158	127	424	101	350	38,3	110
2010	151	223	127	539	101	450	42,8	147
2020	500*	1250*					224*	1223*

*Progozė.

Šilumos energetikos sektorius

2008 m. šilumos sektoriuje atsinaujinantys energijos ištekliai sudarė 28 proc.; tarp jų centralizuotai tiekama šiluma, pagaminta iš atsinaujinančių energijos išteklių, sudarė 15 proc. centralizuotai tiekiamos šilumos balanso. Namų ūkiuose, apsirūpinantiems šiluma decentralizuotai, atsinaujinantys energijos ištekliai sudarė 63 proc. šildymui sunaudotų energijos išteklių.

Šiame sektoriuje specialių finansinių paramos schemų nėra, išskyrus mokesčio už aplinkos taršą lengvatą stacionariams taršos šaltiniams ir galimybę gauti Lietuvos aplinkos apsaugos investicijų fondo ir Europos Sąjungos struktūrinių fondų paramą.

2009 m. biokuru gaminama šilumos kaina buvo apie 30 proc. mažesnė nei gaminama dujomis. Centralizuotai tiekiamos šilumos, pagamintos iš atsinaujinančių energijos išteklių, dalį būtų galima padidinti nuo 15 proc. (2008 m.) iki 50 proc. Tačiau pradinės investicijos į biokuro katilinę yra apie 4,5 karto didesnės nei į dujinę katilinę. Tam papildomai reikėtų instaliuoti apie 800 MW šiluminių galių. Investicijos į šias galias sudarytų apie 1,1 mlrd. Lt.

Esant maksimaliam paramos intensyvumui (50 proc.), subsidijų poreikis investicijoms siektų 550 mln. Lt.

Decentralizuotai tiekiamos šilumos sektoriuje investicijos (šilumos siurbliai, šiaudų, biodujų katilinės, saulės kolektoriai, biomasės granulių katilai) siektų 0,9 mlrd. Lt, o subsidijų poreikis investicijoms sudarytų 450 mln. Lt.

Atsinaujinantys energijos ištekliai energetikoje vis labiau tampa realiu iškastinio kuro pakaitalu. Išsivysčiusios pramoninės valstybės didžiules lėšas investuoja į „žaliąją“ energetiką. Dauguma atsinaujinančių energijos išteklių rūšių yra pigūs ar išvis nemokami, tačiau reikalingos palyginti didelės pradinės investicijos generavimo įrenginių ir susijusios infrastruktūros statybai. Tikėtina, kad ilgainiui, pingant technologijoms ar susigrąžinus investicinius kaštus, šios rūšies energetiniai objektai gamins didelius kiekius palyginti pigios energijos.

Atsakingų valstybių politikai, suprasdami, kad atsinaujinanti energetika leidžia išspręsti daugelį nacionalinių ir globalių problemų, yra naudinga ekonomikai ir aplinkosaugai, stipriai ją palaiko ir „grąžina“ dalį jų sukuriamos vertės tolimesnei šios energetikos plėtrai. Pavyzdžiui, vietinių atsinaujinančių išteklių racionalus panaudojimas didina energetinį saugumą, diversifikuoja apsirūpinimą energetiniais ištekliais, sukuria darbo vietas, generuoja pajamas į valstybės biudžetą, mažina iškastinio kuro infrastruktūros poreikius, mažina anglies dvideginio išmetimą ir t. t.

Dėl to atskirose valstybėse ribotą laikotarpį teikiama reikšminga įvairių formų finansinė parama atsinaujinančiai energetikai. Tai ypač svarbu šalims, kurios neturi savo tradicinio kuro išteklių arba priklauso nuo monopolinio jų tiekimo. Tokiu keliu dar 1976 m. nusprendė eiti Danija. Po pirmosios „naftos krizės“ daugumos politinių partijų buvo sutarta ateities energetikos plėtojimą sieti su atsinaujinančiais energijos ištekliais ir ilgainiui visiškai atsisakyti iškastinio kuro. 2020 m. Danija ketina būti trečioji pasaulyje šalis pagal atsinaujinančios energijos vartojimo laipsnį.

2012 m. pradėjo arba artimiausiu metu pradės veikti trys naujai pastatytos, biokurą (t. y. smulkintą medieną) naudojančios termofikacinės elektrinės: Alytuje, Šiauliuose, Panevėžyje, Kaune ir Utenoje. Bendra šių termofikacinių elektrinių šiluminė galia sieks daugiau kaip 120 MW, elektros – 18,5 MW. Bendrai šios elektrinės pakeis gamtinių dujų kiekį, kurio energetinė vertė prilygsta 60 000 tonų naftos per metus.

Valstybinė kainų ir energetikos kontrolės komisija, paskelbusi 2012–2013 m. šilumos kainų prognozes, skaičiuoja, kad šiluma dėl naujojo objekto Šiauliuose jau šią žiemą pigs 9 proc. Šiame mieste buvo įrengta didžiausia iš minėtų termofikacinių elektrinių.

2012 m. spalio mėnesį Kaune darbą pradėjo pirmasis nepriklausomas šilumos gamintojas, naudojantis biokurą. Katilinėje sumontuoti du 8 MW nominalios galios vandens šildymo katilai ir 4 MW galios kondensacinis ekonomizeris, leidžiantis panaudoti šilumą iš išeinančių dūmų. Skaičiuojama, kad 20 MW galios katilinė per metus pagamins 125 tūkst. MW šilumos. Katilinė vasarą patenkins apie 35 proc., o žiemą – apie 8 proc. miesto šilumos poreikio. Katilinės pakuoms tinka kūrenti paruošti spygliai, smulkintos šakos, medžių viršūnės. Šiuo metu įmonė yra sudariusi 3 sutartis su kuro tiekėjais, taip pat dalyvauja kuro biržoje.

Požangi užsienio valstybių patirtis rodo, kad energetinę priklausomybę nuo importuojamo iškastinio kuro ar elektros būtų galima reikšmingai sumažinti racionalia, gyvybinga, į atsinaujinančius vietinius energijos išteklius orientuota energetika bei pramone. Tam reikia dar kartą apsvarstyti šalies prioritetus energetikoje, o pasirinkus aiškias ir subalansuotas kryptis žengti nuoseklius ir ryžtingus žingsnius jas įgyvendinant.

Transporto sektorius

Biodegalai transporto srityje pradėti naudoti 2004 m., Europos Sąjungai (direktyva 2003/30/EB) iškėlus tikslą, kad biodegalai suvartojamo transporto kuro balanse 2010 m. sudarytų 5,75 proc. Siekiant šio tikslo į šalies vidaus rinką tiekiami naftos produktai turi atitikti šiuos reikalavimus dėl biologinės kilmės medžiagų jų sudėtyje:

- 95 markės variklių benzinas turi būti pagamintas naudojant priedą bioetilretbutileterį (bio-ETBE), kuris mišinyje su benzinu turi sudaryti ne mažiau kaip 7 proc. tūrio, bet ne daugiau kaip 15 proc. tūrio. Vienam bio-ETBE tūrio vienetai pagaminti sunaudojama 47 proc. bioetanolio pagal tūrį;

- 95 markės variklių benzino, pagaminto be bio-ETBE, sudėtyje privalo būti 5 proc. tūrio bioetanolio;
- dyzelino (išskyrus 2 klasės arktinį dyzeliną) sudėtyje privalo būti 5 proc. tūrio riebalų rūgščių metilo esterio (RRME), pagaminto iš augalinės kilmės aliejų ar gyvulinės kilmės riebalų.

Kadangi biodegalai yra brangesni už mineralinius degalus, suderinus su Europos Komisija, teikiama finansinė parama biodegalų gamybai ir naudojimui:

1. Biodegalų gamintojams kompensuojama dalis javų ir rapsų grūdų, įsigyjamų biodegalams gaminti, kainos. Ši paramos schema galioja iki 2012 m. 2007–2009 m. javų grūdams, skirtiems bioetanolio gamybai, kompensacija sudarė 114 Lt/t, rapsų grūdams – 160 Lt/t.

2. Energetiniams produktams, kurių sudėtyje yra biologinės kilmės medžiagų, buvo taikomas akcizo tarifas, sumažintas dalimi, proporcingai atitinkancia biologinės kilmės priedų dalį produkte. Nuo 2010 m. ši lengvata panaikinta, palikus lengvatą tik tai biologinės kilmės priedų daliai, kuri viršija nustatytus privalomus maišymo rodiklius. Panaikintų kompensacijų dydžiu vartotojams pabrango kuras.

4 lentelė

Biodegalų gamybos plėtra

Metai	2005	2006	2007	2008	2009
Žaliavos biodegalų gamybai įsigijimo kompensacija (mln. Lt)	8,0	13,7	23,6	27,9	16,0
Akcizo lengvata (mln. Lt)	2	31	62	72	72
Iš viso (mln. Lt)	10	45	86	100	88
Išmokos už energetinių augalų auginimą (mln. Lt)	–	–	15,5	9,6	23,8
Biodegalų sunaudojimas (ktne)	3,6	19,3	53,6	61,4	64,6
Biodegalų sunaudojimas (proc.)	0,3	1,6	3,6	4,0	4,16

Vadovaujantis direktyvos 2009/28/EB reikalavimais, atsinaujinančių energijos išteklių sunaudojimas transporto srityje turi padidėti ne mažiau kaip iki 10 proc. viso šioje srityje sunaudojamo kuro (2008 m. – 3,8 proc.).

Šiuo metu biodegalų naudojimas skatinamas, nustačius privalomą biodegalų maišymą į mineralinius degalus, biodegalų gamintojams kompensuojant dalį

žaliavų įsigijimo išlaidų ir taikant akcizų lengvatą biodegalams, kai jų dalis degaluose viršija privalomą maišymo dalį. Jeigu iki 2020 m. būtų palikta žaliavos įsigijimo kompensacija ir akcizo lengvata tai biodegalų daliai kuri viršija privalomus 5 proc. tūrio dalį degaluose, 2010–2020 m. valstybės prognozuojama parama sudarytų 1,4 mlrd. Akcizo lengvatos panaikinimas vartotojams padidina transporto degalų kainą 1–2 proc.

5 lentelė

Biodegalų panaudojimo ekonominis įvertinimas

Metai	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Numatomas biodegalų sunaudojimas (ktne)	56	59	77	92	95	113	127	143	159	166	173
Žaliavos įsigijimo kompensacija (mln. Lt)	16	32	44	50	55	57	62	68	73	80	89
Akcizo lengvata (mln. Lt)	0,1	0,9	37	56	67	70	84	98	113	131	153
Iš viso (mln. Lt)	16	33	81	107	122	127	146	166	186	210	241

Pateikti skaičiavimai preliminarūs. Atsižvelgiant į kintančias rinkos sąlygas (mineralinių degalų ir biodegalų kainas) finansinės paramos schemos ir jų tikslingumas turėtų būti reguliariai tikslinami ir peržiūrimi.

Išvados ir apibendrinimai

- Galima konstatuoti, kad priimtas įstatymas sudaro teisinės prielaidas ir paskatas Lietuvoje panaudoti esamas galimybes atsinaujinančių išteklių energijos plėtrai, siekiant ilgalaikės harmoningos ir efektyvios energetikos sektoriaus plėtos.
- Įgyvendinant įstatymą, numatomose investicinėse programose bus realizuojamos strateginės atsinaujinančių energijos išteklių plėtos mažiausių kaštų ir didžiausio efektyvumo nuostatos.
- Bus sukurta atsinaujinančių išteklių energijos gamybos ir vartojimo skatinimo sistema, apimanti paskatas ir rinkos garantijas tolesnei sparčiai sektoriaus plėtrai privačių investicijų pagrindu.

- Atsinaujinančių išteklių energijos plėtra ir ypač saulės elektros energijos jėgainių statyba didina išlaidas galutiniam vartotojui už vartojamą energiją ir didina jų prisiimamą ilgalaikę finansinę naštą.
- Atsinaujinančių išteklių energijos plėtra šilumos sektoriuje, ypač biokogeneracinių jėgainių statyba, kurios viename cikle kartu gamina elektrą ir šilumą, pigina suminius mokėjimus galutiniam vartotojui už energiją, sukuria naujas darbo vietas ir didina elektros bei šilumos energijos tiekimo saugumą ir patikimumą.
- Atsinaujinančių išteklių energijos plėtra elektros sektoriuje dabartiniu metu didina galutinio vartotojo mokėjimus už elektros energiją tik 3,3 ct/kWh, tačiau ši papildoma našta dėl prognozuojamo tolesnio energijos išteklių brangimo tęsis 8–10 metų.

ECONOMICAL AND SOCIAL EFFECTIVENESS DEVELOPMENT OF RENEWABLE ENERGY RESOURCES

Anicetas Ignotas

Summary

The article analyses key issues in the area of sustainable development of renewable energy resources, including the economical and social effectiveness of such development, interests of consumers, potential for additional burden to consumers, as well as the need for governmental support.

Keywords: *renewable energy, environmental protection, effectiveness, state aid.*

Straipsnis įteiktas 2012 m. vasario 15 d.

„LEADER“ PROGRAMA IR KONSULTANTŲ VEIKLA: ĮTAKA PROGRAMAI ĮGYVENDINTI IR POREIKIAI

Angelė Kaušylienė, Virginija Žoštautienė

Santrauka. Straipsnyje aptariamos „Leader“ programos kūrimo prielaidos ir plėtros tendencijos Europos Sąjungoje (toliau – ES) ir Lietuvoje, analizuojama „Leader“ programos konsultavimo įstaigų ir konsultantų akreditavimo tvarka bei veikla. Tekstas papildytas konkrečia statistine medžiaga, iliustruotas statistinėmis lentelėmis ir paveikslais. Daroma išvada, kad „Leader“ programa Lietuvoje suformavo naują požiūrį į teritoriniu principu pagrįstą kaimo plėtros politiką, o programos konsultantų veikla teigiamai veikia vietos bendruomenes, skatindama bendradarbiavimą įgyvendinant vietos strategijas, aktyvina kaimo gyventojus kartu su vietos valdžia ir verslo atstovais spręsti vietos problemas. Tačiau įgyvendinamų projektų specifika (panašumas) rodo, kad tiek pastariesiems, tiek konsultantams trūksta idėjų inovatyviems projektams kaime inicijuoti. Tyrimas atliktas apklausiant „Leader“ programos konsultantus, siekiant išsiaiškinti jų kompetenciją, taikomus konsultavimo metodus, mokymų poreikį ir problemas.

Prasmieniai žodžiai: „Leader“ programa, „Leader“ metodas, kaimo plėtra, konsultantai, vietos veiklos grupė (toliau – VVG).

Įvadas

Tyrimo objektas – „Leader“ programos konsultantų veikla.

Tyrimo tikslas – aptarti „Leader“ programos įgyvendinimo eigą, konsultantų veiklą ir poreikius, turinčius įtakos jų kompetencijai tobulinti.

Metodai: mokslinės literatūros analizė, anketinė apklausa, ES ir Lietuvos Respublikos teisės aktų, susijusių su Kaimo plėtros programa, analizė.

1. „Leader“ programa Europos Sąjungoje

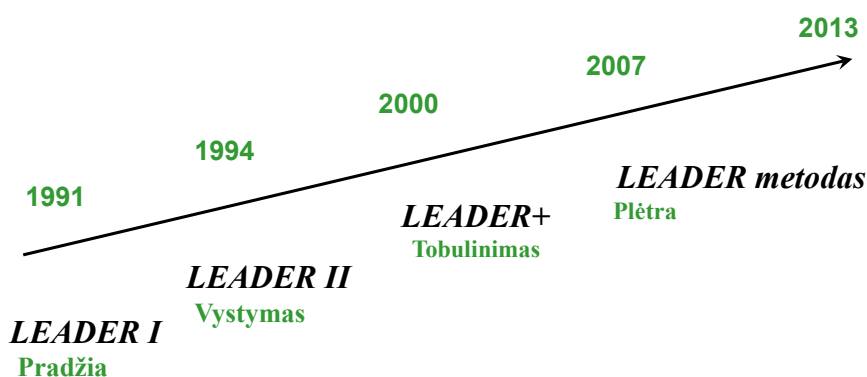
„Leader“ – tai viena iš keturių ES bendrijų iniciatyvų (kitos – INTERREG, URBAN, EQUAL), kuria siekiama pristatyti ir išbandyti naujas metodikas bei

koncepcijas, įgyvendinant svarbias priemones, jas integruoti į pagrindines ES programas. Programos „Leader“ pavadinimas yra prancūziško termino „Liaison entre actions de développement de l'économie rurale“ (liet. veiksmų, skatinančių kaimo ekonomikos plėtrą, tarpusavio ryšys) pirmųjų raidžių santrauka. Programos tikslas – kaimo plėtra, skatinant vietos iniciatyvas ir įvairių kaimo plėtros dalyvių partnerystę. Galima teigti, kad programos priemonėmis yra siekiama padėti kaimo gyventojams kelti jų gyvenamosios vietovės gyvenimo kokybę ir ekonominę gerovę, įgyvendinant integruotas kaimo plėtros strategijas, parengtas vadovaujantis teritorijos vientisumo principu.

„Leader“ programos uždaviniai:

- skatinti vietos iniciatyvas ir partnerystę įtraukiant bendruomenės, verslo ir vietos valdžios atstovus;
- telkti kaimo gyventojus ir ugdyti jų gebėjimus veikti kartu;
- rengti integruotas vietos plėtros strategijas ir organizuoti jų įgyvendinimą naujais būdais ir metodais, tikslingai naudojant vietos išteklius ir viešąją paramą.

1990 m. Europos Bendrijos iniciatyva buvo pasiūlyta kurti „Leader“ programą. Ši iniciatyva pagrįsta moksliniais tyrimais, susijusiais su įvairių sektorių ir gyventojų dalyvavimu (angl. *Participatory*) kaimo plėtros procesuose, metodo projektavimu ir įgyvendinimu ES šalyse, ir tapo viena garsiausių programų, finansuotų iš ES fondų.

Parengta remiantis: Europos Sąjungos „Leader“ observatorija. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/agriculture/rur/Leaderplus/>.

1 pav. „Leader“ programos etapai

„Leader“ programos įgyvendinimas yra suskirstytas į etapus (žr. 1 pav.). „Leader“ I (1991–1994) – bandomoji „Leader“ metodo pritaikymo kaimo plėtros procese programa, kuri suformavo naują požiūrį į teritoriniu principu pagrįstą kaimo plėtros politiką. „Leader“ I programa buvo laikoma labai sėkminga, todėl pasibaigus „Leader“ I įgyvendinimo laikotarpiui, buvo pradėta įgyvendinti „Leader“ II. „Leader“ I programos įgyvendinimo pabaigoje buvo įvardytos šios stipriosios programos pusės:

- vietos gebėjimų ir pajėgų, sprendžiant vietos problemas, sutelkimas;
- decentralizuoto ir integruoto požiūrio į teritorinę plėtrą taikymas;
- kaimo gyventojų aktyvinimas, bendradarbiavimo tinklų kūrimas;
- nedidelių projektų įgyvendinimas.

„Leader“ II (1994–1999) – pagrįsta platesniu „Leader“ I patirties panaudojimu, daugiausia dėmesio skiriant naujiems projektams. „Leader“ II įgyvendinimo metu išryškėjo įvairių problemų:

- per vėlai pasirinkę naudos gavėjus, vėliau pradėjo įgyvendinti programas;
- blogai paskirsčius veiklą, buvo sukurti silpni partnerystės ryšiai;
- taikomos nesuderinamos procedūros;
- finansiniai ištekliai paskirstyti labai dideliu VVG skaičiui.

Teigiamas „Leader“ iniciatyvos įvaizdis ir tikėjimas paskatino plėtoti ir tobulinti 1991 m. pradėtą iniciatyvą. 1999 m. buvo formuojami nauji iššūkiai „Leader“ programai, atsižvelgiant į:

- ES bendrosios žemės ūkio politikos reformos nulemtus pokyčius žemės ūkio sektoriuje;
- didėjančius vartotojų reikalavimus produktų kokybei;
- augantį rūpinimąsi aplinkosaugos klausimais;
- glaudesnę viso pasaulio ekonomikos integraciją;
- sparčią naujų technologijų plėtrą ir jų taikymą.

„Leader +“ (2000–2006) suvienijo „Leader“ I ir „Leader“ II gerąją patirtį.

Ženklu „+“, atsiradusiu „Leader“ programos pavadinime, norėta pabrėžti teigiamą programos naudą. „Leader +“ nuo 2000 m. įgyvendino tik senosios ES valstybės narės. Naujos ES valstybės narės (Čekija, Estija, Latvija, Lenkija, Lietuva ir Vengrija) įgyvendino bandomąją „Leader +“ pobūdžio priemonę nuo

2004 m. „Leader +“ įgyvendinimas, pritaikius ES struktūrinių fondų panaudojimo formulę $n + 2$, baigėsi 2008 m. viduryje.

„Leader“ metodo įgyvendinimas nuo 2007 m. keitėsi, kadangi ši programa buvo integruota į šalių kaimo plėtros 2007–2013 m. programas ir įgyvendinama remiantis Europos Komisijos (toliau – EK) reglamentu Europos žemės ūkio fondo kaimo plėtrai Nr. 1698/20051 (toliau – EŽŪFKP). Reglamento preambulėje identifikuojamas poreikis atlikti investicijas, darančias kaimo rajonus patrauklesnius, pakeisti tendencijas į ekonominę ir socialinę smukimą bei užmiesčio depopuliaciją ir padidinti žmogiškąjį potencialą šiuo atžvilgiu. Manoma, kad EŽŪFKP investicijos turi sukurti platesnę kaimo ekonomiką, skirti dėmesį egzogeniniam kaimo plėtros daugiasektoriniam poreikiui. Ir tai turi būti įgyvendinama per vietos plėtros strategiją. Remiantis „Leader“ istorija, buvo nutarta, kad lyderis pasiekė brandos lygmenį, leidžiantį kaimo regionams įgyvendinti Lyderio metodą per kaimo plėtros programas, numatant lėšas „Leader“ ašiai.

2 lentelė

„Leader“ programų palyginimas

Įgyvendinimo laikotarpis	Periodas	Fondas	EU biudžetas (eurais)	VVG skaičius	Šalių skaičius	Geografinis pasiskirstymas
„Leader“ I	1991–1993	EŽŪOGF (orientavimo dalis), ESF, ERF	450 mln.	217	12	Riboto dydžio vietovės, turinčios aiškų savitą identitetą
„Leader“ II	1994–1999	EŽŪOGF (orientavimo dalis), ESF, ERF	1,7 mlrd.	821	15	Nepakankamai ekonomiškai išsivysčiusios, silpnos, mažos populiacijos vietovės
„Leader +“	2000–2006	EŽŪOGF	2,1 mlrd.	893 ES-15 (+ 250 „Leader +“ 2004–2006) 6 NŠ	15 (+ 6)	Dalyvauja visos kaimo vietovės
„Leader ašis“	2007–2013	EŽŪFKP	5,5 mlrd. → 6 proc. nuo EŽŪFKP lėšų	2169 EU-25 (dar neatrinktos BG, RO)	27	Dalyvauja visos kaimo vietovės

Parengta remiantis: Europos Sąjungos „Leader“ observatorija. Prieiga per internetą: <<http://ec.europa.eu/agriculture/rur/Leaderplus/>>.

2 lentelėje pateikiami visų „Leader“ programos etapų suvestiniai duomenys ES lygiu. Duomenys rodo, kad 2007–2013 m. laikotarpiu „Leader“ programai ES planuojama išlaidų suma yra 13,876 mlrd. eurų. Šias išlaidas sudaro: viešosios – 8,875 mlrd. eurų (EŽŪFKP – 5,503 mlrd. eurų) ir privačios – 5000 mlrd. eurų lėšos. Maksimali kofinansavimo norma – 55 proc. (80 proc. konvergencijos regionuose). Šios išlaidos paskirstytos:

- vietos plėtros strategijoms įgyvendinti – 77,5 proc., iš kurių konkurencingumui – 9,5 proc., aplinkos ir žemės valdymui – 3,0 proc., gyvenimo kokybei ir ekonominiam įvairinimui – 65,0 proc.;
- bendradarbiavimo projektams – 5,0 proc.;
- VVG administravimo išlaidos, įgūdžių įgijimas ir sklaidimas – 16,5 proc.¹

Žvelgiant į ateitį, „Leader“ programos tikslai – atspindėti šios programos specifiką visuose naujai parengtuose EK dokumentuose, nustatančiuose gaires iki 2020 m. EK parengė dešimties metų pažangaus, tvaraus ir integracinio augimo, pagrįsto geresniu valstybių narių ir visos ES politikos koordinavimu, viziją. EK nustatė tris pagrindinius augimo orientyrus, kuriems pasiekti reikės imtis konkrečių ES ir nacionalinio lygmens veiksmų: pažangus augimas (žinių, inovacijų, švietimo ir skaitmeninės visuomenės skatinimas), tvarus augimas (siekti, kad mūsų gamybos sektorius taupiau naudotų išteklius ir kartu didėtų mūsų konkurencingumas) bei integracinis augimas (didinti įvairių visuomenės sluoksnių dalyvavimą darbo rinkoje, skatinti įgyti įgūdžių, kovoti su skurdu). EK parengtoje 2020 m. Europos strategijoje „Nauja Europos darbo vietų kūrimo ir ūkio augimo strategija“ suformuoti penki tikslai, kuriais nusakoma, ką ES turėtų pasiekti iki 2020 m. ir kuriais remiantis galima įvertinti pažangą. Remdamosi šiais tikslais valstybės narės, įvertinusios savo padėtį, turės nusistatyti savo šalies nacionalinius tikslus:

- 20–64 metų amžiaus gyventojų užimtumas turėtų būti 75 proc.;
- 3 proc. ES bendrasis vidaus produktas (toliau – BVP) turėtų būti investuojamas į MTTP;

¹ Programos „Leader“ tinklalapis Lietuvoje: <<http://Leaderprograma.lt/index.php?id=422>>.

- turėtų būti pasiekti vadinamieji 20 ' 20 ' 20 klimato ir energetikos sričių tikslai;
- mokyklos nebaigusių asmenų turėtų būti ne daugiau kaip 10 proc., o 40 proc. jaunimo turėtų įgyti aukštojo mokslo laipsnį arba diplomą;
- ties skurdo riba gyvenančių asmenų turėtų sumažėti 20 mln.

Siekdama įgyvendinti užsibrėžtus tikslus, EK parengė Komisijos komunikatą „Europa 2020: pažangaus, tvaraus ir integracinio augimo strategija“ (toliau – „Europa 2020“), kuri sudaro kelios pavyzdinės iniciatyvos, tokios kaip: „Inovacijų sąjunga“, „Judus jaunimas“, „Europos skaitmeninė darbotvarkė“, „Tausiai išteklius naudojanti Europa“, „Ekologiškam augimui skirta pramonės politika“, „Naujų įgūdžių ir darbo vietų kūrimo darbotvarkė“ ir „Europos kovos su skurdu veiksmai“. Šių iniciatyvų įgyvendinimas – visuotinis prioritetas, todėl veiksmų reikės imtis visiems: ES lygmens organizacijoms, valstybėms narėms, vietos ir regioninėms valdžios institucijoms. ES finansinė pagalba šiai strategijai įgyvendinti turi būti teikiama per ES fondus (EŽŪFKP, ERF, ESF ir kitas finansines priemones)².

EK komunikate (toliau – „komunikatas“) 2020 m. Europa dėl bendrosios žemės ūkio politikos (toliau – BŽŪP) po 2013 m. numatyti strateginiai tikslai: žemės ūkio konkurencingumas, tausūs gamtinių išteklių valdymas ir darnus teritorinis kaimo vietovių vystymasis. Visi šie tikslai atliepia strategijos „Europa 2020“ kontekstą – pažangų, tvarų ir integracinį augimą. Komunikate apibūdinama žemės ūkio ir kaimo plėtros, taip pat „Leader“ programos gairės ateičiai. Kaimo plėtros prioritetais įvardyti:

1. Žinių sklaida žemės ūkio ir miškininkystės sektoriuose.
2. Žemės ūkio konkurencingumas.
3. Maisto teikimo grandinės organizavimas, rizikos žemės ūkio sektoriuje valdymas.
4. Ekosistemų, priklausomų nuo žemės ūkio ir miškininkystės sektorių, išsaugojimas ir stiprinimas.

² Europos Komisijos komunikatas „Europa 2020: pažangaus, tvaraus ir integracinio augimo strategija“. Briuselis, 3.3.2010 KOM(2010) 2020 <http://ec.europa.eu/europe2020>.

5. Efektyvus ir tausų resursų naudojimas bei perėjimas prie mažiau taršios ekonomikos žemės ūkio ir miškininkystės sektoriuose.
6. Darbo vietų potencialo didinimas ir kaimo vietovių vystymosi stiprinimas³.

Audito rūmų specialioje ataskaitoje, pateiktoje Tarybai (patvirtinta 2011 m. kovo 15 d. darbo grupėje finansiniais žemės ūkio klausimais AGRIFIN) pažymėtas reikalingumas „Leader“ metodą įgyvendinti ir ateityje⁴.

Komunikate pabrėžiama, kad pirmiausia „Leader“ programos nuostatos turi būti perkeliamos į regionines programas, atsižvelgiant į pagrindinius „Europa 2020“ strategijos iššūkius. Taip pat turi būti gerinamas strateginių prioritetų pasirinkimas valstybės narės lygiu. Valstybės narės turėtų pasirinkti dalį savo teritorijos, kuri turės teisę įgyvendinti „Leader“ metodą, tačiau pagrindinis „Leader“ programos principas privalės turėti sąsają su toje teritorijoje patvirtinta visaapimančia vystymosi strategija. Turės būti sudaryta galimybė inicijuoti jungtinius veiksmus ar iniciatyvas, kurioms finansavimas bus skiriamas iš kitų fondų (EŽŪGF, ERF, ESF ar EFF). Planuojama, kad tai paskatins kaimo ir miesto sąsajų plėtojimą. „Leader“ metodas, pagrįstas jo specifinėmis ypatybėmis, ir ateityje bus svarbus įrankis kaimo plėtros politikai po 2013 m. Be to, ES prioritetų viduje kaimo plėtrai, panaudojant vietinį potencialą „Leader“ metodu, bus sukuriamas pridėtinė vertė. Programos tęsimas turės būti įgyvendinamas įvertinus ankstesnių „Leader“ iniciatyvų ir „Leader“ metodo 2007–2013 m. įgyvendinimo patirtį. Tai turės suteikti daugiau galimybių valstybėms narėms užtikrinant didesnę vietinių projektų įgyvendinimo lankstumą. Formuluojamas uždavinys – „Leader“ programos įgyvendinimą padaryti lankstesnį, diegiant inovacijas ir vietinį valdymą. Šiam tikslui įgyvendinti ateityje numatoma:

- vietos plėtros strategijų, kaip pagrindinių priemonių uždaviniams pasiekti, vaidmens sustiprinimas užtikrinant planavimo ir įgyvendinimo kokybę;

³ *Komunikatas dėl BŽŪP ateities „BŽŪP rengimas 2020 m. – siekis įgyvendinti ateities maisto, gamtos išteklių ir teritorinius uždavinius“*. Žemės ūkio ir kaimo plėtros generalinis direktoratas, Europos Komisija.

⁴ *Europos Komisijos Žemės ūkio ir kaimo plėtros direktorato tinklalapis*: <http://ec.europa.eu/agriculture/rurdev/index_en.htm>.

- užtikrinti „Leader“ specifiškumą, ypač suteikiant daugiau laisvės VVG atrenkant geriausius projektus strategijoms įgyvendinti;
- detaliau pasiskirstyti užduotis tarp valdymo institucijų ir VVG (atsižvelgiant į įgyvendinimo modelį);
- daugiau dėmesio skirti gerosios patirties sklaidai ir gebėjimams stiprinti (taip pat strategijoms rengti);
- sustiprinti privataus sektoriaus galimybes dalyvauti plėtojant partnerystę;
- skatinti tarptautinį bendradarbiavimą;
- skatinti VVG galimybes plėtojant kaimo tinklo veiklą ES ir nacionaliniu lygmeniu, taip pat bendrą veiklą su kitų ES fondų vietiniais tinklais⁵.

2. „Leader“ priemonės įgyvendinimo Lietuvoje apžvalga

„Leader“ iniciatyva Lietuvoje buvo pradėta įgyvendinti 2004 m. Lietuvai įstojus į ES. Senosiose ES valstybėse narėse tuo metu buvo įgyvendinamas trečiasis „Leader“ iniciatyvos etapas. Lietuvoje, kaip ir kitose naujosiose ES šalyse, „Leader“ iniciatyva buvo pavadinta bandomąja „Leader +“ pobūdžio priemone (toliau – „Leader +“). „Leader +“ buvo finansuojama pagal Lietuvos 2004–2006 m. bendrąją programavimo dokumentą (toliau – BPD), skirtą ES struktūrinių fondų lėšoms panaudoti. „Leader +“ įgyvendinti 2004–2006 m. buvo skirta 9,4 mln. litų. Įgyvendinant „Leader +“ buvo remiamos dvi veiklos sritys: „Įgūdžių įgijimas“ ir „Bandomosios integruotos strategijos“ (toliau – bandomosios strategijos). Veiklos srities „Įgūdžių įgijimas“ tikslas – suteikti kaimo vietovių gyventojams įgūdžių, reikalingų bandomosioms strategijoms parengti. Šiai veiklos sričiai buvo skirta 42 proc. visų priemonei numatytų lėšų. Antrosios veiklos srities tikslas – bandomųjų strategijų įgyvendinimas. Tam skirta 58 proc. visų priemonei numatytų lėšų. Parama bandomosioms strategijoms rengti pasinaudojo 27 vietos veiklos grupės (toliau – VVG). Parengtos VVG bandomosios strategijos buvo vertinamos užsienio ekspertų. Iš pateiktų bandomųjų strategijų geriausiomis pripažinta 10 VVG strategijų, kurioms

⁵ Mudri G. *LEADER experience, lessons for the future*. European Commission DG AGRI G.1 Building bridges for Transnational Cooperation-Druskininkai. Lithuania. 22 June 2011.

buvo skirta po 508 tūkst. litų. Paramą bandomosioms strategijoms įgyvendinti gavo Aukštaitijos bendruomenių asociacija, Dzūkijos, Švenčionių, Šalčininkų, Joniškio, Šiaurės Vakarų Lietuvos, Pajūrio iniciatyvos, Ukmergės, Nemuno ir Kelmės VVG. Bandomosios strategijos buvo įgyvendintos iki 2008 m. spalio mėn. Rengdamos bandomąsias strategijas VVG turėjo pasirinkti vieną iš EK numatytų temų (žr. 3 lentelę).

3 lentelė

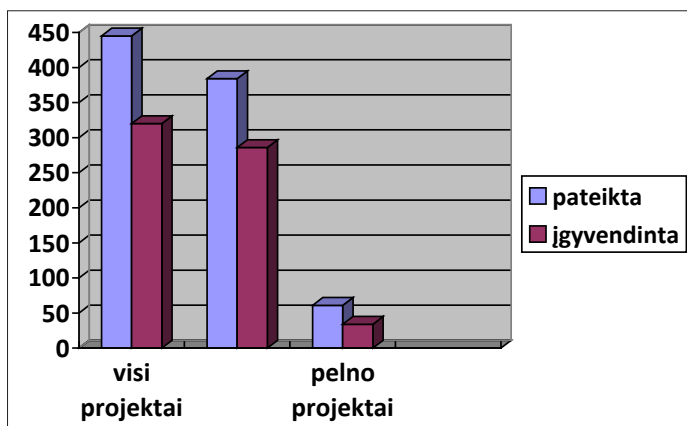
**VVG pasirinktos bandomųjų integruotų strategijų temos įgyvendinant
BPD 2004–2006 m.**

Eil. Nr.	Strategijos tema	Temą pasirinkusių VVG skaičius	VVG pavadinimas
1.	Tinkamiausias gamtos ir kultūros išteklių panaudojimas, įskaitant ES buveinių, atrinktų pagal „NATURA 2000“ programą, išsaugojimą	3	- Aukštaitijos bendruomenių asociacijos VVG - VVG „Pajūrio iniciatyvos“ - Pagėgių ir Jurbarko r. sav. VVG „Nemunas“
2.	Gyvenimo kokybės kaimo vietovėse gerinimas	6	- Joniškio r. partnerystės VVG - Dzūkijos kaimo plėtros partnerių asociacija - Šalčininkų r. VVG - Šiaurės Vakarų Lietuvos VVG - Švenčionių r. VVG - Ukmergės r. VVG
3.	Vietinės produkcijos vertės didinimas bendromis kaimo gyventojų pastangomis, lengvinant smulkių gamybos vienetų išėjimą į rinkas	1	Kelmės krašto partnerystės VVG
4.	Techninių ir mokslo žinių bei naujų technologijų panaudojimas kaimo vietovių produkcijos ir paslaugų konkurencingumui didinti	0	

Parengta remiantis VVG duomenimis. Programos „Leader“ tinklalapis Lietuvoje: <www.Leaderprograma.lt>.

Atkreiptinas dėmesys, kad ketvirtos temos „Techninių ir mokslo žinių bei naujų technologijų panaudojimas kaimo vietovių produkcijos ir paslaugų kon-

kurencingumui didinti“ nepasirinko nei viena VVG. Iš dešimties bandomąsias strategijas įgyvendinusių VVG, keturių VVG teritorija apėmė daugiau nei vienos savivaldybės teritoriją: Aukštaitijos bendruomenių asociacijos apėmė 3 apskrities savivaldybes, VVG „Pajūrio iniciatyvos“ apėmė teritoriją, esančią Klaipėdos ir Rietavo savivaldybėse, VVG „Nemunas“ – Pagėgių ir Jurbarko savivaldybes, Dzūkijos kaimo plėtros partnerių asociacija apėmė visą apskrities teritoriją.

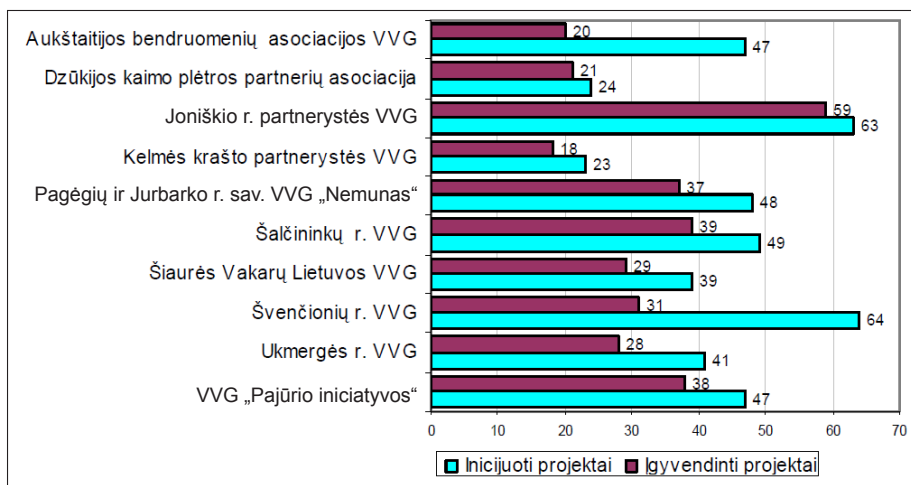

Parengta remiantis NMA duomenimis. Prieiga per internetą: <www.nma.lt>.

2 pav. Vietos projektų inicijavimas, įgyvendinant BPD 2004–2006 m.

Įgyvendindamos bandomąsias strategijas, VVG iš viso pateikė 445 projektus, iš jų: tokius, kuriais siekiama pelno, – 61, kuriais pelno nesiekiama – 384. Projektai, kuriuos įgyvendinant siekiama pelno, sudarė 13,7 proc. bendro pateiktų projektų skaičiaus. Įgyvendinta 320 projektų (72,0 proc.) (žr. 2 pav.). NMA specialistai įvardija pagrindines priežastis, kurios turėjo įtakos atsisakant finansuoti vietos projektus: administracinio patikrinimo metu nepristatyti reikalingi dokumentai, nesutvarkyti žemės ir kito turto nuosavybės dokumentai, neatitiktis strategijos nuostatomis ir prioritetams, vietos projektų vykdytojų finansavimo atsisakymas dėl jiems nepriimtinių sąlygų, lėšų trūkumo ar pasikeitusių kitų aplinkybių⁶.

⁶ Nacionalinės mokėjimo agentūros prie Žemės ūkio ministerijos tinklalapis: <www.nma.lt>.

Parengta remiantis NMA duomenimis.

3 pav. Vietos projektų inicijavimas ir įvykdymas pagal vietos veiklos grupes, įgyvendinant BPD 2004–2006 m.

Kokybiškiausiai projektus rengė Joniškio r. partnerystės VVG ir Dzūkijos kaimo plėtros partnerių asociacijos, kurios įgyvendino 94 ir 88 proc. inicijuotų vietos projektų. Mažiausiai, palyginti su inicijuotais vietos projektais, projektų įgyvendino Švenčionių r. VVG – 48 proc. (žr. 3 pav.). Išnagrinėjus galutinėje BPD įgyvendinimo ataskaitoje pateiktus duomenis, matyti, kad daugiausiai lėšų įgyvendinant VVG strategijas buvo panaudota investicijoms, susijusioms su natūralios aplinkos apsauga, jos gerinimu ir atkūrimu (61,77 proc.), pagrindinėms paslaugoms kaimo žmonėms ir ūkiams (34,32 proc.), tik 3,91 proc. lėšų panaudota socialinės integracijos projektams⁷.

Nuo 2007 m. buvo pradėtas įgyvendinti ketvirtasis „Leader“ programos įgyvendinimo etapas. Skirtumai tarp trečiojo ir ketvirtojo etapų pateikti 4 lentelėje. Pagrindinis skirtumas tai, kad programa tapo visuotinė ir atskira Kaimo plėtros 2007–2013 m. programos (toliau – KPP) priemonė, kurios tikslas – prisidėti prie kaimo gyvenimo kokybės gerinimo. Atkreiptinas dėmesys į tai,

⁷ Galutinė Lietuvos 2004–2006 m. bendrojo programavimo dokumento įgyvendinimo ataskaita. 2010. Prieiga per internetą: <http://www.esparama.lt/lt/bpd/BPD_ataskaitos>.

kad net 50 kartų padidėjo biudžetas, skirtas šiai priemonei. Viena iš biudžeto padidėjimo priežasčių yra tai, kad EK reglamente „Leader“ metodui įdiegti buvo nustatytas privalomas minimalus procentas, t. y. ne mažiau kaip 2,5 proc. visų EŽŪFKP lėšų. Be to, mokėjimo institucijos funkcijos buvo perduotos NMA. Darytina prielaida, kad mokėjimo funkcijų dalinis patikėjimas VVG nepasiteisino. 2007–2013 m. laikotarpiu dvigubai padaugėjo finansuojamų veiklos sričių, nors jų pobūdis išliko toks pat, kaip ir 2004–2006 m.

4 lentelė

„Leader“ 2004–2006 m. ir 2007–2013 m. skirtumai Lietuvoje

Kriterijus	„Leader +“ pobūdžio priemonė	„Leader“ metodas
Programavimo laikotarpis	2004–2006 m.	2007–2013 m.
Pobūdis	Bandomasis	Visuotinis
Svarba	Viena iš BPD priemonių	Atskira kaimo plėtros kryptis, įgyvendinama per III krypties priemones
Biudžetas	9,4 mln. Lt	Ne mažiau kaip 2,5 proc. EŽŪFKP (5,99 proc. EŽŪFKP lėšų, t. y. 473,07 mln. Lt)
Paramos suma VVG strategijai įgyvendinti	Po 0,5 mln. Lt	Apytiksliai po 8,6 mln. Lt
Administravimo išlaidos	Iki 15 proc. bandomosioms integruotoms strategijoms skirtos paramos sumos	Vid. 16,5 proc. vietos plėtros strategijoms įgyvendinti skirtos paramos sumos (iki 8 mln. Lt 17 proc. visos sumos, kuri viršija 8 mln. Lt 15 proc.)
Mokėjimo institucijos funkcijos	Iš dalies deleguotos atrinktomis VVG	Išimtinai priklauso NMA
VVG teritorijos dydis	Kaimo vietovė, kurios gyventojų skaičius nuo 10 tūkst. iki 100 tūkst., įskaitant mažus miestelius ir miestus iki 6 tūkst. gyventojų	Kaimo vietovė, kurios gyventojų skaičius nuo 5 tūkst. iki 150 tūkst., įskaitant mažus miestelius ir miestus iki 6 tūkst. gyventojų
Veiklos sritys	„Įgūdžių įgijimas“ (45,7 proc. lėšų); „Bandomosios integruotos strategijos“ (54,3 proc. lėšų)	„Vietos plėtros strategijų įgyvendinimas“ (92,58 proc. lėšų) „Tarptautiniai ir tarptautiniai bendradarbiavimo projektai“ (3,09 proc. lėšų) „Parama VVG veiklai“ (20 proc. vietos plėtros strategijoms įgyvendinti skirtos paramos sumos) „Įgūdžiams įgyti, VVG teritorijos gyventojų aktyvumui skatinti“ (4,33 proc. lėšų)

Kriterijus	„Leader +“ pobūdžio priemonė	„Leader“ metodas
VVG strategijų pobūdis	Teisė pasirinkti vieną iš 4 temų: 1. „Gyvenimo kokybės kaimo vietovėse gerinimas“ (pasirinko 20 VVG iš 27; paramą gavo 6 VVG) 2. „Tinkamiausias gamtos ir kultūros išteklių panaudojimas“ (pasirinko 6 VVG iš 27; paramą gavo 3 VVG) 3. „Vietinės produkcijos vertės didinimas“ (pasirinko 1 VVG iš 27; ši VVG gavo paramą) 4. „Techninių ir mokslinių žinių panaudojimas“ (nepasirinko nė viena VVG)	Vietos plėtros strategija turi siekti 3 krypties tikslų ir uždavinių

Parengta remiantis programos „Leader“ tinklalapiu Lietuvoje: <www.Leaderprograma.lt>.

5 lentelė

**„Leader“ metodo priemonės ir lėšų paskirstymas 2007–2013 m.
(ES + Lietuvos dalis)**

	Priemonė	Lėšų procentinė dalis	Lėšos (mln. Lt)
1.	Vietos plėtros strategijų įgyvendinimas (iš kurių – kaimų atnaujinimo priemonėi)	92,58 proc. (ne mažiau kaip 73 proc. strategijoms numatytų lėšų), 67,58 proc.	438,49, 320,09
2.	Tarptertitorinis ir tarptautinis bendradarbiavimas	3,09 proc.	14,39
3.	Parama VVG veiklai, įgūdžiams įgyti, VVG teritorijoje gyvenančių gyventojų aktyvumui skatinti: parama VVG veiklai; parama įgūdžiams įgyti, VVG teritorijos gyventojų aktyvumui skatinti	20 proc. nuo vietos plėtros strategijoms įgyvendinti skirtos paramos sumos – 4,33 proc.	86,29 vietos plėtros strategijoms įgyvendinti skirtos paramos sumos – 20,19
	Iš viso	100 proc.	473,07

Parengta remiantis programos „Leader“ tinklalapiu Lietuvoje: <www.Leaderprograma.lt>.

Kaip matyti iš 4 lentelėje pateiktų duomenų, įgyvendinant strategijas ne mažiau kaip 73 proc. visų projektams skirtų lėšų yra numatyta priemonei „Kaimo atnaujinimas ir plėtra“ vykdyti „Leader“ metodu. Galimi pareiškėjai (vietos projektų): kaimo bendruomenės, savivaldybių administracijos, nevyriausybinės organizacijos ir kiti juridiniai asmenys.

6 lentelė

IV krypties („Leader“) įgyvendinimo statistika

Priemonės pavadinimas	Skirta lėšų priemonei (Lt)	Gauta paraiškų (Lt)	Patvirtinta paramos suma (Lt)	Išmokėta (Lt)
Vietos plėtros strategijų įgyvendinimas	438 420 000 (paskirstyta – 433 660 000; rezervas – 4 250 000)	433 599 926	433 599 926	29 415 452
Tarptautinių projektų inicijavimo (iki-projektinė) veikla	510 000 (iš strategijų rezervo)	510 000	510 000	Bendra suma su strategijomis
Teritorinis ir tarptautinis bendradarbiavimas	14 400 000	320 401	132 544	0
Parama VVG veiklai <...>	20 190 000	15 354 174	14 963 553	7 314 377

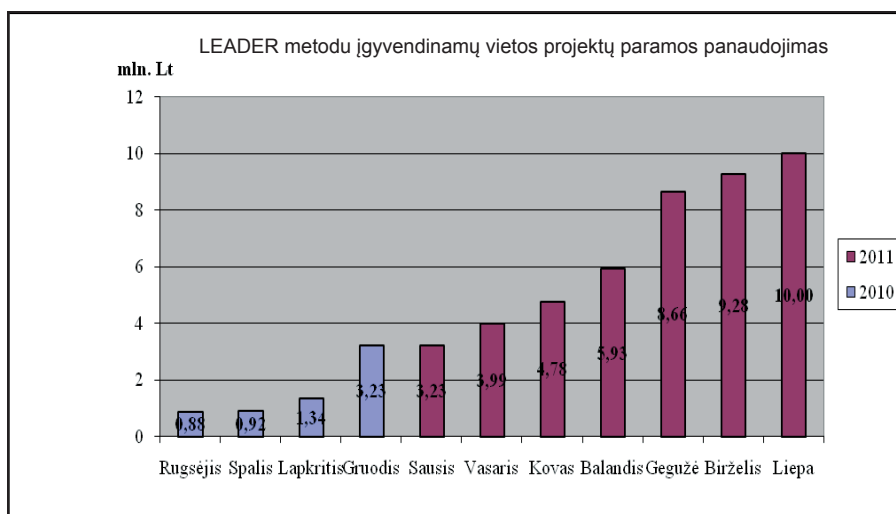
Parengta remiantis NMA duomenimis (2011 07 22).

Įvertinus 6 lentelėje pateiktus duomenis, galima teigti, kad VVG aktyvumas yra pakankamas, kadangi prašomų lėšų suma sudaro 95 proc. visam laikotarpiui skirtų lėšų. Kadangi VVG strategijos patvirtintos, 2011 m. teikiamos paraiškos veikloms, susijusioms su tarptautiniu ir teritoriniu bendradarbiavimu, bei parama VVG veiklai, įgūdžiams įgyti, VVG teritorijoje gyvenančių gyventojų aktyvumui skatinti. Panagrinėjus lėšų panaudojimą, matyti, kad išmokėta tik 6,78 proc. lėšų. Darytina išvada, kad konkrečių projektų įgyvendinimas dar tik prasidėjęs, nors programai įgyvendinti liko mažiau kaip pusė laiko, t. y. įvertinus $n + 2$ taisyklę, liko 4 metai. Tuo tarpu VVG veiklai jau išmokėta 47,6 proc. prašomų, arba 36,2 proc. skirtų, lėšų. Galima teigti, kad „minkštuosius“ projektus VVG įvykdyti yra paprasčiau.

IV krypties („Leader“) vietos projektų įgyvendinimas

VVG, paskelbusių 1 kvietimą (vnt.)	VVG, paskelbusių 2/3 kvietimus (vnt.)	Gauta vietos projektų paraiškų (vnt.)	Pasirašyta vietos projektų vykdymo sutarčių (vnt.)	Pasirašyta vietos projektų vykdymo sutarčių (Lt)	Išmokėta (Lt)
49	22	919	258	37 861 737	10 092 077

Parengta remiantis NMA duomenimis (2011 07 22).

Parengta remiantis programos „Leader“ ir žemdirbių mokymo metodikos centro duomenimis.

4 pav. „Leader“ metodu įgyvendinamų vietos projektų paramos panaudojimas 2010–2011 m.

7 lentelėje ir 4 paveiksle pateikti duomenys rodo, kad iki 2011 m. vietos projektų įgyvendinimas vyko gana vangiai. Kaip priežastį galima įvardyti ilgą strategijų rengimą, vertinimą ir klaidų taisymą. Darytina prielaida, kad viena iš pagrindinių priežasčių galėjo būti nepakankama konsultantų kompetencija.

Akredituotų konsultantų funkcija – konsultuoti ir mokyti „Leader“ metodo įgyvendinimo klausimais. Konsultantų veikla apmokama iš strategijoms rengti ir įgyvendinti skirtų lėšų, vadovaujantis žemės ūkio ministro įsakymais, reglamentuojančiais strategijų rengimo ir įgyvendinimo klausimus:

- Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministro 2007 m. lapkričio 16 d. įsakymu Nr. 3D-507 patvirtintomis Lietuvos kaimo plėtros 2007–2013 m. programos priemonės „Parama VVG veiklai, įgūdžiams įgyti ir aktyviai pritaikyti“ antrosios veiklos srities „Techninė parama kaimo vietovių studijoms atlikti, vietos plėtros strategijoms rengti ir (arba) atnaujinti, asmenims, rengiantiems arba atnaujinantiems vietos plėtros strategiją, mokyti“ įgyvendinimo taisyklės. Taisyklėse įtvirtinta galimybė mokėti atlygį konsultantams, konsultuojantiems paraiškos parengimo, finansiniais ir projekto įgyvendinimo klausimais. Šios išlaidos gali sudaryti ne daugiau kaip 5 proc. tinkamų finansuoti projekto išlaidų. Taip pat numatyta galimybė mokėti atlyginimą lektoriui ir asistentui (kurio atlygis negali būti didesnis nei 50 proc. atlyginimo, numatyto lektoriui). Lektoriai turi būti Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministro 2007 m. gegužės 18 d. įsakymo Nr. 3D-242 nustatyta tvarka akredituotų institucijų darbuotojai arba akredituoti konsultantai.
- Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministro 2008 m. spalio 28 d. įsakymu Nr. 3D-578 „Vietos plėtros strategijų, įgyvendinamų pagal Lietuvos kaimo plėtros 2007–2013 m. programos krypties „Leader“ metodo įgyvendinimas“ priemonę „Vietos plėtros strategijų įgyvendinimas“ administravimo taisyklių patvirtinimo. Pagal taisyklės numatyta galimybė mokėti atlyginimą konsultantams, konsultuojantiems techniniais, technologiniais, ekonominiais ir organizaciniais paraiškos, verslo plano rengimo ir (arba) įgyvendinimo klausimais, jeigu tokios paslaugos nėra tęstinė ar periodinė veikla, susijusi su pareiškėjo įprastine veikla. Išlaidos konsultantams finansuojamos pagal bendrųjų išlaidų kategoriją ir gali sudaryti ne daugiau kaip 5 proc. tinkamų finansuoti vietos projektui išlaidų, gali būti skirtos verslo planui, veiklos aprašui parengti ir konsultuoti vietos projekto įgyvendinimo klausimais⁸.

⁸ Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministerijos tinklalapis: <<http://www.zum.lt>>.

3. „Leader“ konsultantų akreditavimas

Konsultavimo įstaigų ir konsultantų akreditavimas – procedūra, kuria oficialiai pripažįstama, kad juridiniai ar fiziniai asmenys gali kompetentingai suteikti nustatytos srities konsultavimo paslaugas. Konsultavimo įstaigų ir konsultantų akreditavimo tikslas – užtikrinti, kad konsultavimo paslaugos, kurioms teikti pagal KPP skiriama parama, būtų teikiamos kokybiškai. Konsultavimo akreditavimas Lietuvoje pradėtas nuo 2007 m. Pagrindinis teisės aktas, reglamentuojantis akreditaciją, – žemės ūkio ministro 2007 m. gegužės 18 d. įsakymas Nr. 3D-242 „Dėl Konsultavimo įstaigų ir konsultantų akreditavimo taisyklių patvirtinimo“ (Žin., 2008, Nr. 48-1790; 2010, Nr. 57-2821) (toliau – Taisyklės).

Konsultavimo įstaigų ir konsultantų akreditavimą vykdo žemės ūkio ministro įsakymu sudaryta Konsultavimo įstaigų ir konsultantų akreditavimo komisija (toliau – Akreditavimo komisija) ir Programos „Leader“ ir žemdirbių mokymo metodikos centras. Šio centro funkcijos akreditavimo procese – atlikti paraiškų vertinimą ir pateikti išvadas Akreditavimo komisijai – išduoti pažymėjimus, tvarkyti jų sąvadą, organizuoti ir rengti seminarus, kursus, konferencijas ir kitus renginius konsultantų kvalifikaciniam gebėjimams ugdyti. Akreditavimo komisijos funkcija – pagal pateiktas Centro išvadas vertinti įstaigų ir konsultantų atitiktį akreditavimo procedūroms.

Remiantis Taisyklėmis, konsultavimo įstaigos ir jose dirbantys konsultantai akredituojami teikti paslaugas pagal konsultavimo sritis (toliau – sritis):

1. „Konsultavimas valdymo, geros agrarinės bei aplinkosaugos būklės reikalavimų ir darbo saugos standartų įgyvendinimo klausimais“ (toliau – 1 sritis).
2. „Konsultavimas agrarinės aplinkosaugos ir ūkininkavimo saugomose teritorijose klausimais“ (toliau – 2 sritis).
3. „Konsultavimas ūkio veiklos buhalterinės apskaitos tvarkymo klausimais“ (toliau – 3 sritis).
4. „Konsultavimas miškininkystės klausimais“ (toliau – 4 sritis).

5. „Konsultavimas „Leader“ metodo įgyvendinimo klausimais“ (toliau – 5 sritis)⁹.

Konsultavimo įstaigos ir konsultantai, siekiantys akredituotis, privalo atitikti bendruosius reikalavimus ir tvarką:

1. Konsultavimo įstaigos turi būti juridiniai asmenys, registruoti Lietuvos Respublikos įstatymų nustatyta tvarka, turi turėti teisę teikti konsultavimo paslaugas, turi būti įvykdę išipareigojimus valstybės, savivaldybės, Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžetams, turi turėti bent vieną akredituotą konsultantą, administracinius ir techninius išteklius, kurie bus naudojami konsultavimo paslaugoms teikti, turi turėti ne mažesnę kaip 1 metų konsultavimo paslaugų pagal pasirinktą sritį teikimo patirtį.
2. Konsultantai, dirbantys konsultavimo įstaigose, turi turėti ne žemesnį kaip aukštesnįjį išsilavinimą, turėti kompetencijos teikti konsultavimo paslaugas pagal pasirinktą sritį (nurodyta Taisyklėse), turėti konsultavimo paslaugų teikimo patirties, surinkti pakankamą balų skaičių, leidžiantį gauti akreditaciją, būti nepriekaištingos reputacijos.

„Leader“ metodo konsultantams privaloma turėti:

- ne mažesnę kaip 2 metų konsultavimo paslaugų teikimo VVG, kaimo bendruomenėms, kitoms nevyriausybinėms organizacijoms patirtį, organizuojant jų veiklą, rengiant ir įgyvendinant vietos plėtros strategijas ir projektus;
- ne mažesnę kaip 2 metų darbo nevyriausybiniuose organizacijose (VVG, kaimo bendruomenėse, kitose kaimo vietovėse registruotose nevyriausybiniuose organizacijose) patirtį organizuojant ir administruojant veiklą, rengiant ir įgyvendinant vietos plėtros strategijas ir projektus;
- ne mažesnę kaip 2 metų konsultavimo paslaugų teikimo patirtį ir būti išklauseis specializuotus kvalifikacijos kėlimo kursus pagal LR žemės ūkio ministerijos tvirtinamą(-as) mokymo programą(-as) dėl „Leader“ metodo įgyvendinimo.

⁹ Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministro 2007 m. gegužės 18 d. įsakymas Nr. 3D-242 „Dėl Konsultavimo įstaigų ir konsultantų akreditavimo taisyklių patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2008, Nr. 48-1790; 2010, Nr. 57-2821. Prieiga per internetą: <<http://www.zum.lt/>>.

3. Konsultantai, įregistravę individualią veiklą, turi būti įvykdę įsipareigojimus valstybės, savivaldybės, Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžetams, turi turėti bent vieną akredituotą konsultantą, administracinius ir techninius išteklius, kurie bus naudojami konsultavimo paslaugoms teikti, turi atitikti tokius pat reikalavimus, kaip konsultantai, dirbantys konsultavimo įstaigose.

Per vienus darbo metus akredituotas konsultantas pagal konsultavimo sritį, pagal kurią yra akredituotas, turi tobulinti kvalifikaciją ne mažiau kaip 16 akademinį valandų. Konsultavimo įstaigai ir konsultantui akreditacija suteikiama 3 metams. Po trijų metų arba netgi terminui nepasibaigus akreditacija konsultavimo įstaigai gali būti panaikinama:

- reorganizavus ar likvidavus konsultavimo įstaigą;
- komisijai nustačius, kad konsultavimo paslaugos teikiamos nekokybiškai ir priėmus sprendimą dėl akreditacijos nutraukimo;
- komisijai nustačius intereso konfliktą tarp konsultavimo ir komercinės veiklos;
- pasibaigus akreditacijos suteikimo terminui.

Konsultanto akreditacija panaikinama:

- konsultantui nustatyta tvarka nekeliant kvalifikacijos;
- pasibaigus akreditacijos suteikimo terminui;
- komisijai nustačius, kad konsultavimo paslaugos teikiamos nekokybiškai, ir priėmus sprendimą dėl akreditacijos nutraukimo.

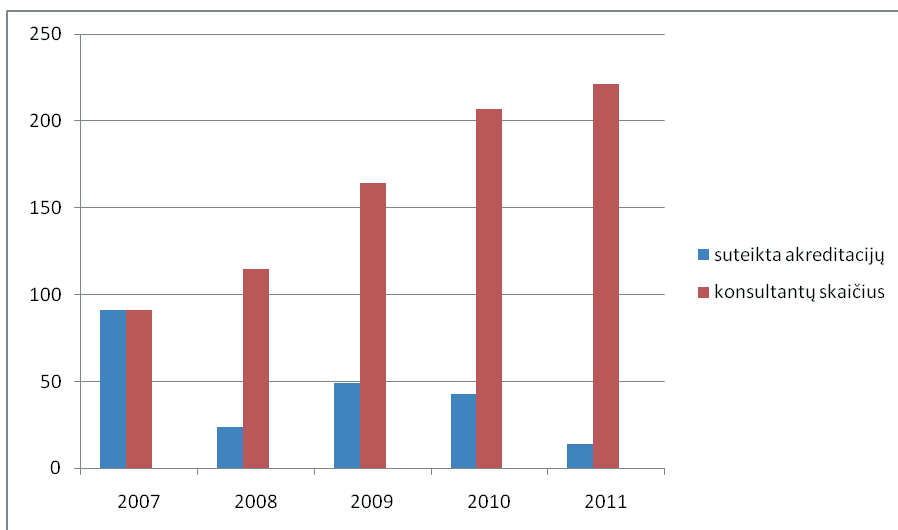
Be paminėtų penkių veiklos sričių, iki 2010 m. buvo akredituojama ir verslo planų rengimo klausimais. Konsultavimo sritys ir akredituotų konsultavimo įstaigų ir konsultantų skaičius 2011 m. rugsėjo 1 d.:

- 1 sritis – 3 konsultavimo įstaigos, 114 konsultantų;
- 2 sritis – 28 konsultavimo įstaigos, 204 konsultantai;
- 3 sritis – 78 konsultavimo įstaigos, 312 konsultantų;
- 4 sritis – 17 konsultavimo įstaigų, 63 konsultantai;
- 5 sritis – 96 konsultavimo įstaigos, 221 konsultantas¹⁰.

¹⁰ Programos „Leader“ ir žemdirbių mokymo metodikos centro tinklalapis: <<http://www.zmmc.lt/lt/akreditavimas.html>>.

Iš viso 2011 m. rugsėjo 1-os dienos duomenimis, akredituota 418 konsultavimo įstaigų, 1479 konsultantai (iš to skaičiaus ir anksčiau 197 konsultavimo įstaigoms ir 565 konsultantams išduoti ir dar tebegaliojantys pažymėjimai).

Išanalizavus Centro tinklalapyje pateiktus duomenis, galima daryti išvadą, kad pagal 1–4 sritis nuo 30 iki 90 proc. visų akredituotų konsultantų sudaro Lietuvos žemės ūkio konsultavimo tarnybos (toliau – LŽŪKT) ir Lietuvos Respublikos žemės ūkio rūmų (toliau – ŽŪR) konsultantai. Istoriskai susiklostė, kad šios institucijos dar nuo 1994 m. teikia konsultacijas žemės ūkio klausimais. LŽŪKT yra viešoji įstaiga, kurios steigėjai yra Žemės ūkio ministerija, Lietuvos ūkininkų sąjunga ir Lietuvos žemės ūkio bendrovių asociacija. ŽŪR yra visuomeninė organizacija, vienijanti žemės ūkio ir kaimo plėtros visuomenines organizacijas ir turinti savo įstatymą bei veikianti pagal specialiai ŽŪR veiklą reglamentuojantį įstatymą. Abi institucijos turi regioninius padalinius (LŽŪKT – 47, LŽŪR – 35) ir sukurtą modernią techninę bazę.

Parengta remiantis Programos „Leader“ ir žemdirbių mokymo metodikos centro duomenimis.

5 pav. „Leader“ metodo konsultantų suteiktų akreditacijų ir akredituotų konsultantų skaičiaus dinamika 2007–2011 m. rugsėjo 1 d.

Kaip atskleidžia 5 pav. pateikti skaičiai, naujai akredituotų konsultantų skaičius 2008–2010 m. kito nežymiai: 2009 m. didėjo akreditacijos poreikis, o 2010 m. mažėjo. Tam įtaką darė 2009 m. pradėtos įgyvendinti VVG strategijos. VVG atstovai ypač sparčiai pradėjo akredituotis nuo laikotarpio, kai pradėta įgyvendinti VVG strategijas. Tačiau reikia įvertinti tą faktą, kad 2011 m. dalies konsultantų akreditacijos galiojimas jau pasibaigė arba pasibaigs, todėl konsultantai privalės pateikti dokumentus akreditacijai pratęsti pagal naujus, sugriežtintus, reikalavimus. Todėl darytina prielaida, kad dėl sumažėjusio norinčiųjų gauti akreditaciją skaičiaus bei dėl naujos akreditavimo tvarkos, kai žinių patikrinimas akreditacijai suteikti bus sudėtingesnis, akredituotų konsultantų skaičius gali mažėti. O tai, tikėtina, gali turėti teigiamos įtakos konsultavimo kokybei.

Panagrinėjus 5 srities akredituotų konsultantų institucinę priklausomybę, matyti, kad ŽŪR net 94 konsultantai (arba 45 proc.), 31 konsultantas (arba 14 proc.) priklauso VVG. Ypač sparčiai siekti gauti akreditaciją VVG nariai pradėjo įgyvendinant vietos plėtros strategijas ir „Leader“ paramą VVG veiklai, įgūdžiams įgyti, VVG teritorijoje gyvenančių gyventojų aktyvumui skatinti, nes buvo sudaryta galimybė VVG akredituotiems konsultantams vesti mokymus, konsultuoti kitų VVG narius.

Tai pastebėjo ir ekspertai, atlikę Lietuvos kaimo plėtros 2007–2013 m. programos tarpinį vertinimą. Jie nustatė, kad VVG nepakanka kompetencijos įgyvendinant programą. Ekspertai savo išvadose rekomendavo intensyvinti Programos „Leader“ ir žemdirbių mokymo metodikos centro teikiamas konsultacijas ir rengiamus mokymus VVG nariams, daugiau dėmesio skiriant ne tik techninėms galimybėms gerinti, t. y. buhalteriniams, metodiniams, administraciniais mokymams, bet ir komandiniais gebėjimams ugdyti¹¹.

¹¹ Lietuvos kaimo plėtros 2007–2013 m. programos tarpinis vertinimas. Galutinė vertinimo ataskaita. 2010 m. gruodžio 20 d. Prieiga per internetą: <www.zum.lt>.

4. Akredituotų institucijų vadovų ir konsultantų apklausos duomenų tyrimas

Norint įvertinti akredituotų ir teikiančių konsultavimo paslaugas pagal sritį „Konsultavimas „Leader“ metodo įgyvendinimo klausimais“ konsultantų kompetenciją buvo parengta anketa. Apklausą atlikta 2011 m. balandžio ir gegužės mėn. bendradarbiaujant su Programos „Leader“ ir žemdirbių mokymo metodikos centru. Tyrimo tikslas – įvertinti akredituotų ir teikiančių konsultavimo paslaugas pagal sritį „Konsultavimas „Leader“ metodo įgyvendinimo klausimais“ konsultantų kompetenciją ir poreikį ją tobulinti bei taikomus konsultavimo metodus.

Atlikus anketinę apklausą empiriniai duomenys buvo koduojami, apdorojami ir analizuojami naudojant SPSS 15 *Windows (Statistical Package for Social Sciences)* programinį paketą.

Tyrimo anketos sudedamosios dalys apima demografinius klausimus (respondentų lytis, išsilavinimas, profesija, darbo patirtis), darbo patirtį, kompetenciją ir poreikius VVG konsultaciniame darbe, informaciją apie instituciją, kurioje dirba, taip pat klausimus apie asmenis, kurie kreipiasi konsultacijų: amžius, lytis, statusas, temos. Buvo siekiama įvertinti konsultantų kompetenciją, taikomus darbo metodus ir nustatyti žinių, kurių jiems reikėtų norint teikti kvalifikuotas konsultacijas, poreikį.

7 lentelė

**Akredituotų konsultantų „Leader“ metodo įgyvendinimo klausimais
sudėtis 2011 09 01**

Eil. Nr.	Institucijos statusas	Akredituotų institucijų skaičius	Akredituotų konsultantų skaičius
1	VšĮ	33	74
2	UAB/AB	15	29
3	Mokslo / mokymo institucijos	3	13
4	LR ŽŪR	1	36
5	VVG (įskaitant žvejų klubą)	7	32
6	Individuli veikla	37	37
Iš viso		96	221

Parengta remiantis Programos „Leader“ ir žemdirbių mokymo metodikos centro duomenimis.

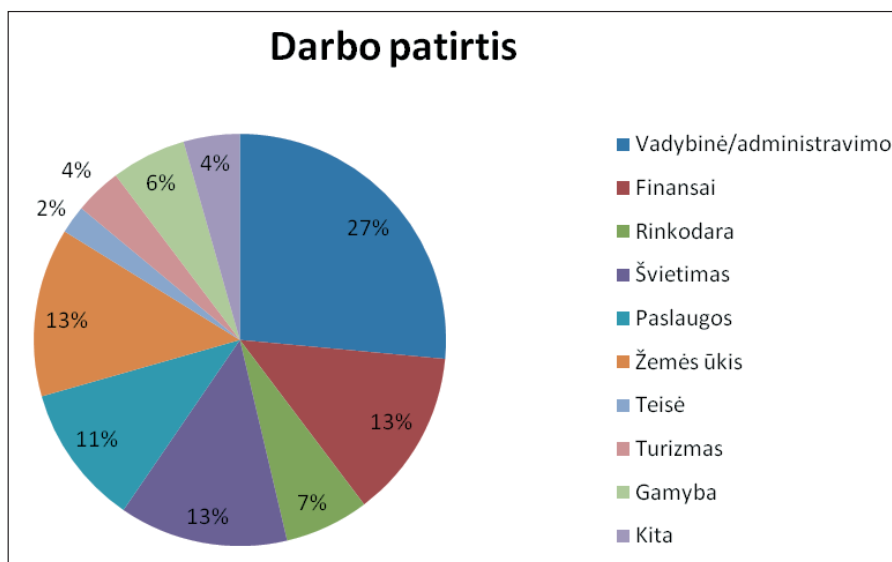
Įvertinus 7 lentelėje pateiktus duomenis matyti, kad dauguma, t. y. 33,5 proc., akredituotų konsultantų priklauso viešosioms įstaigoms. Taip pat atkreiptinas dėmesys, kad net 16,2 proc. yra ŽŪR darbuotojai ir beveik tiek pat VVG nariai. Į konsultavimą „Leader“ metodo klausimais palyginti neaktyviai įsitraukusios mokslo ir mokymo institucijos – tik 5,9 proc. 37 konsultantai (16,7 proc.) yra įregistravę individualią veiklą. Šie konsultantai identifikuojami kaip atskiros institucijos atstovai ir sudaro 38,5 proc. visų akredituotų institucijų (iš 96 institucijų 37 dirbantieji pagal individualią veiklą). Tai sudaro prielaidas turėti neadekvatų realiai situacijai vaizdą, kadangi individualia veikla užsiima pavieniai asmenys, o institucijose konsultavimo funkcijas atlieka įvairių sričių specialistai.

Respondentų demografinė statistika. Atliekant apklausą, į anketos klausimus atsakė 46 asmenys, iš jų 34 moterys (73,91 proc.) ir 12 vyrų (26,9 proc.) iš visų Lietuvos regionų. Pagal išsilavinimą respondentai pasiskirstė taip: 1 (2,07 proc.) – aukštesnysis, aukštasis neuniversitetinis, 3 (6,52 proc.); aukštasis universitetinis I pakopos – 15 (32,61 proc.), 22 (47,83 proc.); aukštasis universitetinis II pakopos ir turintieji daktaro laipsnį – 5 (10,87 proc.). Galima teigti, kad 91,41 proc. konsultantų turi aukštąjį universitetinį išsilavinimą ir beveik du trečdaliai (73,91 proc.) šioje srityje dirbančiųjų sudaro moterys.

Iš apklausos rezultatų paaiškėjo, kad konsultantai turi labai įvairią darbo patirtį (žr. 6 pav.).

Daugiau nei ketvirtadalis (26,47 proc.) apklaustųjų turi vadybinę patirtį, po 13,24 proc. yra dirbę finansų ir žemės ūkio srityse, 11,03 proc. – paslaugų sferoje, rinkodaros srityje – 6,62 proc., 5,88 proc. nurodė dirbę gamyboje, 3,88 proc. turi patirtį turizmo srityje ir tik 2, 21 proc. savo darbinę patirtį siejo su teise.

Respondentų nurodyta VVG darbo patirtis pasiskirstė taip: po 32,61 proc. tyrimo dalyvių turi 1–3 metų ir 3–5 metų darbo patirtį, likusieji – daugiau kaip metų. Akivaizdu, kad darbo patirties atsinaujinimas ir įėjimas į darbo rinką turint įvairios kompetencijos vyksta nuolat, kadangi beveik tolygiai pasiskirstė respondentų atsakymai apie darbo trukmę. Gauti akreditaciją nuolat siekia nauji konsultantai, be to, keičiami akreditacijos reikalavimai.

6 pav. Respondentų darbo patirtis (proc.)

Galima teigti, kad konsultantų darbo patirtis VVG pasižymi įvairove, tačiau daugiau negu ketvirtadalis turi vadybos ir administravimo darbo patirties, dvigubai mažiau turi švietimo, finansų ir žemės ūkio patirties. Atkreiptinas dėmesys, kad mažiausiai patirties turima teisės srityje, todėl galima daryti prielaidą, jog VVG konsultantai turi palyginti pakankamai vadybos ir specialybės gebėjimų, tačiau stokojama gebėjimų teisės klausimais.

Respondentų nuomonės analizė. Konsultacinis darbas, įgyvendinant „Leader“ programą, gali būti vykdomas akredituotų institucijų arba individualiai, todėl buvo norima sužinoti, kokie asmenys, teikiantys konsultacijas, yra aktyvesni konsultacinėje veikloje. Paaiškėjo, jog beveik du trečdaliai (71,74 proc.) konsultantų dirba organizacijose ir tik 28,26 proc. tiriamųjų konsultacinę veiklą sieja su individualia veikla. Pasidomėjus apie organizacijos, kurioje dirba, statusą, paaiškėjo, kad 34,78 proc. konsultantų dirba viešosiose įstaigose, 26,09 proc. – NVO, 15,22 proc. – valstybinėse (biudžetinėse) įstaigose, 6,52 proc. – UAB (AB) ir 17,39 proc. – kitose įstaigose (dirba pagal individualios veiklos vykdymo pažymą). Galima teigti, kad asmenų, užsiimančių vien tik

konsultacine VVG veikla, yra nedaug, akredituoti konsultantai dirba įvairiose organizacijose (valstybinėse ar privačiose) ir konsultacinė veikla jiems yra kaip papildoma veikla saviraiškai, praktiniams gebėjimams ugdyti ir juos įgyvendinti tiesioginiame darbe.

Poreikį akredituotų konsultantų konsultacijoms daugiausia pareiškia kaimo bendruomenės, daugiau negu trečdalis (39,13 proc.) ir valdžios atstovai (40,01 proc.). Verslo atstovų kreipiasi ketvirtadalis (26,09 proc.), tačiau pačių VVG ir VVG pavieniai nariai įvardyti kaip besikreipiantieji rečiausiai. Įvertinus NMA duomenis apie įgyvendinamų „Leader“ strategijų vietos projektus matomos tendencijos, kad dauguma projektų, t. y. daugiau kaip 70 proc., yra susiję su viešųjų pastatų rekonstrukcija, erdvių sutvarkymu, vandens tiekimu ir gatvių apšvietimu. Kai kurios VVG numato steigti amatų kiemelius, centrus, rekonstruoti maldos namus.

Apklausoje metu buvo tikslinamasi, kokiomis temomis konsultuotis kreipiasi interesantai (žr. 8 lentelę).

8 lentelė

Pagrindinės temos, kuriomis dažniausiai konsultuoja konsultantai

		Labai sutinku (proc.)	Sutinku (proc.)	Iš dalies sutinku (proc.)	Nesutinku (proc.)	Visai ne- sutinku (proc.)
1.	Aplinkosauga	6,52	13,04	36,96	19,57	23,91
2.	Verslo kūrimas	36,96	30,43	15,22	8,7	8,7
3.	Projektų rengimas	73,91	19,57	4,35	0	2,17
4.	Projektų įgyvendinimas	63,04	26,09	6,52	2,17	2,17
5.	Viešųjų pirkimų vykdymas	52,17	28,26	10,87	6,52	2,17
6.	Buhalterinė apskaita	15,22	41,3	17,39	17,39	8,7
7.	Investicijoms paramos šaltinių paieška	43,48	21,74	23,91	6,52	4,35
8.	Technologijos	0	13,04	41,3	19,57	26,09
9.	Kita	23,91	17,39	13,04	2,17	43,48
Iš viso		35,02	23,43	18,84	9,18	13,53

Konsultantų nuomone, didžiausią paklausą konsultacijos turi pačioje projektinėje srityje: projektų rengimas (92,48 proc.) ir projektų įgyvendinimas (89,13 proc.). Dar domimasi, kaip vykdomi viešieji pirkimai (80,43 proc.), o

mažiausiai konsultacijų suteikiama technologijų (13,04 proc.) ir aplinkosaugos srityje (18,56 proc.). Galima daryti prielaidą, kad norint gauti konsultaciją specializuotais klausimais (pvz., atskirų technologijų, aplinkosaugos, buhalterinės apskaitos ir kt.) pasirenkami atitinkamos srities konsultantai, o į „Leader“ metodo konsultantus dažniau kreipiamasi norint gauti žinių, įgūdžių ir gebėjimų, kaip rengti ir administruoti projektus bei vykdyti viešuosius pirkimus.

Siekiant išsiaiškinti konsultantų nuomonę, kokių žinių ir įgūdžių jiems trūksta, buvo pateikti klausimai apie žinių poreikį (žr. 9 lentelę) ir problemas (žr. 10 lentelę).

9 lentelė

Konsultantų nuomonė, kokių žinių ir įgūdžių jiems trūksta

	Žinių trūkumas	Taip (proc.)	Iš dalies (proc.)	Ne (proc.)
1.	Teisinių	28,26	58,7	13,04
2.	Informacinių technologijų	2,17	41,3	56,52
3.	Vadybinių	4,35	34,78	60,87
4.	Buhalterinės apskaitos	19,57	56,52	23,91
5.	Projektų rengimo ir administravimo	6,52	36,96	56,52
6.	Smulkaus ir vidutinio verslo kūrimo	19,57	41,3	39,13
7.	Kita	13,04	28,26	58,7
	Iš viso	13,35	42,55	44,1

10 lentelė

Konsultantų problemos konsultuojant VVG

	Iškilančios problemos	Taip (proc.)	Iš dalies (proc.)	Ne (proc.)
1.	Žinių stoka	6,52	45,65	47,83
2.	Įgūdžių stoka	13,04	32,61	54,35
3.	Stresas dirbant su įvairiais klientais ir jų grupėmis	13,04	26,09	60,87
4.	Per didelis darbo krūvis	34,78	39,13	26,09
5.	Nepakankamas finansavimas	26,09	54,35	19,57
6.	VVG motyvacijos stoka	13,04	63,04	23,91
7.	Kita	19,57	21,74	58,7
	Iš viso	18,01	40,37	41,61

Konsultantai, atsakydami, kokių žinių jiems labiausiai trūksta, akcentuoja žinių teisės klausimais poreikį (86,96 proc.). Tai sietina su konsultantų išsilavi-

nimu ir turima darbo patirtimi. Įgyti buhalterinės apskaitos ir smulkiojo verslo kūrimo įgūdžių pageidauja apie ketvirtadalis konsultantų. Taigi galima daryti išvadą, jog konsultantai norėtų plėsti savo gebėjimus ir galbūt specializuotis teikdami konsultacijas. Mažiausiai norinčiųjų yra mokytis projektų rengimo ir administravimo (6,52 proc.), vadybos (4,35 proc.), informacinių technologijų (2,17 proc.). Buvo pasitikslinta, kokių dalykinių žinių trūksta. Tyrimų duomenų analizė parodė, kad dauguma (82,60 proc.) konsultantų norėtų mokytis teisės, daugiau negu pusė – psichologijos (53,38 proc.) ir konsultavimo metodikos (63,04 proc.), poreikį įgyti pedagogikos žinių pareiškė 37,01 proc. respondentų. Nors kai kurių dalykinių žinių respondentai teigia turintys, tačiau įgyti informacinių technologijų įgūdžių norą pareiškė 43,20 proc., projektų vadybos – 49,10 proc. ir vadybos – 43,48 proc. apklaustųjų. 2011 m. Socialinės ekonomikos instituto atliktas tyrimas apkausiant VVG narius patvirtino šio tyrimo duomenis. Tyrėjai teigia, kad VVG nariai stokoja projektų rengimo ir administravimo, viešųjų pirkimų vykdymo ir buhalterinės apskaitos tvarkymo žinių¹². Atkreiptinas dėmesys į konsultantų nuomonę apie problemas vykdant konsultacinę veiklą. Paaiškėjo, kad daugiausia (73,91 proc.) apklaustųjų teigia, jog turi per didelį darbo krūvį. Tai galima paaiškinti tuo, kad jie turi savo tiesioginį darbą, o konsultacinę veiklą užsiima papildomai, todėl būtų galima rekomenduoti, kad konsultacinė veikla būtų skatinama kaip pagrindinė, galėtų kurtis daugiau konsultacinių įmonių, kurių tiesioginė veikla būtų susijusi su konsultaciniu darbu. Kita konsultantų įvardyta problema – nepakankamas finansavimas (80,44 proc.) ir pačių VVG grupių motyvacijos stoka (79,08 proc.). Konsultantų veikla apmokama iš bendrųjų išlaidų (įgyvendinant strategijas) arba atlyginama konsultantams, konsultuojantiems organizaciniais paraiškos parengimo, finansiniais ir projekto įgyvendinimo (išskyrus strategijos rengimą ir (arba) tobulinimą) klausimais. Šios išlaidos gali sudaryti ne daugiau kaip 5 ar 10 proc. (atsižvelgiant į įgyvendinamą veiklą) visų tinkamų finansuoti projekto išlaidų, mokymų atveju yra nustatyti didžiausieji įkainiai. Žinių nepakankamumą, kaip problemą, įvardijo daugiau negu pusė (52,67 proc.) konsultantų,

¹² *Tyrimo ataskaita „Vietos veiklos grupių (VVG) mokymų poreikio analizė“*. Kaunas: Socialinės ekonomikos institutas, 2011.

praktinių įgūdžių nepakankamumą – mažiau negu pusė (44,65 proc.). Stresą konsultacijų metu patiria beveik pusė (49,13 proc.) konsultantų.

Konsultantų teigimu, jie savo darbe taiko įvairius darbo metodus pagal panaudojimo mastą: individualius (93,48 proc.), grupinius (73,33 proc.), masinius (33,11 proc.). Taigi galima teigti, kad konsultantai netaiko aktyvių konsultavimo metodų, apsiriboja įprastinėmis veiklomis, todėl darytina išvada, jog inovatyvioms konsultacijoms neturi pakankamai įgūdžių ir kompetencijos. Iš apklausos rezultatų paaiškėjo, kad:

- taikant individualius metodus, rašomi laiškai ir rengiami verslo planai (97,67 proc.), vyksta vizitai į ūkius ir diskusijos (95,35 proc.), vykdomas užduočių demonstravimas (74,42 proc.);
- pasitelkiant grupinius metodus, vyksta grupinės diskusijos ir paskaitos (97,14 proc.), seminarai (94,39 proc.) ir parodomieji bandymai (58,82 proc.);
- taikant masinius metodus, rengiami straipsniai spaudoje, dalyvaujama televizijos ir radijo laidose (100 proc.), rašomi ir leidžiami naujienų biuleteniai ir knygos (80,0 proc.).

Siekiant išsiaiškinti konsultavimo metu taikomų metodų formas, paaiškėjo jų taikymo įvairovė: žodinius metodus taiko 93,48 proc. respondentų, rašytinius – 80,43 proc., vaizdinius – 73,89 proc. Pasitelkiant šiuos metodus, naudojamos įvairios priemonės:

- žodinės – vizitai į namus (72,73 proc.), dalyvaujama radijo ir televizijos laidose (18,18 proc.), vyksta grupinės diskusijos (90,97 proc.);
- rašytinės – informaciniai laiškai ir rašytinės rekomendacijos (100 proc.), elektroninės duomenų bazės (78,38 proc.), naujienų biuleteniai, knygos, straipsniai spaudoje (72,97 proc.);
- vaizdinės – užduočių demonstravimas (94,29 proc.), parodomieji bandymai (65,71 proc.) ir laidos televizijoje (25,71 proc.).

Galima teigti, kad konsultantai daugiausia taiko aktyvios veiklos metodus, iš kurių populiariausi yra grupinis darbas ir verslo planai, o mažiausiai populiarius parodomieji bandymai.

Norint sužinoti konsultantų nuomonę apie taikomų metodų veiksmingumą, buvo klausiama apie jų poveikį konsultantams. Iš apklausos rezultatų paaiškėjo konsultantų nuomonės pasiskirstymas apie metodų veiksmingumą kliento požiūriu: skatinantys klientus imtis veiklos (78,29 proc.), informacinio pobūdžio (76,09 proc.) ir padedantys klientams tobulinti asmeninius verslo įgūdžius (73,91 proc.). Konsultantai teigia, jog taikant šiuos metodus didžiausią poveikį turi tokios priemonės:

- informacinio pobūdžio – informaciniai leidiniai (knygos, biuleteniai) (82,86 proc.), mokomieji filmai (57,14 proc.), elektroninės duomenų bazės (74,29 proc.) ir straipsniai spaudoje, televizijos ir radijo laidos (80,0 proc.);
- skatinantys klientus imtis veiklos – vizitai į ūkius (86,11 proc.), verslo planai (91,67 proc.), grupinės diskusijos (91,67 proc.), parodomieji bandymai (96,66 proc.);
- padedantys klientams tobulinti asmeninius verslo įgūdžius – grupinės diskusijos (96,07 proc.) ir seminarai (96,07 proc.).

Atliekant tyrimą buvo norima sužinoti respondentų nuomonę apie tai, kas turi įtakos pasirenkant konsultavimo metodą (žr.11 lentelę).

11 lentelė

Veiksniai, turintys įtakos pasirenkant konsultavimo metodą

Veiksniai	Taip (proc.)	Iš dalies (proc.)	Ne (proc.)
1. Konsultavimo proceso modelis	36,96	56,52	6,52
2. Konsultuojamų klientų skaičius	54,35	39,13	6,52
3. Konsultavimo metodo efektyvumas konkrečiu atveju	67,39	30,43	2,17
4. Klientų lūkesčiai ir poreikiai	71,74	26,09	2,17
5. Konsultavimo tikslas, darbo aplinkybės	76,09	21,74	2,17
6. Konsultavimo gebėjimai	65,22	30,43	4,35
7. Turimi ištekliai	54,35	43,48	2,17
8. Kita	30,43	23,91	45,65
Iš viso	57,07	33,97	8,97

Apklausos rezultatai parodė gana didelę įvairovę veiksnių, lemiančių konsultavimo metodo pasirinkimą: konkretus atvejis (97,83 proc.), konsultavimo

tikslas ir darbo aplinkybės (97,87 proc.), turimi ištekliai (97,83 proc.), klientų lūkesčiai ir poreikiai (97,83 proc.). Galima teigti, kad konsultavimo metodų pasirinkimas priklauso nuo konkretaus atvejo ir yra daugiau situacinio pobūdžio. Konsultacijos vykdomos individualiai, t. y. pritaikant konkrečiam atvejui.

Išvados

- Įvertinus tai, kad net 6 VVG 2004–2006 m. pasirinko įgyvendinti strategijas tema „Gyvenimo kokybės kaimo vietovėse gerinimas“ ir nei vienos pagal temą „Techninių ir mokslo žinių bei naujų technologijų panaudojimas kaimo vietovių produkcijos ir paslaugų konkurencingumui didinti“, o 2007–2013 m. strategijose taip pat vyrauja tradicinės investicijos į kaimo infrastruktūrą, darytina išvada, kad VVG nėra pasirengusios inovacijoms, joms yra sudėtinga suvokti, kaip galima technines ir mokslo žinias pritaikyti kaimo vietovių konkurencingumui didinti. Iš atlikto tyrimo matyti, kad konsultantai nepasirengę konsultuoti inovatyvių projektų rengimo klausimais.
- Įvertinus tai, kad sėkmingai yra įgyvendinamos VVG parengtos strategijos, teigiamai vertintinas EK sprendimas 2007–2013 m. programavimo laikotarpiu privalomai skirti tam tikrą procentą (ne mažiau 2,5 proc.) KPP lėšų „Leader“ metodui įgyvendinti. Šis sprendimas neleidžia šalims, atsakingoms už ES lėšų panaudojimą, institucijoms nukreipti lėšas tik žemės ūkiui, dalį lėšų privalo skirti ir gyvenimo kokybei kaime gerinti bei bendruomeniniam judėjimui skatinti.
- „Leader“ metodo konsultantų akreditacija lėmė naujų sričių specialistų veiklą (bendruomeniškumo stiprinimo, „Leader“ metodo taikymo ir kt.), kadangi iki 2004 m. kaime vyravo tik dviejų konsultavimo institucijų konsultantai, kurių pagrindinės konsultuojamos sritys buvo susijusios su žemės ūkio gamyba.
- Individualią veiklą įregistravusių konsultantų identifikacija kaip atskiros institucijos atstovų neparodo realios situacijos apie tai, kiek yra akredituotų institucijų, todėl tikslinga juos išskirti į atskirą kategoriją.

- Tyrimo duomenys rodo, kad konsultantai turi pakankamai aukštą išsilavinimo lygį, įvairią darbo bei VVG veiklos patirtį, tačiau nori tobulinti savo kvalifikaciją. Labiausiai konsultantai pageidauja įgyti teisinių, psichologijos ir konsultavimo metodikos žinių, o pagrindinės jų įvardytos problemos – per didelis darbo krūvis, nepakankamas finansavimas už konsultacinį darbą ir VVG motyvacijos stoka. Konsultacinėje veikloje jie taiko įvairius aktyvios veiklos metodus ir priemones, tačiau, jų nuomone, klientams labiausiai priimtini metodai, skatinantys imtis veiklos, informacinio pobūdžio ir padedantys tobulinti asmeninius verslo kūrimo įgūdžius, nes tai geriau atliepia konsultavimo tikslą, konkretų atvejį, klientų lūkesčius ir poreikius. Konsultacijų dažniausiai kreipiasi kaimo bendruomenės ir valdžios atstovai, tačiau pačios VVG, palyginti su kitomis grupėmis, kreipiasi retokai. Konsultacijų populiariausios temos – projektų rengimas ir įgyvendinimas bei viešųjų pirkimų vykdymo tvarka.
- Siekiant gerinti „Leader“ programos konsultacinę veiklą yra rekomenduotina:
 - ✓ skatinti konsultacinę veiklą, kaip pagrindinę, todėl galėtų kurtis daugiau konsultacinių įmonių, kurių tiesioginė veikla būtų susijusi su konsultaciniu darbu;
 - ✓ skatinti mokslo ir mokymo institucijas siekti gauti „Leader“ metodo konsultanto akreditaciją;
 - ✓ organizuoti konsultantams mokymus teisės, viešųjų pirkimų, psichologijos ir konsultavimo metodikos klausimais;
 - ✓ skatinti konsultantus savo darbe taikyti aktyvius konsultavimo metodus;
 - ✓ aktyvinti VVG siekti įgyti projektų rengimo ir administravimo, viešųjų pirkimų vykdymo ir buhalterinės apskaitos tvarkymo žinių bei praktinių gebėjimų.

Literatūra

1. Council Regulation (EEC) No 2137/85 of 25 July 1985 on the European Economic Interest Grouping (EEIG). <http://europa.eu/scadplus/leg/en/lvb/l26015.htm>.
2. Europos kaimo tinklo (European Rural network) tinklalapis: <<http://enrd.ec.europa.eu/>>
3. Europos Komisija, Žemės ūkio ir kaimo plėtros direktoratas. *Bendra žemės ūkio politika po 2013 m.* Viešosios diskusijos: nuomonių santrauka, Briuselis, 2010. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/agriculture/cap-post-2013/debate/index_en.htm>.
4. Europos Komisijos Žemės ūkio ir kaimo plėtros direktorato tinklalapis: <http://ec.europa.eu/agriculture/rurdev/index_en.htm>.
5. Europos Komisija. „Komisijos komunikatas 2020 m. Europa. Pažangaus, tvaraus ir integracinio augimo strategija“. Briuselis, 3.3.2010 KOM(2010) 2020. Prieiga per internetą: <<http://ec.europa.eu/europe2020>>.
6. Europos Sąjungos „Leader“ observatorija. Prieiga per internetą: <<http://ec.europa.eu/agriculture/rur/Leaderplus/>>.
7. Europos 2020 m. strategija „Nauja Europos darbo vietų kūrimo ir ūkio augimo strategija“. Prieiga per internetą: <<http://ec.europa.eu/europe2020>>.
8. Gairės. „Leader+“ programos tarptautinė veikla: praktinis vadovas. Airijos „Leader“ paramos centras, 2008.
9. Galutinė Lietuvos 2004–2006 metų bendrojo programavimo dokumento įgyvendinimo ataskaita. Vilnius, 2010. Prieiga per internetą: <http://www.esparama.lt/lt/bpd/BPD_ataskaitos>.
10. György MUDRI. „LEADER experience, lessons for the future“. European Commission DG AGRI G.1 Building bridges for Transnational Cooperation- Druskininkai, Lithuania. 22 June 2011.
11. Komisijos reglamentas (EB) Nr. 1974/2006 nustatantis išsamias Tarybos reglamento (EB) Nr. 1698/2005 dėl Europos žemės ūkio fondo kaimo plėtrai (EŽŪFKP) paramos kaimo plėtrai taikymo taisykles.
12. Kuliešis G., Vidickienė D. Lietuvos kaimo gyventojų nuomonės tyrimai dėl kaimo infrastruktūros gerinimo. Vadybos mokslas ir studijos – kaimo verslų ir jų infrastruktūros plėtrai. Lietuvos žemės ūkio universiteto Ekonomikos ir vadybos fakultetas. *Akademija*, 2008, Nr. 12(1), p. 92–100.
13. Komunikatas dėl BŽŪP ateities „BŽŪP rengimas 2020 m. – siekis įgyvendinti ateities maisto, gamtos išteklių ir teritorinius uždavinius“. Žemės ūkio ir kaimo plėtros generalinis direktoratas, Europos Komisija. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/agriculture/cap-post-2013/index_en.htm>.
14. „Leader“ įgyvendinimo apžvalga. Patirtis, pamokos, perspektyvos. – Programos Leader ir žemdirbių mokymo metodikos centras, Vilnius, 2008.

15. „Leader“ and the European rural model, Leader Teaching kit. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/agriculture/rur/Leader2/dossier_p/en/contents.htm>.
16. Lietuvos 2007–2013 metų kaimo plėtros planas, kuriam pritarta ES Kaimo plėtros komitete 2007 m. rugsėjo 19 d. Konsoliduota versija 2011 m. birželio 9 d. Prieiga per internetą: <<http://www.zum.lt/lt/zemes-ukio-ministerija/kaimo-pletra/parama-pagal-2007-2013-m--programos-priemones/kaimo-pletros-2007-2013-metu-programa-ir-strategija/>>.
17. Lietuvos kaimo plėtros 2007–2013 metų programos tarpinis vertinimas. Galutinė vertinimo ataskaita. 2010 m. gruodžio 20 d. Pagal 2010 m. balandžio 9 d. paslaugų sutartį Nr. 8P-0118 su Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministerija parengta viešosios įstaigos „Europos socialiniai, teisiniai ir ekonominiai projektai“ (ESTEP). Prieiga per internetą: <http://www.zum.lt/documents/kaimo_pletros_depart/LKP%202007-2013%20programos%20tarpinis%20vertinimas_2010%2012%2020.pdf>.
18. Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministerijos tinklalapis: <<http://www.zum.lt>>.
19. Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministro 2007 m. gegužės 18 d. įsakymas Nr. 3D-242 „Dėl Konsultavimo įstaigų ir konsultantų akreditavimo taisyklių patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2008, Nr. 48-1790; 2010, Nr. 57-2821.
20. Nacionalinės mokėjimo agentūros prie Žemės ūkio ministerijos tinklalapis: <www.nma.lt>.
21. Programos „Leader“ tinklapis Lietuvoje: <www.Leaderprograma.lt>.
22. Programos „Leader“ ir žemdirbių mokymo metodikos centro tinklalapis: <<http://www.zmmc.lt/lt/akreditavimas.html>>.
23. Tarybos reglamentas (EB) Nr. 1698/2005, 2005 m. rugsėjo 20 d. dėl Europos žemės ūkio fondo kaimo plėtrai (EŽŪFKP) paramos kaimo plėtrai.
24. *Vietos veiklos grupių bandomųjų strategijų įgyvendinimo gerosios patirties pavyzdžiai*. I ir II d. Vizualinių komunikacijų studija. Vilnius, 2008.

LEADER PROGRAMME AND THE CONSULTANTS ACTIVITIES: IMPACT ON PROGRAMME IMPLEMENTATION AND THE NEEDS

Angelė Kaušylienė, Virginija Žoštautienė

Summary

The article covers the preconditions and development trends of the creation of „*Leader*“ programme in the EU and Lithuania. It also analyses the procedures and activities of „*Leader*“ programmes' consulting enterprises and accreditation of consultants. The article is annexed with a concrete statistical data, illustrated by statistical figures and pictures. A conclusion could be drawn that „*Leader*“ programme creates a new attitude towards the rural development strategy in Lithuania based on territorial principle, whereas the work done by the consultants has positive impact on local communities while encouraging communication for local strategies implementation. It also pushes rural communities to identify local problems and solve them together with local authorities and businessmen. But the specificity (similarity) of the implemented projects shows that there is a lack of ideas to initiate innovative rural projects. The research has been conducted after interviews with „*Leader*“ consultants, analysis of their competences, consulting methods, the need for trainings, and problems.

The object of the study – the activities of „*Leader*“ consultants.

The aim of the study – to discuss the procedures of the implementation of „*Leader*“ programme, the activities of consultants and their needs which influence the improvement of their competences.

The method: the analysis of scientific literature, questionnaires, the analysis of the EU and Lithuanian legal acts that are related to the Rural development programme.

Keywords: „*Leader*“ programme, „*Leader*“ method, rural development, consultants, LAG.

Straipsnis įteiktas 2012 m. vasario 8 d.

LIETUVOS GYVENTOJŲ EMIGRACIJOS IŠTAKOS

Kęstutis Balys Paulavičius, Vilma Kalinovienė

Santrauka. Straipsnyje analizuojama Lietuvos gyventojų regioninė ir transatlantinė emigracija, vykusį 1861–1918 m. Nurodomos socialinės ir ekonominės gyventojų emigracijos priežastys, kurios Lietuvoje atsirado panaikinus baudžiavą ir pradėjus žemėvaldos reformą. Daroma išvada, kad Vilniaus, Kauno ir Suvalkų gubernijų gyventojų masinį emigravimą iš gimtųjų vietų pirmiausia lėmė ekonominės priežastys. Politinės emigracijos priežastys, nors ir buvo svarbios, bet buvo antraeilės. Straipsnyje išskiriamos dvi pagrindinės Lietuvos žmonių emigracijos kryptys – regioninė emigracija į Rusijos imperijos pramonės centrus ir transatlantinė emigracija į Jungtines Amerikos Valstijas. Šiomis kryptimis, vejami skurdo ir nedarbo, išvyko apie ketvirtadalis tuometinių lietuviškų gubernijų gyventojų. Tai turėjo neigiamos įtakos tolesnei Lietuvos ūkio raidai, jos gyventojų skaičiaus augimui, nacionalinei šalies gyventojų struktūrai. Lietuva ne tik prarado daug veiklios darbo jėgos, bet patyrė ir didelių finansinių nuostolių.

Lietuvos gyventojų emigracijos praeities įvykių ir faktų atkūrimas leidžia geriau suvokti šiuolaikinės emigracijos priežastis ir motyvus.

Prasminiai žodžiai: emigracija, migracija, emigrantas, imigrantas, išeivis.

Įvadas

Gyventojų suinteresuotumą palikti gimtąsias vietas lemia savo prigimtimi skirtingos socialinės, politinės, ekonominės ir religinės deformacijos. Šių deformacijų priežastys gali būti: 1) neigiami globaliniai reiškiniai pasaulyje – skurdas, nedarbas, ekonominės krizės, gyventojų perteklius, etniniai ir religiniai konfliktai, klimato kitimas; 2) atskirose pasaulio regionuose vykstantys visuomeninių santykių kaitos procesai, susiję su naujų nacionalinių valstybių atsiradimu, politinės ir ekonominės santvarkos pokyčiais; 3) karai, svetimų teritorijų užgrobimas ir jų kolonizavimas. Dėl to vietinių gyventojų emigracija dažnai būna ne tik savanoriška, bet ir priverstinė, t. y. paremta politinėmis represijomis, tautine diskriminacija, baime dėl savo šeimos ir vaikų ateities, masinėmis žmonių deportacijomis į kitų valstybių teritorijas.

Kaip socialinis ekonominis reiškinys Lietuvos gyventojų emigracija atsirado panaikinus baudžiąvą carinėje Rusijoje (1861) ir pradėjus vykdyti žemės ūkio reformą. Dėl vykdomos reformos pradėjo sparčiai augti bežemių ir mažžemių valstiečių skaičius Vilniaus, Kauno ir Suvalkų gubernijose. Emigracija ypač paspartėjo po 1863 m. sukilimo ir 1867–1868 m. nederliaus. Vėlesniais istorijos laikotarpiais emigracijos vyksmas Lietuvoje ėgavo permanentinį pobūdį ir jo plėtrai lemiamos įtakos turėjo ekonominės priežastys. Politinės emigracijos priežastys, nors ir buvo svarbios, bet gyventojų suinteresuotumui išvykti iš šalies turėjo žymiai mažesnę poveikį.

Lietuvos gyventojų emigracijos problemos vėl tapo aktualios žlugus komunistinei santvarkai ir politiniame pasaulyje atsiradus naujoms nepriklausomoms valstybėms. Būtent pokomunistinės valstybės, tarp jų ir Lietuva, pradėjo formuoti pagrindinius emigrantų srautus į Vakarų Europą, JAV, Izraelį ir kitas pasaulio šalis.

Pastebėtina, kad iki 2005 m. Lietuvos gyventojų emigracija turėjo teigiamą poveikį šalies socialinės raidos rodikliams. Emigracija mažino nedarbą ir konkurenciją darbo rinkoje, o emigrantų piniginės perlaidos į tėvynę gerino jų artimųjų gyvenimo sąlygas. Tačiau per paskutinį penkmetį vykęs kvalifikuotų specialistų ir darbininkų emigravimas į kitas pasaulio šalis saugumui pradėjo kelti tam tikras ekonomines ir politines grėsmes. Prasidėjo vadinamasis „protų nutekėjimas“ ir, kas blogiausia, masinis socialiai aktyvių ir išsilavinusių gyventojų išvykimas darbams į kitas pasaulio valstybes. Dėl to darbo rinkoje pradėjo trūkti tam tikrų profesijų ir specialybių darbuotojų, sulėtėjo kai kurių ūkio šakų augimo tempai. Politikai ir verslininkai viešai prakalbo apie galimybę ateityje įvežti darbo jėgą iš trečiųjų pasaulio valstybių. Todėl, norėdama apginti savo nacionalinius interesus, šalies vyriausybė privalėtų aktyviau ieškoti veiksmingų priemonių ir būdų, kaip sušvelninti neigiamas gyventojų emigracijos pasekmes. Tai ypač svarbu dabartiniu laikotarpiu, nes po 2008 m. krizės Lietuvos gyventojų ekonominė emigracija ypač suaktyvėjo ir ėgavo naują pagreitį.

Lietuvos gyventojų regioninės ir transatlantinės emigracijos klausimus įvairiais aspektais ir iš skirtingų klasinių bei ideologinių pozicijų nagrinėjo žinomi šalyje istorikai, geografs, ekonomistai. Tarpukario Lietuvoje apie lietuvių

emigracija plačiau spaudoje skelbėsi V. K. Račkauskas (1915, 1935), K. Gineitis (1925), A. Milukas (1931, 1936, 1938), M. Biržiška (1933, 1940), K. Pakštas (1929, 1937, 1938), V. Vileišis (1930, 1938). Vėliau Lietuvos gyventojų emigracijos problemas tyrinėjo L. Truska (1961), J. Jakštas (1968), L. Kapočius (1981), A. Eidintas (1989, 1993), K. Meškauskas (1992), S. Vaitekūnas (1971–2006) ir kiti. Daug konkrečių duomenų apie gyventojų judėjimą pateikia Lietuvos statistikos metraščiai, taip pat specializuoti Lietuvos statistikos departamento leidiniai.

Mokslinėje literatūroje nėra griežtos Lietuvos gyventojų emigracijos periodizacijos. Todėl atsižvelgus į istoriškai egzistavusius politinius ir ekonominius santykius mūsų šalyje, gyventojų emigraciją istoriniu aspektu būtų galima suskirstyti į trumpesnius arba ilgesnius periodus (laikotarpus). Šiame straipsnyje apžvelgsime Lietuvos gyventojų emigraciją pirmuoju periodu – nuo baudžiavos panaikinimo 1861 m. iki šalies nepriklausomybės atkūrimo 1918 m.

Lietuvos gyventojų emigracijos pradžia ir jos priežastys

Lietuvos gyventojų emigracija 1861–1918 m. sutapo su jos buvimu Rusijos imperijos sudėtyje ir pastarosios valstybės dalyvavimu Pirmajame pasauliniame kare. Šiame lietuvių tautos istorijos etape negrįžtamai žlugo atgyvenusi baudžiavinė ūkio santvarka, įsigalėjo kapitalistiniai gamybos ir žemėvaldos santykiai.

Pirmoji Lietuvos emigrantų banga pradėjo kilti dėl *politinių priežasčių*, žiauriai nuslopinus 1863 m. sukilimą. Šio, kaip ir ankstesnių, sukilimų pagrindinis tikslas buvo nacionalinis išsivadavimas iš Rusijos priespaudos. Sukilimui numalšinti 1863 m. gegužės 13 d. į Vilnių atvyko naujasis generalgubernatorius M. Muravjovas, turėjęs specialius carinės valdžios įgaliojimus. Istorikas B. Makauskas nurodo, kad M. Muravjovas sukilėliams nustatė penkias baudžiamąsias kategorijas: mirties bausmę, vykdoma be teismo; mirties bausmę, vykdoma po tardymo ir teismo; administracinės bausmės – kalėjimą, trėmimą į Sibirą, turto konfiskavimą arba policijos priežiūrą. Beveik 200 sukilėlių buvo nubausti mirtimi, apie 8962 žmonės pasmerkti sunkiesiems darbams arba ištremti į kitas Rusijos gubernijas¹. Manoma, kad Lietuvoje iš viso buvo nubausta, t. y. nuteista

¹ Makauskas B. *Lietuvos istorija*. Kaunas: Šviesa, 1997, p. 234.

mirties bausme, išsiųsta į katorgą, ištremta, atiduota policijos priežiūrai apie 21 712 sukilimo dalyvių².

Represijų ir persekiojimų baimė sukilimo dalyvius, ypač dvasininkus, smulkius bajorus, studentus, miestelėnus, vertė trauktis iš etninių Lietuvos žemių. Tačiau ši emigracija dar nebuvo palietusi plačiųjų gyventojų sluoksnių ir neturėjo sąsajų su materialiniais ir ekonominiais žmonių interesais. Būtent *ekonominiai interesai* palaipsniui išjudino gyventojus ir privertė juos masiškai emigruoti iš gimtųjų vietų.

Numalšinus 1863 m. sukilimą buvo konfiskuota nemažai dvarų ir valstiečių ūkių. Juose buvo įkurdinami iš kitų Rusijos gubernijų perkelti rusų kilmės gyventojai. Per gubernatoriaus M. Muravjovo valdymo metus Vilniaus gubernijoje buvo įkurdintos 76, o Kauno gubernijoje – 653 rusų šeimos³. Persikėlėliai turėjo nemažai privilegijų žemei įsigyti, o Lietuvos valstiečiams ši teisė buvo įvairiais būdais varžoma. Prasidėjo daug dešimtmečių trukusi Rusų valdžios nacionalinė politika, kuria buvo siekiama rusifikuoti vietinius gyventojus, dažnai iškeldinant juos iš gimtųjų vietų.

Lietuvos gyventojų *ekonominiai emigracijai* atsirasti lemiamos įtakos turėjo keletas socialinių-ekonominių veiksnių. Pirma, baudžiavos panaikinimas ir valstiečių išlaisvinimas iš feodalinės priespaudos jungo. Antra, sunki kaimo bežemių ir mažžemių valstiečių padėtis bei lėta pramonės raida miestuose. Trečia, sunkius padarinius sukėlęs 1867–1868 m. nederlius. L. Truska analitiniame straipsnyje apie Lietuvos gyventojų emigraciją 1868–1914 m. nurodo, kad 1868 m. Suvalkų gubernijoje grūdinių kultūrų derlius sudarė 59 proc., o bulvių derlius – 74 proc. vidutinių normalių metų derliaus. Panaši padėtis buvo ir kitose lietuviškose gubernijose. Valstiečiai valgė pelų duoną, medžių žievę, mirė badu. Kauno gubernijoje nuo 1868 iki 1869 m. mirė 47 819 gyventojų, o 1870–1874 m. kasmet vidutiniškai mirdavo 29 183 žmonės⁴.

² Meškauskas K. *Lietuvos ūkis 1940–1990*. Vilnius, 1992, p. 254.

³ Vaitekūnas S. *Lietuvos gyventojai: per du tūkstantmečius*. Vilnius, 2006, p. 282.

⁴ Truska L. Emigracija iš Lietuvos 1866–1914 metais. *Lietuvos mokslų akademijos darbai*, 1961, Nr. 1(10), serija A, p. 76.

Sunkiausia buvo bežemių kaimo gyventojų padėtis. Dėl kapitalistinių santykių įsigalėjimo ir augančios konkurencijos žemės ūkyje bežemių valstiečių skaičius ypač išaugo XIX a. pabaigoje. Per 1867–1900 m. laikotarpį Kauno gubernijoje bežemių kaimiečių skaičius padidėjo nuo 74 905 iki 208 034, Suvalkų gubernijoje – nuo 30 000 iki 113 229, Vilniaus gubernijoje – nuo 28 000 iki 115 000 žmonių⁵. Viena iš priežasčių, lėmusių tokių spartų bežemių valstiečių gausėjimą, buvo žemės kainų augimas. Valstiečių žemės bankas, gindamas savo ir stambių žemvaldžių interesus, žymiai pakėlė žemės kainą. Jeigu 1891 m. viena dešimtinė žemės vidutiniškai kainavo 39 rublius, tai 1902 m. jau 108 rublius. Tiek mokėti bežemiai valstiečiai neįstengė⁶.

Sunkiai vertėsi ir mažžemiai valstiečiai, kurie dėl atsilikusio ir nenašaus žemės ūkio iš turimų dirbamos žemės sklypų išgyventi negalėjo. Be to, kaimė stigo papildomų pragyvenimo šaltinių, darbo vietų, daugėjo perteklinių gyventojų. Neturėdami jokio užsiėmimo ar stabilų pajamų, mažžemiai valstiečiai dažnai išparduodavo savo žemes, gyvulius, trobesius ir vyko ieškoti darbo svetur.

Pažymėtina, kad XIX a. antroje pusėje Lietuva buvo atsilikęs agrarinis kraštas, kuriame dominavo vargingi valstiečių ūkiai ir smulkūs amatai. Stambesnių žemės ūkių, pramonės manufaktūrų ir fabrikų buvo labai nedaug. Didžioji dalis žmonių gyveno kaimo vietovėse arba mažuose miesteliuose. 1897 m. visuotinis Rusijos gubernijų gyventojų surašymas parodė, kad tuo metu Vilniaus, Kauno ir Suvalkų gubernijose gyveno apie 2 536 000 žmonių. Iš jų miestuose gyveno 14,0 proc., kaimuose – 86,0 proc. Lietuviai sudarė 61,1 proc., žydai – 13,1 proc., lenkai – 9,7 proc., rusai – 4,8 proc., baltarusiai – 4,7 proc., vokiečiai – 4,4 proc., latviai – 1,3 proc. visų gyventojų⁷.

Išaugus vidaus rinkos pajėgumams ir besiplečiant ryšiams su užsieniu, Lietuvos pramonė pradėjo kiek sparčiau kilti tik 1894–1900 m. B. Makauskas nurodo, kad 1899 m. šalyje jau veikė 1426 įmonės (neskaiciuojant malūnų),

⁵ Truska L. Emigracija iš Lietuvos 1866–1914 metais. *Lietuvos mokslo akademijos darbai*, 1961, Nr. 1(10), serija A, p. 73.

⁶ Meškauskas K. *Lietuvos ūkis 1900–1940*. Vilnius, 1992, p. 63.

⁷ *Lietuvos statistika XX amžiuje*: straipsnių rinkinys. Vilnius, 1999, p. 149.

kuriuose dirbo 13,2 tūkst. darbininkų. Daugiausia tokių įmonių buvo Vilniuje, Kaune, Šiauliuose. Vyravo maisto pramonė, kūrėsi vielos, vinių, smulkiųjų metalo dirbinių įmonės. XIX a. pabaigoje apie 75 proc. pramonės darbininkų dirbo įmonėse, turinčiose per 50 samdomųjų darbuotojų. Kaune jau buvo metalo apdorojimo įmonių, kuriuose dirbo 500 ir daugiau darbininkų⁸. Tačiau Rusijos pramonės augimo tempų pasiekta nebuvo. Jie Lietuvos gubernijose buvo tris kartus mažesni nei Rusijoje.

Plečiantis Lietuvos vidaus rinkai gausėjo ir smulkiųjų gamintojų, kurių 1897 m. jau buvo apie 85 tūkst. žmonių. Smulkiųjų amatininkų buvo beveik septynis kartus daugiau nei dirbančiųjų stambiojoje pramonėje⁹. Tačiau smulkus verslas ir amatai negalėjo laisvai plėtotis ir užtikrinti naujų darbo vietų į miestą atvykstantiems kaimo bedarbiams. Kaip pažymi L. Truska, XIX a. antrojoje pusėje kaimyninių Lietuvos sričių stambioji pramonė nukonkuravo rinkoje Lietuvos miestelių amatininkų dirbinius. Gausių Lietuvos miestelių amatininkai ir smulkūs prekyautojai kėlėsi gyventi į stambiuosius Lietuvos miestus arba emigravo iš Lietuvos¹⁰.

Lietuvos gyventojų emigravimas atvėrė platesnes erdves kitataučių žmonių imigracijai į Lietuvą iš kitų Rusijos imperijos gubernijų. Ypač daug atvykusių iš kitur apsigyveno miestuose, papildė darbininkų ir amatininkų gretas. Vietinių gyventojų ir imigrantų struktūra pateikta 1 lentelėje. Lentelėje pateikti duomenys rodo, kad 1897 m. lietuviškose gubernijose jau gyveno 368 236 imigrantai. Tarp visų miesto gyventojų jų dalis sudarė 46,0 proc., kaimo gyventojų – 8,9 proc.

⁸ Makauskas B. *Lietuvos istorija*. Kaunas: Šviesa, 1997, p. 236.

⁹ Ten pat.

¹⁰ Truska L. Emigracija iš Lietuvos 1866–1914 metais. *Lietuvos mokslų akademijos darbai*, 1961, Nr. 1(10), serija A, p. 73.

Lietuviškų gubernijų gyventojai, 1897 m. visuotinio surašymo duomenimis

Lietuviškos gubernijos	Visi gyventojai	Vietiniai gyventojai		Iš kitur atvykę gyventojai	
	Skč.	Skč.	Proc.	Skč.	Proc.
Vilniaus	738 945	611 216	82,7	127 729	17,3
Kauno	1 544 564	1 361 413	88,1	183 151	11,9
Suvalkų	410 789	353 433	86,0	57 356	14,0
Iš viso	2 694 298	2 326 062	86,3	368 236	13,7
Iš jų: kaimuose	2 349 100	2 139 535	91,1	209 565	8,9
miestuose	345 198	186 528	54,0	158 670	46,0

Parengta remiantis: Vaitekūnas S. *Lietuvos gyventojai: per du tūkstantmečius*. Vilnius, 2006, p. 86, 87.

XIX a. pabaigoje Lietuvos gyventojų persikėlimas svetur jau buvo įgavęs masinį pobūdį. Tuo metu susiformavo dvi pagrindinės emigracijos kryptys: 1) regioninė emigracija į didžiuosius Rusijos miestus ir pramonės centrus; 2) transatlantinė emigracija į Jungtines Amerikos Valstijas (JAV).

Lietuvos gyventojų regioninė emigracija į Rusijos gubernijas

Pagrindinė Lietuvos išeivių dalis Rusijoje buvo bežemiai ir mažžemiai valstiečiai, padieniai darbininkai, miestų bedarbiai, smulkūs amatininkai. Juos į kitas Rusijos gubernijas viliojo didesni darbo užmokesčiai, fizinio darbo paklausa, sparti pramonės plėtra Rusijos imperijos Šiaurės Vakarų ir Vakarų gubernijose. Todėl Lietuvos emigrantai pirmiausia kėlėsi į europinės Rusijos miestus ir pramonės rajonus. 1897 m. visuotinio surašymo duomenimis, europinėse Rusijos gubernijose gyveno 240 500 žmonių, atvykusių iš Vilniaus, Kauno ir Suvalkų gubernijų.

Lietuvos valstiečius, darbininkus ir nusigyvenusius amatininkus persikelti į kitas Rusijos gubernijas skatino grynai ekonominio pobūdžio priežastys, t. y. silpnai išplėtotas žemės ūkis, menkai išvystytos pramonės šakos, aukštas nedarbo lygis, nepakeliamos darbo ir gyvenimo sąlygos. XIX a. paskutiniame dešimtmetyje darbo diena Lietuvoje truko vidutiniškai 12 valandų. Tačiau apie 20 proc. įmonių darbininkų dirbo nuo 13 iki 15 valandų. Carinės Rusijos valdžia

1898 m. sutrumpino darbo dieną. Nuo to laiko ji truko 11,5 valandų, o švenčių išvakarėse ir naktinėmis pamainomis – 10 valandų¹¹. Per mėnesį darbininkai vyrai vidutiniškai uždirbdavo 20,9 rublius, moterys – 9,2, paaugliai ir vaikai – 3,4 rublius. Tuo metu šeimai pragyventi reikėjo ne mažiau kaip 30 rublių per mėnesį¹².

Dar sunkesnė materialinė padėtis buvo žemės ūkio darbininkų, kurie dėl mažų atlyginimų iš gaunamų pajamų negalėjo pragyventi ir patenkinti pačių elementariausių savo reikmių. Netgi Suvalkų gubernijoje, kur palyginti brangiau mokėdavo negu kitose Lietuvos vietose, žemės ūkio samdinys per metus uždirbdavo 45 rublius, o jo minimalios išlaidos pagal to meto kainas turėjo siekti 69 rublius ir 84 kapeikas. Taigi, netgi pasiturinčiuose Suvalkų gubernijos kaimuose samdiniai uždirbdavo trečdaliu mažiau tuo metu egzistavusio pragyvenimo minimumo¹³.

Nuo 1882 iki 1901 m. lietuviškose gubernijose, palyginti su Gardino, Peterburgo, Lifliandijos (Livonijos), Kuršo ir Estliandijos gubernijomis, žemės ūkio darbininkų dienos atlyginimas dirbant ir pavasario, ir rudens darbus buvo 10–20 kapeikų mažesnis¹⁴. Didesni atlyginimai negu Lietuvos žemės ūkyje buvo ir stambiuose Rusijos imperijos miestuose. Pastovų darbą turintys fabriku darbininkai 1906–1913 m. vidutiniškai per metus uždirbdavo Maskvoje 283, Peterburge – 368 rublius. Tokie darbo apmokėjimo skirtumai objektyviai skatino darbo jėgos persiliejimą iš Lietuvos vidaus rinkos į kitas Rusijos imperijos gubernijas.

Ypač didelį poveikį Lietuvos gyventojų emigracijai turėjo aukštas gyventojų nedarbas žemės ūkyje. Kadangi poreforminiu laikotarpiu Lietuvos pramonė ir miestai augo lėtai (palyginti su Estijos, Latvijos ir kitomis Rusijos gubernijomis), pertekliniai kaimo gyventojai neturėjo kur pritaikyti savo gebėjimų ir buvo priversti ieškoti darbo kitur. Perspektyvos susirasti darbą gimtinėje buvo labai menkos, nes pagal pramonės ir žemės ūkio gamybos apimtis Lietuva buvo

¹¹ Truska L. Emigracija iš Lietuvos 1866–1914 metais. *Lietuvos mokslų akademijos darbai*, 1961, Nr. 1(10), serija A, p. 22.

¹² Makauskas B. *Lietuvos istorija*. Kaunas: Šviesa, 1997, p. 238.

¹³ Kapočius L. *Senoji išeivija ir Lietuva*. Vilnius: Mintis, 1981, p. 21.

¹⁴ Eidintas A. *Lietuvių kolumbai*. Vilnius: Mintis, 1993, p. 13.

vienas iš labiausiai atsilikusių Rusijos imperijos kraštų. Kitaip negu Lietuva, kitos Pabaltijo gubernijos buvo vienos iš pirmaujančių Rusijos imperijoje. Tuo iš dalies galima paaiškinti, kodėl lietuviai gausiau emigravo negu latviai ir estai.

Iš pradžių lietuviai emigravo ir kūrėsi artimiausiose nuo Lietuvos gubernijose. XIX a. pabaigoje Mintaujos (dabar Jelgava) gubernijoje jau gyveno 21 400, Rygos – 27 500, Minsko – 27 100, Gardino – 15 200, Vitebsko gubernijoje – 3500 išeivių iš Lietuvos¹⁵.

Labai daug Lietuvos gyventojų darbo vyko ieškoti į pramoninio perversmo apimtas Latvijos gubernijas, kur buvo steigiamos stambios pramonės įmonės, turinčios dešimtis tūkstančių darbininkų. Pavyzdžiui, Rygoje veikė vagonų fabrikas „Feniks“, turėjęs 50 000 darbininkų, gumos fabrikas „Provodnik“, samdęs 16 000 darbininkų, ir daug kitų įmonių su tūkstančiais ir šimtais samdomųjų darbuotojų. 1880–1905 m. į Latviją atvyko apie 100 000 lietuvių. Lietuvių darbas dažniausiai buvo paprastas ir sunkus. Daugiausia jų dirbdavo fabrikuose, lentpjūvėse, linų verpyklose, alaus daryklose. Buvo jų ir policininkų, raštininkų, tarnų¹⁶. Didelį lietuvių emigrantų srautą į Latvijos miestus lėmė geresnės darbo ir gyvenimo sąlygos. Rygoje per vieną darbo dieną fabriko darbininkas – vyras vidutiniškai uždirbdavo 130–150, o moteris – 80 kapeikų, Liepojoje vyras – 110–150, o moteris – 100–120 kapeikų¹⁷.

Nemažai išeivių iš Lietuvos pritraukė ir kiti pramoniniai Rusijos imperijos miestai – Peterburgas, Kijevas, Maskva, Tbilisis, Varšuva. Vėliau lietuviai emigravo ir į tolimas Rusijos gubernijas. Yra žinoma, kad 1896–1900 m. vien pro Čeliabinsko stotį, kur, kaip ir daugelyje kitų geležinkelio stočių, buvo registracijos punktas, pravažiavo 12 500 žmonių iš Vilniaus gubernijos. 1906–1914 m. iš Vilniaus gubernijos per Čeliabinsko ir Syzranės stotis pravažiavo 39 100 persikėlėlių. Tuo pat metu iš Kauno gubernijos į Sibirą geresnio gyvenimo ieškoti išvyko 3700 žmonių¹⁸.

¹⁵ Vaitekūnas S. *Lietuvos gyventojai: per du tūkstantmečius*. Vilnius, 2006, p. 279.

¹⁶ Vronevskis A. Latvijos lietuviai iki didžiojo karo. *Pasaulio lietuviai*. Kaunas, 1935, p. 199–200.

¹⁷ Eidintas A. *Lietuvių kolumbai*. Vilnius: Mintis, 1993, p. 13.

¹⁸ Vaitekūnas S. *Lietuvos gyventojai: per du tūkstantmečius*. Vilnius, 2006, p. 281.

Apibendrinant Lietuvos žmonių regioninę emigraciją į Rusijos imperijos valdomas žemes galima teigti, kad XIX–XX a. sandūroje ji jau buvo įgavusi masinį pobūdį. Tai byloja ir tas faktas, jog Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse (1914 m.) Rusijoje gyveno apie 300 000 išeivių iš Lietuvos. Daug jų apsigyveno stambiuose Rusijos miestuose. Pavyzdžiui, 1914 m. Rygoje gyveno 35 200, Peterburge – 30 000, Liepojoje – 15 000, Odesoje – 7000, Maskvoje – 2000 imigrantų iš Lietuvos¹⁹. Reikėtų pabrėžti, kad tuo metu Lietuva priklausė Rusijos imperijai ir jos gyventojų persikėlimas į kitas Rusijos gubernijas turėjo regioninės migracijos pobūdį.

Lietuvos gyventojų transatlantinė emigracija į JAV

Masinė lietuvių emigracija į JAV prasidėjo iškart po 1867–1868 m., kai per dvi vasaras iš eilės neužderėjo javai. Neturėdami darbo ir duonos bei gelbėdamiesi nuo bado žmonės ieškojo legalių, o dažnai ir neteisėtų būdų išvykti į JAV ir ten pradėti naują gyvenimą. Norą emigruoti į JAV skatino ir gandai apie ten esančius turtus, pigią žemę ir geras ūkininkavimo sąlygas.

Ypač lietuvių JAV traukė dideliais uždarbiais. Oficialios statistikos duomenimis, tuo laikotarpiu amerikietis juodadarbis darbininkas per mėnesį uždirbdavo 71, kalvis – 131, dailidė – 148 rublius. Anglijoje šių specialybių darbininkai uždirbdavo atitinkamai 41, 72 ir 80 rublių²⁰. Taigi, Lietuvos gyventojų transatlantinė emigracija į JAV, panašiai kaip ir regioninė emigracija į Rusijos imperijos gubernijas, vyko dėl materialinių paskatų, kurias formavo jau anksčiau minėtas Lietuvos gyventojų skurdas ir nedarbas. K. Gineitis taip metaforiškai aprašo sunkią tuometinę lietuvių būklę: „Vargas buvo lietuviams, nes jie vilko svetimųjų jungą. Lenkai stūmė lietuvius nuo žemės, žydai nuo prekybos, rusai nuo valdininkavimo, ir neturtingesniems lietuviams kol kas tebuvo vienas viltingesnis kelias: ieškoti palankesnio gyvenimo Amerikoje. Mažosios Lietuvos emigracija buvo labai negausi, nes ten gyvenimo aplinkybės buvo palankesnės.“²¹

¹⁹ Vaitekūnas S. Gyventojų migracija. *Tarybų Lietuvos enciklopedija*, t. 1, Vilnius, 1985, p. 633.

²⁰ Truska L. Emigracija iš Lietuvos 1866–1914 metais. *Lietuvos mokslų akademijos darbai*, 1961, Nr. 1(10), serija A, p. 75.

²¹ Gineitis K. *Amerika ir Amerikos lietuviai*. Kaunas, 1925, p. 267.

Formuojantis lietuvių tautinei savimonei ir lietuviškam mentalitetui, kai kurie Lietuvos šviesuoliai ir inteligentijos atstovai emigruodavo iš Rusijos į JAV ir dėl politinių motyvų – dėl nacionalinės ir politinės spaudos, lietuvių spaudos draudimo, persekiojimų už kultūrinę ir šviečiamąją veiklą. Tokie lietuvių tautai nusipelnę emigrantai buvo M. Tvarauskas, J. Šliūpas, J. Žilinskas-Žilius, K. Pakštas, V. K. Račkauskas, K. F. Kemėsis, J. Grinius, B. K. Balutis, A. Rimka ir daugelis kitų. Jie, emigravę į užsienį, manė galėsį būti naudingesni lietuviybės ugdymui ir tautinio išsivadavimo judėjimui, nei gyvendami tėvynėje. Jų dėka Amerikoje buvo steigiamos lietuviškos parapijos ir mokyklos, meno, teatro ir sporto draugijos, leidžiami periodiniai leidiniai, spausdinamos lietuviškos knygos. JAV lietuviai aktyviai dalyvavo politinėje, diplomatinėje ir finansinėje veikloje, kovodami už Lietuvos valstybingumo atkūrimą. Tačiau emigravusiųjų dėl politinių priežasčių procentas nebuvo didelis.

Politinį atspalvį turėjo ir vengiančių karinės prievolės jaunų vyrų emigracija. Visuotinės karinės prievolės įvedimas carinėje Rusijoje 1874 m. įpareigojo visus šaukiamojo amžiaus vyrus atvykti sveikatos patikrinimui dėl tinkamumo karinei tarnybai. Oficialiais duomenimis, Kauno gubernijoje 1886–1890 m. į karinę tarnybą kasmet neatvykdavo vidutiniškai 1290 žmonių. 1896–1900 m. šis skaičius jau siekė 2400. Vilniaus gubernijoje 1894–1903 m. į šaukimo punktus neatvyko 6061 vietinių gyventojų, iš jų net 2525 iš Trakų apskrities. Vilniaus gubernijoje 1900 m. į šaukimo punktus neatvyko 19,0 proc., 1901 m. – 26,5 proc., 1902 m. – 26,0 proc., 1903 m. – 45,7 proc. jaunuolių²². Vengdami teisminės atsakomybės jie, slapčių agentų vedami, pereinavo Rusijos–Vokietijos sieną ir jau pramintais emigracijos takais atvykdavo į Šiaurės Ameriką.

Apie jaunimo nenorą tarnauti rusų kariuomenėje ir kitas emigracijos priežastis rašo ir J. Šliūpas, pats 1884 m. birželio mėnesį laivu „Polinezija“ plaukęs į JAV. Vienne savo laiške „Aušrai“ jis rašo: „Priežastys keliavimo į Ameriką mano sankeliauninkų (*bendrakeleivių* – aut. past.) buvo įvairios: jaunieji norėjo pasigelbėti nuo kariaunos ir sakė, kad naujasis rėdas (*carinės valdžios įsakas* – aut. past.), kur kiekvienas turi eiti į kariauną, esąs visai neteisingas, tiktai tie teturį atlikti tą mūsų žmonių neapkenčiamą darbą, kurie žemes valdo; kam gi

²² Eidintas A. *Lietuvių kolumbai*. Vilnius: Mintis, 1993, p. 14.

reikia varginti tą bežemininką ir beturtį žmogų <...>. Taip šnekėjo tie jauni-kaičiai. Kiti gi ėjo į svietą dėl to, kad namieje nepelnė duonos, o turėjo didelius mokesčius mokėti, tikėdamiesi, jog ras truputi geresnę žemę <...>; kiti sakėsi davę didokus vekselius, o skolytojui laiku skolą negali gražinti, tai eina, kad svetur užpelnytų anuos paskolytus pinigus.“²³

Apie masinį lietuvių persikėlimą į Šiaurės Amerika XIX a. antroje pusėje patvirtina ir JAV statistikos duomenys. K. F. Kemėšis nurodo, kad 1899 m. šioje valstybėje jau gyveno 275 000 imigrantų iš Lietuvos. Nuo 1899 iki 1914 m. į JAV atvyko dar 252 594 lietuvių. Per nurodytą laikotarpį, K. F. Kemėšio teigimu, iš JAV į Lietuvą sugrįžo 19 171 žmogus, tad 1914 m. JAV gyveno 508 423 išeiviai iš Lietuvos²⁴.

Reikėtų manyti, kad lietuvių emigrantų skaičius į JAV buvo faktiškai didesnis, nes šios šalies migracijos tarnybos tik nuo 1899 m. pradėjo registruoti lietuvius atskirai nuo kitų tautybių imigrantų. Iki tol lietuviai imigrantai kartais buvo įrašomi kaip rusai, lenkai ar kitų tautybių žmonės, atsižvelgiant į tai, iš kurios valstybės jie atvyko. V. Vileišis, tirdamas, kiek imigrantų yra gimusių Lietuvoje, rašo: „Bet su gimtąją lietuvių kalba yra daug tokių, kurie kaip savo gimimo šalį nurodė kitas valstybes ir kurie nepriskaitomi prie lietuvių kilmės žmonių. Taip, pvz., iš tų, kurie kaip savo gimimo šalį nurodė Rusiją, 5416 buvo su gimtąją lietuvių kalba. Ir tai visai suprantama, nes prieš karą Lietuva buvo Rusijos dalis, ir tie, kurie prieš karą gimė Lietuvoje, nedarydami formalios klaidos, galėjo nurodyti Rusiją; kurie mažiau buvo susipratę, matyt, taip ir padarė. Be to, su gimtąją lietuvių kalba buvo iš gimusių Lenkijoje – 1242, Škotijoje – 507, Latvijoje – 424, Anglijoje – 386, kitose valstybėse – 886.“²⁵

Lietuvos emigrantų skaičius į JAV pradėjo sparčiau didėti nuo XIX pabaigos. K. Pakštas nurodo, kad iki 1883 m. į JAV ieškoti geresnio gyvenimo atvyko apie 20 000 lietuvių. Vėliau stiprėjanti lietuvių emigrantų banga ir JAV gimusių lietuvių pirmoji karta lietuvių skaičių XX a. pradžioje pakėlė iki 300 000. Nuo

²³ Šliūpas J. *Rinktiniai raštai*. Vilnius, 1977, p. 421.

²⁴ Kemėšis K. F. Amerikos lietuvių kova už Lietuvos laisvę. *Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis 1918–1928*. Kaunas: Šviesa, 1990, p. 35.

²⁵ Vileišis V. Žiupsnelis statistikos žinių apie USA lietuvius. *Pasaulio lietuvis*, 1938, vasario 1, Nr. 3, p. 53.

1899 iki 1903 m. kasmet į JAV atvykdavo nuo 7000 iki 12 000 lietuvių. Tuo laikotarpiu įsisteigė daug lietuviškų draugijų, laikraščių, parapijų. 1904–1914 m. į JAV atvyko dar 200 000 Lietuvos gyventojų, t. y. kasmet apie 20 000 žmonių. Dauguma jų apsigyveno Čikagoje, Bostone, Baltimorėje ir jų apylinkėse²⁶. K. Pakšto pateikti skaičiai leidžia daryti išvadą, kad tik 1899–1914 m. į JAV atvyko apie 250 000 lietuvių.

Kiek tikslesni ir patikimesi statistiniai duomenis apie lietuvių emigraciją į JAV pateikti V. K. Račkausko. Pasiremdamas šios šalies imigracinių tarnybų šaltiniais, jis skelbia tokius lietuvių imigrantų skaičius į JAV per 1899–1914 m. laikotarpį (žr. 2 lentelę).

2 lentelė

Lietuvių emigracija į JAV 1899–1914 m.

Metai	Vyrai	Moterys	Bendras emigrantų skaičius	Proc., palyginti su visu emigrantų skaičiumi	Emigrantų skaičius pagal sukaupčius skaitmenius (metais)
1899	5291	1567	6858	2,7	6858
1900	7683	2628	10 311	4,1	17 169
1901	6499	2316	8815	3,5	25 984
1902	8576	3053	11 629	4,6	37 613
1903	10 721	3711	14 432	5,7	52 045
1904	8854	3926	12 780	5,1	64 825
1905	13 842	4762	18 604	7,4	83 429
1906	9429	4828	14 257	5,7	97 686
1907	18 716	7168	25 884	10,2	123 570
1908	8522	5198	13 720	5,4	137 290
1909	10 284	4970	15 254	6,0	152 544
1910	15360	7354	22 714	9,0	175 258
1911	10 473	6554	17 027	6,7	192 285
1912	8098	5980	14 078	5,6	206 363
1913	16 069	8578	24 647	9,8	231 010
1914	12 282	9302	21 584	8,5	252 594
Iš viso	170 699	81 895	252 594	100	–

2 lentelė sudaryta ir duomenys paskaičiuoti remiantis: Račkauskas V. K. *Amerika, arba rinkinys įvairių faktų, žinotinų Amerikoje gyvenantiems ir čion atkeliaujantiems lietuviams*. New York: Tėvynė, 1915, p. 123.

²⁶ Pakštas K. Lietuvos emigracija ir jos priežastys. *Pasaulio lietuvis*, 1938, Nr. 12–13, p. 273.

2 lentelės duomenys rodo, kad 1899–1914 m. iš Lietuvos į JAV iš viso emigravo 252 594 žmonės, arba kasmet vidutiniškai po 16 840 gyventojų. Vyrų buvo du kartus daugiau negu moterų. Vyrai sudarė 67,7 proc. visų emigrantų, moterys – 32,3 proc. V. K. Račkauskas taip pat pažymi, kad daugiau negu pusė šių emigrantų nemokėjo rašyti. Mokančių skaityti, bet nemokančių rašyti buvo 11 352 (arba 4,5 proc.); nemokančių nei skaityti, nei rašyti – 122 717 (arba 48,6 proc.).²⁷ Lietuvių emigrantų mažaraštiškumas į akis krito ir J. Šliūpai: „Tarp lietuvių, keliaujančių į Ameriką, daugumas nemoka nei svetimų kalbų, bet kas dar pikčiaus, nei savotiškai paskaito knygas ir nieko nemoka rašyti; trys ar keturi sugraibo ant maldų knygos pakrapalioiti.“²⁸

Dauguma į JAV atvykusių Lietuvos gyventojų buvo jauni ir vidutinio amžiaus žmonės. Pagal amžiaus grupes jie susiskirstė taip: iki 14 metų – 20 185 (arba 8,0 proc.), nuo 14 iki 45 metų – 227 724 (arba 90,2 proc.), 45 metų ir vyresni – 4705 (arba 1,9 proc.).²⁹ Į JAV dažnai nebuvo įleidžiami 60 metų ir vyresni emigrantai. Pagal tautybę šis emigrantų srautas pasiskirstė taip: lietuviai sudarė 80,7 proc., žydai – 13,4 proc., kitų tautybių žmonės – 5,9 proc. Taigi, statistiniai duomenis leidžia teigti, kad nuo 1899 iki 1914 m. į JAV atvyko apie 10 proc. Lietuvos gyventojų. Manoma, kad, įskaitant ten gimusią pirmąją jaunąją lietuvių kartą, 1914 m. JAV jau galėjo gyventi nuo 700 000 iki 800 000 lietuvių³⁰.

Rusijos valdžia iki XIX a. pradžios oficialiai nepripažino nacionalinių mažumų emigracijos į JAV ir siekė užkirsti kelius gyventojams išvykti iš šalies. Dėl Rusijos politinių, karinių ir ekonominių interesų į valstiečių ir darbininkų emigraciją buvo žiūrima kaip į neleistiną tėvynės palikimą, o emigracijos privatumų propagavimas ir kurstymas išvykti turėjo būti baudžiamas, neatsižvelgiant į rezultatus. Vienintelė išimtis buvo padaryta žydų tautybės Rusijos gyventojams, kurie 1891–1892 m. buvo prievarta iškeldinami iš Maskvos ir aplinkinių

²⁷ Račkauskas V. K. *Amerika, arba rinkinys įvairių faktų, žinotinų Amerikoje gyvenantiems ir čion atkeliaujantiems lietuviams*. New York: Tėvynė, 1915, p. 127.

²⁸ Šliūpas, J. *Rinkiniai raštai*. Vilnius, 1977, p. 425.

²⁹ Račkauskas V. K. *Amerika, arba rinkinys įvairių faktų, žinotinų Amerikoje gyvenantiems ir čion atkeliaujantiems lietuviams*. New York: Tėvynė, 1915, p. 127.

³⁰ Kemešis K. F. *Amerikos lietuvių kova už Lietuvos laisvę. Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis 1918–1928*. Kaunas: Šviesa, 1990, p. 35.

sričių. Žydų teisinis persekiojimas skatino jų persikėlimą į Europos ir Amerikos valstybes. 1887 m. iš Rusijos imperijos emigravo 30 000, 1891 m. – per 40 000, 1892 m. – 76 000 žydų³¹.

Draudimas lietuviams laisvai persikelti į JAV vertė daugelį jų atsisakyti įstatymo tvarka nustatyto emigracijos dokumentų tvarkymo ir naudotis slaptų agentų paslaugomis. Agentais buvo vadinami asmenys, kurių padedami emigrantai slaptai pereidavo Rusijos–Vokietijos sieną ir kurių vedami (perduodant iš rankų į rankas) pasiekdavo Hamburgo, Bremeno ar kitus Baltijos jūros uostus. Iš čia, atlikę visus kelionės formalumus, jie, agentų lydimi, išplaukdavo į JAV. Asmuo, norintis slapta emigruoti, prieš tai turėjo susitarti su agentu dėl kelionės sąlygų ir išmokėti jam suderėtą pinigų sumą. XIX a. pabaigoje Vilniuje, Kaune ir kituose Lietuvos miestuose gyveno daug emigracijos verslu besiverčiančių agentų, kurie iš laivininkystės kompanijų ar vyresnių agentų gaudavę papildomą atlyginimą už kiekvieną pristatytą emigrantą.

Lietuviai, įvairiais keliais atvykę į JAV, pirmiausia kūrėsi Niujorke, kuriame įsisteigė pirmoji lietuvių kolonija. 1875 m. čia veikė Šv. Kazimiero draugija, vėliau katalikiška parapija. Niujorke 1879 m. pasirodė ir pirmasis lietuviškas laikraštis „Gazietą Lietuwiszka“ (leistas M. Tvarausko). Ieškodami geriau apmokamo darbo lietuviai kėlėsi ir į kitas valstijas, ypač į Pensilvaniją, kur plėtojosi anglių kasybos pramonė. Didžiausias lietuvių centras anglies kasyklų rajonuose susidarė Šenandoa (*Shenandoah*) mieste, kuriame įsikūrė gausi lietuvių bendruomenė. Šis miestas netrukus gavo „Lietuvos sostinės“ vardą. Šenandoa organizuota lietuvių kolonija siekia 1872 m., kada lietuviai drauge su lenkais įkūrė draugiją ir parapiją. Mieste veikė dvi lietuviškos spaustuvės, spausdinusios pirmąsias lietuviškas knygas Amerikoje. Didelės reikšmės Šenandoa lietuviškumui turėjo kunigo A. Miliuko tautinė ir parapiinė veikla bei J. Šliūpo leidžiamas laikraštis „Lietuviškas Balsas“. Šenandoa gimė ir pirmasis Amerikos Valstijose lietuvių susivienijimas, kuris J. Šliūpo pastangomis 1886 m. rugpjūčio 15 d. susirinko į savo pirmąją seimą. Šenandoa klestėjimo laikotarpiu lietuviai

³¹ Eidintas A. *Lietuvių kolumbai*. Vilnius: Mintis, 1993, p. 16.

miestui davė net 6 burmistrus³². XX a. pradžioje, nykstant ir užsidarant anglies kasykloms, šis miestas palaipsniui užleido vietą kitiems lietuviybės centrams.

Ekonomikos industrializavimas ir mokslinė-techninė pažanga iš pagrindų pakeitė JAV materialinės gamybos struktūrą. Pirmąsias vietas užėmė stambios pramonės, metalurgijos, transporto ir statybos korporacijos, įgavusios monopolinių galių. Lietuviai imigrantai iš Niujorko ir Pensilvanijos anglų kasyklų traukė dirbti į Detroito automobilių gamyklas, Klivlando ir Pitsbergo metalurgijos įmones. Tačiau pati didžiausia lietuvių bendruomenė susibūrė Čikagoje, kuri sparčiai augo nuo XIX a. vidurio. Lietuviai čia plačiau buvo įsikūrę jau XIX a. pabaigoje, nes yra žinoma, kad tuo metu mieste aktyviai veikė 4 lietuvių draugijos, buvo įsteigta Šv. Jurgio parapija ir bažnyčia. Daug lietuvių Čikagoje dirbo galvijų skerdyklose. Jų sunkų darbą aprašė amerikiečių rašytojas A. Sinkleris savo romane „Jungle“ (1906 m.). Manoma, kad 1914 m. šiame mieste gyveno apie 100 000 lietuvių³³.

XX a. pradžioje Čikaga tapo lietuviybės ugdymo centru, kuriame ėmė rasti įvairių draugijų, tiek pasaulietiškų, tiek bažnytinių. J. Jakštas nurodo, kad savo tautine ir kultūrine veikla pirmasis tarp Čikagos lietuvių iškilo spaustuvės savininkas ir spaudos leidėjas A. Olšauskas. Šalia laikraščių jis ėmė spausdinti ir lietuviškas knygas, daugiausia verstas iš svetimų kalbų, išleido A. Lelio anglų–lietuvių ir lietuvių–anglų kalbų žodyną, J. Basanavičiaus pasakų rinkinius. Šalia laikraščio A. Olšauskas įsisteigė knygyną, laivo bilietų ir pinigų siuntimo į Lietuvą agentūrą, pagaliau banką ir tuo būdu tapo pirmuoju lietuviu milijonieriumi, sukaupusiu 2 mln. dolerių vertės turto³⁴. Panašiai elgėsi ir kiti Amerikos lietuviai. K. Gineitis pastebi, kad daugeliui pavyko sutaupyti iki 50 000–100 000 dolerių ir kartais daugiau, „bet dėl didesnių sumų sukrovimo dar pritrūksta gabumų – jie juk nėra prie to pripratę“³⁵.

³² Jakštas, J. Lietuviai užsienyje. *Lietuvių enciklopedija*, t. 15. USA: Lietuviškų enciklopedijų leidykla, 1968, p. 415.

³³ Pakštas K. Lietuvos emigracija ir jos priežastys. *Pasaulio lietuvis*, 1938, Nr. 12–13, p. 273.

³⁴ Jakštas J. Lietuviai užsienyje. *Lietuvių enciklopedija*, t. 15. USA: Lietuviškų enciklopedijų leidykla, 1968, p. 418.

³⁵ Gineitis K. *Amerika ir Amerikos lietuviai*. Kaunas, 1925, p. 287.

Atvykę į Ameriką lietuviai dažniausiai ieškojo darbo miestuose, kur gyveno daugiau emigrantų iš Lietuvos ir kur galima buvo sulaukti savųjų paramos ieškant geriau apmokamo darbo, o sutaupę didesnes pinigų sumas bandė steigti nuosavą verslą. V. Bartuška brošiūroje „*Les Lithuaniens d’Amerique*“ (1918 m.) rašė, kad vien Pensilvanijos valstijoje jis aptikęs 74 dideles parduotuves, kurių vertė siekė 3 700 000 dolerių ir 150 mažesnių – 1 600 000 dolerių vertės. Tais metais ten būta apie 645 lietuvių restoranų ir valgyklų. Čikagoje 1918 m. veikė 24 lietuvių bendrovės ir 35 parduotuvės, kurių vertė tada siekė 2 000 000 dolerių³⁶.

Lietuvos žmonių emigravimas į JAV iki 1914 m. buvo tik vienas iš daugelio emigracijos intakų, įsiliejančių į bendrą Europos gyventojų transatlantinės migracijos srautą. D. Heldas ir kiti autoriai nurodo, jog 1850–1915 m. pagrindiniai transatlantinės emigracijos srautai į Šiaurės ir Pietų Ameriką tekėjo iš Europos valstybių. Daugiausia europiečių emigravo po 1880 m. Iki 1880 m. iš Europos valstybių išvyko 11–12 mln. žmonių, o 1880–1915 m. – 32 mln. jos gyventojų³⁷. Poslinkis tarptautinėje migracijoje buvo ir geografinis. Didžioji dalis imigrantų iki 1880 m. atvykdavo iš Šiaurės ir Vakarų Europos, o vėlesniuju laikotarpiu – iš Pietų ir Rytų Europos. Anglai ir airiai dažniausiai vyko į JAV ir Karibų jūros valstybes; vokiečiai – į JAV, Argentiną, Braziliją; italai – į JAV ir Lotynų Ameriką; ispanai ir portugalai – daugiausia į Lotynų Ameriką. Tačiau dauguma emigrantų iš Pietų ir Rytų Europos plūdo į JAV. Pagrindinės europiečių (tarp jų ir lietuvių) transatlantinės emigracijos priežastys buvo svajonės apie nuosavą ūkį ar verslą, geriau apmokamo darbo paieška.

Emigracijos į JAV pasekmės ir nuostoliai

Emigracijos į JAV pasekmės Lietuvai buvo labai skaudžios. Į JAV kėlėsi daugiausia energingi, iniciatyvūs ir pasirengę naujiems išbandymams žmonės. Dėl to Lietuva prarado daug tvirtos ir jaunos darbo jėgos. Darbingiausių žmonių praradimas žadino pesimistines nuotaikas lietuvių puoselėtojams, kėlė nerimą dėl tautos ateities. Vienas tų laikų žurnalistas rašė: „Išsaina lietuvių iš tėvynės

³⁶ Gineitis K. *Amerika ir Amerikos lietuviai*. Kaunas, 1925, p. 286.

³⁷ Held D. ir kt. *Globaliniai pokyčiai: politika, ekonomika ir kultūra*. Vilnius: Margi raštai, 2002, p. 323.

šimtai, tūkstančiai, o pareina vos maža dalelė <...>. Žiūrėkite, kas daros po kaimus, miestus! Jau nėra kam apdirbti gražių laukų. Likusieji suvargę seneliai ir maži vaikeliai – menki darbininkai. Kai kur dar likę stiprių jaunikačių, brangios tėvynės tikrų mylėtojų, bet jų maža! Todėl vargas Lietuvai. Jau matyti, kaip slenka iš lietuvių rankų žemė, ta brangioji žemelė, aplaistyta prosenių krauju, ir verkia aimanuoja tėvynė Lietuva.“³⁸

Dėl emigracijos Lietuva prarado ne tik daug jaunų vyrų ir moterų, bet nukentėjo ir finansiškai. V. K. Račkauskas, remdamasis oficialiais statistikos šaltiniais, paskaičiavo, kad nuo 1899 iki 1914 m. JAV imigracijos tarnyboms lietuviai deklaravo 3 158 450 dolerius grynais pinigais, neįskaitant tų pinigų, kurių imigracijos įstatymas nereikalavo būtinai rodyti. Manoma, kad, įskaitant kelionės lėšas ir kitas emigracijos išlaidas, Lietuva prarado daugiau nei 16 000 000 dolerių³⁹. Tai *tiesioginiai* piniginių lėšų praradimai dėl Lietuvos gyventojų emigracijos į JAV per minėtą istorinį laikotarpį.

Buvo bandoma apskaičiuoti ir *netiesioginius* Lietuvos piniginius nuostolius per 1899–1914 m., susijusius: 1) su jaunos lietuvių kartos ugdymu Amerikoje ir 2) su lietuvių imigrantų indeliu į JAV ekonominės gerovės kūrimą. J. Žilius ir P. T. Naruševičius, pasiremdami prielaida, kad vaiko ugdymas iki 16 metų kainuoja nuo 1700 iki 2000 dolerių per metus, paskaičiavo, kad 230 000 lietuvių išeivių Lietuvai atsiėjo nuo 396 000 000 iki 466 000 000 dolerių⁴⁰. Prie šių nuostolių dar pridėjus JAV lietuvių imigrantų sukurtą prekių ir paslaugų vertę, gautume labai didelę netiesioginių nuostolių sumą.

Lietuvos ūkio raidai ir jos gyventojų skaičiui augti daug žalos padarė ir Pirmasis pasaulinis karas. Karo metais Lietuvai padaryti nuostoliai, neskaitytant prarastų žmonių ir unikalių vertybių, sudarė aniems metams milžinišką 4,5 mlrd. litų sumą, o piniginiai kapitalų nuostoliai – apie 1,5 mlrd. litų. Vyksiant įnirtingiems mūšiams tarp Rusijos ir Vokietijos armijų buvo sugriauta 50 miestų ir miestelių, sudeginta 57 080 namų. Smarkiai nukentėjo ir kaimai. Visiškai buvo sugriauta ar sudeginta 1200 kaimų, kuriuose buvo 14 270 ūkių.

³⁸ Gineitis K. *Amerika ir Amerikos lietuviai*. Kaunas, 1925, p. 270.

³⁹ Ten pat, p. 269.

⁴⁰ Ten pat.

Taip pat nukentėjo 2000 vienkiemių, 270 dvarų, buvo apgriautos bažnyčios⁴¹. Traukiantis rusų kariuomenei, kartu su ja į Rusijos gilumą pasitraukė maždaug 300 000 Lietuvos gyventojų. Traukdamiesi rusai išvežė dalį Lietuvos archyvų, daug materialinių ir kultūrinių vertybių.

Vokiečiams užėmus Lietuvą, buvo įtvirtinta naujoji imperinė valdžia, kuri faktiškai ir valdė šalį iki pat Vokietijos kapituliacijos dienos (1918 11 10). Vokiečių karinė valdžia iškart pradėjo žemės ūkio produktų, žaliavų, gyvulių rekvizavimą ir nusavinimą. Dėl to labai kentėjo vietiniai gyventojai. Vien tik Vilniuje nuo ligų ir bado 1916 m. mirė trečdalis miesto gyventojų⁴². Be to, daug žmonių buvo prievarta išgabenti darbams į Vokietijos gilumą ar į priverčiamųjų darbų stovyklas. Palikdami Lietuvą vokiečiai išsivežė pramonės įrengimus, išsivarė dalį žmonių, grobė brangenybes, paveikslus, vertingus baldus, bibliotekų fondus, archyvus.

Karui pasibaigus dalis pasitraukusiųjų Lietuvos gyventojų sugrįžo į gimtąsias vietas. Tačiau negrįžo tie šaukiamojo amžiaus vyrai, kurie buvo mobilizuoti į rusų kariuomenę ir žuvo karo mūšiuose, arba tie gyventojai, kurie pasiliko Rusijoje ar emigravo į kitas šalis. Nuo 1913 iki 1923 m., t. y. per 10 metų, šalies gyventojų skaičius sumažėjo 208 000 žmonių⁴³.

Apibendrinant Lietuvos gyventojų emigraciją 1861–1917 m. galima teigti, kad nuo baudžiavos panaikinimo iki 1914 m. iš Lietuvos gubernijų į kitas šalis, daugiausia į Rusijos imperijos pramoninius regionus ir JAV, išvyko apie 700 000 darbo emigrantų⁴⁴. Reikėtų nurodyti, kad įvairių autorių pateikiami duomenys apie Lietuvos gyventojų emigraciją iki 1914 m. yra ganėtinai skirtingi. S. Vaitekūnas, apžvelgęs įvairius statistikos duomenis, pateikia tokius Lietuvos gyventojų emigracijos 1861–1914 m. skaičius: 1) iki 1899 m. į JAV emigravo apie 60 000 lietuvių; 2) 1899–1914 m. į JAV imigravo ne mažiau kaip 252 600 lietuvių (dalis jų per kitas valstybes); 3) apie 20 000 gyventojų emigravo į kitas Vakarų valstybes; 4) į JAV emigravo apie 50 000 Lietuvos gyventojų

⁴¹ Vaitekūnas S. *Lietuvos gyventojai: per du tūkstantmečius*. Vilnius, 2006, p. 122.

⁴² Meškauskas K. *Lietuvos ūkis 1900–1940*. Vilnius, 1992, p. 75.

⁴³ Ten pat, p. 254.

⁴⁴ Ten pat.

ne lietuvių; 5) 1897 m. apie 215 000 žmonių, gimusių Lietuvoje, gyveno kitose Rusijos gubernijose; 6) Apie 74 000 lietuvių 1897–1914 m. išvyko į Rusijos imperijos miestus⁴⁵. Taigi, S. Vaitekūno nuomone, iki 1914 m. tik dėl gyventojų emigracijos Lietuva prarado 625 000 jaunų, darbingiausio amžiaus žmonių.

Išvados

Kaip socialinis ekonominis reiškinys Lietuvos gyventojų emigracija įgavo masinį pobūdį po baudžiavos panaikinimo 1861 m. ir tolesnės žemėvaldos reformos, kuri paspartino turtinę valstiečių diferenciaciją ir žemės ūkyje įtvirtino kapitalistinius gamybinius santykius. Po 1863 m. sukilimo prieš carinės Rusijos priespaudą vietinių gyventojų emigracijai lemiamos įtakos turėjo politinės priežastys. Tačiau bežemių ir mažžemių valstiečių gausėjimas, lėta pramonės, prekybos ir amatų plėtra, augantis kaimo ir miesto gyventojų nedarbas, pragyvenimo šaltinių nebuvimas, pagaliau 1867–1868 m. nederlius ir badmetis Vilniaus, Kauno ir Suvalkų gubernijose į pirmą vietą išklėlė grynai ekonomines emigracijos priežastis.

Lietuvos žmonių regioninei ir transatlantinei emigracijai ypač didelės įtakos turėjo santykinis darbo jėgos perteklius žemės ūkyje ir darbo apmokėjimo skirtumai Lietuvoje ir kitose pasaulio valstybėse. Darbo užmokestis pramoniniuose Rusijos miestuose ir regionuose, JAV ir Anglijos įmonėse buvo kelis kartus didesnis negu lietuviškose gubernijose. Todėl jų gyventojai būriais traukė iš gimtųjų vietų, ieškodami svetur geresnių darbo ir gyvenimo sąlygų.

XIX a. pabaigoje legali ir slapta Lietuvos gyventojų emigracija įgavo pagreitį ir smarkiai išaugo. Tarp emigrantų dominavo beraščiai ir mažaraščiai valstiečiai, nusigyvenę ir bankrutavę miestelių amatininkai, padieniai darbininkai ir bedarbiai. Iš Lietuvos išvyko ir dalis lietuviškos inteligentijos atstovų, daug nuveikusių puoselėjant ir ugdamant lietuviybę tarp emigrantų bei įnešusių svarų politinį ir intelektualinį indelį į Lietuvos valstybingumo atkūrimą.

XIX a. antroje pusėje susiformavo dvi pagrindinės Lietuvos gyventojų emigracijos kryptys: 1) regioninė emigracija į Rusijos imperijos pramonės

⁴⁵ Vaitekūnas S. *Lietuvos gyventojai: per du tūkstantmečius*. Vilnius, 2006, p. 294–295.

centrus ir 2) transatlantinė emigracija į JAV. 1914 m. Rusijoje jau gyveno apie 300 000 išeivių iš Lietuvos, kurių didelė dalis susibūrė Rygoje, Peterburge. Liepojoje, Odesoje, Maskvoje. Transatlantinė gyventojų emigraciją į JAV ypač sustiprėjo po 1899 m. Tai nulėmė gandai apie greitą praturtėjimą Amerikoje, Vokietijos uostų artumas, silpna sezoninė emigracija, gerai išplėtotas nelegalios emigracijos agentų tinklas, jaunimo nenoras atlikti karinę prievolę carinės Rusijos kariuomenėje, blogos darbo ir gyvenimo sąlygos gimtinėje. Nuo 1899 iki 1914 m. į JAV atvyko 252 594 imigrantai iš Lietuvos. Manoma, kad 1868–1914 m. į Rusiją ir JAV emigravo apie 25 proc. visų Lietuvos gyventojų.

Žvelgiant iš istorinės perspektyvos, to meto regioninė ir transatlantinė emigracija atnešė nemažai žalos lietuvių tautai. Iš Lietuvos emigravo daugiausia jauni ir darbingi žmonės, pasirengę įveikti visus emigracijos išbandymus. Dėl to prarasta daug veiklios darbo jėgos, patirta ir finansinių nuostolių. Be to, sulėtėjo gyventojų skaičiaus augimas, pablogėjo demografinė ir nacionalinė gyventojų struktūra. Masinis lietuvių emigravimas iš tėvynės atvėrė kelius kitataučių imigracijai į Lietuvą.

Daug žmonių iš Lietuvos emigravo ir Pirmojo pasaulinio karo metais. Vokiečiams okupavus lietuviškas gubernijas į Rusijos gilumą pasitraukė apie 300 000 gyventojų. Karui pasibaigus didžioji jų dalis sugrįžo į gimtąsias vietas. Tačiau dėl karo stichijos ir jos sukeltų padarinių Lietuva prarado daugiau negu 200 000 savo gyventojų.

Literatūra

1. Eidintas A. *Lietuvių kolumbai*. Vilnius: Mintis, 1993.
2. Gineitis K. *Amerika ir Amerikos lietuviai*. Kaunas, 1925.
3. Held D. ir kt. *Globaliniai pokyčiai: politika, ekonomika ir kultūra*. Vilnius: Margi raštai, 2002.
4. Jakštas J. Lietuviai užsienyje. *Lietuvių enciklopedija*, t. 15. USA: Lietuviškų enciklopedijų leidykla, 1968.
5. Kapočius L. *Senoji išeivija ir Lietuva*. Vilnius: Mintis, 1981.
6. Kemėšis K. F. Amerikos lietuvių kova už Lietuvos laisvę. *Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis 1918–1928*. Kaunas: Šviesa, 1990.
7. *Lietuvos statistika XX amžiuje*: straipsnių rinkinys. Vilnius, 1999.
8. Makauskas B. *Lietuvos istorija*. Kaunas: Šviesa, 1997.

9. Meškauskas K. *Lietuvos ūkis 1900–1940*. Vilnius, 1992.
10. Pakštas K. Lietuvos emigracija ir jos priežastys. *Pasaulio lietuvis*, 1938, Nr. 12–13.
11. Račkauskas V. K. *Amerika, arba rinkinys įvairių faktų, žinotinų Amerikoje gyvenantiems ir čion atkeliaujantiems lietuviams*. New York: Tėvynė, 1915.
12. Šliūpas J. *Rinktiniai raštai*. Vilnius, 1977.
13. Truska L. Emigracija iš Lietuvos 1866–1914 metais. *Lietuvos Mokslių akademijos darbai*, 1961, Nr. 1(10), serija A.
14. Vaitekūnas S. Gyventojų migracija. *Tarybų Lietuvos enciklopedija*, t. 1, Vilnius, 1985.
15. Vaitekūnas S. *Lietuvos gyventojai: per du tūkstantmečius*. Vilnius, 2006.
16. Vileišis V. Žiupsnelis statistikos žinių apie USA lietuvius. *Pasaulio lietuvis*, 1938, vasario 1, Nr. 3.
17. Vronevskis A. Latvijos lietuviai iki didžiojo karo. *Pasaulio lietuviai*. Kaunas, 1935.

INTERNATIONAL EMIGRATION OF THE INHABITANTS OF LITHUANIA

Kęstutis Balys Paulavičius, Vilma Kalinovienė

Summary

The article deals with the international emigration of the inhabitants of Lithuania in 1861–1918. As a social economic phenomenon the migration of the inhabitants of Lithuania to various regions of the world started with the abolishment of serfdom in the czarist Russia (1861) and with the further reform of land-ownership. The fulfillment of it consolidated the relations of capitalistic competition in rural economy and challenged a rapid growth of landless and poor peasants in all provinces of Lithuania. The emigration speeded up after 1863 rebellion and poor crop in 1867–1868. It is concluded that massed emigration of the people from Vilnius, Kaunas and Suvalkai was due to economic reasons. Political reasons of emigration were important as well, but they were of minor importance. Two main trends of the Lithuanian people's emigration can be distinguished - regional emigration to the industrial centers of Russia Empire and transatlantic emigration to the USA. About one fourth of the poor and unemployed people of Lithuania moved away in these directions. The main parts of emigrants were people of Lithuanian origin. Jews, Poles, Russians and people of other nationalities, who lived in Lithuania, emigrated as well.

In the second part of the 19th century Lithuania was a backward country, in which petty economy and trade dominated. There were few large-scale industrial manufactories and factories. That is why the main masses of Lithuanian emigrants were landless and

poor peasants, hired workers, jobless people and small artisans. Bigger earnings, better working and living conditions, possibilities to start their own business and to make a fortune allured many Lithuanian people to move away. During 1861–1914 about 625 thousand of Lithuanians moved to Russia and the USA. It had a negative influence on the further development of Lithuanian economy and the national structure of the people. Lithuania not only lost the active labor power, but suffered financial losses as well.

Keywords: *emigration, migration, emigrant, immigrant.*

Straipsnis įteiktas 2012 m. vasario 10 d.

MOKINIŲ VERSLUMO UGDYMO SVARBA BENDROJO LAVINIMO MOKYKLOJE

Angelė Jelagaitė

Santrauka. Verslumo ugdymo aktualiją šiandieninėje rinkos situacijoje aiškiai pabrėžia nuolatiniai pokyčiai pasaulio ir Lietuvos rinkose. Bendrojo lavinimo mokykla, atsiliepdamą į laiko iškeltus naujus reikalavimus, mokinius rengia prisitaikyti prie naujų ekonominių sąlygų.

Straipsnyje analizuojama verslumo ugdymo svarba šiuolaikinėje visuomenėje. Pateikiami Europos Sąjungos ir Lietuvos verslumo ugdymą reglamentuojantys dokumentai. Analizuojami verslumo ugdymo metodai. Tiriamas mokytojų požiūris ugdant mokinių verslumą.

Prasminiai žodžiai: *verslumas, mokinių verslumo ugdymas, verslumo ugdymo metodai.*

Įvadas

Temos aktualumas. Dabar vis daugiau dėmesio skiriama verslumo ugdymui. Verslumo ugdymo aktualumą atskleidžia ir Europos Sąjungos bei Lietuvos patvirtinti dokumentai. 2000 m. Lisabonoje¹ Europos Sąjunga išskyrė penkis pagrindinius įgūdžius, būtinus žmonėms, gyvenantiems žinių ekonomikos sąlygomis. Vienas iš šių įgūdžių yra verslumas. Vėliau Europos Taryba (Stokholme 2001 m. ir Barselonoje 2002 m.) pabrėžė tikslą formuoti tinkamas nuostatas verslo atžvilgiu ir įgūdžius švietimo bei ugdymo sistemoje. Aptardama konkrečius švietimo sistemų ateities planus, Europos Komisija 2001 m. akcentavo „verslumo dvasios“ stiprinimą, teigiamas nuostatas ir mąstymo būdą. 2004 m. vasario mėn. ji sudarė veiksmų planą, kuriame viena iš verslumo politikos krypčių yra kurti verslias jaunų žmonių nuostatas. Savo ataskaitoje Parlamentui apie

¹ *Europos Bendrijų Komisijos komunikatas Tarybai, Europos Parlamentui, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui „Įgyvendinant Bendrijos Lisabonos programą „Verslumu pagrįsto mąstymo puoselėjimas ugdant ir mokant“.* Briuselis, 2006, p. 8.

Europos mažųjų ir vidutinių įmonių chartijos įgyvendinimą (2004) Europos Komisija vienoje iš trijų prioritetinių veiklos sričių išskiria verslumo ugdymą vidurinėse mokyklose. Kokybiškas švietimas ir mokymas, sėkminga integracija į darbo rinką, didesnis jaunuolių judumas yra svarbiausi veiksniai, padėsiantys išlaisvinti jaunimo potencialą ir pasiekti strategijos „Europa 2020“ tikslus².

2006 m. Europos Sąjungos Taryba, pranešdama apie pažangą, padarytą įgyvendinant programą „Švietimas ir mokymas 2010 m.“³, akcentavo žinių visuomenės pagrindinių įgūdžių lavinimą, kalbų mokymosi skatinimą bei verslumo dvasios ugdymą, kaip bendrą poreikį stiprinant europinį švietimo aspektą.

Pasak Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komiteto⁴, verslumo ugdymas ir taikymas visuomeniniu, bendruomeniniu, organizaciniu ir asmeniniu lygmenimis yra pagrindiniai veiksniai, skatinantys Europos augimą ir konkurencingumą, kartu užtikrinantys socialinę ir aplinkos apsaugos tvarumą. Taigi verslumo ugdymą galima laikyti jėga, nuo kurios priklauso asmens gebėjimas daryti įtaką kolektyviniams tikslams ir socialiniams pokyčiams.

Lietuvos švietimo koncepcijoje⁵ nurodoma, kad Lietuvos visuomenė kartu su kitais pokomunistiniais kraštais išgyvena esmingo istorinio posūkio metą, kuris duoda Lietuvai galimybę sukurti modernią, atvirą, darnią laisvų piliečių visuomenę. Taigi ši permainų laiką žymi ekonominių ir socialinių santykių dinamizmas, didėjanti informacinės technologijos ir mokslinių gamybos pagrindų svarba, stiprėjantis asmens savarankiškumas ir iniciatyvumas.

² *Europos Sąjungos Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui „Judus jaunimas“ – iniciatyva išlaisvinti jaunimo potencialą, kad Europos Sąjungos ekonomikos augimas būtų pažangus, tvarus ir integracinis.* Briuselis, 2010 09 15. Kom (2010) 477 galutinis, p. 1.

³ *Europos Bendrijų Komisijos komunikatas. Tarybos ir Komisijos darbo programos „Švietimas ir mokymas 2010“ bendros ataskaitos apie 2006 m. įgyvendinimo pažangą projektas.* Briuselis, 2005, p. 26.

⁴ *Europos Sąjungos ekonomikos ir socialinių reikalų komiteto nuomonė dėl Komisijos komunikato Tarybai, Europos Parlamentui, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui „Įgyvendinant Bendrijos Lisabonos programą „Verslumu pagrįsto mąstymo puoselėjimas ugdant ir mokant“, 2008 m. vasario 16 d.,* Briuselis. Nr. 2008/C 44/20, p. 84.

⁵ *Lietuvos švietimo koncepcija.* Vilnius: Lietuvos Respublikos kultūros ir švietimo ministerijos Leidybos centras, 1992, p. 5.

Verslumo ugdymo tikslas – ugdyti mokinių gebėjimus, reikalingus jiems kaip individams ir kaip visuomenės nariams savarankiškai gyventi ir pozityviai veikti savo, šeimos ir visuomenės labui, kad jie sugebėtų prisiimti atsakomybę ir mokėtų gyventi visuomenėje, pagrįstoje rinkos ekonomikos sąlygomis⁶. Siekiant įgyvendinti visus šiuos tikslus, būtina ugdyti mokinių verslumą, tobulinti jų ekonominį mąstymą.

Verslumo ugdymas mokykloje – tai dar nauja tema Lietuvos švietimo srityje. Įvairias temas, susijusias su verslumu, jau nuo 1996 m. nagrinėja mūsų šalies mokslininkai, tačiau verslumo ugdymo tyrimai ypač aktualūs paskutiniu metu, kai siekiama įgyvendinti Lisabonos strategijos nuostatas sukurti konkurencingą, žiniomis grindžiamą visuomenę. Pedagogų požiūrį į mokinių verslumo ugdymo prielaidas nagrinėja: I. Zaleskienė, L. Zadeikaitė (2008)⁷, A. Župerka (2010)⁸ ir kiti, kurie pabrėžia verslumo ugdymo svarbą bei teikiamą naudą, tačiau vis dar trūksta išsamesnių visų ugdymo proceso dalyvių tyrimų.

Tyrimo objektas – bendrojo lavinimo mokyklos mokytojų požiūris ugdant mokinių verslumą.

Straipsnio tikslas – atskleisti mokinių verslumo ugdymo svarbą ir jo praktinį įgyvendinimą.

Uždaviniai:

- 1) aptarti verslumo ugdymą Lietuvoje reglamentuojančius dokumentus;
- 2) išskirti verslumo ugdymo svarbą;
- 3) įvardyti verslumo ugdymo metodus;
- 4) atskleisti mokytojų požiūrį į mokinių verslumo ugdymą.

Tyrimo metodai: mokslinės ir metodinės literatūros šaltinių analizė bei anketinės apklausos apibendrinimas.

⁶ *Integruojamųjų (papildomųjų) programų gairės. Integruojamoji verslumo programa*. Vilnius, 2005, p. 17.

⁷ Zaleskienė I., Žadeikaitė L. Mokytojų požiūris į verslumo ugdymo prielaidas. *Pedagogika*, 2008, t. 89, p. 99–105.

⁸ Župerka A. Moksleivių verslumo ugdymo tobulinimo kryptys Lietuvoje. *Verslas, vadyba ir studijos*, 2010, t. 8, 299–311.

Verslumo ugdymą Lietuvoje reglamentuojantys dokumentai

Verslumas (angl. *entrepreneurship*, vok. *Unternehmertum*) – viena iš žmogaus kompetencijų, kuri bene labiausiai nulemia asmenybės personalizaciją, skatindama jos saviraišką kasdieniame gyvenime⁹. Jis būdingas visiems, o ypač gyvenant technologijų amžiuje.

Verslumas švietimo sistemoje suvokiamas gana plačiai ir labiau akcentuojamas kaip savarankiškumas, atsakomybė, inovatyvumas bendrąja prasme. Lietuvos švietimo koncepcijoje teigiama¹⁰, jog reformuoto Lietuvos švietimo paskirtis – duoti pagrindą dinamiškai atsinaujinančiai visuomenei, atvirai ir kritiškai visuomenės sąmonei. Šiame pagrindiniame atsikūrusios Lietuvos švietimo ugdymą reglamentuojančiame dokumente skatinama šiuolaikiškai mąstyti bei veikti.

LR Vyriausybės *Valstybinės švietimo strategijos 2003–2012 m. nuostatose*¹¹ ir Lietuvos „Švietimo visiems“ *veiksmų plane 2003–2015 metams*¹² teigiama: „Būtina siekti, kad ekonominio raštingumo ir verslumo pagrindai būtų suteikti pagrindinės mokyklos mokiniams, pageidaujantiems gimnazistams, kolegijų ir universitetų studentams bei profesinių mokyklų moksleiviams. Lietuvos švietimo sistema turi atsiliepti į besikeičiančias aplinkybes ir sudaryti sąlygas verslumo ugdymui.“

2004–2008 m. Lietuvos Respublikos Vyriausybės *programoje*¹³, Lietuvos 2004–2006 m. *bendrajame programavimo dokumente*¹⁴ yra numatyta, jog reikia

⁹ *Integruojamųjų (papildomųjų) programų gairės. Integruojamoji verslumo programa*. Vilnius, 2005, p. 19.

¹⁰ *Lietuvos švietimo koncepcija*. Vilnius: Lietuvos Respublikos kultūros ir švietimo ministerijos Leidybos centras, 1992, p. 5.

¹¹ Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas „Dėl valstybinės švietimo strategijos 2003–2012 metų nuostatų. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. IX-1700, p. 11.

¹² *Dakaro veiksmų planas „Švietimas visiems“*. Lietuvos „švietimo visiems“ *veiksmų planas 2003–2015 metams*. Nacionalinis švietimo forumas.

¹³ Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos“. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004–2008 metų programa. *Valstybės žinios*, 2004 m. gruodžio 14 d. Nr. X-43. Vilnius, p. 16.

¹⁴ Lietuvos 2004–2006 metų bendrojo programavimo (BPD) dokumentas. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. rugpjūčio 2 d. nutarimas Nr. 935. *Valstybės žinios*, Nr. 123-4486, p. 158.

stiprinti jaunimo verslumo ugdymą ir siekti, kad kuo daugiau jaunų žmonių turėtų sąlygas pradėti savo verslą. Lietuvos Respublikos Vyriausybė *Lietuvos inovacijų 2010–2020 metų strategijoje*¹⁵ vienu iš prioritetų taip pat išskiria verslumo skatinimą – kaip įgūdžių ugdymą ir kaip paramą verslui.

Kaip teigiama *Nacionalinėje jaunimo verslumo skatinimo 2007–2011 m. programoje*¹⁶, verslumo ugdymas švietimo įstaigose apsiriboja tik kalbėjimu apie verslumą, o nekrypsta į verslumo įgūdžių ugdymą, asmens mąstymo būdo keitimą, socialinės, vadybinės bei asmeninės kompetencijos didinimą.

Verslumo ugdymo svarba. Bendrojo lavinimo mokyklos tikslas – išugdyti asmenį, pajėgų savarankiškai ir kartu su kitais spręsti savo ir visuomenės gyvenimo problemas, pozityviai keisti Lietuvos tikrovę, kūrybingai atsakyti į šiuolaikinio pasaulio iššūkius, gebantį įprasminti savo gyvenimą prieštaringoje dabarties tikrovėje¹⁷. Jaunuoliai, dar besimokydami bendrojo lavinimo mokykloje, turi išmokti prisitaikyti prie technologinės, ekonominės, politinės aplinkos kaitos, kuri juos lydės visą gyvenimą. Kad jie būtų pasiruošę gyventi ir dirbti neužtikrintumo ir konkurencijos sąlygomis, baigę mokslus mokėtų susirasti darbą, jį išlaikyti, keisti kvalifikaciją ar pereiti iš vienos darbovietės į kitą, o galbūt susidarius atitinkamoms aplinkybėms mokėtų sukurti ir savo verslą, reikia juos mokyti verslumo¹⁸.

Ekonomikos ir verslumo programos kaip savarankiško dalyko bendrojo lavinimo mokyklose mokoma tik 9 ir (arba) 10 klasėje, tam skiriant 34 valandas. Vėliau „Ekonomikos ir verslumo“ programa kaip pasirenkamasis dalykas dėstomas 11 arba 12 klasėse, tam skiriant ne mažiau kaip 130 valandų.

Remiantis „Rait“ atliktu Lietuvos moksleivių ir studentų nuomonės tyrimu, tik 16 proc. jaunų žmonių nenorėtų pradėti verslo, 7 proc. sako, kad idėja būti

¹⁵ Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl Lietuvos inovacijų 2010–2020 metų strategijos“. 2010 m. vasario 17 d. Nr. 163. *Valstybės žinios*, 2010 02 25, Nr. 23-1075, p. 4.

¹⁶ *Nacionalinė jaunimo verslumo skatinimo 2007–2011 m. programa*. Projektas. 2007, p. 4.

¹⁷ *Bendrosios programos ir išsilavinimo standartai: priešmokyklinis, pradinis ir pagrindinis ugdymas*. Vilnius: 2003, p. 7.

¹⁸ *Integruojamųjų (papildomųjų) programų gairės. Integruojamoji verslumo programa*. Vilnius, 2005, p. 17; *Ekonominio raštingumo ir verslumo ugdymo strategija*. 2004, p. 20.

verslininku jiems nepatraukti. Visi kiti norėtų arba neprieštarautų, jei atsirastų galimybė pamėginti. 1 proc. apklaustųjų nurodė, kad verslą jau turi¹⁹.

Verslumo ugdymas socialinių, ekonominių ir technologinių pokyčių sąlygomis įgauna ypatingą reikšmę. Todėl visas asmenybės verslumo ugdymas turi būti nukreiptas į galutinį rezultatą – išugdyti asmenybę, gebančią savarankiškai ir atsakingai veikti.

Verslumo ugdymo metodai. Organizuojant mokymo procesą, pagrindinis krūvis tenka mokytojui, tačiau ugdant verslumą mokytojui rekomenduojamas konsultanto vaidmuo, kuris turėtų padėti mokiniams pamėgti mokymąsi, pajusti vidinį ryšį su mokymo dalykais, sužadinti mokinių motyvaciją atkakliai mokytis. Atvirumo ir lankstumo nuostata suardo griežtas ribas tarp mokinio ir mokytojo.

Siekiant kokybiškai įgyvendinti verslumo tikslus ir uždavinius verslumo ugdymo programos rengėjai²⁰ rekomenduoja sudaryti mokymo sąlygas kiek galima artimesnes realiajai gyvenimiškai situacijai ir mokinių veiklą krypti atitinkama linkme:

- **Laisvė veikti.** Leisti mokiniams patiems pasirinkti norimą veiklos sritį ar gebėjimų pasiekimo lygmenį, leisti fantazuoti.
- **Stiprus ryšys tarp teorijos ir praktikos.** Pasirinktą ir suplanuotą veiklą įgyvendinti praktiškai, realioje aplinkoje.
- **Bendrauti neformaliai.** Mokytojas pasirenka tokius darbo metodus ir būdus, kurie jam leidžia būti mokiniui patarėju arba konsultantu.
- **Nuosavybės teisė.** Kiekvieną mokinio ar darbo grupės idėją palaikyti ir akcentuoti jos originalumą, saugoti privatumą, neleisti kopijuoti kitiems.
- **Atsakomybės našta.** Skirti laiko atskiriems darbo veiklos etapams aptarti, mokytis prisiimti atsakomybę už atliktą darbą, pildyti darbo dokumentaciją.

¹⁹ Spraunius A. Sovietinio mentaliteto rudimentams – oligarchiniai ledai. *Valstybė*, 2011, Nr. 11 (55), p. 27.

²⁰ *Verslumo ugdymas mokykloje: iš verslumo ugdymo konsultantų gerosios darbo patirties.* Sudarė V. Gudėnas, R. Kavaliauskaitė, G. Kazimieraitienė ir kt. Vilnius: Versus aureus, 2007, p. 10.

- **Leisti daryti klaidas ir kartu kontroliuoti.** Nebijoti leisti klysti, nes iš klaidų mokomasi, o jas aptardami mokiniai įgyja daugiau patirties ir išmoksta.

Viešosios nuomonės ir rinkos tyrimų bendrovė „Spinter tyrimai“ 2005 m. nustatė, jog, kokybiniu ekspertų požiūriu, verslumo ugdymui turėtų būti aktyviai taikomi visi neformaliojo ugdymo metodai – pradedant projektine veikla, konkursais, verslo planų rašymu, simuliaciniais mokymais, aktyviomis diskusijomis tarp minėtų veikėjų, baigiant aktyviu verslumo propagavimu apskritai. Jų duomenimis, pagrindiniai verslumo ugdymo metodai – aktyvus bendravimas ir bendradarbiavimas kontaktuojant tokiems veikėjams kaip šeima, švietimo sistema (mokykla ir vėliau universitetas), verslo atstovams su neformaliuoju ugdymu²¹.

Per pamokas, taikant įvairiausius metodus, mokiniai įgyja asmeninių, edukacinių, socialinių, profesinių kompetencijų, tolerancijos įgūdžių, mokosi spręsti problemas, tobulėti, didinti savo galias, kurios gali užtikrinti visavertį asmens gyvenimą bei raišką. Mokymo procese naudojant įvairiausius mokymo būdus, anot R. Čiegio, S. Skunčikienės, A. Rakicko²², pabrėžiama mokytojo vaidmens svarba, kuriant teigiamą motyvacinį požiūrį į vykdomą veiklą – nuteikiant mokinius psichologiškai, padedant suvokti darbo vertę ir reikalingumą. Šie autoriai taip pat išskiria verslo žaidimų naudą: lyderių paieška bei jų asmeninių vadovavimo savybių atskleidimas; komandinis darbas; dalijimasis veiklos patirtimi ir mokymasis ne tik iš sėkmingos veiklos pavyzdžių, bet ir iš klaidų; žinių integravimas bei racionalių veiklos būdų paieška; sprendimų priėmimas susijęs su problemomis; sistemingai planuojama veikla; emocijų valdymas.

Mokytojų požiūris į mokinių verslumo ugdymą

Respondentai ir tyrimo metodika. Tyrime dalyvavo atsitiktinės atrankos būdu atrinkti 138 pedagogai iš Lietuvos bendrojo lavinimo vidurinių mokyklų ir gimnazijų.

²¹ Nuostatų dėl pilietiškumo, verslumo ugdymo ir skatinimo bei organizacijų stiprinimo įvertinimo kokybinis tyrimas. „Spinter tyrimai“, 2005, sk. 15.

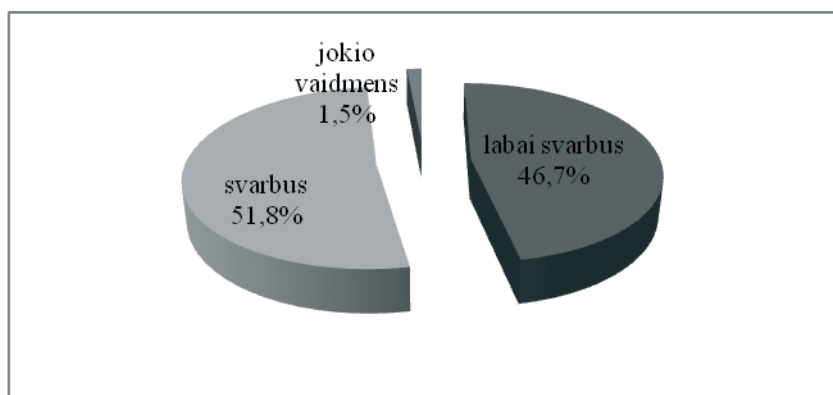
²² Čiegis R., Skunčikienė S., Rakickas A. Verslo žaidimų samprata ir paskirtis žinių visuomenėje. *Organizacijų vadyba: sisteminiai tyrimai*, 2005, Nr. 35, p. 56.

Respondentai (įvairių dalykų mokytojai) buvo apklausti raštu. Tyrime dalyvavusių mokytojų pasiskirstymas pagal pedagoginę kvalifikaciją: 48 mokytojai metodininkai, 58 vyr. mokytojai ir 31 mokytojas. Jų pasiskirstymas pagal dėstomus dalykus: ekonomikos – 50, matematikos – 25, užsienio kalbų – 15, istorijos – 10, gamtos mokslų (fizika, chemija, biologija) – 9, technologijų – 8, geografijos – 2, kt. disciplinų – 19.

Anketa sudaryta ranginės skalės principu. Atsakydami į pirmąją klausimų grupę respondentai išreiškė nuomonę apie mokinių verslumo ugdymo svarbą šiandieninėje rinkoje; atsakydami į antrąją klausimų grupę, tiriamieji pasisakė apie mokinių turimas verslumo žinias konkrečiose veiklos srityse; atsakydami į trečiąją klausimų grupę, tyrimo dalyviai išreiškė nuomonę apie mokinių verslumo žinių šaltinius; atsakydami į ketvirtąją klausimų grupę, respondentai nurodė mokinių verslumo ugdymui taikomus metodus.

Apklaustos būdu rinkti duomenys buvo apdoroti SPSS 19 ir EXEL programomis.

Verslumo ugdymo svarba. Dauguma respondentų, atsakydami į klausimą apie mokinių verslumo ugdymo svarbą šiandieninėje rinkoje, nurodė, jog verslumas dabartinėje situacijoje turi labai svarbų (46,7 proc.; 64 apklaustieji) ir svarbų (51,8 proc.; 71 apklaustasis) vaidmenį (1 pav.).

1 pav. Mokinių verslumo ugdymo svarba šiandieninėje rinkoje (n = 138)

I. Zaleskienė ir L. Žadeikaitė²³ 2008 m. atliko analogišką Lietuvos pedagogų apklausą, kurioje nagrinėjo verslumo ugdymo svarbą. Pasak autorių, dauguma respondentų, išsakydami savo nuomonę apie verslumo ugdymo svarbą, nurodė, kad verslumas teikia žinias, reikalingas ateityje (67,33 proc.); mokymo procesą daro įdomesnį (61,39 proc.). Tai rodo, kad mokytojai ugdo mokinių verslumą, atsižvelgdami į mokinių dabarties ir ateities poreikius.

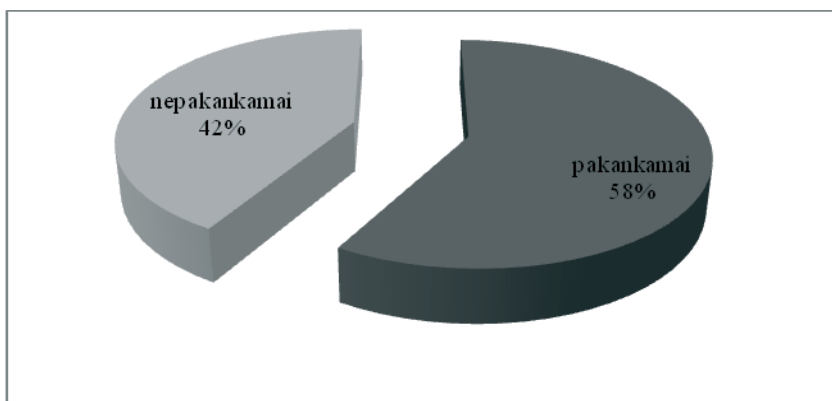
2007 m. V. Beresnevičiūtė atliko Vilniaus miesto pedagogų kiekybinį tyrimą, atskleidžiantį mokytojų pasirengimą padėti mokiniams ugdyti pagrindines kompetencijas ir gebėjimus²⁴. Šio tyrimo metu Vilniaus miesto pedagogai verslumą įvardijo kaip mažiausiai svarbią ir sunkiausiai ugdomą kompetenciją. Atliekant tą patį tyrimą buvo apklausti ir Vilniaus miesto moksleiviai. Pasak respondentų, bendrojo lavinimo mokykloje jie labai pasigenda verslumo ugdymo. Apibendrinama savo tyrimą, mokslininkė teigia, jog atskiros kompetencijos ugdymas ir su juo susijęs darbo planavimas yra individualaus mokytojo darbo aspektas, bet ne mokyklos kuriamos bendros strategijos dalis.

Šių tyrimų rezultatai atrodo prieštaringi. Tačiau naujausi tyrimai leidžia teigti, kad pedagogai suvokia mokinių verslumo ugdymo svarbą šiandieninėje ekonominėje situacijoje ir mokinių verslumo ugdymas vyrauja ne tik ugdymo kryptis nusakančiuose dokumentuose, bet ir kasdieninėje ugdomojoje veikloje.

Mokinių turimos verslumo žinios atitinkamose veiklos srityse. Pirmuoju šios grupės klausimu respondentų buvo prašoma išsakyti savo nuomonę apie bendras mokinių turimas verslumo žinias. 58 proc. respondentų (2 pav.) mano, jog mokiniai turi pakankamai verslumo žinių. 42 proc. apklaustųjų nurodė, jog mokinių turimos verslumo žinios yra nepakankamos.

²³ Zaleskienė I., Žadeikaitė L. Mokytojų požiūris į verslumo ugdymo prielaidas. *Pedagogika*, 2008, t. 89, p. 103–104.

²⁴ Beresnevičiūtė V. Projekto „Naujos galimybės Vilniaus pedagogų profesinės kompetencijos plėtrai“ kiekybinio tyrimo apie Vilniaus miesto pedagogų pasirengimą ugdyti moksleivių kompetencijas ir gebėjimus ataskaita. Vilnius, 2007, p. 2–3.

2 pav. Mokinių turimos verslumo žinios ($n = 138$)

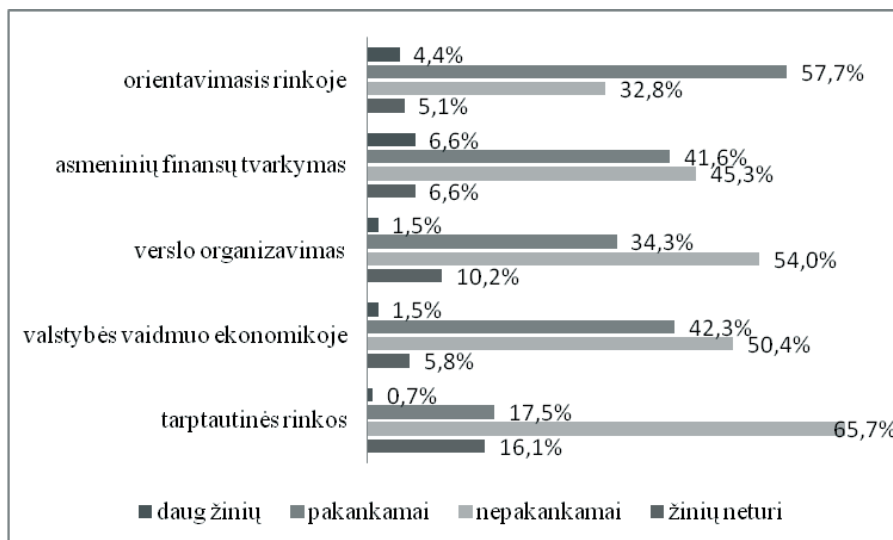
Respondentų buvo prašoma sukonkretinti mokinių turimas verslumo žinias pagal veiklos sritis. Šios verslumo ugdymo sritys – tai ekonomikos ir verslumo ugdymo programos koncentro turinį sudarančios ugdymo procese integruojamos veiklos sritys.

Daugiausia žinių, pasak respondentų (3 pav.), mokiniai turi srityje, išreiškiančioje jų *orientavimąsi rinkoje*: 4,4 proc. – turi daug žinių ir 57,7 proc. – turi pakankamai žinių; *tvarkant asmeninius finansus*: 6,6 proc. – turi daug žinių ir 41,6 proc. – turi pakankamai žinių. Prasčiausiai respondentų vertinamos mokinių verslumo žinios *tarptautinių rinkų srityje* – vos 0,7 proc. nurodė, jog turi daug žinių ir 17,5 proc. – kad turi pakankamai žinių.

Palyginę respondentų dėstomus dalykus su *orientavimosi rinkoje* veiklos sritimi ir su *asmenų finansų tvarkymo* veiklos sritimi bei pritaikę χ^2 (chi kvadrato) kriterijų, nustatėme statistiškai reikšmingą skirtumą atitinkamai: $\chi^2 = 42,670$; $df = 21$; $p = 0,003$ ir $\chi^2 = 37,742$; $df = 21$; $p = 0,014$.

Kaip rodo statistika, nemaža dalis absolventų tolimesnes studijas renkasi Lietuvos ir įvairiose Europos aukštosiose mokyklose. Mokyklos tikslas – parengti jaunuolį gyvenimui, suteikti būtiniausių žinių, padėti jam prisitaikyti, todėl mokytojai turėtų suteikti mokiniams tą informaciją, kuri būtų naudinga jų kasdieniam gyvenimui, palengvintų integraciją ir skatintų kiekvieną prisidėti kuriant valstybės gerovę. Analizuojant pateiktus duomenis matyti, kad didžiausias

dėmesys ugdam mokinių verslumą skiriamas jų asmeninių finansų tvarkymui bei orientacijai rinkoje, kas ugdo vartotojišką požiūrį. Siekiant skatinti holistinį mokinių mąstymą bei ugdyti mokinių verslumo gebėjimus, būtina daugiau dėmesio skirti verslo organizavimo ir tarptautinių rinkų pažinimo sritims.

3 pav. Mokinių žinios atitinkamose veiklos srityse (n = 138)

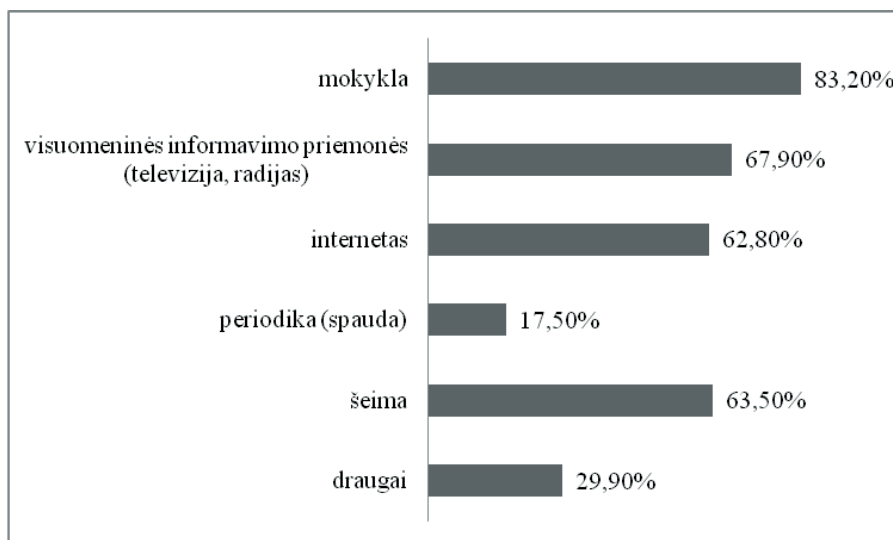
2008 m. spalio mėnesį atlikome analogišką tyrimą. Tyrime dalyvavo 150 Vilniaus pedagoginio universiteto (dabar – Lietuvos edukologijos universitetas) Socialinių mokslų fakulteto ekonomikos ir verslo pagrindų specialybės I kurso studentų (po 50 studentų iš kiekvienos studijų formos: dieninės, vakarinės, neakivaizdinės). Tik baigusių mokyklą respondentų buvo prašoma išsakyti savo nuomonę apie jų turimas verslumo žinias. Pusė apklaustų pirmakursių mano, jog turi daug arba pakankamai verslumo žinių. 44 proc. apklaustųjų nurodė, kad jų turimos verslumo žinios yra nepakankamos. 5,7 proc. tyrimo dalyvių neturi jokių verslumo žinių.

Daugiausia žinių, pasak respondentų, pirmakursiai turi srityje, išreiškiančioje jų *asmeninių finansų tvarkymąsi*: 23,3 proc. nurodė, jog turi daug žinių ir 56 proc. – pakankamai žinių. Antroje vietoje pagal žinias pateikiama *verslo orga-*

nizavimo sritis: 4,7 proc. respondentų turi daug žinių ir 24 proc. – pakankamai žinių. Prasčiausiai respondentų vertinamos verslumo žinios *tarptautinių rinkų srityje* – vos 10,7 proc. tiriamųjų turi pakankamai žinių. Šie tyrimo rezultatai antrina mūsų rezultatus, kurie parodo, jog mokytojai puikiai suvokia, kokių žinių jų mokiniai turi ir kurių jiems dar trūksta.

Mokinių verslumo žinių šaltiniai. Tyrimo metu respondentų buvo prašoma pateikti mokinių verslumo žinių šaltinius (4 pav.). Pagrindiniais mokinių verslumo žinių šaltiniais pedagogai įvardino *mokyklą* (83,2 proc.), *visuomeninės informavimo priemones* (televiziją, radiją) (67,9 proc.), *šeimą* (63,5 proc.) ir *internetą* (62,8 proc.). Kaip galimi mokinių verslumo šaltiniai nurodyti *draugai* (29,9 proc.) ir *periodika* (spauda) (17,5 proc.).

Mokiniai didesnę dienos dalį praleidžia mokykloje, kur ne tik įgyja žinių, bet ir aktyviai jomis dalijasi su visais ugdymo proceso dalyviais: mokytojais, mokiniais. Taip pat didelį vaidmenį kaip aktyvūs ugdytojai mokinių švietimo procese atlieka šeima, visuomeninės informavimo priemonės bei vis didesniąją vaidmenį išsikovojo internetas.

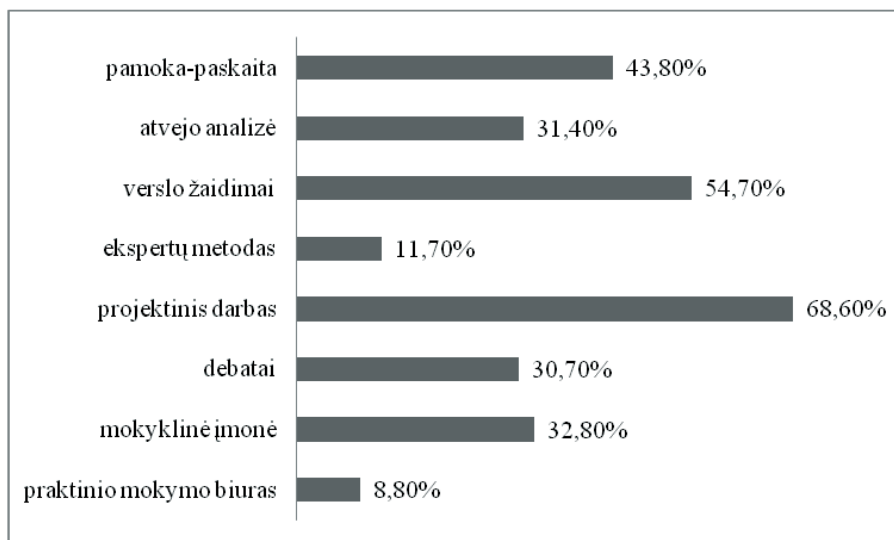

4 pav. Mokinių verslumo žinių šaltiniai (n = 138)

Mūsų analogiško tyrimo rezultatai su I kurso studentais parodė, kad respondentų pagrindinis žinių šaltinis nėra mokykla. Mokykla kaip žinių šaltinis dominuoja, bet pagrindinėmis išlieka *visuomeninės informavimo priemonės* (televizija, radijas) (80 proc.), *internetas* (72,7 proc.) ir tik trečioje vietoje *mokykla* (62 proc.). Kaip galimi verslumo šaltiniai nurodyti *periodika* (spauda) (55,3 proc.) ir *draugai* (38,7 proc.).

Mokinių verslumo ugdymui taikomi metodai. Ekspertai verslumui ugdyti rekomenduoja šiuos aktyvaus mokymo(si) metodus: verslo žaidimus („dvigubą ratą“, „sniego gniūžtę“, „ledlaužį“, „bankų konkurenciją“, „kietą riešutą“), verslo įmonės imitavimą, atvejo analizę, patyrimo pratimus, mokymąsi bendradarbiaujant, komandinį darbą, projektinį metodą, problemų sprendimo metodus, atvirą mokinių iniciatyvą, diskusijas, interviu, reflektyvų mokymą, rašinėlius ir kt. Šie metodai skiriasi savo paskirtimi, tad, norėdamas pasiekti gerų rezultatų, mokytojas pateiktus metodus turėtų derinti tarpusavyje.

Šiuo tyrimu išsiaiškinome, kad respondentai tinkamiausiais mokinių verslumo ugdymo metodais (5 pav.) laiko *projektinį darbą* (68,6 proc.) ir *verslo žaidimus* (54,7 proc.).

5 pav. Tinkamiausi metodai mokinių verslumui ugdyti (n = 138)

Palyginę respondentų dėstomus dalykus su *verslo žaidimų* ugdymo metodu ir su *projektinio darbo* ugdymo metodu bei pritaikę χ^2 (chi kvadrato) kriterijų, nustatėme statistiškai reikšmingą skirtumą atitinkamai: $\chi^2 = 59,888$; $df = 7$; $p = 0,0001$ ir $\chi^2 = 22,434$; $df = 7$; $p = 0,002$.

Mūsų ankstesniame tyrime dalyvavę I kurso respondentai tinkamiausiais mokinių verslumo ugdymo metodais nurodė *projektinį darbą* (53,3 proc.), *verslo žaidimus* (36,7 proc.) ir *debatų* (28 proc.). Gauti rezultatai antrina mūsų ankstesnių tyrimų rezultatus, kas aiškiai parodo, jog mokytojai puikiai suvokia mokinių lūkesčius.

2010 m., tirdamas verslumo ugdymą švietimo organizacijoje, tyrimą atliko A. Župerka²⁵. Anketinėje apklausoje dalyvavo Lietuvos pedagogai. Apklausos rezultatai parodė, kad respondentai ugdymo procese verslumui ugdyti dažniausiai taiko *mokymosi bendradarbiaujant metodus* (63,6 proc.), *aktyvius mokymosi metodus* (54,5 proc.), *testus* (50 proc.) bei *grupinio darbo metodus* (45,5 proc.).

Anot Ž. Pjažė, vaikas pirmiausia yra aktyvi būtybė. Jo mąstymas vystosi per veiklą, kas leidžia teigti, jog mokymo procesas turi būti nuolat siejamas su veikla. Ugdant mokinių verslumą, tobulinamos ir jų asmeninės savybės, nes mokiniai skatinami per bendrą veiklą pažinti, atrasti, išmokti. Praktinis šios tezės pagrindimas parodo tai, kad per veiklą atrandamas pažinimas skatina mąstymą²⁶. Tyrimo rezultatai leidžia teigti, kad verslumo ugdymas – tai mokymasis bendradarbiaujant. Šio proceso metu mokytojas ir mokiniai yra tarsi viena komanda, kuriuos vienija bendras tikslas – žinios, nuostatos ir vertybės.

Išvados

- Verslumo ugdymo aktualumą atskleidžia Europos Sąjungos ir Lietuvos patvirtinti dokumentai, kuriuose pabrėžiama, jog visas asmenybės verslumo ugdymas turi būti nukreiptas į galutinį rezultatą – išugdyti

²⁵ Župerka A. Moksleivių verslumo ugdymo tobulinimo kryptys Lietuvoje. *Verslas, vadyba ir studijos*. 2010, t. 8, p. 306–307.

²⁶ Kaiser F. J., Kaminski H. *Methodik des Ökonomieunterrichts. Grundlagen eines handlungsorientierten Lernkonzepts mit Beispielen*. Heilbrunn: Klinkhardt, 1997, S. 60.

asmenybę, gebančią savarankiškai ir atsakingai veikti. Siekiant įgyvendinti svarbiausią tikslą būtina, kad mokyklos, įmonės, vyriausybės, kompetentingos valdžios institucijos ir vietos valdžios institucijos laiku užmegztų konkrečius tarpusavio ryšius. Verslumo ugdymas reikalauja glaudaus visų institucijų bendradarbiavimo.

- Absoliuti dauguma pedagogų (98,5 proc.) akcentuoja mokinių verslumo ugdymo svarbą. Mokytojai, puikiai suvokdami šios kompetencijos esmę, verslumui ugdyti dažniausiai taiko projektinį darbą (68,6 proc.) ir verslo žaidimus (54,7 proc.), nes tik mokantis bendradarbiaujant geriausiai įsisavinamos žinios, formuojamos nuostatos, skatinamos vertybės.
- Mūsų apklausos duomenimis, vos (58 proc.) mokinių, pasak pedagogų, turi pakankamai verslumo žinių. Pabrėžtina, kad tik 9 ir (arba) 10 klasėje privalomos 34 valandos, skirtos ekonomikos ir verslumo programai, yra per mažai, siekiant ugdyti mokinių verslumą. Deja, 11 arba 12 klasėse dėstoma ekonomikos ir verslumo programa yra tik pasirenkamas dalykas ir dažnai priklauso nuo mokyklos, vietos bendruomenės iniciatyvų, nes trūksta specialistų, galinčių šį dalyką dėstyti.

Literatūra

5. *Bendrosios programos ir išsilavinimo standartai: priešmokyklinis, pradinis ir pagrindinis ugdymas*. Vilnius, 2003. 653 p.
6. Beresnevičiūtė V. Projekto „Naujos galimybės Vilniaus pedagogų profesinės kompetencijos plėtrai“ kiekybinio tyrimo apie Vilniaus miesto pedagogų pasirengimą ugdyti moksleivių kompetencijas ir gebėjimus ataskaita. Vilnius, 2007.
7. Čiegis R., Skunčikienė S., Rakickas A. Verslo žaidimų samprata ir paskirtis žinių visuomenėje. *Organizacijų vadyba: sisteminiai tyrimai*, 2005, Nr. 35, p. 54–63.
8. *Dakaro veiksmų planas „Švietimas visiems“*. Lietuvos „Švietimo visiems“ veiksmų planas 2003–2015 metams. Nacionalinis švietimo forumas. Prieiga per internetą: <http://www.forumas.smm.lt/dok-sv_gaires.html> [žiūrėta 2008 08 19]
9. *Ekonominio raštingumo ir verslumo ugdymo strategija*. 2004. 20 p. Prieiga per internetą: <www.lssic.lt/alevel/pictures/Dokumentai/Teisine_baze/Ekonominio_rastingumo_ir_verslumo_ugdymo_strategija.doc> [žiūrėta 2006 08 01].
10. *Europos Bendrijų Komisijos komunikatas. Tarybos ir Komisijos darbo programos „Švietimas ir mokymas 2010“ bendros ataskaitos apie 2006 m. įgyvendinimo pažangą projektas*. Briuselis, 2005. 26 p. Prieiga per internetą: <<http://ec.europa.eu/>

- education/policies/2010/doc/progressreport06_lt.pdf> [žiūrėta 2006 08 01].
11. *Europos Bendrijų Komisijos komunikatas Tarybai, Europos Parlamentui, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui įgyvendinant Bendrijos Lisabonos programą „Verslumu pagrįsto mąstymo puoselėjimas ugdant ir mokant“*. Briuselis, 2006. 8 p. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter1/dokpaieska.showdoc_l?p_id=50210> [žiūrėta 2006 12 12].
 12. *Europos Sąjungos ekonomikos ir socialinių reikalų komiteto nuomonė dėl Komisijos komunikato Tarybai, Europos Parlamentui, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui „Įgyvendinant bendrijos Lisabonos programą: verslumu pagrįsto mąstymo puoselėjimas ugdant ir mokant“*. 2008 m. vasario 16 d., Briuselis. Nr. 2008/C 44/20. P. – 44-84. Prieiga per internetą: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2008:044:0084:0090:LT:PDF>> [žiūrėta 2006 12 14].
 13. *Europos Sąjungos Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui „Judus jaunimas“ – iniciatyva išlaisvinti jaunimo potencialą, kad Europos Sąjungos ekonomikos augimas būtų pažangus, tvarus ir integracinis*. Briuselis, 2010 09 15. Kom (2010) 477 galutinis. 16 p.
 14. *Integruojamųjų (papildomųjų) programų gairės. Integruojamoji verslumo programa*. Vilnius, 2005. 30 p. Prieiga per internetą: <<http://www.pedagogika.lt/puslapis/Integruojamuju%20programu%20gaires%202005.pdf>> [žiūrėta 2006 08 01].
 15. Kaiser F. J., Kaminski H. *Methodik des Ökonomieunterrichts. Grundlagen eines handlungsorientierten Lernkonzepts mit Beispielen*. Heilbrunn: Klinkhardt, 1997.
 16. *Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos pagrindinio ugdymo bendrosios programos. Socialinis ugdymas*. Projektas. Vilnius: Švietimo plėtotės centras, 2007. 116 p. Prieiga per internetą: <http://www.pedagogika.lt/puslapis/BP%20projektai%202007-09-25/Socialinis%20ugdymas_Sp.pdf> [žiūrėta 2007 10 25].
 17. *Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos“*. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004–2008 metų programa. 2004 m. gruodžio 14 d. Nr. X-43. Vilnius. 22 p. Prieiga per internetą: <http://www.lrv.lt/bylos/vyriausybes/po_1990_13-programa.pdf> [žiūrėta 2010 12 14].
 18. *Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas „Dėl valstybinės švietimo strategijos 2003–2012 metų nuostatų*. 2003, Nr. IX-1700. 14 p. Prieiga per internetą: <http://www.smm.lt/teisine_base/docs/strategija2003-12.doc> [žiūrėta 2006 04 22].
 19. *Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl Lietuvos inovacijų 2010–2020 metų strategijos“*. 2010 m. vasario 17 d. Nr. 163. *Valstybės žinios*, 2010 02 25, Nr. 23-1075.
 20. *Lietuvos švietimo koncepcija*. Vilnius: Lietuvos Respublikos kultūros ir švietimo ministerijos Leidybos centras, 1992. 50 p.

21. Lietuvos 2004–2006 metų bendrojo programavimo (BPD) dokumentas. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. rugpjūčio 2 d. nutarimas Nr. 935. *Valstybės žinios*, Nr. 123-4486. Prieiga per internetą: <www.smm.lt/es_parama/docs/2004-preliminarus_BPD_02.pdf> [žiūrėta 2008 08 05].
22. Nacionalinė jaunimo verslumo skatinimo 2007–2011 m. programa. Projektas. 2007. 21 p. Prieiga per internetą: <www.lijot.lt/getfile.php?id=2288> [žiūrėta 2007 10 20].
23. Nuostatų dėl pilietiškumo, verslumo ugdymo ir skatinimo bei organizacijų stiprinimo įvertinimo kokybinis tyrimas. „Spinter tyrimai“, 2005. Prieiga per internetą: <www.lijot.lt/getfile.php?id=1724> [žiūrėta 2006 12 06].
24. Spraunius A. Sovietinio mentaliteto rudamentams – oligarchiniai ledai. *Valstybė*, 2011, Nr. 11 (55), p. 26–30.
25. *Verslumo ugdymas mokykloje: iš verslumo ugdymo konsultantų gerosios darbo patirties*. Sud. V. Gudėnas, R. Kavaliauskaitė, G. Kazimieraitienė ir kt. Vilnius: Versus aureus, 2007. 186 p.
26. Zaleskienė I., Žadeikaitė L. Mokytojų požiūris į verslumo ugdymo prielaidas. *Pedagogika*, 2008, t. 89, p. 99–105.
27. Župerka A. Moksleivių verslumo ugdymo tobulinimo kryptys Lietuvoje. *Verslas, vadyba ir studijos*. 2010, t. 8, p. 299–311.

DIE BEDEUTUNG DER UNTERNEHMERISCHEN ERZIEHUNG DER SCHÜLER IN DER ALLGEMEINBILDENDEN SCHULEN

Angelė Jelagaitė

Zusammenfassung

In diesem Artikel handelt sich um die Bedeutung der Erziehung des Unternehmertums in der modernen Gesellschaft. Da bietet man sich die wichtigsten Unternehmergeistiges Denken regulierende Dokumente der Europäischen Union und der litauischen Unternehmertumbildung geboten, in denen man Ansätze zur Erziehung der unternehmerischen Initiative, Integration des Unternehmertums in die Hauptdisziplinen analysiert. Dabei wird auch die Einstellung der Lehrer zur Erziehung der unternehmerischen Kompetenz der Schüler untersucht.

Die Europäische Union hat bereits im Jahr 2000 unter den fünf grundlegenden Fähigkeiten, die für die Menschen in der wissensbasierten Wirtschaft notwendig sind, den Unternehmertum identifiziert. Die Europäische Kommission weist auf die Verstärkung „des unternehmerischen Geist“, eine positive Einstellung und Denkweise. Die Europäische Union konzentriert sich auf die Wissensgesellschaft von Grundkenntnissen,

Ausbildung, Sprache, Lernen und Förderung des Unternehmergeistes, als eine allgemeine Notwendigkeit einer Stärkung der europäischen Dimension im Bildungswesen.

Litauische Regierung in der Nationalen Bildungsstrategie für 2003–2012 Rückstellungen, 2004–2006 Einheitliches Programmplanungsdokument für Litauen, in „die Bildung für alle“ Aktionsplan 2003–2015, erwartet in allen Ebenen des Bildungssystems seine Förderung des Unternehmertums zuerhöhen, für alle Schüler die Fähigkeiten des Unternehmertums und der wirtschaftlichen Kompetenz zuerteilen. Wirtschaftliche Kompetenz und unternehmerische Ausbildungsstrategie (2006), enthält allgemeinen Lehrplan und pädagogischen Prozess der Anpassung der unternehmerischen Ausbildung.

Eine Analyse der Literatur zeigte, dass Ausbildung des Unternehmertums sich aktiv für alle nicht-formale Bildungsmethoden verwendet werden sollten - von den Projekt-Aktivitäten, Wettbewerbe, Businessplan schreiben, Simulation Ausbildung, aktive Diskussion unter den Teilnehmern des Business Process und endend mit der aktiven Förderung des Unternehmertums.

Um die litauische Allgemeinbildung Einstellungen der Lehrkräfte an Studierende der Erziehung zu unternehmerischer Initiative zu klären, führten eine Studie durch Fragebogen. Die Studie umfasste zufällige Auswahl von 138 Lehrern aus den litauischen Allgemeinbildung Schulen.

Der Fragebogen enthielt Skalen Rang Prinzip. In der Antwort auf die erste Fragengruppe, äusserten die Befragten ihre Meinung über die Bedeutung des Unternehmertums der Schüler auf dem heutigen Markt. Auf die zweite Fragengruppe äußerte die Befragten ihre Ansichten über Schüler vorhandene Wissen der unternehmerischen Tätigkeit in bestimmten Bereichen. Auf die dritte Fragengruppe, äußerten die Befragten ihre Ansichten über das unternehmerische Wissen-basierte Ressourcen der Schüler. Auf die vierte Fragengruppe äusserten die Befragten ihre Meinung über die Entwicklung des Unternehmertums von den Schülern verwendeten Methoden.

Obwohl die Mehrheit der Befragten angab, dass es wichtig sei, die unternehmerische Kompetenzen der Schüler zu erziehen, es sei zu wenig Stunden nur 34 in der 9 und 10. Klassen dafür ist. In der 11 und 12. Klassen Unternehmertum sei nur Freiwahlfach und hängt davon ab, ob die Schule es anbieten kann. Es besteht der Mangel an ansprechende Spezialisten, fehlt die Initiative der Gemeinschaft.

Schlüsselwörter: *Unternehmertum, der unternehmerischen Erziehung der Schüler, die Methoden der Erziehung des Unternehmertums.*

Straipsnis įteiktas 2012 m. vasario 15 d.

EUROPOS SĄJUNGOS INVESTICIJŲ Į ŽMOGIŠKĄJĮ KAPITALĄ KAIME ĮVERTINIMAS

Angelė Kaušylienė, Virginija Žoštautienė

Santrauka. Lietuvos kaime vykstant esminiams socialinės ir kultūrinės raidos procesams nuolatinis žmonių mokymasis yra neišvengiama kasdienybė, leidžianti prisitaikyti nuolat kintančioje darbo rinkoje bei taikyti inovacijas plėtojant žemės ūkio ir alternatyviąsias veiklas.

Straipsnyje analizuojama Europos Sąjungos (ES) investicijų į žmogiškąjį kapitalą Lietuvos kaime reikšmė. Analizuojamas ES paramos fondų lėšų panaudojimas 2000–2011 m. įgyvendinant Nacionalinę žemės ūkio ir kaimo plėtros programą, Bendrąją programavimo dokumentą, Kaimo plėtros 2007–2013 metų programą ir Žmogiškųjų išteklių plėtros veiksmų programos remiamus projektus „Kaimo vietovių darbo jėgos persiorientavimo iš žemės ūkio į kitas veiklas skatinimas Lietuvoje“ investicijų į žmogiškąjį kapitalą aspektu bei nagrinėjamas investicijų į žmogiškąjį kapitalą aktualumas, kaime gyvenančio žmogaus profesinio tobulėjimo svarba. Straipsnis papildytas konkrečia statistine medžiaga, iliustruotas statistinėmis lentelėmis ir paveikslais. Daroma išvada, kad visos priemonės, skirtos žmogiškųjų išteklių plėtrai, prisideda prie kaimo gyventojų asmenų profesinių kvalifikacijų gerinimo, verslumo igūdžių skatinimo, mokslo naujovių ir pažangių technologijų plėtros, taip pat skatina darbo našumo padidėjimą bei ekonominių veiklų, plėtojamų kaime, konkurencingumo augimą.

Prasminiai žodžiai: žmogiškasis kapitalas, investicijos, Lietuvos kaimo gyventojai, žemės ūkis, profesinis tobulėjimas.

Įvadas

Lietuvos kaime vykstant esminiams socialinės ir kultūrinės raidos procesams nuolatinis žmonių mokymasis yra neišvengiama kasdienybė, leidžianti prisitaikyti nuolat kintančioje darbo rinkoje bei taikyti inovacijas plėtojant žemės ūkio ir alternatyviąsias veiklas.

Tyrimo tikslas – išanalizuoti ES investicijų į žmogiškąjį kapitalą Lietuvos kaime reikšmingumą, akcentuojant žmogaus profesinio tobulėjimo aktualumą.

Tyrimo objektas – ES investicijos į žmogiškąjį kapitalą Lietuvos kaimo gyventojams.

Metodai: mokslinės literatūros analizė, dokumentų analizė (ES ir Lietuvos Respublikos teisės aktų, susijusių su Kaimo plėtros programomis).

Sąvokos:

Formalusis švietimas – švietimas, vykdomas pagal Lietuvos Respublikos teisės aktų nustatyta tvarka patvirtintas ir įregistruotas švietimo programas, kurias baigus įgyjamas pradinis, pagrindinis, vidurinis arba aukštasis išsilavinimas ir (ar) kvalifikacija arba pripažįstama kompetencija, reikalinga įstatymų reglamentuojamam darbui ar funkcijai atlikti.

Nuolatinis mokymasis – tai visą gyvenimą trunkantis mokymasis, skatinamas atitinkamos aplinkos (pvz., kintančių gyvenimo sąlygų ir t. t.) ir vidinio individo poreikio mokytis. Visą gyvenimą trunkanti asmens mokymosi veikla apima formalųjį, neformalųjį švietimą ir savišvietą¹.

Neformalusis švietimas – švietimas pagal įvairias švietimo poreikių tenkinimo, kvalifikacijos tobulinimo, papildomos kompetencijos įgijimo programas, išskyrus formaliojo švietimo programas².

Žmogiškasis kapitalas – kvalifikuotų žmonių turimų specialaus dalykinio pasirengimo, psichologinio ir dvasinio tinkamumo savybių, reikalingų darbo rinkai, profesinei, kultūrinei veiklai, visuma³.

1. Žmogiškųjų išteklių samprata žinių ekonomikos kontekste

Ekonomikos augimas užima pagrindinę vietą makroekonomikos teorijoje. Svarbią reikšmę ekonomikos augimui turi moksliniai tyrimai, individų įgytas išsilavinimas. Visa tai apima žmogiškąjį kapitalą. Todėl daugelio mokslininkų nuomone, vertinant žmogiškąjį kapitalą, reikia įvertinti ir ankstyvasias investi-

¹ Lietuvos statistikos departamentas, 2005.

² Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas. *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 38-1804.

³ *Enciklopedinis edukologijos žodynas*. Leonas Jovaiša. Vilnius: Gimtasis žodis, 2007

cijas į jį. R. J. Barro ir J. W. Lee (2001) vertinti žmogiškąjį kapitalą pradeda nuo to laiko, kai individas pradeda lankyti mokyklą⁴.

Mintis, kad žmogiškieji ištekliai yra konkurencinio pranašumo šaltinis, nėra visiškai nauja. Ją nagrinėjo įvairūs autoriai, tokie kaip J. Bagdanavičius (2002), A. Smithas (1776), D. Ricardo (1951–1973) ir kt. Žinių ekonomikoje žinios traktuojamos kaip kapitalas, o informacija – kaip produktas. Šiuolaikinėje kintančioje ekonomikoje jos įgyja vertės formą ir atspindi ekonomikos plėtrą bei konkurencingumą globalioje aplinkoje⁵.

Ekonomistai patirtas išlaidas išsilavinimui įgyti, tobulinimosi kursams, sveikatai ir kt. laiko investicijomis į žmogiškąjį kapitalą. Individo įgytos žinios, gebėjimai, sveikata negali būti atskirti nuo jo finansinio bei fizinio turto, nes tai yra žmogiškasis kapitalas.

V. Kumpikaitė (2007) teigia, kad žmonių išteklių mokymas – vienas iš strateginių organizacijos uždavinių, siekiant sukurti sistemą, kuri ugdytų darbuotojų sugebėjimus, atsižvelgus į įmonės reikalavimus ir darbuotojų tikslus. Darbuotojams turi būti sudaromos galimybės tobulinti turimas kompetencijas ir įgyti naujas, sugebėjimą prisitaikyti prie pokyčių, lavinti įgūdžius, patirtį, taisyti daromas klaidas.

Mokymasis – esminis kriterijus, lemiantis individo sėkmingą karjerą, organizacijos išlikimą ir nacionalinę gerovę, todėl mokymosi negalima susieti tik su keliomis švietimo institucijomis ar vienu periodu gyvenime. Mokymasis – tai nuolatinė tiek individo, tiek kiekvienos socialinės sistemos būseną. Informacinių technologijų amžiuje mokymasis ir darbas vis dažniau tampa sinonimais. XXI amžiuje mokymasis tampa nauja darbo forma, produktyvios veiklos sąlyga ir netgi garantas.

Mokslinėje literatūroje yra išskiriami 6 teiginiai, nusakantys mokymosi esmę (žr. 1 lentelę). Pasak M. Tereševičienės (2004) mokymasis yra aktyvus

⁴ Barro R. J., Lee J. W. *International Data on Educational Attainment Updates and Implications*. Oxford Economic Papers, 2001, No. 3, p. 541–63.

⁵ Rudytė D. *Finansų specialistų kompetencijos pokyčių valdymas žinių ekonomikos kontekste*: daktaro disertacija, socialiniai mokslai, vadyba ir administravimas. Kaunas, 2006.

konstravimo procesas, jungiantis gausėjančias žinias, bendradarbiaujant tampa savireguliacijos procesu, orientuotas į tikslą ir susijęs su kontekstu bei aplinka.

1 lentelė

Teiginiai, nusakantys mokymosi esmę⁶

Mokymasis yra aktyvaus konsultavimo procesas	Mokymasis nėra žinių ir įgūdžių perdavimas, o besimokantieji nėra tik pasyvūs „priėmėjai“. Mokymasis yra aktyvaus supratimo, prasmų ir įgūdžių konsultavimo procesas. Konsultavimas galimas tada, kai mokymosi procesas yra orientuotas į besimokantįjį, kuris pažinimo proceso metu pats ieško prasmų (<i>mokosi per pažinimą</i>).
Mokymasis yra gausėjančių žinių susiejimas	Mokymasis visada yra pagrįstas jau turimomis žiniomis ir pažinimo (kognityvinėmis) struktūromis. Tai yra požiūris į mokymąsi kaip procesą, siejantį naujai įgyjamas ir jau turimas žinias bei mokėjimus. Pagrindinis veiksnys, turintis įtakos mokymuisi, yra tai, ką besimokantysis jau žino.
Mokymasis yra bendradarbiavimas	Socialinis mokymosi aspektas yra svarbus konstruktyvistų teorijoje, tačiau jį dar labiau akcentuoja mokymosi bendradarbiaujant šalininkai. Socialinė sąveika gali paskatinti žinių konsultavimo ir transformavimo procesą, kai besimokantieji bendradarbiaudami kuria naujas koncepcijas ir įgūdžius. Besimokantieji patys ugdo savo kognityvines struktūras kalbėdamiesi, aiškindamiesi, diskutuodami, vesdami bei klausinėdami bendradarbiavimo atmosferoje.
Mokymasis yra savireguliacijos procesas	Kitaip nei teigia senoji bihevioristinė paradigma, į gero mokymosi sąvoką įeina ir tokios metakognityvinės charakteristikos kaip planavimas, vadyba ir reflektavimas. Savireguliacija reiškia, kad besimokantysis turi tam tikrų įgūdžių, leidžiančių jam pačiam susikurti savo mokymosi procesą, jam vadovauti ir kontroliuoti, turi noro mokytis ir gali įvertinti visą mokymosi procesą. Kai savireguliacija mokantis pasiekia gana aukštą lygį, besimokantieji tampa vis mažiau priklausomi nuo įvairių instrukcijų ir nurodymų. Šio bruožo nereikėtų suprasti tiesiogiai, kadangi mokymo procese pasitaiko nemažai atvejų, kai stiprus išorinis vadovavimas yra labiau veiksmingas.
Mokymasis yra orientuotas į tikslą	Nors mokymasis gali būti ir atsitiktinis, šiuo metu yra bendra nuomonė, kad efektyvus ir prasmingas mokymasis yra tada, kai aiškiai suvokiamas tikslas bei kelias jam pasiekti. Jei veiksmingą mokymąsi suvokiame kaip konstruktyvų, besiremiantį turima žinių sistema, bendradarbiavimo ir savireguliacijos perkėlimo veiksmą, yra natūralu manyti, kad geras mokymasis taip pat reikalauja mokymosi tikslų, kuriuos iškelia patys besimokantieji.
Mokymasis yra susijęs su kontekstu ir aplinka	Jis vyksta socialinėje materialioje aplinkoje. Žinios yra dalyvavimo ir tam tikros veiklos rezultatas. Tai reiškia, kad efektyvus mokymasis yra veikla, kurioje dera proto, kūno, aplinkos ir konteksto veikla. Mokymasis gali būti sustiprintas, jį priartinus prie realaus gyvenimo konteksto, kuriame egzistuoja tiek socialinis, tiek fizinis komponentas.

⁶ Teresevičienė M., Oldroyd D., Gedvilienė G. *Suaugusiųjų mokymasis: andragogikos didaktikos pagrindai*. Kaunas: VDU, 2004.

Pastarąjį dešimtmetį mokymasis visą gyvenimą neabejotinai užėmė esminę vietą tarptautinėje švietimo politikoje. Visuomenėje vykstantys ekonominiai ir socialiniai pokyčiai formuoja naujus reikalavimus atskiriems individams, todėl palaipsniui ima įsivertinti nuolatinio mokymosi idėja. Žmonės siekia tobulinti savo profesinę kvalifikaciją, įgyti daugiau žinių ir patirties, todėl parengtas ne vienas svarbus dokumentas, skirtas mokymuisi visą gyvenimą. ES dokumentai nuo 2001 m. į ES šalių gyventojų intelektinių diskusijų erdvę nuolat įveda naują sampratą – mokymosi visą gyvenimą. Vienas svarbiausių – mokymosi visą gyvenimą memorandumas, kuris Lietuvoje, kaip ir kitose ES šalyse, įgyvendinamas remiantis Europos Komisijos Lisabonoje 2002 m. priimtu nutarimu. 2004 m. Lietuvoje patvirtinta Mokymosi visą gyvenimą užtikrinimo strategija ir sudarytas 8 punktų priemonių planas⁷. Galima teigti, kad remiantis mokymosi visą gyvenimą koncepcija, mokymosi galimybės turi būti prieinamos visiems šalies gyventojams, neatsižvelgiant į amžių, aplinką ar gyvenamąją vietą, todėl turėtų būti sudaryta galimybė tobulinti savo žinias, pasitelkiant suplanuotą patirtį, informacinių technologijų galimybes, dalijantis praktinio darbo patirtimi, lankant neformaliojo mokymo kursus.

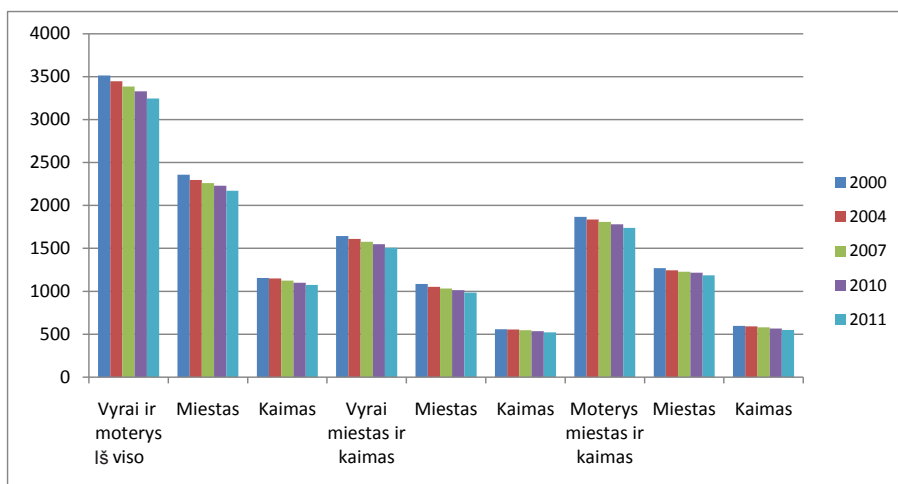
Mokymosi visą gyvenimą sąvoka labai plati ir jos aspektus sudėtinga išmatuoti, todėl statistinę informaciją reikia papildyti žiniomis apie aplinką, giliau suvokti mokymosi procesą, sutarti dėl mokymosi visą gyvenimą prioritetų ir aptarti jų skaičiavimus pagal statistinius poreikius.

Nagrinėjant investicijas į žmogiškąjį kapitalą kaime, svarbu įvertinti tai, kad nors per pastaruosius dešimt metų ir sumažėjęs, tačiau dominuojantis kaime yra žemės ūkio sektorius. Todėl planuojant investicijas į šio sektoriaus modernizavimą, būtina investuoti į žmogiškuosius išteklius. Šios investicijos pagal Žemės ūkio ministerijos (ŽŪM) administruojamas ES remiamas programas pradėtos pasirengimo stoti į ES laikotarpiu pagal Nacionalinę žemės ūkio ir kaimo plėtros 2000–2006 m. programą (SAPARD), vėliau pagal Lietuvos bendrąją programavimo dokumentą (BPD), Lietuvos kaimo plėtros 2007–2013 metų programą (KPP) bei Struktūrinių fondų Žmogiškųjų išteklių plėtros veiksmų programą

⁷ *Mokymosi visą gyvenimą užtikrinimo strategija*. ŠMM. Vilnius, 2004 03 26, Nr. ISAK-433/A-83.

(SF). Šios investicijos prisideda prie kaimo gyventojų konkurencingumo plėtojant tiek žemės ūkio, tiek kitus verslus kaime.

Analizuojant investicijas į žmogiškąjį kapitalą kaime 2000–2010 m., svarbu įvertinti faktą, kad remiantis Lietuvos statistikos departamento duomenimis gyventojų skaičius kaime mažėjo adekvačiai šalies gyventojų skaičiaus mažėjimui ir sudarė 32,8–33,1 proc. visų gyventojų (žr. 1 pav.). 2011 m. pradžioje, palyginti su 2000 m., iš viso šalies gyventojų sumažėjo 7,6 proc., o kaime – 7,1 proc., todėl galime daryti išvadą, kad gyventojų skaičiaus mažėjimo skirtumas yra nedidelis.

1 pav. Gyventojų skaičius metų pradžioje

Remdamosi Lietuvos statistikos departamento duomenimis, darbo autorės analizavo gyventojų skaičiaus palyginimą pagal amžiaus grupes (žr. 2 lentelę).

Gyventojų skaičiaus palyginimas pagal amžiaus grupes

Metai	Amžius ir gyvenamoji vietovė								
	0–15			16–64			65 ir daugiau		
	Iš viso	Miestas	Kaimas	Iš viso	Miestas	Kaimas	Iš viso	Miestas	Kaimas
2001	742 806	478 563	264 243	225 9522	1 574 518	685 004	484 670	281 112	203 558
2004	662 246	420 278	241 968	2 273 260	1 573 060	700 200	510 351	304 062	206 289
2007	590 213	375 359	214 854	2 267 395	1 561 648	705 747	527 271	323 224	204 047
2010	539 452	347 514	191 938	2 255 186	1 546 460	708 726	534 401	335 547	198 854

Parengta remiantis Lietuvos statistikos departamento duomenimis.

Paaiškėjo, kad daugiau kaip 65 metų amžiaus gyventojų per pastarąjį dešimtmetį šalyje padaugėjo 9,3 proc., vaikų iki 15 metų amžiaus sumažėjo netgi trečdaliu, tuo tarpu mieste gyventojų, turinčių daugiau kaip 65 metus, atitinkamai padaugėjo 16,2 proc., kaime sumažėjo 2,31 proc. Vaikų mieste ir kaime sumažėjo atitinkamai 37,4 ir 37,7 proc. Akivaizdu, kad Lietuvoje mažėjant gimstamumui mažėja vaikų skaičius, o daugėja daugiau kaip 65 metų amžiaus grupės gyventojų.

Darbo jėga, užimtumas ir nedarbas

		2000	2004	2007	2010
Miestas ir kaimas	Nedarbo lygis (proc.)	16,9	11,3	5	17,1
	Užimtieji (tūkst.)	1376,3	1442,1	1507,7	1367,1
	Užimtumo lygis (proc.)	49,1	50,8	53	48,9
Miestas	Nedarbo lygis (proc.)	17,6	11,6	5	14,6
	Užimtieji (tūkst.)	959	1007,3	1068,5	1003
	Užimtumo lygis (proc.)	50,5	52,7	55,7	53,2
Kaimas	Nedarbo lygis (proc.)	15,2	10,6	5	23,2
	Užimtieji (tūkst.)	417,3	434,8	439,2	364,1
	Užimtumo lygis (proc.)	46,2	47	47,3	39,9

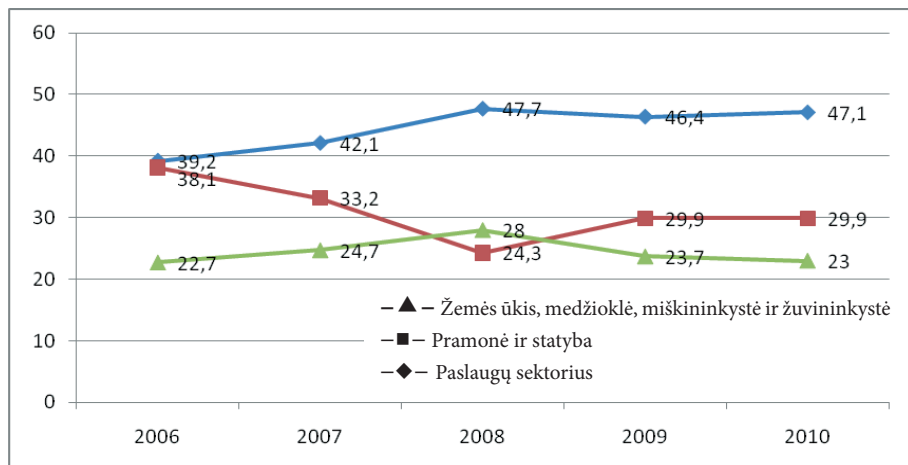
Parengta remiantis Lietuvos statistikos departamento duomenimis. Priega per internetą: <<http://www.stat.gov.lt>>.

3 lentelėje pateikti duomenys rodo užimtumo ir nedarbo lygį. Per pastarąjį dešimtmetį nedarbo lygis svyravo, ir jeigu 2000 m. kaime 2,4 proc. buvo mažesnis, palyginti su miesto ir atitinkamai 1,7 proc. su šalies vidurkiu, tai 2010 m.

kaime nedarbo lygis sudarė net 23,2 proc. ir buvo 8,6 proc. didesnis, palyginti su miesto ir 6,1 proc. su šalies gyventojų vidurkiu.

Lietuvos statistikos departamento duomenimis, darbo jėgos aktyvumo lygis 15–64 metų amžiaus gyventojų grupėje analizuojamu laikotarpiu padidėjo, o užimtumo lygis šioje amžiaus grupėje kaime sumažėjo. Sumažėjimas ypač buvo ryškus 2009 m. ir 2010 m., t. y. krizės laikotarpiu. 2010 m. Lietuvos kaime buvo 360,9 tūkst. užimtų gyventojų ir bendras užimtumo lygis kaime sudarė 39,3 proc., o 15–64 metų amžiaus gyventojų grupėje – 49,2 proc.

Pastarąjį dešimtmetį Lietuvos kaime iš esmės pasikeitė kaimo gyventojų užimtumo struktūra. Kaip atskleidžia Statistikos departamento duomenys, iki 2006 m. daugiausia kaimo gyventojų dirbo žemės ūkio, medžioklės, miškininkystės ir žuvininkystės sektoriuose, tačiau nuo 2006-ųjų tradicinė kaimo gyventojų veikla – agrarinis sektorius – buvo nustumtas į antrąją, o nuo 2008 m. – į paskutiniąją vietą, pirmenybę užleisdamas paslaugų sektoriui, kuriame 2008 m. dirbo beveik pusė kaimo užimtųjų. 2009 m. dėl ekonominės krizės sumažėjus statybos darbų ir apdirbamosios pramonės produkcijos paklausai, kaimo užimtųjų agrariniame sektoriuje dalis vėl padidėjo iki 29,9 proc. ir tokia pat išliko 2010 m., tačiau paslaugų sektorius išlaikė dominuojančią poziciją (2 pav.).

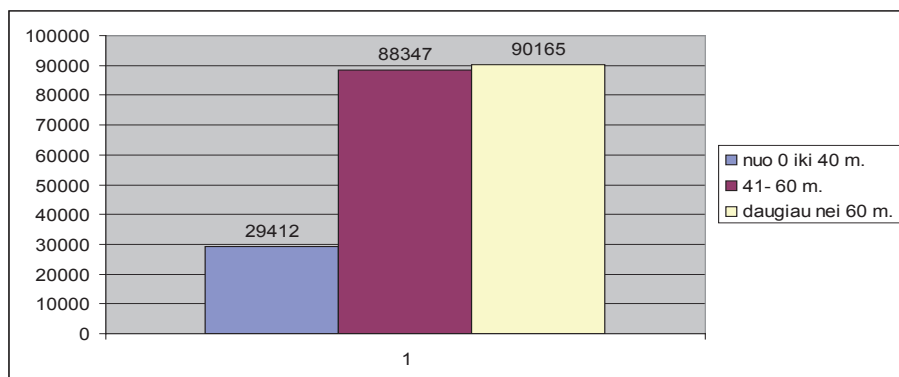

Parengta remiantis Lietuvos statistikos departamento duomenimis.

2 pav. Kaimo gyventojų užimtumas pagal ekonominės veiklos sektorius 2006–2010 m. (proc.)

Lietuvoje vykdoma žemės reforma turėjo įtakos smulkiems ūkiams susiformuoti. VĮ Žemės ūkio ir kaimo verslo informacinio centro⁸ duomenimis, pagal visų žemės ūkio subjektų 2010 m. deklaruotus žemės ūkio naudmenų ir pasėlių plotus vidutinis ūkio dydis Lietuvoje buvo 15,6 ha. Pastaruosius penkerius metus, nors ir nežymiai, tačiau pastebimas ūkių stambėjimas. Per tą patį laikotarpį didžiausi pokyčiai įvyko 50,1–100 ha ir 100,1–500 ha ūkių grupėse, tokių ūkių skaičius išaugo atitinkamai 25,6 ir 30,8 proc. Ūkių skaičiaus mažėjimą lėmė keletas veiksnių:

- dėl restruktūrizacijos procesų ūkiai didėja;
- dalis vyresnio amžiaus žemdirbių, gaunančių ES paramą, pasitraukia iš prekinės žemės ūkio gamybos;
- žemdirbiai atsisako deklaruoti plotus dėl geros agrarinės ir aplinkosaugos būklės reikalavimų.

Parengta remiantis Žemės ūkio informacijos ir kaimo verslo centro duomenimis.

3 pav. Valdų valdytojų pasiskirstymas pagal amžiaus grupes

2010 m. Žemės ūkio informacijos ir kaimo verslo registre buvo registruotos 207 924 valdos (žr. 2 pav.). Išanalizavus valdų valdytojų pasiskirstymą pagal amžiaus grupes, matyti, kad net 43,4 proc. valdytojų buvo vyresni nei 60 metų, 42,5 proc. – 41–60 metų amžiaus ir tik 14,1 proc. – iki 40 metų amžiaus.

⁸ VĮ Žemės ūkio ir kaimo verslo informacinis centras. Prieiga per internetą: <<http://www.vic.lt>>.

Ūkio valdytojų išsilavinimas

Valdų valdytojų išsilavinimas	2007 m. (asmenys)	2009 m. (asmenys)	2010 m. (asmenys)
Aukštasis universitetinis	4831	4831	5030
Aukštasis neuniversitetinis	1750	1750	1724
Aukštesnysis	14 308	14 308	14 055
Profesinis	8896	8896	9059
Minimalus profesinis	9807	9807	11 350
Iš viso	39 592	39 592	41 218

Parengta remiantis Žemės ūkio informacijos ir kaimo verslo centro duomenimis.

Vertinant ūkio valdytojų išsilavinimą, tendencijos tiek 2007 m., tiek 2010 m. yra panašios. Aukštąjį universitetinį išsilavinimą 2007 m. turėjo 12,2 proc., 2010 m. – 12,2 proc. Nors nežymiai, tačiau mažėja turinčių aukštąjį neuniversitetinį išsilavinimą nuo 4,4 proc. – 2007 m. iki 4,2 proc. – 2010 m., bet didėja valdytojų, turinčiųjų minimalų profesinį išsilavinimą, – nuo 24,8 proc. 2007 m. iki 27,5 proc. – 2010 m. Todėl galima daryti prielaidą, kad planuojant investicijas į žmogiškąjį kapitalą kaime turėtų būti ieškoma naujų inovatyvių mokymosi formų ir galimybių, o tai galėtų būti neformaliojo mokymosi pagrindu įgyti formalųjį išsilavinimą.

25–64 metų amžiaus gyventojų mokymosi visą gyvenimą lygis
(proc. 1000 gyventojų)

Gyvenamoji vietovė	2000	2004	2007	2010
Miestas ir kaimas	2,8	5,6	5,1	4,4
Miestas	1,8	3,7	6,4	5,5
Kaimas	3,7	7,3	2,0	1,9

Parengta remiantis Lietuvos statistikos departamento duomenimis.

Lyginant 2000–2010 m. mokymosi visą gyvenimą lygį tarp miesto ir kaimo gyventojų, matyti, kad iki 2004 m. besimokančių asmenų skaičius didėjo ir kaime buvo netgi didesnis, o nuo 2004 m. bendras šalies besimokančiųjų vidurkis mažėjo, ypač tai turėjo įtakos kaimo gyventojų mokymuisi (žr. 5 lentelę). Jeigu šalyje besimokančiųjų sumažėjo trečdaliu, tai kaime beveik 4 kartus. Išanaliza-

vus kaimo gyventojų išsilavinimą, demografines tendencijas, matomas didelis atotrūkis, palyginti su miesto gyventojais. Todėl ES investicijos į materialųjį ir žmogiškąjį kapitalą turėtų padėti mažinti socialinę atskirtį tarp kaimo ir miesto.

2. Europos Sąjungos parama 2000–2013 m. žmogiškajam kapitalui kaime

ES parama skiriama nuosekliai mažinti socialinius ir ekonominius skirtumus tarp ES šalių narių ar atskirų regionų. Jos pamatinės vertybės – solidarumas ir sanglauda. Solidarumas išreiškia paramos tikslą padėti susilyginti su ES vidurkiu ekonomiškai ir socialiai skurdiesiems regionams. Sanglauda atspindi tai, kad turtingų skirtumų tarp skurdžių ir turtingesnių regionų mažinimas yra naudingas visiems. Lietuva ES paramą gavo jau nuo 1991 m., t. y. dar prieš tapdama ES nare 2004 m. Šiuo laikotarpiu parama buvo vykdoma pagal tris programas: PHARE (Pasirengimo narystei ekonominės pagalbos programa), ISPA (Pasirengimo narystei struktūrinės politikos programa) ir SAPARD. Tapusi ES nare, Lietuva gavo struktūrinių fondų paramą pagal Lietuvos 2004–2006 m. bendrąjį programavimo dokumentą (BPD) bei paramą tiesioginėmis išmokomis ir rinkos reguliavimo priemonėmis iš ES fondo, skirto žemės ūkio paramai. Taip pat tuo pačiu laikotarpiu Lietuva gavo paramą iš ES sanglaudos fondo. Iš viso Lietuva (be žemės ūkio) per 2004–2006 m. laikotarpį gavo daugiau nei 2 mlrd. eurų, o žemės ūkiui ir kaimo plėtrai buvo skirta daugiau kaip 1,5 mlrd. eurų.

Tiriamuoju laikotarpiu Lietuva ES paramą gauna pagal 2007–2013 m. ES struktūrinės paramos panaudojimo strategiją ir atskiras veiksmų programas. Šiuo finansavimo laikotarpiu ES struktūrinei paramai yra skiriama daugiau kaip trečdalis viso ES biudžeto. Pagal remiamas ūkio šakas ir sprendžiamas problemas yra išskirti trys ES struktūriniai fondai: Europos regioninės plėtros fondas (ERPF), Europos socialinis fondas (ESF) ir Sanglaudos fondas (SF). Pirmasis investuoja į gamybą, infrastruktūrą, darbo vietų kūrimą, paramą smulkiąjam ir vidutiniam verslui, technologijų plėtrą. ESF finansuoja švietimą, profesinį mokymą, įsidarbinimo galimybių plėtrą, mokslinius tyrimus ir kitus projektus, kuriuos vykdančios socialinės problemos. SF skiria paramą dideliems transporto ir aplinkos apsaugos projektams. Daugiausia kaimo

plėtros projektai yra finansuojami iš Europos žemės ūkio fondo kaimo plėtrai (EŽŪFKP) ir Europos žuvininkystės fondo (EŽF). Šie fondai tiesiogiai remia ūkininkus, žemės ūkio rinkos valdymą, gyvulių ir augalų sveikatos priežiūrą ir kt. 2007–2013 m. kaimo plėtra, taip pat ir žmogiškieji ištekliai kaime, yra finansuojami pagal Nacionalinę 2007–2013 m. kaimo plėtros strategiją, kuri atitinka Nacionalinę struktūrinės paramos panaudojimo strategiją. Bendras ES paramos principas – atskirti paramą, teikiamą iš EŽŪFKP, ERPF, SF, ESF ir EŽF, o tai sudaro prielaidas daugiau naudotis jos teikiamomis galimybėmis ir kartu užtikrinti atitiktį ES strategijoms (žr. 6 lentelę).

6 lentelė

2000–2013 m. investicijų į žmogiškąjį kapitalą kaime šaltiniai

Eil. Nr.	Programa	Programos tikslas(-ai)	Lėšos (ES ir Lietuvos; mln. eurų)
1.	Nacionalinė žemės ūkio ir kaimo plėtros 2000–2006 m. (SAPARD) programa	Remti valstybių kandidačių pastangas pasirengti vykdyti bendrąją žemės ūkio politiką ir dalyvauti bendrojoje rinkoje.	167,9
2.	Lietuvos bendrojo programavimo dokumentas, 4 prioritetas. Kaimo plėtra ir žuvininkystė (BPD)	Remiantis gamtiniais ištekliais ir gyventojų tradicijomis, sukurti pažangų žemės ūkio, miškininkystės ir žuvininkystės sektorių, investuojant į alternatyviąją veiklą bei tradicinį ūkininkavimą, į ekonominę veiklos įvairinimą.	176 403
3.	Lietuvos kaimo plėtros 2007–2013 metų programa (KPP)	Užtikrinti ekonomikos augimą, didinant žemės ūkio, maisto ir miškų ūkio sektorių konkurencingumą, sukuriant galimybių kaimo ekonominei veiklai įvairinti ir gyvenimo kokybei kaimo vietovėse gerinti.	2 285 301
4.	ESF projektas „Kaimo vietovių darbo jėgos persiorientavimo iš žemės ūkio į kitas veiklas skatinimas Lietuvoje“	Didinti kaimo gyventojų aktyvumą ir užimtumą, skatinant gyventojus verstis ne tik žemės ūkio veikla, bet turėti ir kitų pajamų šaltinių, be to, spręsti problemas, susijusias su nedarbu kaimo vietovėse bei vykstančiais struktūriniais pokyčiais.	8 862 373

Priemonių, skirtų investicijoms į žmogiškąjį kapitalą, tikslai, uždaviniai ir prioritetai

Eil. Nr.	Programa	Priemonė	Tikslas	Uždaviniai	Prioritetai
1.	SAPARD	„Profesinis mokymas“	Žmogiškųjų išteklių ugdymas, siekiant užtikrinti sklandžią kaimo plėtrą, garantuoti gyventojų užimtumą ir papildomas pajamas bei sėkmingą SAPARD programos įgyvendinimą.	1. Parengti ūkininkus ir kitus kaimo gyventojus kokybiniam gamybos pasikeitimui, tinkamai išnaudojant kraštovaizdį, aplinkai draugiškam ūkininkavimui, diegiant gyvūnų gerovės standartus, pagerinant ūkio ekonominius rodiklius bei diversifikuojant veiklą. 2. Parengti miško savininkus ir kitus asmenis, įtrauktus į miškų veiklą, gerinant miškų ekonominę, ekologinę ir (arba) socialinę funkciją.	1. Naujos žemės ūkio gamybos technologijos. 2. Verslo ekonomika, vadyba, buhalterinė apskaita. 3. Aplinkos apsauga, ekologinis ir tausūs ūkininkavimas. 4. Alternatyvieji verslai kaime. 5. Kooperacija ir verslų plėtra. 6. Informacijos technologijų mokymas.
2.	BPD	Mokymas	Pakelti profesinę asmenų, kurie dirba žemės ūkio sektoriuje ir verčiasi su plėtros priemonėmis susijusia kaimo veikla, kvalifikaciją, jiems suteikti galimybę prisitaikyti prie naujų rinkos pokyčių, atitinkančių griežtus ES standartus aplinkos apsaugos, žmonių, augalų ir gyvūnų gerovės bei maisto sektoriuje.	1. Suteikti ūkininkams ir kitiems asmenims, susijusiems su žemės, miškų ūkio ar alternatyviąja veikla, teorinių ir taikomųjų žinių, kurias jie galėtų panaudoti prisitaikydami prie kokybinių ir kiekybinių pokyčių žemės ūkio ir maisto sektoriuje. 2. Supažindinti ūkininkus su aplinkos apsaugos, kraštovaizdžio išsaugojimo, higienos ir gyvūnų gerovės standartais, žemės ūkio ir maisto produktų kokybės reikalavimais. 3. Mokyti ūkininkus ekonomiška perspektyvaus ūkio valdymo. 4. Mokyti miško savininkus ir kitus asmenis, susijusius su miškų ūkiu, kaip plėtoti miškus, siekiant pagerinti jų ekonominę, aplinkos apsaugos ir socialinę funkciją. 5. Mokyti ūkininkus, kaip pereiti nuo ūkininkavimo prie kitos veiklos.	1. Aplinkos apsauga, vandentvarka, ekologinis ir aplinką tausojamasis ūkininkavimas. 2. Gyvūnų gerovės, sanitarijos ir maisto kokybės reikalavimai. 3. Verslo ekonomika, vadyba, buhalterinė apskaita. 4. Naujos žemės ūkio ir miškininkystės gamybos technologijos. 5. Informacinių technologijų mokymas. 6. Alternatyvūs verslai kaimo vietovėse (kaimo turizmas ir poilsis, tradiciniai amatai). 7. Kooperacijos ir verslo plėtra.

Eil. Nr.	Programa	Priemonė	Tikslas	Uždaviniai	Prioritetai
3.	KPP	Profesinio mokymo ir informavimo	Didinti žemės ir miškų ūkio konkurencingumą, stiprinant žmogiškuosius išteklius ir diegiant pažangias technologijas ir inovacijas. Kelti dirbančių žemės ir miškų ūkyje asmenų profesinę kvalifikaciją bei kompetenciją, jiems sudarant tinkamas sąlygas prisitaikyti prie rinkos pokyčių bei skatinant jų gebėjimą konkuruoti. Skatinti dirbančius žemės ir miškų ūkyje asmenis sparčiau diegti mokslo naujoves, kuriant konkurencingą ūkį ir gerinant gyvenimo kokybę kaime.	Sudaryti dirbantiesiems žemės ir miškų ūkyje tinkamas sąlygas prisitaikyti prie rinkos pokyčių bei skatinti jų gebėjimą konkuruoti bei sparčiau diegti mokslo naujoves, kuriant konkurencingą ūkį ir gerinant gyvenimo kokybę kaime.	Prioritetai yra nustatomi kasmet keičiant administravimo taisykles, tačiau pagrindiniai prioritetai kartojasi. Tai: 1. Naujos gyvulių auginimo technologijos. 2. Išskirtinės kokybės žemės ūkio produktų, tautinio paveldo produktų gamybos technologijos. 3. Efektyvios žemės ūkio atliekų tvarkymo ir taršos mažinimo technologijos. 4. Augalų veislės, jų teisinė apsauga. 5. Alternatyvios (netradicinės) gyvulininkystės šakos. 6. Didesnis pareiškėjo ir (ar) jo partnerio(-ių) prisidėjimas prie tinkamų finansuoti išlaidų.
4.	ESF	Kaimo vietovių darbo jėgos persiorientavimo iš žemės ūkio į kitas veiklas skatinimas Lietuvoje	Didinti kaimo vietovių darbo jėgos persiorientavimo iš žemės ūkio į kitas veiklas, integracijos į darbo rinką galimybes, skatinti ekonominės veiklos įvairinimą kaimo vietovėse.	Užtikrinti dirbančių žemės ūkyje ir kitų kaimo gyventojų informavimą, motyvavimą, orientavimą ir konsultavimą apie ekonominės veiklos įvairinimo ir užimtumo galimybes, organizuoti mokymo, kvalifikacijos kėlimo bei persikvalifikavimo veiklas, užtikrinti konsultavimą konkrečiau verslo kūrimo ir plėtros klausimais.	Neįvardyta.

Eil. Nr.	Programa	Priemonė	Tikslas	Uždaviniai	Prioritetai
5.	BPD	Konsultavimo paslaugos ūkiams	Konsultuojant ūkininkus, didinti jų gebėjimus pasinaudoti ES struktūrinių fondų subsidijomis žemės ūkiui ir kaimo plėtrai, gerinti aplinkos sąlygas.	Užtikrinti konsultavimo paslaugų prieinamumą ūkininkams, jiems padedant pasinaudoti ES struktūrinių fondų lėšomis; įgyvendinti higienos ir gyvulių gerovės standartus bei gero ūkininkavimo praktiką, būtiną dalyvaujant schemose pagal Kaimo plėtros programos priemones „Mažiau palankios ūkininkauti vietovės ir vietovės su agrarinės aplinkosaugos apribojimais“ arba „Agrarinė aplinkosauga“.	Neįvardyta. Projektai buvo vertinami pagal nustatytus kriterijus balais ir pirmumas teikiamas daugiau balų surinkusiems projektams.
6.	KPP	Naudojimasis konsultavimo paslaugomis	Didinti žemės ir miškų ūkio konkurencingumą, stiprinant žmoniškuosius išteklius, užtikrinti konkurencingų aukštos kokybės ir didesnės pridėtinės vertės produktų gamybą bei didinti pajamas žemės, miškų ūkio bei kaimo plėtros sektoriuose.	Specialieji Padėti sėkmingiau įgyvendinti teisės aktų nustatytus valdymo ir geros agrarinės bei aplinkosaugos praktikos sąlygų reikalavimus (kompleksinis paramos susiejimas) ir darbo saugos standartus. Padėti geriau suvokti agrarinės aplinkosaugos priemonių įgyvendinimo svarbą. Pagerinti ūkių buhalterinės apskaitos tvarkymą. Padėti miškų savininkams taikyti pažangius miško tvarkymo metodus.	Neįvardyta.

7 lentelėje pateikti visų ŽŪM administruojamų programų, remiančių kaimo gyventojų žmoniškuosius išteklius, tikslai, uždaviniai ir prioritetai. Pagrindinės priemonės, pagal kurias investuojama į kaimo gyventojų žmoniškąjį kapitalą ir kurios analizuojamos šiame straipsnyje, yra mokymo ir konsultavimo. Mokymo priemonių tikslai iki 2007–2013 m. laikotarpio buvo orientuoti į užimtuosius žemės ir miškų ūkyje ir skatino užsiimti žemės ūkiu, miškininkyste ir alternatyviais verslais kaime. O 2007–2013 m. laikotarpiu iš žemės ūkio fondų buvo finansuojami mokymai išimtinai žemės ūkio ir miškų sektoriuose, o skatinti užsiimti ne žemės ūkio verslu naudojami finansiniai ESF ištekliai. Palyginus programų prioritetus galima teigti, kad jie yra panašūs ir netgi nebuvo tiksli-

nami. Konsultavimo priemonė buvo pradėta įgyvendinti tik BPD laikotarpiu ir jos tikslai tiek BPD, tiek KPP laikotarpiu buvo orientuoti siekiant didinti žemės ir miškų ūkio konkurencingumą bei gerinti aplinkos sąlygas.

Nacionalinės žemės ūkio ir kaimo plėtros 2000–2006 m. SAPARD programa

8 lentelė

SAPARD finansinio plano įgyvendinimas 2000–2004 m. (mln. eurų)

Priemonė	Progozė	Faktas	Proc.
I priemonė „Investicijos pirminei žemės ūkio gamybai“	67 164 199	65 650 687	98
II priemonė „Žemės ūkio ir žuvininkystės produktų perdirbimo ir marketingo tobulinimas“	47 162 018	65 628 120	139
III priemonė „Ekonominės veiklos plėtra ir alternatyvių pajamų skatinimas“	9 987 564	8 067 886	81
IV priemonė „Kaimo infrastruktūros tobulinimas“	24 070 437	26 442 040	110
V priemonė „Žemės ūkio paskirties žemės apželdinimas mišku ir miškų infrastruktūros tobulinimas“	3 063 505	0	0
VI priemonė „Ūkininkavimo metodai, atitinkantys aplinkosaugos reikalavimus“	1 132 890	0	0
VII priemonė „Profesinis mokymas“	2 839 184	2 078 104	73
VIII priemonė „Techninė parama, informavimas ir viešumas“	3 236 824	0 038 786	1
Iš viso	158 656 621	167 905 625	106

Parengta remiantis SAPARD programa ir 2006 12 31 rodiklių lentelėmis.

SAPARD laikotarpiu buvo planuojama įgyvendinti 8 priemones ir panaudoti 158 657 mln. eurų. 8 lentelėje pateikti duomenys parodo programos įgyvendinimo procentinę raišką pagal programos patikslintą finansinį planą, t. y. 106 proc. Atkreiptinas dėmesys, kad pagal priemonę „Profesinis mokymas“ finansinio plano įgyvendinimo rodiklis siekė tik 73 proc.

SAPARD programoje profesinio mokymo priemonei įgyvendinti 2000–2006 m. laikotarpiu buvo numatyta skirti 2 839 184 eurų ES paramos. Per programos įgyvendinimo laikotarpį NMA pasirašė sutartis ir įsipareigojo sumokėti 2 965 275 eurų viešosios paramos (75 proc. sudarė ES lėšos). Taigi paramos gavėjams buvo įsipareigota sumokėti 3 proc. daugiau paramos, nei 2000–2003 m. laikotarpiu buvo skirta Europos Komisijos sprendimu. Tačiau iki 2007 m. kovo mėn. 22 d. paramos gavėjams išmokėta tik 70 proc. įsipareigotos sumokėti sumos, t. y. 2 078 104 eurų. Akivaizdu, kad nebuvo iki galo panaudo-

tos skirtos lėšos, o to priežastis – ne iki galo įgyvendinti projektai arba mažesni perkamų paslaugų įkainiai.

Daugiausia mokymų buvo organizuota naujų žemės ūkio gamybos technologijų srityje, tačiau lėšų daugiau skirta alternatyviųjų verslų kaime mokymams (žr. 9 lentelę).

9 lentelė

**SAPARD mokymų skaičius ir jiems tenkančios investicijos pagal
VII priemonės prioritetinius sektorius**

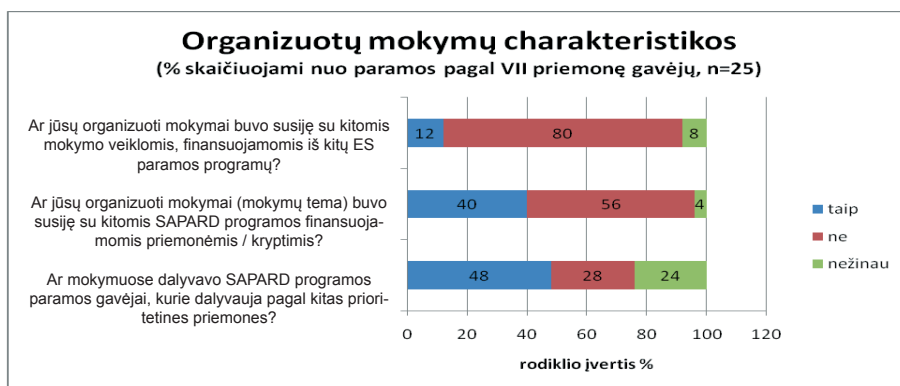
Sektorius	Mokymų skaičius	Išmokėta parama (eurais; (nacionalinis + Bendrijos indėlis)	Paramos pasiskirstymas (proc.)
Naujos žemės ūkio gamybos technologijos	511	313 570	15 proc.
Verslo ekonomika, vadyba, buhalterinė apskaita	182	402 186	19 proc.
Aplinkos apsauga, ekologinis ir tausojamasis ūkininkavimas	215	371 915	18 proc.
Alternatyvūs verslai kaime	288	761 615	37 proc.
Kooperacija ir verslų plėtra	85	40 224	2 proc.
Informacijos technologijų mokymas	148	188 594	9 proc.
Iš viso	1.209	2 078 104	100 proc.

Parengta remiantis 2006 12 31 rodiklių lentelėmis.

Vertinant mokymų temas, galima pastebėti, kad nemažai mokymų (182) buvo surengta siekiant didinti ūkininkų ir kitų susijusių asmenų verslumą bei sugebėjimą valdyti ekonomiškai gyvybingus ūkius – tokiuose mokymuose (verslo ekonomikos, vadybos, verslų plėtros, buhalterinės apskaitos) dalyvavo 4845 dalyviai⁹. Tačiau daugiausia mokymų (511) buvo suorganizuota ir daugiausia dalyvių (11 084) apmokyti diegti naująsias žemės ūkio technologijas, didinti ūkininkavimo efektyvumą. Vykdam aplinkosaugos mokymus dalyvavo 3779 dalyviai (215 mokymų). Be to, buvo mokymų (1730), susijusių ir su kitomis programos remiamomis priemonėmis (pvz., alternatyviųjų verslų kaime seminaruose dalyvavo 4511 dalyvių). Pagal *TNS Gallup* atliktą paramos gavėjų apklausą, 40 proc.

⁹ Nacionalinės žemės ūkio ir kaimo plėtros 2000–2006 metų (SAPARD) programos *ex-post* įvertinimo galutinė ataskaita. Vilnius, 2007.

mokymus organizavusių respondentų teigė, kad jų organizuoti mokymai pagal temą yra susiję su kitomis SAPARD finansuotomis priemonėmis ir beveik pusė paramos pagal šią priemonę gavėjų atsakė, kad jų organizuotuose mokymuose dalyvavo SAPARD paramos pagal kitas prioritетines priemones gavėjai (žr. 4 pav.).

Parengta remiantis: *TNS Gallup*: tyrimo ataskaita.

4. pav. Mokymų, organizuotų pagal „Profesinio mokymo“ priemonę, ryšys su kitomis priemonėmis

Akivaizdu, kad mokymo kursai nulėmė tolesnius pokyčius – pagerėjo mokymuose dalyvavusiųjų darbo sąlygos, įgyvendinti tam tikri pakeitimai / patobulinimai, skatinantys žemės ūkio ir miškininkystės gamybos perorientavimą.

TNS Gallup atlikto tyrimo duomenimis¹⁰, daugiausia respondentų (88 proc.) teigia, kad, pasibaigus mokymo kursams, juos lankiusių žmonių žinios apie ES reikalavimus ir standartus žemės ūkio srityje pagerėjo. Dar 18 proc. apklaustųjų mano, kad ūkiuose, kuriuose dirba mokymuose dalyvavęs žmogus, buvo inicijuoti pakeitimai, patobulinimai. Pagerėjusias mokymų dalyvių darbo sąlygas, pasibaigus mokymams, pastebėjo 13 paramos pagal šią priemonę gavėjų (52 proc.). Daugiausia yra respondentų, teigiančių, kad, pasibaigus mokymams, dalyvių darbo sąlygos pagerėjo (7 respondentų iš 13). Dalis šios priemonės lėšų buvo tiesiogiai skirta potencialiems paramos gavėjams teikti informaciją apie ES žemės ūkio politiką, ypatingą dėmesį skiriant SAPARD programos teikiamai

¹⁰ *TNS Gallup*: tyrimo ataskaita.

paramai bei informuoti visuomenę apie ES vaidmenį, įgyvendinant SAPARD programą bei šios paramos naudą.

2004–2006 m. Lietuvos bendrojo programavimo dokumento 4 prioritetas. „Kaimo plėtra ir žuvininkystė“ (BPD)

4 BPD prioritete, įgyvendintame 2004–2006 m., buvo septynios priemonės, iš kurių dvi buvo skirtos žmoniškųjų išteklių plėtrai (žr. 10 lentelę). Programa buvo įgyvendinta visiškai, panaudotos visos tam skirtos lėšos (100,9 proc.). Paraiškų buvo gauta 2202, o pasirašyta sutarčių 78,9 proc. bendro paraiškų skaičiaus. Aktyviausi pareiškėjai buvo investuojantieji į tradicinį žemės ūkį.

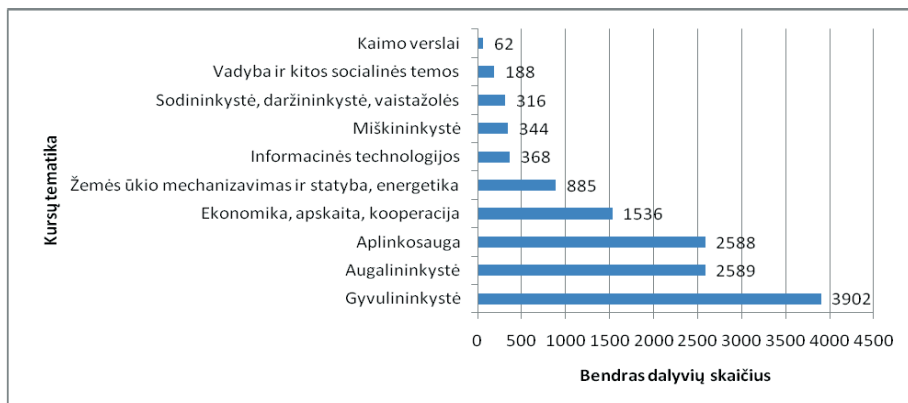
10 lentelė

BPD 4 prioriteto (EŽŪOGF) įgyvendinimo statistika

Eil. Nr.	Priemonė	Gauta paraiškų 2004–2007 m.		2004–2006 m. skirta paramos lėšų (mln. eurų)	Pasirašyta sutarčių iš viso (vnt.)	Sutarčių suma (mln. eurų)	Išmokėta suma (mln. eurų)
		Vnt.	Suma (mln. eurų)				
1	Investicijos į žemės ūkio valdas	828	118 995	92 599	692	95 361	94 089
2	Jaunųjų ūkininkų įsikūrimas	753	18 084	16 119	676	16 164	16 119
3	Žemės ūkio produktų perdirbimo ir rinkodaros gerinimas	46	32 886	26 008	35	26 426	26 117
4.1	Žemės ūkio vandentvarka	39	16 857	15 803	36	15 962	15 803
4.2	Žemės sklypų perskirstymas	14	759	746	14	759	745
4.3	Konsultavimo paslaugos ūkiams	24	10 776	1607	11	1909	1666
4.4.	Žemės ūkio ir artimų ekonominės veiklos sektorių įvairinimas	35	8644	3904	16	4047	3904
4.5.	Kaimo turizmo ir amatų skatinimas	118	30 273	9271	40	10 726	9530
5	Miškų ūkis	86	7551	5798	72	5709	5464
6	LEADER + pobūdžio	155	5251	2364	106	2418	2367
7.	Mokymas	104	2510	599	39	719	599
Iš viso EŽŪOGF		2202	252 586	174 818	1737	180 200	176 403

Parengta remiantis: *Galutinė Lietuvos 2004–2006 m. bendrojo programavimo dokumento įgyvendinimo ataskaita.*

Teikti paraiškas pagal BPD mokymų priemonę buvo kviečiama 2004 ir 2005 m.¹¹ Iš viso pagal šią priemonę buvo gautos 104 paraiškos ir pasirašyta 37,6 proc. sutarčių. Pagal sudarytas sutartis buvo planuojama paskirstyti 719 mln. eurų, tačiau buvo įgyvendinta tik 30 projektų ir išmokėta tik 599 mln. eurų.

Parengta remiantis: *Galutinė Lietuvos 2004–2006 m. bendrojo programavimo dokumento įgyvendinimo ataskaita*.

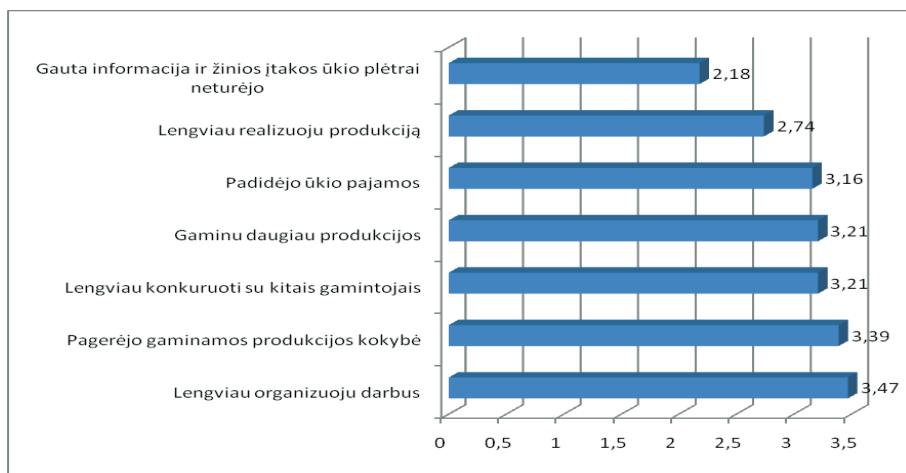
5 pav. BPD mokymo priemonės mokymo kursų išklausių dalyvių skaičius 2004–2006 m.

Remiantis Lietuvos žemės ūkio universiteto atliktos studijos duomenimis¹² matyti, kad daugiausia dalyvių (net 50,8 proc.) išklausė mokymus gyvulininkystės ir augalininkystės srityje (žr. 5 pav.), o apie alternatyviuosius verslus kaime, įskaitant vadybą, informacines technologijas bei ekonomiką, – 33,7 proc.

Didžiausias skaičius dalyvių dalyvavo mokymuose, siekdami kelti savo kvalifikaciją arba įgyti žinių, reikalingų verslui plėtoti. Dėl kitų motyvų, tokių kaip būtinybė atitikti šiuolaikinius reikalavimus, didinti konkurencingumą ir patenkinti bendravimo poreikį, pasisakė apytiksliai vienodas skaičius respondentų. Be to, net 80 proc. tyrimo dalyvių investiciją į žmogiškąjį kapitalą nurodo kaip gerą investiciją.

¹¹ *Galutinė Lietuvos 2004–2006 metų bendrojo programavimo dokumento įgyvendinimo ataskaita*.

¹² LR finansų ministerijos tinklalapis. *Mokslo studija „2004–2006 m. vykdytų mokymų kursų intensyvumas ir mokymo poreikio atitikimas“*. 2007 m. darbo ataskaita

Parengta remiantis: Lietuvos Respublikos finansų ministerijos tinklalapis. *Mokslo studija „2004–2006 m. vykdytų mokymo kursų intensyvumas ir mokymo poreikio atitikimas“*. 2007 metų darbo ataskaita.

6 pav. Žemdirbių ir kitų kaimo gyventojų 2004–2006 m. mokymų metu gautų žinių ir informacijos pritaikymo sritys

Igytos žinios, mokymo dalyvių nuomone, padeda lengviau organizuoti darbą, pagerina gaminamos produkcijos kokybę, padeda būti konkurencingiems ir gaminti daugiau produkcijos, kartu padidinant pajamas (žr. 6 pav.).

Galima daryti išvadas, kad mokymai pagal BPD priemonę padėjo:

- išplėsti galimų pareiškėjų ratą ir sudaryti galimybes savivaldybėms bei kitoms ūkininkų interesus atstovaujančioms organizacijoms rengti ir administruoti žemdirbių mokymo projektus;
- mokymo paslaugų pirkimą pavesti projektus vykdančioms organizacijoms;
- į mokymo programas įtraukti daugiau praktinių metodų ir informacijos;
- atnaujinant programas, žymiai sustiprinti praktinį mokymą;
- organizuojant mokymus, atsižvelgti į ūkininkų galimybes dalyvauti mokymuose.

Konsultavimo priemonė BPD laikotarpiu buvo viena iš kaimo vietovių pritaikymo ir plėtros skatinimo priemonės sudedamųjų dalių. Priemonės lėšų paskirstymas veiklos sritims nurodomas 13 lentelėje. Svarbiausios veiklos

finansiniu atžvilgiu yra žemės ūkio vandentvarka bei kaimo turizmo ir amatų skatinimas. Tuo tarpu priemonei konsultavimo paslaugos ūkiams BPD buvo numatyta tik 5,46 proc.

13 lentelė

BPD Kaimo vietovių pritaikymo ir plėtros skatinimo priemonės lėšų paskirstymas pagal veiklas

BPD priemonės veiklos	Lėšų pasiskirstymas pagal veiklas (proc.)	
	Numatyta BPD priede	2006 m.
Žemės ūkio vandentvarka	42,16	39,13
Žemės sklypų perskirstymas	2,02	1,92
Konsultavimo paslaugos ūkiams	5,46	7,30
Žemės ūkio ir artimų ekonominės veiklos sektorių įvairinimas, siekiant įvairiapusio ekonominės veiklos pobūdžio ir alternatyvių pajamų šaltinių	8,25	9,63
Kaimo turizmo ir amatų skatinimas	42,11	42,02

Parengta remiantis: BPD 4 prioriteto „Kaimo plėtros priemonių bendrųjų ir specialiųjų projektų atrankos kriterijų vertinimas“ galutinė ataskaita. Vilnius, 2008 m. sausio 15 d.

Kaip matyti iš 13 lentelėje pateiktų duomenų, pasibaigus programos įgyvendinimo laikotarpiui lėšų procentas, skirtas konsultavimo veiklai, pasiekė ir beveik 2 proc. viršijo numatytąjį, planuojant programos išlaidas. Konkurencija dėl lėšų pagal „Konsultavimo paslaugų ūkiams“ veiklą buvo didelė, todėl tinkamumo vertinimo laikotarpiu atmesta apie trečdalis paraiškų, o su likusiais pareiškėjais buvo sudarytos paramos sutartys¹³.

14 lentelė

Konsultavimo veiklos priežiūros rodiklių įgyvendinimas

Rodiklių tipas	Rodiklis	Kiekybinis tikslas	Planuojama pagal sutartis	Faktinis įgyvendinimas iki 2006 m. pab.
Pasiekimo rodikliai	Paremtų ūkių konsultavimo paslaugų projektų skaičius	10	11	2
Rezultato rodikliai	Ūkininkų, kuriems suteiktos konsultavimo paslaugos, skaičius	40 000	1825	632

Šaltinis: BPD priedas ir 2006 m. BPD įgyvendinimo ataskaita.

¹³ BPD 4 prioriteto „Kaimo plėtros priemonių bendrųjų ir specialiųjų projektų atrankos kriterijų vertinimas“ galutinė ataskaita. Vilnius, 2008 m. sausio 15 d.

Analizuojant priemonės įgyvendinimo taisykles¹⁴, matyti, kad veiklos prioritetiniai kriterijai 2004 m. ir 2005 m. skyrėsi. Atitinkamai skyrėsi ir galimybės projektams, pateiktiems pagal skirtingus kvietimus, gauti paramą. Be to, šioje veikloje ypač didelis (82 proc.) nutrauktų sutarčių skaičius. Tai yra tam tikra indikacija, kad atrankos kriterijai nebuvo tinkamai suformuluoti ir nesudarė prielaidų teisingai atrinkti tęstinius projektus. Taigi veiklos priežiūros rodikliai rodo, kad prioritetiniai kriterijai, nukreipti į didesnę konsultuojamų ūkininkų skaičių, nepadėjo užtikrinti norimo rezultato (ūkininkų, kuriems suteiktos konsultavimo paslaugos, skaičiaus).

Analizuojant veiklos priežiūros rodiklius, galima teigti, jog nėra rodiklio, atspindinčio efektyvumą, todėl rekomenduotina papildomai įtraukti veiklos efektyvumą atspindintį rodiklį.

Lietuvos kaimo plėtros 2007–2013 metų programa (KPP)

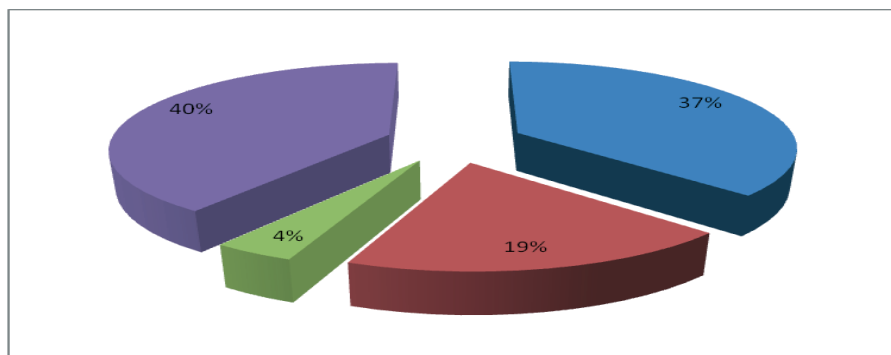
Ankstesniais programavimo laikotarpiais parama kaimo plėtrai, taip pat ir investicijoms į žmogiškąjį kapitalą buvo teikiama pagal skirtingus programavimo dokumentus ir iš skirtingų šaltinių, galiojant skirtingoms administravimo tvarkoms ir vertinimo bei kontrolės sistemoms. Remiantis Tarybos reglamento (EB) Nr. 1698/2005 nuostatomis, 2007–2013 m. buvo nuspręsta įgyvendinti strategiškesnę kaimo plėtros metodą, teikiant paramą iš vieno finansavimo šaltinio – EŽŪFKP ir pagal vieną programinį dokumentą – KPP. Lyginant KPP su SAPARD, Kaimo plėtros 2004–2006 m. planu ar BPD 4 prioriteto priemonėmis, paminėtina, kad daugelis į ją įtrauktų priemonių jau buvo įgyvendinamos ankstesniais programavimo laikotarpiais, tačiau kai kurios iš jų pradėtos taikyti pirmą kartą (pvz., „Natura 2000“ išmokos, „Natura 2000“ vietovėms miškuose, Miškų aplinkosaugos išmokos, Kaimo atnaujinimas ir plėtra, Tarptautinis bendradarbiavimas ir kt.).

Ankstesnių programavimo laikotarpių rezultatų tęstinumą užtikrina tai, kad KPP yra įtvirtintos ir remiamos tos pačios veiklos. Be to, iš KPP mokamos tęstinių 2004–2006 m. programų įsipareigojimų lėšos atskiroms priemonėms. KPP konsultavimo paslaugoms skirta atskira priemonė. Apibendrinant galima

¹⁴ Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministerijos tinklalapis: <www.zum.lt>.

daryti išvadą, kad daugumos KPP priemonių įgyvendinimą palengvina tiek paramą administruojančių institucijų, tiek potencialių paramos gavėjų įgyta praktinė patirtis.

ES paramos suma 2007–2013 m. sudarė 1 mlrd. 743 mln. eurų, nacionalinis koofinansavimas – 514 mln. eurų (iš viso per šį laikotarpį – 2 mlrd. 258 mln. eurų).

7 pav. KPP lėšų pasiskirstymas tarp krypčių

KPP programos priemonės yra suskirstytos į IV kryptis. I kryptčiai (žemės, maisto ir miškų ūkio sektoriaus konkurencingumo didinimas) skiriama beveik pusė visų lėšų (41,15 proc.), II kryptčiai (aplinkos ir kraštovaizdžio gerinimas) – daugiau negu trečdalis (36,48 proc.), III kryptčiai (gyvenimo kokybė kaimo vietovėse ir kaimo ekonomikos įvairinimas), kurios priemonės nėra orientuotos į žemės ūkio veiklas, – 18,25 proc., o IV kryptčiai (LEADER metodo įgyvendinimas) – 4,11 proc. (žr. 7 pav.). Priemonės, skirtos investicijoms į žmogiškąjį kapitalą (mokymo ir konsultavimo), priklauso I kryptčiai ir yra analizuojamos šiame straipsnyje.

KPP lėšų panaudojimas pagal kryptis (2011 01 01)

Kryptis	Skirta paramos lėšų 2007–2013 m (tūkst. eurų)	Gauta paraiškų 2007–2010 m. (vnt.)	Prašoma paramos (tūkst. eurų)	Pasirašyta sutarčių (autorizuota paraiškų) (vnt.)	Patvirtinta paramos suma (tūkst. eurų)	Išmokėta paramos lėšų (tūkst. eurų)	Dalis nuo skirtų (proc.)
I kryptis	996 927	83 904	707 793	8 1807	572 100	405 934	41
II kryptis	802 518	433 817	455 639	404 630	389 923	339 978	42
III kryptis	257 355	1208	231 902	382	42 413	7201	3
IV kryptis	136 994	121	129 939	106	128 796	8676	6
Techninė parama	92 979	234	77 958	210	77 958	52 950	57
Iš viso	2 286 773	519 284	1 603 231	487 135	1 211 190	814 739	36

Parengta remiantis: NMA tinklalapis: <www.nma.lt>.

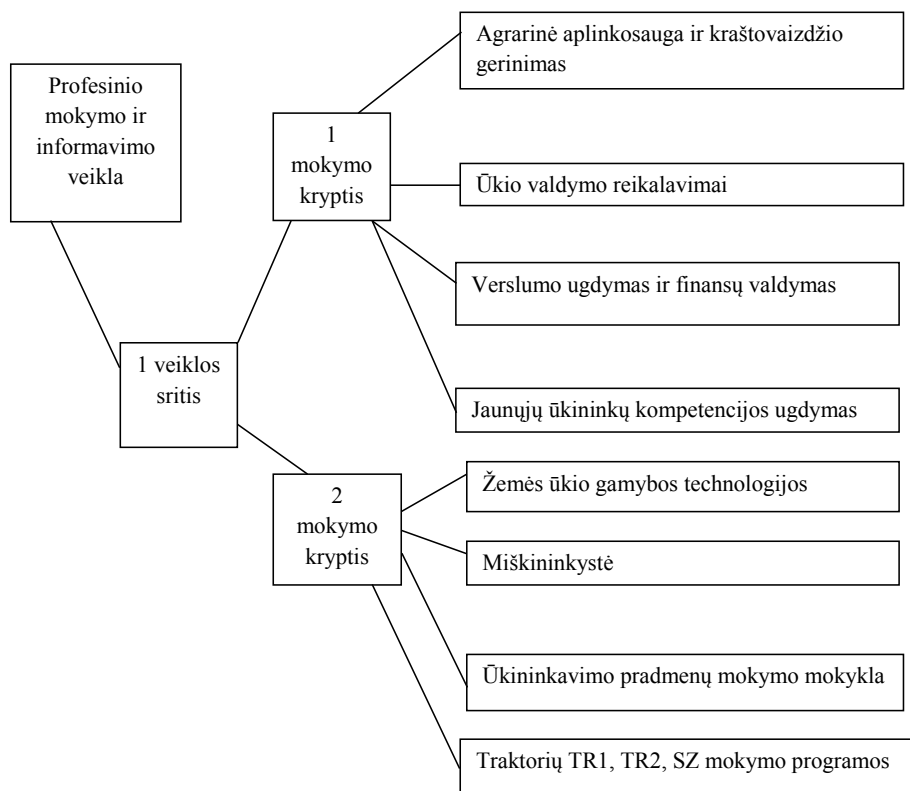
Kaip matyti iš 15 lentelėje pateiktų duomenų, daugiausia paraiškų gauta II krypties priemonėms. Tai nulėmė priemonių pobūdis, kadangi dauguma šios krypties priemonių yra kompensacinės, ilgalaikės, paraiškos renkamos kartu su paraiškomis tiesioginėms išmokoms gauti ir paraiškas kasmet teikia tie patys pareiškėjai. I krypties priemonės yra investicinio pobūdžio ir nukreiptos į fizinį (pvz.: technika, įranga, pastatai ir kt.) ir žmogiškąjį kapitalą. 2007–2010 m. pasirašyta sutarčių daugiau negu už 50 proc. paramos lėšų, o išmokėta 41 proc. Viena iš I krypties priemonių yra profesinio mokymo ir informavimo. Ši priemonė 2007–2013 m. programavimo laikotarpiu, palyginti su SAPARD ir BPD laikotarpiu, buvo papildyta nauja veiklos sritimi, susijusia su inovacijų diegimu ir parama, teikiama pagal dvi veiklos sritis:

- asmenų, susijusių su žemės ir miškų ūkiu, mokymas ir informavimas;
- žemės ir miškų ūkio ir žemės ūkio produktų perdirbimo ūkyje mokslo žinių ir inovacinės praktikos sklaida.

Priemone siekiama įgyvendinti Lisabonos strategijos tikslus – išlaikyti spartų ekonomikos augimą ir skatinti Lietuvos ūkio konkurencingumą, didinti užimtumą ir investicijas į žmogiškuosius išteklius, kad ūkininkų ir kaimo gyventojų mokymas bei švietimas atitiktų augančius ekonomikos ir verslo poreikius. Ypatingas dėmesys skiriamas mokymo dalykams, kurie supažindina su privalomaisiais teisės aktais, ūkio valdymo ir agrarinės aplinkosaugos rei-

kalavimais, taip pat skirti dirbančiųjų žemės ūkyje asmenų verslumui ugdyti bei jų gebėjimui konkuruoti sparčiai augančioje rinkoje. Mokymai vykdomi pagal tęstinio profesinio mokymo programas. Pagal šią priemonę taip pat daug dėmesio skiriama mokslo naujovių ir gerosios praktikos sklaidai, o tai padeda kurti konkurencingą ūkį.

Priemonei įgyvendinti abiem veikloms skirta 20 880 mln. eurų. Pagal pirmąją veiklos sritį atliekami mokymai, susiję su ūkio valdymu, agrarinės aplinkosaugos reikalavimais, finansų valdymu, žemės ūkio gamybos technologijomis, o pagal antrąją veiklos sritį vykdomi parodomieji bandymai, organizuojami seminarai ir lauko dienos. Pagal pirmąją veiklos sritį planuojama, kad rengiamuose mokymuose turėtų dalyvauti 30 tūkst. asmenų, o pagal antrąją veiklos sritį – 11 tūkst. asmenų.

8 pav. Profesinio mokymo ir informavimo veiklos sritis „Asmenų, susijusių su žemės ir miškų ūkio veikla, mokymas ir informavimas“

Veiklos sričiai „Asmenų, susijusių su žemės ir miškų ūkio veikla, mokymas ir informavimas“ įgyvendinti skirta 17,29 mln. eurų. Ši veiklos sritis įgyvendinama pagal dvi mokymo kryptis (žr. 8 pav.). 1 mokymo kryptčiai skirta 8.254 mln. eurų. 2007–2010 m. panaudota 4692 mln. eurų. 2 mokymo kryptčiai iš viso skirta 9036 mln. eurų. 2007–2010 m. panaudota 5561 mln. eurų.

Analizuojant NMA tinklalapyje esančius KPP įgyvendinimo duomenis, matyti, kad 2011 m. lapkričio 4 d. pagal pateiktas projektų galutines įgyvendinimo ataskaitas pagal 1 mokymo kryptį 2007–2010 m. pateikti 8 projektai. Apmokyta daugiau kaip 28 tūkst. asmenų. Pagal 2 mokymo kryptį 2007–2010 m. pateikti 54 projektai. Apmokyta apie 25 tūkst. asmenų¹⁵.

ŽŪM sprendimas 2009 m. pakeisti teisės aktus, numatant padidinti pagal antrąją veiklos sritį teikiamos paramos sumą (vienam projektui nuo 100 tūkst. eurų iki 300 tūkst. eurų) ir padidinti bendrą antrajai veiklos sričiai numatytą biudžetą, paskatino projektų kompleksiskumą¹⁶.

Paanalizavus ŽŪM tinklalapyje KPP įgyvendinimo duomenis matyti, kad:

1. Įgyvendinimas vyksta tolygiai, planuojama, kad bus panaudotos visos paramos lėšos. Vertinant šio priemonės įgyvendinimo sėkmę, svarbu atsižvelgti ne tik į jos finansinių, bet ir į kiekybinių rodiklių įgyvendinimą. Mokymo kursų dalyvių skaičiaus rodiklis 2007–2010 m. įgyvendintas 84 proc. ir išmokėta 33 proc. lėšų. Šie rodikliai įgyvendinami sparčiau, nei numatyta programoje. Rodiklio „išklaustyto mokymo dienų skaičius“ įvykdymas yra 50 proc. ir šis rodiklis taip pat įgyvendinamas sparčiau, nei numatyta.
2. Populiariausi buvo naujų technologinių procesų ir mašinų, naujos praktikos mokymai. Produktų kokybės mokymai vertinamuoju laikotarpiu dalyvių nesulaukė. Mokymų programų turinio populiarumas atspindi Lietuvos žemės ir miškų ūkyje dirbančių asmenų suvokimą ir gamybinę logiką, kurioje vis dar dominuoja ūkio modernizavimo ir pirminių gamybinių procesų tobulinimo poreikiai.

¹⁵ NMA tinklalapis: <www.nma.lt>. 2011 11 04 duomenys pagal pateiktas projektų galutines įgyvendinimo ataskaitas.

¹⁶ Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministerijos tinklalapis: <www.zum.lt>.

Tai patvirtina ir mokymų tikslinės grupės apklausos rezultatai, atlikti viešosios įstaigos „Europos socialiniai, teisiniai ir ekonominiai projektai“ (ESTEP)¹⁷. Tyrėjai teigia, kad daugumai apklaustųjų (70 proc.) aktualiausi buvo būtent su žemės ūkio gamybos technologijomis susiję mokymai. Detalesnė informacija apie atskiras mokymų programas ir jų dalyvių procentą pateikiama 16 lentelėje.

16 lentelė

Priemonės „Profesinio mokymo ir informavimo veikla“ pirmos veiklos srities mokymų programos turinys ir mokymo dalyvių skaičius (2007–2010 m. statistika)

Mokymo programų turinys	Mokymų dalyviai (proc.)
Valdymo, administravimo ir rinkodaros įgūdžiai	5,61
Nauji technologiniai procesai ir mašinos, nauja praktika	71,72
Nauji standartai	10,04
Produktų kokybė	0
Kraštovaizdžio priežiūra ir gerinimas bei aplinkos apsauga	12,63
Iš viso	100

Parengta remiantis ŽUM duomenimis.

Paminėtina, kad mokymų, susijusių su žemės ūkio gamybos technologijomis, populiarumą galima paaiškinti ne tik tikslinės grupės poreikiais, bet ir mokymų organizavimo specifika. Pagal pirmos veiklos srities „Asmenų, susijusių su žemės ir miškų ūkio veikla, mokymas ir informavimas“ pirmąją mokymo kryptį (ūkio valdymo reikalavimai, agrarinė aplinkosauga ir kraštovaizdžio gerinimas, verslumo ugdymas ir finansų valdymas, jaunųjų ūkininkų kompetencijos ugdymas) mokymus gali rengti tik Programos „LEADER“ ir žemdirbių mokymo metodikos centras, o pagal antrąją mokymo kryptį (žemės ūkio gamybos technologijos, miškininkystė) – žemdirbių savivaldos organizacijos, asociacijos, valstybės bei savivaldybių įstaigos, nevyriausybines organizacijos, viešosios įstaigos ir kiti juridiniai asmenys. Akivaizdu, kad pagal antrąją mokymo kryptį potencialių mokymų rengėjų skaičius yra didesnis, pagal ją ir buvo sulaukta daugiau paraiškų bei suorganizuota daugiau mokymų¹⁸.

¹⁷ Tarpinio vertinimo galutinė ataskaita.

¹⁸ Ten pat.

Galima teigti, kad centralizuotas mokymų pagal pirmąją mokymo kryptį (viena mokymus organizuojanti institucija) ir decentralizuotas mokymų pagal antrąją mokymo kryptį (daug galimų mokymus organizuojančių institucijų) organizavimas sprendžia ankstesnio programavimo laikotarpio mokymų ir informavimo veiklų dubliavimo šalies mastu problemas, kai identiškas mokymo ir informavimo paslaugas teikė keletas subjektų.

Išvertinus vykdomus mokymus pagal žemės ūkio prioritetinius sektorius, akivaizdu, kad dominuoja mokymai, susiję su gyvulininkystės sektoriumi, antroje vietoje augalininkystė. Taip yra dėl šalyje tradiciškai nusistovėjusių žemės ūkio sektorių, kuriuose daugiausia dirba žemės ūkio dirbantieji. Be to, ŽŪM yra patvirtinusi keletą specializuotų programų, skirtų gyvulininkystės sektoriaus plėtrai, o tai reikalauja papildomų žinių ir praktinių įgūdžių. Kiti prioritetai, tokie kaip valdymo ir geros agrarinės bei aplinkosaugos praktikos sąlygų reikalavimai (kompleksinis paramos susiejimas) bei darbo saugos standartai, daugiausiai susiję su gyvulininkyste ir augalininkyste.

Vertinant esamą situaciją KPP įgyvendinimo laikotarpiu iki 2011 m. galima išvelgti tęstinio mokymo problemines sritis:

- daugiausia vykdomas teorinis mokymas, neskirtos valandos praktiniam mokymui (ūkiuose);
- nėra sistemškai vykdomi tyrimai mokymo poreikiams analizuoti, o vykdant mokymus tikslinės grupės formuojamos atsitiktinai (neįvertinamas dalyvių išsilavinimas, kompetencija ir kt.);
- ne visose mokymo programose numatyti reikalavimai lektoriams atitinka programos reikalavimus, be to, lektoriai neturi pedagogikos ir andragogikos pagrindų, negeba teisingai perteikti turimų žinių ir įgūdžių.

Vertinant KPP mokymo priemonės 2 veiklos srities inovacijų, pažangios patirties sklaidos rezultatus¹⁹, atsiskleidžia, kad 2007–2010 m. iš viso buvo įgyvendinami 46 projektai (4,75 mln. eurų). Įrengta 120 parodomųjų bandymų ūkininkų ūkiuose, kuriuose organizuota 130 lauko dienų ir 170 seminarų. So-

¹⁹ Galutinė vertinimo ataskaita. 2010 m. gruodžio 20 d.

cialinės informacijos centro atliktos apklausos duomenimis²⁰, 92 proc. respondentų dalyvavo pagal antrąją priemonės veiklos sritį rengtuose seminaruose, 51 proc. – lauko dienoje, o 20 proc. – parodomuosiuose bandymuose.

„Naudojimosi konsultavimo paslaugomis“ priemonė taip pat skirta investicijoms į žmogiškąjį kapitalą. Pagal šią priemonę numatyta didinti žemės ir miškų ūkio konkurencingumą, stiprinant žmoniškąsias išteklius, užtikrinti konkurencingų aukštos kokybės ir didesnės pridėtinės vertės produktų gamybą bei didinti pajamas žemės, miškų ūkio bei kaimo plėtros sektoriuose. Priemonė apima ūkių vertinimą ir ūkininkų konsultavimą dėl ūkių atitikties valdymo reikalavimams ir geros agrarinės bei aplinkosaugos praktikos sąlygoms, numatytoms Tarybos reglamento (EB) Nr. 1782/2003 4 ir 5 straipsniuose ir III bei IV prieduose, ir darbo saugos standartams, grindžiamiems Bendrijos teisės aktais, taip pat ūkininkų konsultavimą dėl agrarinės aplinkosaugos priemonių įgyvendinimo, geresnio buhalterinės apskaitos tvarkymo, pažangaus ūkininkavimo privačiuose miškuose diegimo.

17 lentelė

Priemonės „Naudojimosi konsultavimo paslaugomis“ įgyvendinimo būklė

Naudojimosi konsultavimo paslaugomis		
Skirta 2007–2013 m.	16 146 595	
	2007–2010 m.	2010 m.
Gauta paraiškų (vnt.)	1981	801
Prašoma paramos suma (eurais)	2 817 069	1 122 767
Autorizuotos paraiškos (vnt.)	1728	1036
Patvirtinta paramos suma (eurais)	2 522 154	1 552 893
Išmokėta paramos suma (eurais)	233 557	229 048
Deklaruota Europos Komisijai (eurais)	233 559	229 263

Parengta remiantis: KPP 2007–2013 m. 2010 metų pažangos ataskaita. Vilnius, 2011; ŽŪM tinklalapis: <www.zum.lt>.

17 lentelėje pateikti kiekybiniai priemonės „Naudojimosi konsultavimo paslaugomis“ pažangos vertinimo rodikliai. Parentų ūkininkų skaičiaus rodiklis 2007–2010 m. sudaro tik 1,7 proc. viso programoje numatyto rodiklio. Panau-

²⁰ Socialinės informacijos centras. Lietuvos kaimo plėtros 2007–2013 m. programos. 2010 m. birželis.

dota tik 1,5 proc. visam programiniam laikotarpiui skirtų lėšų. Atitinkamai paremtų miškų savininkų skaičiaus rodiklis – 4,2 proc., o panaudota 1,5 proc. skirtų lėšų. Duomenys rodo, kad priemonės produkto rodikliai ir lėšų išmokėjimas įgyvendinami tolygiai, tačiau skirtos paramos apimtys nedidelės.

18 lentelė

Kiekybiniai priemonės „Naudojimas konsultavimo paslaugomis“ pažangos vertinimo rodikliai

Produkto rodikliai		Matavimo vienetai	2013 m. tikslas	2010 m.	2007–2010 m.
Paremtų ūkininkų skaičius, unikalių ūkininkų skaičius		Asm.	Iš viso 20 000	338	338
Teisės aktų nustatyti valdymo reikalavimai (R. 1782/03, III priedas) ir geros žemės ūkio ir aplinkosaugos praktikos sąlygos (R.1782/03, IV priedas)		Asm.	20 000	1529	1529
Kitos kompleksinio paramos susiejimu pagal reg. Nr. 1782/2003 nespren- džiamos priemonės tokiose srityse:	Aplinkosauga, įskaitant agrarinę aplinkosaugą	Asm.	7500	0	0
	Visuomenės, gyvūnų ir augalų sveikata		7500	0	0
	Valdymas (ekonominiai rezultatai, apskaitos tvarkymas)		10 000	199	199
Paremtų miškų savininkų skaičius, unikalių miško valdytojų skaičius		Asm.	1000	28	42

Šaltinis: KPP 2007–2013 m. 2010 metų pažangos ataskaita. Vilnius, 2011. ŽŪM tinklalapis: <www.zum.lt>.

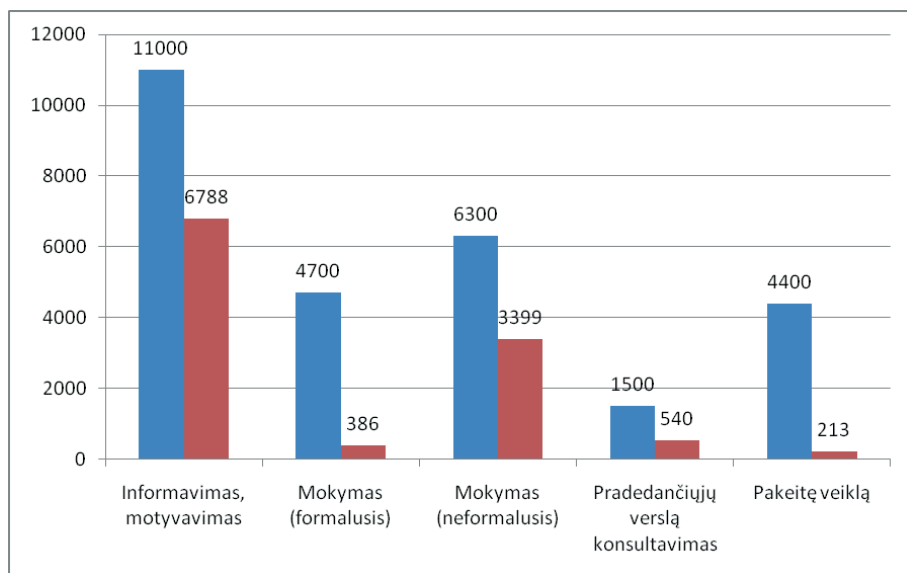
Apibendrinant 18 lentelėje pateiktus duomenis, galima teigti, kad tik 2010 m. padaryta pažanga. Tačiau abejotina, ar ši priemonė bus įgyvendinta efektyviai ir priemonei skirtos lėšos bus panaudotos. Finansiniai priemonės įgyvendinimo rezultatai rodo, kad iki 2009 m. pabaigos paramos lėšos buvo išmokėtos tik pagal vieną iš veiklų – miško savininkų konsultavimo paslaugoms teikti.

Vertinant esamą situaciją KPP įgyvendinimo laikotarpiu iki 2011 m. galima išvelgti konsultavimo priemonės problemines sritis:

- kadangi Lietuvoje dominuoja smulkūs ir vidutiniai ūkiai, kurių valdytojai neturi kompetencijos rengti paraišką, o konsultavimo institucijos nėra suinteresuotos jiems padėti;

- nors akredituotų konsultavimo įstaigų tinklas yra tolygiai išsidėstęs visoje šalyje, tačiau jų aktyvumas dalyvaujant ūkių konsultavimo sistemoje yra nepakankamas;
- nėra atliekami konsultavimo paslaugos kokybės tyrimai bei atskirų konsultantų gebėjimų vertinimas.

Be KPP priemonių, skirtų investicijoms į žmogiškąjį kapitalą, 2007–2013 m. finansavimo laikotarpiu ŽŪM papildomai administravo projektą „Kaimo vietovių darbo jėgos persiorientavimo iš žemės ūkio į kitas veiklas skatinimas Lietuvoje“, finansuojamą ESF. Šiuo projektu siekiama kaimo gyventojų aktyvumo ir užimtumo didinimo, skatinant gyventojus verstis ne tik žemės ūkio veikla, bet turėti ir kitų pajamų šaltinių, be to, sprendžiamos problemos, susijusios su nedarbu kaimo vietovėse bei vykstančiais struktūriniais pokyčiais. Projektas sudaro prielaidas kaimo gyventojams atrasti papildomus pajamų šaltinius įgyjant profesijas, nesusijusias su žemės ūkiu, pvz., amatai, verslai, paslaugos ir kt.

Parengta remiantis ŽŪM duomenimis.

9 pav. Informacija apie pasiektus projekto „Kaimo vietovių darbo jėgos persiorientavimo iš žemės ūkio į kitas veiklas skatinimas Lietuvoje“ rodiklius pagal veiklas ir dalyvių skaičių (2007–2010 m. statistika)

Projektas įgyvendinamas pagal tris veiklos sritis:

1. Informavimas, motyvavimas, orientavimas ir konsultavimas.
2. Mokymas, kvalifikacijos kėlimas, perkvalifikavimas.
3. Individualus pradedančiųjų verslą konsultavimas.

Projektui įgyvendinti skirta 8 862 373 mln. eurų (iki 2010 m. gruodžio 31 d. panaudota 34,97 proc. lėšų).

Projekto tikslinė grupė yra ūkininkai ar kaimo gyventojai, norintys pasitraukti iš žemės ūkio ir imtis kito verslo ar norintys papildomai imtis su žemės ūkio gamyba tiesiogiai nesusijusio verslo, bei kiti kaimo gyventojai.

Paanalizavus 9 pav. pateiktus duomenis matyti, kad iki 2010 m. pabaigos geriausiai buvo vykdoma informavimo, motyvavimo veikla, kuri, palyginti su projekte numatytais rodikliais, įgyvendinta 61,7 proc. Neformalaus mokymo programas buvo baigę 53,9 proc. Kitų projekte numatytų veiklų iki 2010 m. pabaigos įgyvendinimas siekė nuo 4,8 proc. iki 36 proc. Tačiau įvertinus projekto įgyvendinimą per 2011 m.²¹ galima teigti, kad pasiektas ženklus programe numatytų rezultatų progresas, nors projektas dar nėra užbaigtas. 2011 m. pabaigai planuoti įgyvendinimo rodikliai jau pasiekti. Lėšos, skirtos projektui finansuoti, panaudotos 95,07 proc. Kadangi pakeitusiųjų veiklos pobūdį rodiklis buvo planuojamas ekonominio pakilimo metu, todėl galima konstatuoti, jog žemą pakeitusiųjų veiklos pobūdį dalyvių skaičių ir lemia pakitusi gyventojų užimtumo situacija (žymiai padidėjęs nedarbo lygis), žemės ūkio sektoriaus ekonominis stabilumas sunkmečio metu.

Apibendrinant 2000–2010 m. ŽŪM administruojamas programas, pagal kurias buvo investuota į kaimo gyventojų žmogiškąjį kapitalą, galima teigti:

1. Galutiniai naudos gavėjai keitėsi priklausomai nuo fondo, o paramos gavėjai – ir nuo programavimo laikotarpio.

- 1.1. Galutiniai naudos gavėjai tiek mokymo, tiek konsultavimo Žemės ūkio ir kaimo plėtros fondų finansuojamose priemonėse buvo asmenys, susiję su žemės ir miškų ūkio veikla, o Socialinio fondo finansuojamoje priemonėje – asmenys, siekiantys pakeisti žemės ūkio veiklą arba užsiimti verslu (žr.19 lentelę).

²¹ ŽŪM tinklalapis: <<http://www.keiciuveikla.lt>>.

Paramos gavėjai mokymo ir konsultavimo priemonėse skirtingais finansavimo laikotarpiais

Programa	Paramos gavėjai
SAPARD	Institucijos, užsiimančios mokslo, studijų, mokymo, konsultavimo ir kitokia veikla, turinčios kompetentingų Lietuvos Respublikos įstaigų suteiktą mokymo licenciją.
BPD	Žemės ūkio ministerija. Galutiniai paramos gavėjai: mokymo institucijos, kurios turi juridinio asmens statusą ir nacionalinių arba kitų ES šalių teisės aktų nustatyta tvarka yra įgijusios teisę užsiimti suaugusiųjų švietimu.
KPP: mokymas ir in- formavimas; mokslo žinių ir inovacinės prak- tikos sklaida	1 veiklos sritis: Programos „Leader“ ir žemdirbių mokymo metodikos centras. 2 veiklos sritis: asociacijos, vienijančios asmenis, užsiimančius žemės ir miškų ūkio bei alternatyviąja veikla; valstybės ir savivaldybių biudžetinės įstaigos; mokslo, studijų ir mokymo institucijos; įstaigos, turinčios teisę vykdyti formulų mokymą – mokymą vykdyti gali institucijos teisės aktų nustatyta tvarka įgijusios teisę užsiimti suaugusiųjų mokymu. Institucijos ir organizacijos, vykdančios mokslinius tyrimus ir (ar) užsiimančios jų rezultatų ir inovacinės praktikos sklaida, atrenkamos atsižvelgiant į tinkamumo kriterijus paramai gauti ir prioritetinius kriterijus.
SF	Žemės ūkio ministerija – vykdyti mokymą gali institucijos, teisės aktų nustatyta tvarka įgijusios teisę užsiimti suaugusiųjų mokymu.
BPD	Juridiniai asmenys – ministerijos akredituotos konsultavimo institucijos.
KPP	Fiziniai ir juridiniai asmenys, užsiimančios žemės ir miškų ūkio veikla ir teisės aktų nustatyta tvarka įregistravę žemės ūkio valdas Lietuvos Respublikos žemės ūkio ir kaimo verslo registre; miško valdytojai (jei miško valdytojas fizinis asmuo, jis turi būti ne jaunesnis kaip 18 metų amžiaus), įregistravę privačią miško valdą Lietuvos Respublikos žemės ūkio ir kaimo verslo registre.

1.2. Konsultavimo priemonės paramos gavėjai, lyginant BPD ir KPP programas, pasikeitė iš esmės. Jeigu BPD laikotarpiu paramos gavėjas buvo konsultavimo įmonės, tai KPP laikotarpiu – pats ūkininkas ar miško savininkas.

2. Per visą trijų programų finansavimo laikotarpį žmogiškųjų išteklių priemonėms iki 2010 m. pabaigos išmokėta 47 166 tūkst. eurų (tai sudaro tik 1,8 proc. visų programų lėšų) (žr. 20 lentelę).

3. Visais programavimo laikotarpiais paramos intensyvumas yra 100 proc., tačiau projektų vertė SAPARD beveik tris kartus didesnė negu BPD, tuo tarpu KPP projektų vertė – net 10–60 kartų (priklausomai nuo mokymo krypties) buvo didesnė. Maksimalus paramos dydis BPD ir KPP laikotarpiu, palyginti su SAPARD, padidėjo apie 11 kartų (nuo 5 eurų vienai mokymo valandai iki 58–64 eurų) (žr. 21 lentelę).

20 lentelė

ES paramos lėšos, skirtos žmogiškiesiems ištekliams (tūkst. eurų)

Programa	Išmokėta lėšų žmogiškųjų išteklių priemonėms (tūkst. eurų)	Iš viso išmokėta programos lėšų (tūkst. eurų)	Proc. visų išmokėtų programos lėšų
SAPARD	2078	167 905	1,2
BPD	2265	176 403	1,2
KPP (planuojama skirti)	42 823	2 287 328	1,9

21 lentelė

Vidutiniai projektų paramos dydžiai (tūkst. eurų)

Programa	Vidutinė projektų vertė	Paramos intensyvumas	Maksimalus numatytos viešosios paramos dydis
SAPARD	29 017	100 proc.	300 eurų vienam žmogui ir 1200 eurų vienam kursui.
BPD	10 539	100 proc.	Viena mokymo valanda neturi viršyti 58 eurų.
KPP	664 497 (pagal 1 mokymo kryptį), 103 590 (pagal 2 mokymo kryptį)	100 proc.	Viena mokymo val. neturi viršyti 64 eurų. Seminaro 1 dienos organizavimo įkainis – 463 eurų. Lauko 1 dienos organizavimo įkainis – 434 eurų.

4. Teiktų paraiškų skaičius kito neženkliai, tačiau įgyvendintų projektų skaičius didžiausias buvo SAPARD laikotarpiu (daugiau negu tris kartus, palyginti su KPP) (žr. 22 lentelę).

22 lentelė

Paraiškų atrankos statistika

Programa	Paraiškų skaičius	Įgyvendintų projektų skaičius	Atrinktų projektų dalis nuo pateiktų paraiškų (proc.)
SAPARD	109	102	93,6
BPD	99	30	30,3
KPP (1 veiklos sr.) (2007–2010 m.)	108	39	36,1

5. Įvertinus programų pasiekimo ir rezultatų rodiklius, matyti, kad mokymo dalyvių skaičiaus planas įgyvendintas (BPD viršytas dvigubai, KPP iki 2010 m. jau beveik pasiektas ir tikėtina, kad iki programos pabaigos bus viršytas). Norinčių konsultavimo paslaugų dalyvių skaičius įgyvendintas nepakankamai (BPD – 4,6 proc., KPP – 2,9) (žr. 23–24 lenteles).

Mokymo priemonės pasiekimo ir rezultato rodiklių įgyvendinimas

Programa	Mokymo dalyvių skaičius		
	Planas	Įvykdymas	Įvykdymo procentas
SAPARD	21 000	21 012	100
BPD	6000	13 048	217
KPP (2007–2010 m.)	30 000	25 200	84
SF	11 000	10 641	97,7

Konsultavimo priemonės pasiekimo ir rezultato rodiklių įgyvendinimas

Programa	Konsultavimo paslaugas užsakisusiųjų skaičius		
	Planas	Įvykdymas	Įvykdymo procentas
BPD	40 000	1825	4,6
KPP (2007–2010 m.)	58 000	1728	2,9

Tyrimo išvados

1. Visos priemonės, skirtos žmogiškųjų išteklių plėtrai, prisideda prie kaimo gyventojų profesinių kvalifikacijų gerinimo, verslumo igūdžių skatinimo, mokslo naujovių ir pažangių technologijų plėtos, darbo našumo padidėjimo bei ekonominių veiklų, plėtojamų kaime, ir konkurencingumo augimo.
2. Investicijoms į žmogiškąjį kapitalą kaimo gyventojams iš ŽŪM administruojamų programų skiriama tik iki 2 proc. programų lėšų, o tai nesudaro prielaidų kaimo gyventojams kurti inovacijas ir jas įdiegti bei ugdyti kompetencijas, todėl akivaizdu, kad tikslinga didinti lėšas į šias investicijas.
3. Vertinant mokymų programų turinio populiarumą, paaiškėjo, kad programų turinio pasirinkimas atspindi Lietuvos žemės ir miškų ūkyje dirbančių asmenų suvokimą ir gamybinę logiką – dar vis dominuoja ūkio modernizavimo ir pirminių gamybinių procesų tobulinimo poreikiai.
4. Centralizuotas mokymų organizavimas leidžia spręsti veiklų dubliavimo šalies mastu problemas, kai identiškas mokymo ir informavimo paslaugas teikia įvairūs subjektai.

5. Nesukurta duomenų bazė apie neformaliųjų mokymų dalyvius, todėl nėra tikslaus unikalių dalyvių skaičiaus. Įvertinus tai, kad ŽŪM įsteigė registrą, kuris pradės veikti 2012 m. pabaigoje, tačiau rekomenduotina vykdyti ne tik ŽŪM administruojamų programų, bet ir kitų ES bei valstybės lėšomis finansuojamų programų mokymų dalyvių apskaitą.
6. Įvertinus BPD ir KPP konsultavimo paslaugas gavusių asmenų skaičių, darytina išvada, kad šioms priemonėms nebuvo pasiruošta, kadangi dalyvių skaičius siekė tik 2,9–4,6 proc. planuoto skaičiaus.
7. Įvertinant 2000–2010 m. ŽŪM administruojamų programų mokymo ir konsultavimo priemonių pasiekimo ir rezultatų planų įgyvendinimą, galima teigti, kad tam įtakos turėjo pareiškėjų patirtis, kompetencija ir priemonių įgyvendinimo taisyklių sisteminiai pokyčiai. Mokymo priemonių įgyvendinimo tęstinumas lėmė aukštus rodiklius, o, atsižvelgiant į laikotarpį, ženklūs konsultavimo priemonių pokyčiai lėmė žemus rezultatų pasiekimo rodiklius.

Literatūra

8. Bagdanavičius J. *Žmogiškas kapitalas*. Vilnius, 2009.
9. Barro R. J., Lee J. W. *International Data on Educational Attainment Updates and Implications*. *Oxford Economic Papers*, 2001, No. 3, p. 541–63.
10. BPD 4 prioriteto „Kaimo plėtros priemonių bendrųjų ir specialiųjų projektų atrankos kriterijų vertinimas“ galutinė ataskaita. Vilnius, 2008 m. sausio 15 d.
11. *Lietuvos 2004–2006 m. BPD įgyvendinimo sistemos vertinimas*. Atliko VĮ Europos socialiniai, teisiniai ir ekonominiai projektai (ESTEP). 2006 m. vasaris.
12. *Galutinė Lietuvos 2004–2006 metų bendrojo programavimo dokumento įgyvendinimo ataskaita*, Vilnius, 2010. Prieiga per internetą: <http://www.esparama.lt/lt/bpd/BPD_ataskaitos>.
13. *Gairės pareiškėjams pagal Lietuvos 2004–2006 m. BPD „Kaimo plėtros ir žuvininkystės prioriteto“ priemonės „Kaimo vietovių pritaikymo ir plėtros skatinimas“ veiklos sritį „Konsultavimo paslaugos ūkiams“*, patvirtintos Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministro 2004 m. liepos 16 d. įsakymu Nr. 3D-443.
14. *Gairės pareiškėjams, teikiantiems projektus paramai gauti 2005 metais pagal Lietuvos 2004–2006 m. BPD „Kaimo plėtros ir žuvininkystės prioriteto“ priemonės „Kaimo vietovių pritaikymo ir plėtros skatinimas“ veiklos sritį „Konsultavimo paslaugos*

- ūkiam“, patvirtintos Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministro 2005 m. vasario 23 d. Nr. 3D-8.
15. *Gairės pareiškėjams pagal Lietuvos 2004–2006 m. BPD „Kaimo plėtros ir žuvininkystės prioriteto“ priemonę „Mokymas“*, patvirtintos Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministro 2004 m. liepos 16 d. įsakymu Nr. 3D-444.
 16. *Gairės pareiškėjams, teikiantiems projektus paramai gauti 2005 m. pagal Lietuvos 2004–2006 m. BPD „Kaimo plėtros ir žuvininkystės prioriteto“ priemonę „Mokymas“*, patvirtintos Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministro 2005 m. vasario 23 d. įsakymu Nr. 3D-93.
 17. <http://www.keiciuveikla.lt>.
 18. Jovaiša L. *Enciklopedinis edukologijos žodynas*. Vilnius: Gimtasis žodis, 2007.
 19. *Komisijos reglamentas (EB) Nr. 1974/2006, nustatantis išsamias Tarybos reglamento (EB) Nr. 1698/2005 dėl Europos žemės ūkio fondo kaimo plėtrai (EŽŪFKP) paramos kaimo plėtrai taikymo taisykles*.
 20. Kumpikaitė V. Human Resource Training Evaluation. *Inžinerinė ekonomika (Engineering Economics)*, 2007, Nr. 5(55), p. 29–36.
 21. Lietuvos 2007–2013 metų kaimo plėtros planas, kuriam pritarta ES Kaimo plėtros komitete 2007 m. rugsėjo 19 d., konsoliduota versija 2011 m. birželio 9 d. Prieiga per internetą: <<http://www.zum.lt/lt/zemes-ukio-ministerija/kaimo-pletra/parama-pagal-2007-2013-m--programos-priemones/kaimo-pletros-2007---2013-metu-programa-ir-strategija/>>.
 22. *Lietuvos kaimo plėtros 2007–2013 metų programos tarpinis vertinimas*. Galutinė vertinimo ataskaita. 2010 m. gruodžio 20 d. Pagal 2010 m. balandžio 9 d. paslaugų sutartį Nr. 8P-0118 su Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministerija parengta viešosios įstaigos „Europos socialiniai, teisiniai ir ekonominiai projektai (ESTEP)“. Prieiga per internetą: <http://www.zum.lt/min/failai/FINAL_SAPARD_ex-post_vertinimas.pdf>; <http://www.zum.lt/documents/kaimo_pletros_depart/LKP%202007-2013%20programos%20tarpinis%20vertinimas_2010%2012%2020.pdf>.
 23. *Lietuvos kaimo plėtros 2007–2013 metų programos 2010 metų pažangos ataskaita*. 2011 m. birželis. Prieiga per internetą: <http://www.zum.lt/documents/KPP_2010_MPT.pdf>.
 24. *Lietuvos nacionalinė žemės ūkio ir kaimo plėtros 2000–2006 metams programa*. 2000 m. spalio 27 d. Europos Komisijos sprendimu C(2000) 3329. Prieiga per internetą: <<http://www.zum.lt/lt/zemes-ukio-ministerija/kaimo-pletra/sapard-programa-2000-2006-metams>>.
 25. Lietuvos Respublikos finansų ministerijos tinklalapis: <<http://www.finmin.lt>>.
 26. Lietuvos Respublikos finansų ministerijos tinklalapis. *Mokslo studija „2004–2006 metais vykdytų mokymų kursų intensyvumas ir atitikimas mokymo poreikiui“ 2007 metų darbo ataskaita*.

27. Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 38-1804.
28. Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministerijos tinklalapis: <<http://www.zum.lt>>.
29. Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministerija. Monitoringo sistema: 2006 12 31 indikatorių lentelės (2007 03 22 duomenys): <<http://www.zum.lt>>.
30. *Mokymosi visą gyvenimą užtikrinimo strategija*. Švietimo ir mokslo ministerija. Vilnius, 2004-03-26. Nr. ISAK-433/A-83.
31. Nacionalinės mokėjimo agentūros prie Žemės ūkio ministerijos tinklalapis: <<http://www.nma.lt>>.
32. *Nacionalinės žemės ūkio ir kaimo plėtros 2000–2006 metų (SAPARD) programos EX-POST įvertinimo galutinė ataskaita*. Vilnius, 2007. Atliko VŠĮ „Europos socialiniai, teisiniai ir ekonominiai projektai“. Prieiga per internetą: <http://www.zum.lt/min/failai/FINAL_SAPARD_ex-post_vertinimas.pdf>.
33. Tarybos reglamentas (EB) Nr. 1698/2005, 2005 m. rugsėjo 20 d. dėl Europos žemės ūkio fondo kaimo plėtrai (EŽŪFKP) paramos kaimo plėtrai.
34. Teresevičienė M., Oldroyd D., Gedvilienė G. *Suaugusiųjų mokymasis: andragogikos didaktikos pagrindai*. Kaunas, 2004.
35. *TNS Gallup*: tyrimo ataskaita. Vilnius, 2006.
36. Lietuvos statistikos departamento tinklalapis: <<http://www.stat.gov.lt>>.
37. Rudytė D. *Finansų specialistų kompetencijos pokyčių valdymas žinių ekonomikos kontekste*: daktaro disertacija, socialiniai mokslai, vadyba ir administravimas, Kaunas, 2006.
38. Šiaučiukėnienė L., Visockienė O., Talijūnienė P. *Šiuolaikinės didaktikos pagrindai*. Kaunas, 2006.
39. Žemės ūkio informacijos ir kaimo verslo centro tinklalapis: <<http://www.vic.lt>>.

ASSESSMENT OF EU INVESTMENT IN HUMAN CAPITAL IN RURAL AREAS

Angelė Kaušylienė, Virginija Žoštautienė

Summary

Lifelong learning is inevitable on day-to-day basis for essential processes of social and cultural development in Lithuania's rural areas which allows adjusting to an ever-changing labour market and applying innovation to the development of agriculture and alternatives to farming. The present article analyses the significance of EU investment in human capital in the rural areas of Lithuania. The paper focusses on the absorption of EU funds in 2000–2011 through the National Programme for Agriculture and Rural Development, the Single Programming Document, the Rural Development Programme for 2007–2013 and the projects Kaimo Vietovių Darbo Jėgos Persiorientavimo

iš Žemės Ūkio į Kitas Veiklas Skatinimas Lietuvoje (Promotion of Reorientation of Rural Labour Force from Agricultural Sector to Other Activities in Lithuania) funded by the Operational Programme for Human Resources Development from the point of view of investment in human capital. The article also discusses the significance of investment in human capital and professional development of a person living in rural areas, supporting the statistics with relevant tables and pictures. It is concluded that all pro-measures for the development of human resources contribute to the improvement of professional qualifications, promotion of entrepreneurial skills, innovation, science and advanced technology development, as well as performance and competitiveness of economic activities in rural areas.

Keywords: *human capital, investment, rural areas, assessment.*

Straipsnis įteiktas 2012 m. vasario 5 d.

KONKURENCINGUMO VALDYMO LYGMENYS IR VEIKSNIAI GLOBALIZACIJOS SĄLYGOMIS

Juozas Vijeikis

Santrauka. Šiandien bendros globalizacijos sąlygomis smulkios ir vidutinės įmonės turi ne tik sugebėti atlaikyti didėjančią konkurenciją, bet taip pat joms turi būti palankios sąlygos plėsti savo įmones. Todėl būtina užtikrinti, kad turimi informaciniai, finansiniai ir žmogiškieji ištekliai būtų naudojami efektyviai ir garantuotų smulkių ir vidutinių įmonių konkurencinį pranašumą. Šiuo požiūriu būtina ieškoti tinkamų priemonių šiems tikslams įgyvendinti. Taigi iškyla problema – kaip turi būti vertinamas smulkaus ir vidutinio verslo konkurencingumas viename iš pagrindinių smulkaus ir vidutinio verslo sektorių – transporte? Straipsnyje aptariami konkurencingumo veiksniai svarbiausiais valdymo lygmenimis: globaliu, valstybės, sektoriaus ir įmonės. Globalaus ir valstybės konkurencingumo analizė remiasi Pasaulio konkurencingumo pranešimo 12 konkurencingumo ramsčių. Sektoriaus ir įmonės konkurencingumo veiksmų analizė paremta M. E. Porterio pasiūlytu 5 konkurencinių jėgų modeliu bei atskirų veiksmų analize. Straipsnyje pateikti transporto sektoriaus smulkių ir vidutinių įmonių konkurencingumo tyrimo rezultatai. Nustatytos sektoriaus įmonių konkuravimo sritys, konkurencingumo veiksniai, konkurencingumo šaltiniai ir trukdžiai. Paskutinėje straipsnio dalyje pateikiamos išvados ir siūlymai.

Prasminiai žodžiai: konkurencingumas, konkurencingumo veiksniai, strateginis valdymas, inovacijos, transporto paslaugų sektorius.

Įvadas

Tyrimo aktualumas. Smulkios ir vidutinės įmonės visame pasaulyje sudaro žymų indėlį į kiekvienos šalies ekonomiką. Neatsitiktinai ekonomiškai išsivysčiusiose šalyse didžioji dalis įmonių priklauso būtent smulkaus ir vidutinio verslo sektoriui. Tad teorinė atskirų smulkaus ir vidutinio verslo sektorių analizė yra aktuali, siekiant didinti smulkaus ir vidutinio verslo įmonių konkurencingumą ir galimybes plėsti savo veiklą.

Lietuvai atkūrus nepriklausomybę, vyko perėjimas iš planinės ekonomikos į rinkos ekonomiką, turėjęs įtakos šalies ūkio struktūrai ir raidai. Vakarų

valstybių rinkos tapo lengviau prieinamos vietinėms įmonėms, šalies rinkoje pradėjo ženkliai augti ekonomika ir didėjo konkurencija. Konkurencingumas ir jo vaidmuo yra labai svarbus rinkos ekonomikoje. Veiksminga konkurencijos politika daro poveikį rinkų struktūrai ir jų dalyvių elgesiui, sukuria palankias sąlygas plėtotis įmonėms, diegti inovacijas bei tobulinti produktus. Šalies ūkio konkurencingumas tampa ekonominį klestėjimą lemiančiu veiksniu. Europos Sąjungos ir kitų išsivysčiusių pasaulio šalių patirtis rodo, jog rinkos ekonomikos konkurencingumui bei augimui lemiamos įtakos turi smulkaus ir vidutinio verslo plėtra bei tinkamų ir efektyvių smulkaus ir vidutinio verslo sektoriaus konkurencingumo būdų taikymas. Smulkaus ir vidutinio verslo transporto paslaugų sektorius – viena reikšmingiausių ir svarbiausių verslo sričių, tampriai susijusi su kitomis verslo rūšimis. Neatsitiktinai transporto verslas dažnai suvokiamas kaip šalies ekonominio gyvybingumo rodiklis – kuo valstybėje ir už jos ribų daugiau vykdoma transporto pervežimų, tuo yra geresnė šalies ekonominė situacija.

Tyrimo problema. Šalies ir įmonių konkurencingumo skatinimas yra vienas iš pagrindinių Lietuvos, kaip ir visos Europos Sąjungos, tikslų ir veiksmų, lemiančių tvarų šalies ekonomikos ir gyventojų gerovės augimą. Svarbu, kad įmonės ne tik sugebėtų atlaikyti didėjančią konkurenciją, bet ir būtų sudarytos palankios sąlygos įmonių plėtrai. Todėl būtina užtikrinti, kad turimi informaciniai, finansiniai ir žmogiškieji ištekliai būtų naudojami veiksmingai bei garantuotų šalies ir įmonių konkurencinį pranašumą. Šiandieninės rinkos ekonomikos sąlygomis, vykstant intensyviems ūkio internacionalizacijos bei globalizacijos procesams, labai svarbūs tampa konkurencingumo vertinimo kriterijai ir jų tiesioginis taikymas, vertinant atskiras ūkio sritis.

Tyrimo objektas – konkurencingumą lemiantys veiksniai įvairiais valdymo lygmenimis.

Tyrimo tikslas – šio laikotarpio sąlygomis įvertinti konkurencingumą šalies ūkio lygiu, atskleisti smulkių ir vidutinių transporto paslaugų sektoriaus įmonių konkurencingumo pagrindinius veiksnius ir nustatyti trukdžius.

Tyrimo uždaviniai:

- 1) aptarti svarbiausius konkurencingumo veiksnius globalizacijos sąlygomis;

- 2) apibendrinti valstybių konkurencingumo vertinimo indeksus;
- 3) atlikti transporto paslaugų sektoriaus smulkių ir vidutinių įmonių konkurencingumo tyrimą.

Tyrimo metodai. Tyrimo metu buvo taikomi šie metodai: mokslinės literatūros analizė, teisės aktų analizė, statistinių duomenų analizė, anketinė apklausa.

1. Konkurencingumo samprata

Mokslinė diskusija apie konkurencingumą labai skiriasi, nes konkurencingumas – įvairiai interpretuojama ir vertinama ekonomikos sąvoka. Skirtingi mokslininkai (Savanevičienė (1999), Sūdžius (2001), Kvainauskaitė ir Sniežka (2003), Monkevičienė (2001) ir kt.) skirtingai apibrėžia konkurencingumo sampratą. Bendraja prasme terminas „konkurencija“ reiškia varžymąsi. Organizacijai yra svarbūs visi veiksniai, siekiant išlaikyti ir didinti konkurencingumą. Tačiau kurie veiksniai yra prioritetiniai (išorės aplinkos veiksniai, konkurencinių strategijų formavimas, išskirtinų išteklių ar vadybinio potencialo turėjimas), yra diskutuotina.

Konkurencingumo ekonomikoje samprata gimė kartu su klasikine ekonomikos mokykla, kada buvo išskirtas darbo pasidalijimas, technologiniai ir kiti svarbūs ekonominiai veiksniai.

Ekonomistų bandymas suprasti, kas nulemia tautų (šalių) gerovės lygį, svyravo nuo A. Smitho dėmesio į specializaciją ir darbo pasidalijimą iki neoklasikų ekonomistų susitelkimo ties investicijomis į žmogiškąjį kapitalą ir infrastruktūrą. Vėliau platesnį susidomėjimą kelia švietimas ir mokymas, technologijų pažanga, makroekonominis stabilumas, valdymo kokybė, teisė, institucijų veikla, rinkos.

Vienas žinomiausių konkurencingumo specialistų M. E. Porteris savo knygoje „Konkurencinis tautų pranašumas“ (Porter, 1998) išsamiai nagrinėja konkurencingumą pagal savo sukurtą „Deimanto“ modelį. Straipsnyje „Penkios konkurencinės jėgos, kurios formuoja strategiją“ (Porter, 2008) autorius pristato penkių jėgų, veikiančių įmonių ir šalių konkurencingumą, modelį.

M. E. Porteris yra įsitikinęs, kad pagrindinis įmonės strategų ir vadybininkų darbas yra suprasti ir „susitvarkyti“ su konkurencija, tačiau jie konkurenciją dažnai apibrėžia per siaurai – tik kaip susidūrimą su tiesioginiais konkurentais. Be

tiesioginių konkurentų, įmonės, veikdamos rinkoje, susiduria dar su keturiomis konkurencinėmis jėgomis: vartotojais, tiekėjais, potencialiais konkurentais ir prekėmis-pakaitalais. Taigi konkurencinę aplinką, anot M. E. Porterio, galima apibūdinti penkiomis esminėmis jėgomis: tiesioginė konkurencija, potencialūs konkurentai, vartotojai, tiekėjai, produktai pakaitalai. Išplėsta konkurencija, kurią veikia visos penkios jėgos, apibrėžia sektoriaus struktūrą ir formuoja konkurencinę sąveiką sektoriaus viduje. Šis M. E. Porterio pasiūlytas penkių jėgų modelis gali būti papildomas ir šeštuoju elementu – valstybės institucijomis. Vyriausybės politika turi įtakos įmonių priimamiems sprendimams. Ji numato reguliavimo ribas ir nustato teisinius pamatus, todėl galima teigti, kad valstybės institucijos tiesiogiai, priklausomai nuo rinkos ekonomikos brandumo, stipriau ar silpniau lemia įmonių konkurencinę aplinką.

Konkurencija suvokiama ir kaip automatinis rinkos pusiausvyros mechanizmas, centrinė rinkos ekonomikos mokslo sąvoka. Tačiau dažniausiai konkurencija apibūdinama kaip varžybos tarp verslo subjektų, siekiančių parduoti tam tikrą prekę arba paslaugą. Todėl darytina išvada, kad konkurencija yra esminis rinkos požymis, išreiškiantis rinkos subjektų tarpusavio rungtyniavimo santykius.

Remiantis V. Kvainauskaitės ir V. Snieškos (2003)¹ nuomone, konkurencingumas – tai sudėtinga charakteristika, ir norint ją apibūdinti ir išmatuoti reikia įvertinti įvairius rodiklius, objekto ar subjekto savybes, taikyti skirtingas metodologijas. Tai santykinė charakteristika, nes negalima išmatuoti konkurencingumo absoliučiai. Tam reikėtų turėti idealą, o jį tenka lyginti su kitų panašių objektų ar subjektų savybėmis arba rodikliais. Konkurencingumas turėtų įvertinti ne tik subjekto ar objekto sugebėjimą užimti tam tikrą konkurencinės kovos poziciją, bet ir potencialias galimybes ją išlaikyti ar net pagerinti. To paties objekto ar subjekto konkurencingumas kinta atsižvelgiant į laiką, vietą bei sąlygas. Todėl galima teigti, kad ta pati įmonė, prekė ar darbuotojas, praėjus laikui, jei netobulėja, tampa nebekonkurencingi. Taip pat reikia pabrėžti, kad

¹ Kvainauskaitė V., Snieška V. *Konkurencinės rinkos paklausos vertinimas ir prognozavimas*. Kaunas, 2003.

didelę reikšmę turi ir vieta bei sąlygos: ta pati prekė ar darbuotojas gali būti konkurencingi Lietuvoje, tačiau nekonkurencingi kitose šalyse.

Kiekvienais metais Pasaulio ekonomikos forumas (*World Economic Forum*) parengia „**Pasaulio konkurencingumo pranešimą**“ (*The Global Competitiveness Report*), kuriame pateikiami šalių vertinimai įvairiose srityse (augimo, vystymosi, makroekonomikos, rinkų ir kitų) bei apskaičiuojamas pasaulio konkurencingumo indeksas (*The Global Competitiveness Index 2009–2010*).

„Pasaulio konkurencingumo pranešime 2009–2010“ (*The Global Competitiveness Report 2009–2010*) konkurencingumas apibrėžiamas kaip „institucijų sistema, politika ir veiksniai, kurie lemia šalies produktyvumo lygį“. Produktyvumui savo ruožtu įtakos turi pastovus gerovės lygis, kurį gali pasiekti šalies ekonomika. Konkurencingesnės ekonomikos sugeba sukurti didesnes pajamas savo gyventojams. Produktyvumo lygį taip pat nusako grąžos / pelno iš investicijų į ekonomiką norma. Grąžos / pelno normos yra vieni iš pagrindinių šalies ekonomikos augimo veiksnių, todėl labiau konkurencinga ekonomika yra ta, kuri greičiausiai augs vidutinės trukmės ir ilgalaikėje perspektyvoje.

Pasaulio konkurencingumo indeksas (*The Global Competitiveness Index*) apima aspektus, susidedančius iš daugybės skirtingų komponentų, iš kurių kiekvienas atspindi tam tikrą dalį konkurencingumo. „Pasaulio konkurencingumo pranešime 2009–2010“ sugrupuoti šie komponentai į 12 konkurencingumo ramsčių (1 pav.):

1. Institucijos. Institucinė aplinka yra apibrėžta teisine ir administracine sistema, kurioje asmenys, įmonės ir vyriausybės bendradarbiauja, kad sukurtų pajamas ir turtą ekonomikoje.

2. Infrastruktūra. Išplėtotą ir efektyvią infrastruktūrą yra būtinas konkurencingumą lemiantis veiksnys.

3. Makroekonominis stabilumas. Makroekonominis stabilumas yra svarbus ne tik verslo, bet ir apskritai visos šalies konkurencingumui.

4. Sveikatos apsauga ir pagrindinis išsilavinimas. Sveika darbo jėga yra būtina sąlyga šalies konkurencingumui ir produktyvumui. Be sveikatingumo, šis konkurencingumą palaikantis ramstis taip pat apima pagrindinio ugdymo, kurį gauna visuomenė, kiekybę bei kokybę.

5. Aukštasis išsilavinimas ir mokymai. Aukštojo mokslo ir mokymų kokybė yra svarbi ekonomikoms, kurios nori didinti gaminamos produkcijos ir teikiamų paslaugų vertę.

6. Prekių rinkos efektyvumas. Šalys, turinčios efektyvią prekių rinką, gali gaminti tinkamą prekių ir paslaugų rinkinį, kurį nulemia paklausos ir pasiūlos sąlygos, taip pat užtikrinti, kad šie prekių ir paslaugų rinkiniai būtų efektyviausiai realizuojami.

7. Darbo rinkos efektyvumas. Darbo rinkos efektyvumas ir lankstumas yra svarbūs, užtikrinant, kad darbininkai būtų išdėstyti pagal jų didžiausią naudingumą ekonomikai ir gautų paskatinimus, kad įdėtų visas pastangas į savo darbą.

8. Finansų rinkos išmanymas. Dabartinė ekonominė krizė išryškino pagrindinę stiprios ir gerai veikiančios finansų rinkos vaidmenį ekonominėje veikloje. Efektyvus finansų sektorius paskirsto visuomenės sukauptas ir iš užsienio atėjusias lėšas taip, kad jos būtų panaudotos produktyviausiu būdu.

9. Technologinis pasirengimas. Šis ramstis apima ekonomikos sugebėjimą perprasti ir panaudoti turimas technologijas, kad padidintų savo pramonės produktyvumą.

10. Rinkos dydis. Rinkos dydis veikia produktyvumą, nes didelės rinkos suteikia galimybę įmonėms naudoti masto ekonomiją.

11. Verslo išmanymas (verslumas). Išmanyti verslą yra palanku, siekiant aukštesnio efektyvumo prekių gamybos ir paslaugų teikimo srityse, nes tai didina verslo produktyvumą ir bendrą šalies konkurencingumą.

12. Inovacijos. Tai yra paskutinis konkurencingumą palaikantis ramstis. Nors pagrindiniai tikslai gali būti pasiekti tobulinant institucijų veiklą, plečiant infrastruktūrą, mažinant makroekonominį nestabilumą ar gerinant žmogiškąjį kapitalą, visi šie veiksniai galiausiai susiduria su mažėjančiais rezultatais. Tokia pati tendencija pastebima kalbant apie prekių, darbo ar finansų rinkas. Ilgalaikėje perspektyvoje gyvenimo standartai gali būti pagerinti tik diegiant inovacijas. Inovacijos tampa ypač svarbios ekonomikoms, kurios pasiekia žinių ribas, bei nykstant galimybei perprasti ir naudoti išorines technologijas.

Visų 12 konkurencingumą palaikančių ramsčių tarpusavio ryšys. Nors visi konkurencingumą palaikantys ir skatinantys ramsčiai yra paminėti atskirai,

tačiau tai neturėtų nustelbti to fakto, kad jie nėra nepriklausomi: jie yra ne tik susiję, bet ir linkę daryti įtaką vienas kitam. Pavyzdžiui, inovacijos (12-as rams-tis) yra neįmanomos pasaulyje be institucijų (1-as rams-tis), kurios užtikrina intelektualinės nuosavybės teises, negali būti vykdomos šalyse su prastai išsilavi-nusia ir neapmokyta darbo jėga (5-as rams-tis) bei yra sunkiai įsivaizduojamos ekonomikos su neefektyviomis rinkomis (6-as, 7-as ir 8-as ramsčiai) ar be išplėtos ir efektyvios infrastruktūros (2-as rams-tis). Skaičiuojant konkuren-cingumo indeksą, įtraukiami visi dvylika konkurencingumo ramsčių, tačiau įvertinamas ir kiekvienas rams-tis atskirai, kad būtų galima geriau analizuoti tam tikras ekonomikas bei jų konkurencingumą tam tikrose specifinėse srityse, kuriose joms reikėtų labiau patobulėti.

2. Valstybių konkurencingumo vertinimo indeksai

Anksčiau aptarti konkurencingumo ramsčiai, kurių pagrindu yra sudaromas pasaulio konkurencingumo indeksas, apibūdina tam tikrus šalių išsivystymo etapus – gamybos veiksnių lemiamą išsivystymo etapą (angl. *factor-driven stage*), efektyvumo ir investicijų lemiamą išsivystymą (angl. *efficiency-driven stage*) bei inovacijų lemiamą išsivystymą (angl. *innovation-driven stage*).

Pirmame išsivystymo etape ekonomikai įtaką daro *gamybos veiksniai*, o jos augimą nulemia turimi ištekliai, tokie kaip pigi, neišsilavinusi darbo jėga ir gam-tos ištekliai. Tai pradinis šalies vystymosi etapas, kai įmonės gamina palyginti paprastas prekes, konkuruoja kainomis, gamybos procesas yra imlus darbui, o pats darbas menkai apmokamas. Siekiant palaikyti ekonomikos augimą ir konkurencingumą, šiame etape svarbu užtikrinti makroekonominį stabilumą, viešųjų ir privačių institucijų sklandų funkcionavimą, tinkamą infrastruktūrą bei gerinti sveikatos apsaugą ir darbo jėgos išsilavinimą. Šis plėtros etapas būdingas žemo pajamų lygio ekonomikoms.

Kylant darbo užmokesčiui ir išsivystymo lygiui, šalis pereina į antrąjį vystymosi etapą – *efektyvumo ir investicijų* lemiamą augimą – kai pradeda gaminti didesnės pridėtinės vertės ir aukštesnės kokybės produkciją bei tobu-lina gamybos procesą. Siekianti aukštesnės išsivystymo stadijos šalis privalo daugiau stengtis mokytį darbuotojus, skatinti efektyvių prekių, darbo ir finansų

rinkų kūrimąsi, remti investicijas į modernias technologijas. Šalys, pasiekusios efektyvumu skatinamą ūkio augimą, dažniausiai patenka į vidutinės pajamas gaunančių šalių sąrašą.

Inovacijų lemiamą išsivystymo etapą pasiekusios šalys dažniausiai priskiriamos aukštą pajamų lygį turinčių valstybių grupei, kurios geba derinti aukštą gyvenimo lygį bei didesnius darbo užmokesčius su nemažėjančiu šalies gaminių konkurencingumu. Šiame vystymosi etape įmonės konkuruoja žiniomis ir inovacijomis, o jų gamyba pagrįsta pažangiomis technologijomis, išskirtine kokybe, novatoriškumu ir gamybos proceso sudėtingumu. Ypač svarbų vaidmenį šiame ekonomikos išsivystymo etape turi moksliniai tyrimai ir eksperimentinė plėtra.

Lietuva pagal „Pasaulio konkurencingumo pranešimą 2009–2010“ (*The Global Competitiveness Report 2009–2010*) patenka į pereinamąjį tarp antro ir trečio išsivystymo etapo šalių grupę (1 lentelė).

1 lentelė

Valstybių išsivystymo etapai 2009 m.²

1-as etapas	Perėjimas iš 1-o į 2-ą etapą	2-as etapas	Perėjimas iš 2-o į 3-į etapą	3-ias etapas
Bangladešas	Alžyras	Albanija	Čilė	Australija
Bolivija	Azerbaidžianas	Argentina	Kroatija	Estija
Čadas	Egiptas	Brazilija	Latvija	Italija
Etiopija	Gruzija	Bulgarija	Lenkija	Japonija
Gana	Indonezija	Kinija	Lietuva	JAV
Indija	Jamaika	Makedonija	Meksika	Jungtinė Karalystė
Pakistanas	Marokas	Malaizija	Rumunija	Kanada
Senegalas	Paragvajus	Peru	Rusija	Prancūzija
Vietnamas	Saudo Arabija	Serbija	Turkija	Vokietija
Zimbabvė	Venesuela	Ukraina	Vengrija	Šveicarija

Parengta remiantis: *Pasaulio ekonomikos forumas*. Porter, Schwab, 2009.

Kartu su Lietuva į šią grupę taip pat patenka kaimynės Latvija, Lenkija ir Rusija. Estija pagal išsivystymo lygį lenkia tiek Lietuvą, tiek Latviją ir patenka į trečią, inovacijomis grįstą, išsivystymo etapą, kurį sudaro pažangios Europos Sąjungos valstybės (visos Skandinavijos ir Vakarų Europos šalys) bei turtingos ir galingos didžiosios šalys: JAV, Japonija, Kanada, Australija ir kitos. Žemes-

² Lentelėje pateikiami sutrumpinti valstybių, patenkančių į kiekvieną išsivystymo etapą, sąrašai.

nus išsivystymo etapus daugiausiai sudaro trečiosios pasaulio šalys, esančios Afrikoje, Pietų Amerikoje bei Azijoje.

Lyginant naująsias Europos Sąjungos valstybes, Lietuvą pagal išsivystymo lygį lenkia ir patenka į aukštesnę grupę šios šalys: Čekija, Estija, Kipras, Malta, Slovakija bei Slovėnija. Šios valstybės yra aukščiau ir pagal pasaulio konkurencingumo indeksą 2010–2011 m. (*The Global Competitiveness Index 2010–2011*), pagal kurią Lietuva užima 47-ą vietą iš 133 valstybių, o kitos šalys atitinkamai: Čekija – 36, Estija – 33, Kipras – 40, Slovėnija – 45 vietą. Lietuvos kaimynė Latvija rikiuojasi dar žemiau nei Lietuva – Latvija užima 70-ą vietą, o kita kaimyninė valstybė – Lenkija – rikiuojasi 39-oje vietoje. Pagal šį indeksą Lietuva, palyginti su praėjusiais 2009–2010 m., pakilo šešiais punktais iki 47 vietos (2 lentelė).

2 lentelė

**Valstybių reitingas pagal pasaulio konkurencingumo indeksą
2006–2011 m.**

Metai Šalys	2006–2007	2007–2008	2008–2009	2009–2010	2010–2011
Šveicarija	1	2	2	1	1
JAV	6	1	1	2	4
Singapūras	5	7	5	3	3
Švedija	3	4	4	4	2
Danija	4	3	3	5	9
Suomija	2	6	6	6	7
Čekija	29	33	33	31	36
Kipras	46	55	40	34	40
Estija	25	27	32	35	33
Slovėnija	33	39	42	37	45
Lenkija	48	51	53	46	39
Slovakija	37	41	46	47	60
Lietuva	40	38	44	53	47
Latvija	36	45	54	68	70

Parengta remiantis: *Pasaulio ekonomikos forumas*. Porter, Schwab, 2010; Lopez-Claros ir kt., 2005.

Taigi Lietuva pagal pasaulio konkurencingumo indeksą priskiriama prie valstybių, kurių ekonomikos augimas ir konkurencingumas yra siejamas su

perėjimu iš efektyvios ir investicijų lemiamos ekonomikos į labiau inovacijomis pagrįstą ekonomiką.

3. Sektoriaus įmonių konkurencingumo veiksniai

Tyrimo metodika. Tyrimas buvo atliekamas vykdant anketinę įmonių apklausą. Siekiant išsiaiškinti smulkaus ir vidutinio verslo įmonių požiūrį į konkurencingumą, jį lemiančius veiksnius, apklausos anketoje buvo pateikti teiginiai, su kuriais respondentai turėjo sutikti arba nesutikti, juos vertindami pagal penkių balų Likerto skalę. Anketos duomenys buvo apdoroti SPSS programa.

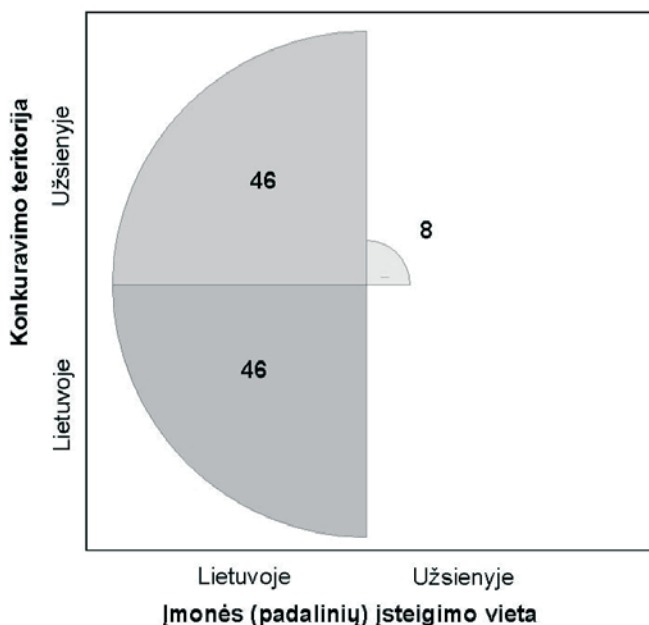
Tyrimo objektas – transporto paslaugų sektoriui priklausančios smulkios ir vidutinės įmonės. Įmonės tyrimui buvo atrinktos iš Lietuvos įmonių katalogo „Visa Lietuva“ bei portalų internete (www.imones.lt, www.visalietuva.lt, www.info.lt). Tyrimui pasirinktos įmonės, kuriose dirba iki 250 darbuotojų. Anketos buvo išsiųstos 227 smulkaus ir vidutinio verslo transporto paslaugų įmonėms. Atsakymai gauti iš 105 įmonių.

Daugiausia respondentų buvo iš labai mažų įmonių, kuriose dirba nuo 1 iki 9 darbuotojų (51 proc.), ir iš mažų įmonių, turinčių nuo 10 iki 49 darbuotojų (35 proc.). Mažiausiai aktyvūs respondentai buvo iš vidutinių įmonių, kuriose dirba nuo 50 iki 250 darbuotojų (14 proc.).

Įmonių konkurencingumo sritys ir veiksniai

Tiriant transporto sektoriaus smulkių ir vidutinių įmonių konkurencingumą, buvo siekiama išsiaiškinti, koku lygiu – vietiniu (šalies viduje) ar tarptautiniu – konkuruoja tyrime dalyvavusios įmonės (1 pav.). Pagal gautus rezultatus išsiskyrė įmonės, kurios konkuruoja tarptautiniu mastu, tačiau įmonės būstinė yra tik Lietuvoje (46 proc.).

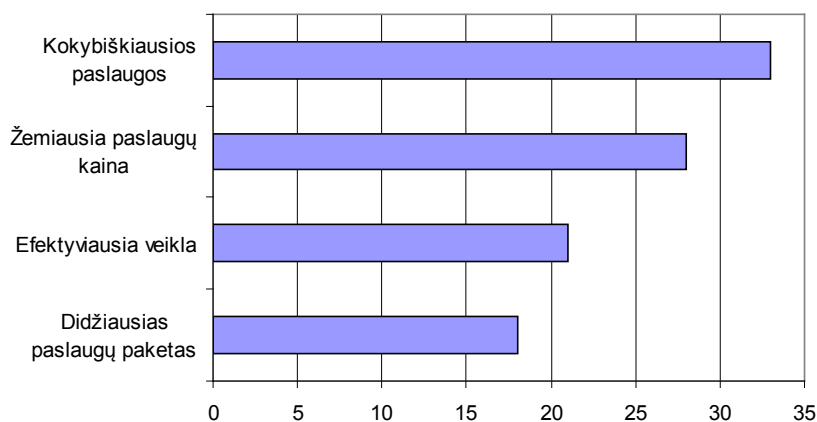
Taip pat nemažai įmonių nurodė, kad jų įmonė konkuruoja tik Lietuvoje su vietinėmis ir tarptautinėmis įmonėmis (28 proc.), o 18 proc. teigė konkuruojančios tik Lietuvoje ir tik su vietinėmis įmonėmis. Mažiausiai tyrime dalyvavusių įmonių konkuruoja tarptautiniu mastu, įsteigusios atstovybes ar kitus padalinius užsienyje (8 proc.).

1 pav. Įmonių pasiskirstymas pagal konkuravimo sritis (proc., $n = 105$)

Vertinant įmonių požiūrį į konkurencingumą, buvo prašoma atsakyti, pagal kurį požymį įmonė gali būti laikoma konkurencinga. Dažniausiai įmonės nurodė, kad konkurencinga įmonė yra ta, kuri teikia kokybiškiausias paslaugas (33 proc.), bei ta, kurios siūloma paslaugų kaina yra žemiausia (28 proc.) (2 pav.). Taigi kokybė ir kaina įmonėms yra du pagrindiniai konkurencingumo kriterijai tirtose įmonėse.

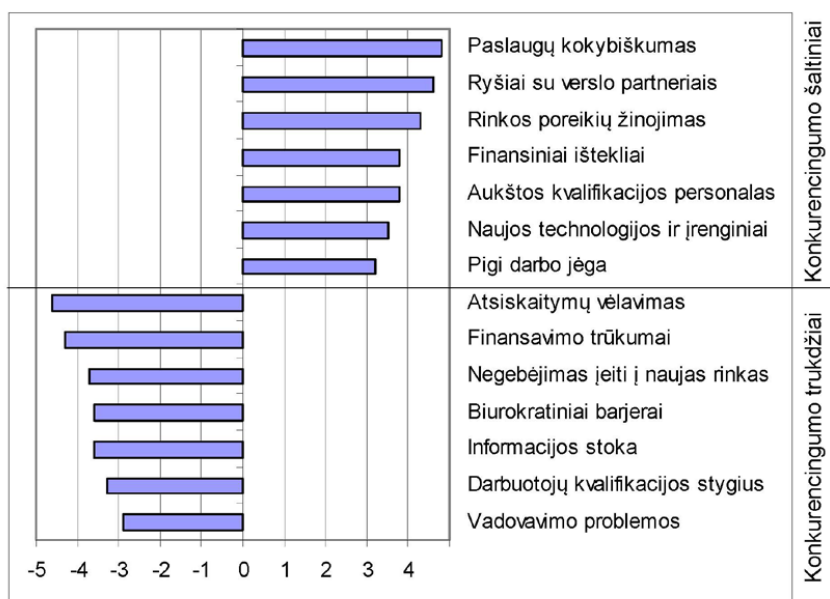
Efektyviausiai veikianti įmonė kaip konkurencinga buvo įvardyta 21 proc. įmonių, o 18 proc. tyrimo dalyvių teigė, kad konkurencinga yra didelę paslaugų įvairovę siūlanti įmonė.

2 pav. Įmonių konkurencingumo požymiai (proc., n = 105)

Konkurencingumo veiksniai įmonėse

Pagrindinių konkurencingumo trukdžių vertinimas. Vertinant veiksnių įtaką konkurencingumui, kiekvienas veiksnys turėjo būti įvertintas penkiabalėje sistemoje pagal daromos įtakos laipsnį (1 – visai netrukdo verslui, 5 – labai trukdo verslui). Vidutinės veiksnių įvertinimų reikšmės yra pateiktos 3 pav.

3 pav. Konkurencingumo šaltinių ir trukdžių įmonėse laukas (balais, n = 105)

Remiantis tyrimo rezultatais, labiausiai verslui sėkmingai veikti ir plėsti savo veiklą trukdantis veiksnys yra klientų vėlavimas atsiskaitant (4,6 balo), dėl kurio įmonėms trūksta apyvartinių lėšų, stringa užsakymų vykdymas, atsiranda tikimybė neatgauti dalies pinigų dėl nemokių klientų. Kitas verslui trukdantis veiksnys yra verslo finansavimo šaltinių prieinamumas ir stoka (4,3 balo), kuris reiškia, kad įmonėms nėra suteikta pakankamų sąlygų gauti finansinę paramą. Negebėjimo įeiti į naujas rinkas (3,7 balo), informacijos stokos (3,6 balo), biurokratinių barjerų (3,6 balo) ir darbuotojų kvalifikacijos lygio (3,3 balo) įvertinimai svyruoja tarp 3 ir 4 balų. Minėti veiksniai vertintini kaip vidutiniškai arba labiau nei vidutiniškai trukdantys verslo konkurencingumui.

Pagrindinių įmonės konkurencingumo šaltinių vertinimas. Kiekviena įmonė susiduria su konkurencija, todėl įvertinti pagrindinius įmonių konkurencingumo šaltinius yra labai svarbu. Šiame tyrimo etape įmonių buvo klausama, ką jos laiko pagrindiniais savo įmonės konkurencingumo šaltiniais. Tyrime dalyvavusių įmonių buvo prašoma įvertinti konkurencingumo šaltinius pateiktoje penkiabalėje sistemoje (1 – visiškai nesvarbu, 5 – labai svarbu). Vidutinės kiekvieno šaltinio įvertinimo reikšmės yra pateiktos 3 pav.

Kaip pagrindiniai įmonės konkurencingumo šaltiniai įvardyti kokybiškų paslaugų teikimas (4,8 balo), ryšiai su verslo partneriais (4,6 balo) ir rinkos poreikių žinojimas (4,3 balo), kurių visų vidutinis įvertinimas buvo aukštesnis už 4 („svarbu“). Taigi įmonės konkurencingumą sieja su kokybe, kuri tenkina ir pačią įmonę, ir jos klientus, patikimų ryšių su verslo partneriais palaikymu ir rinkos išmanymu, vartotojų pažinimu. Aukštos kvalifikacijos darbuotojai (3,8 balo) ir pakankami finansiniai resursai (3,8 balo) buvo įvertinti šiek tiek prasčiau, tačiau jų balas yra artimas vertinimui „svarbu“. Kaip vidutiniškai svarbūs buvo įvertinti tokie šaltiniai: naujausios technologijos (3,5 balo), nauji, modernūs įrenginiai (3,4 balo) ir pigi darbo jėga (3,2 balo).

Išvados

- Globalus požiūris į konkurencingumą remiasi Pasaulio ekonomikos forumo pateikta konkurencingumo samprata, kuri apima 12 konkurencingumo ramsčių (indeksų), apimančių institucijas, infrastruktūrą,

makroekonominį stabilumą, sveikatos apsaugą, aukštąjį mokslą, prekių, darbo ir finansų rinkas ir rinkos dydį, verslumą, technologijas bei inovacijas. Pagal pasaulio konkurencingumo indeksą 2009–2010 m. Lietuva užima 53 vietą iš 133 valstybių ir yra pereinanajame etape į inovacijų lemiamą ekonomiką.

- Svarbiausiems šalies, sektoriaus, regionų ir įmonių konkurencingumą lemiantiems veiksniams (jėgoms) įvertinti taikytinas M. E. Porterio pasiūlytas penkių jėgų modelis, apimantis esamą konkurenciją, potencialią konkurenciją, derybinę vartotojų galią, derybinę tiekėjų galią bei prekių pakaitalų atsiradimo galimybę.
- Atlikus Lietuvos transporto sektoriaus įmonių konkurencingumo tyrimą nustatyta:
 - ✓ didelė dalis įmonių konkuruoja užsienio rinkose (46 proc.), absoliuti dauguma įmonių yra įsikūrusios Lietuvoje (92 proc.);
 - ✓ dažniausiai įmonės konkurencingumo požymiais nurodo: kokybiškiausias paslaugas, žemiausią paslaugų kainą ir efektyvią veiklą;
 - ✓ pagrindiniai įmonių konkurencingumo šaltiniai: kokybiškų paslaugų teikimas, ryšiai su verslo partneriais, rinkos poreikių žinojimas, aukštos kvalifikacijos darbuotojai ir finansiniai ištekliai;
 - ✓ pagrindiniai konkurencingumo trukdžiai: atsiskaitymų vėlavimas, finansinių šaltinių trūkumas, negebėjimas įeiti į naujas rinkas.
- Sudarant valstybės, sektorių, regionų vystymo ir įmonių plėtros strategijas, tikslinga numatyti ir įvertinti konkurencingumo sritis, šaltinius ir trukdžius.
- Tyrime dalyvavusios smulkios ir vidutinės įmonės, veikiančios transporto paslaugų sektoriuje, savo veikloje turi problemų su įėjimu į naujas rinkas, keldamos darbuotojų kvalifikaciją, bei vadovavimu. Konkurencingumo teorijoje pabrėžiama, kad šie veiksniai yra vieni pagrindinių didinant įmonių konkurencingumą. Tai lemia, kad smulkios ir vidutinės transporto įmonės dažniausiai neturi konkurencinio pranašumo prieš stambias įmones, joms nusileidžia, kai yra stambesni užsakymai, dažniausiai pralaimi viešuosius pirkimus, organizuojamus valstybinių institucijų.

Literatūra

4. Bartkus E., Piktys R. *Įmonių organizavimas ir rizika: smulkaus verslo organizavimas*. Kaunas: Technologija, 2008.
5. Garuckas R., Jatuliavičienė G., Kučinskienė M. Lietuvos smulkaus ir vidutinio verslo konkurencingumo analizė Europos Sąjungos kontekste. *Organizacijų vadyba: sisteminiai tyrimai*, 2007, Nr. 42, p. 39–547.
6. Garuckas R., Jatuliavičienė G. *Smulkaus ir vidutinio verslo plėtros problemos ir perspektyvos Lietuvos regionuose*. Prieiga per internetą: <www.vtvk.lt/index.php?p=402&l=lt&n=835> [žiūrėta 2010 05 03].
7. Keršienė R. Konkurencingumo išsaugojimo veiksniai globalizacijos sąlygomis. *Ekonomika ir vadyba*, 2009, Nr. 14, p. 819–824. Prieiga per internetą: <<http://www.ktu.lt/lt/mokslas/zurnalai/ekovad/14/1822-6515-2009-819.pdf>> [žiūrėta 2010 05 19].
8. Kvainauskaitė V., Sniežka V. *Konkurencinės rinkos paklausos vertinimas ir prognozavimas*. Kaunas, 2003.
9. Misiūnas A. *Konkurencingumas*. Prieiga per internetą: <<http://algmisiunas.home.mruni.eu/wp-content/uploads/2009/03/6pkonkurencingumas.doc>> [žiūrėta 2010 05 02].
10. Monkevičienė Z. *Tarptautinės konkurencijos strategijos: paskaitų konspektai*. Kaunas, 2001.
11. Porter M. E. The five competitive forces that shape strategy. *Harvard Business Review*, January 2008, vol. 86(1), p. 79–93.
12. Savanevičienė A. *Smulkaus ir vidutinio verslo įmonių kooperavimo organizavimas ir valdymas*. Kaunas, 1999.
13. *Smulkiojo ir vidutinio verslo sąlygos 2009*. Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2009.
14. Sūdžius V. *Smulkaus ir vidutinio verslo administravimas ir valdymas*. Vilnius: Kronta, 2001.
15. Titarenko V. ir kt. *Verslo sąlygos ir jų gerinimas Lietuvoje: taikomasis mokslinis tyrimas*. Vilnius, 2007. Prieiga per internetą: <http://www.ukmin.lt/lt/strategija/doc08/VS_II_ir_I_dalis.pdf> [žiūrėta 2010 05 07].
16. Vijeikis J., Makštutis A. Small and medium-sized business competitiveness in Lithuania. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 2009, Nr. 2(15), p. 328–338.
17. World Economic Forum, 2008. *The Lisbon Review 2008*. Prieiga per internetą: <<http://www.weforum.org/pdf/gcr/lisbonreview/TheLisbonReview2008.pdf>>. [žiūrėta 2010 05 11].

THE FACTORS OF COMPETITIVENESS AT MANAGEMENT LEVELS IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION

Juozas Vijeikis

Summary

The article deals with the most important factors of competitiveness in main management levels, namely the global, state, sectoral and enterprise. Analysis of global and state competitiveness relies on 12 pillars of competitiveness defined in the *Global Competitiveness Report*. The sectoral and enterprise competitiveness was analyzed by performing a questionnaire survey. Analysis of the results of survey on competitiveness of enterprises active in sector is presented in the article. The competitive areas as well as competitiveness characteristics, sources and obstacles were ascertained in the sector. As a result, the following main sources of competitiveness were found: providing high quality services, connections with business partners, knowledge of market demands, high-qualified personnel and appropriate financial resources. Moreover, respondents enumerated the following obstacles to competitiveness: delay in settlements, limited access to or shortage of financial sources, inability to enter into new markets. The competitiveness factors should be forecasted and evaluated when preparing strategies for development of state or sectoral competitiveness.

Keywords: *competitiveness, factors of competitiveness, strategic management, innovation, transport services sector.*

Straipsnis įteiktas 2012 m. vasario 1 d.

TARPKULTŪRINIŲ KOMPETENCIJŲ UGDYMO(SI) SOCIOKULTŪRINIAI ASPEKTAI

Valdas Pruskus

Santrauka. Globalizacija daro poveikį įvairioms mūsų gyvenimo sritims, kelia naujus reikalavimus ir iššūkius. Viena vertus, skatina darbo jėgos ir kapitalo mainus ir tuo spartina šalių ekonominę pažangą, kita vertus, kelia savus reikalavimus darbuotojų socialinių ir profesinių kompetencijų ugdymui(si). Kartu griauja egzistavusias nuostatas ir stereotipus kitų tautų ir kultūrų atstovų atžvilgiu. Didėja būtinumas juos ne tik atpažinti, bet ir pažinti, suvokti puoselėjamų vertybių, normų, elgesio ir mąstymo kitoniškumą. O tai savo ruožtu skatina tarpkultūrinių kompetencijų ugdymo(si) būtinumą. Straipsnyje pateikiama tarpkultūrinių kompetencijų samprata, analizuojami jos lygmenų raiškos ypatumai. Parodoma, kad tarpkultūrinių kompetencijų turėjimas mažina konfliktų kilimo tarp įvairių tautinių ir kultūrinių bendruomenių tikimybę, sudaro galimybes multikultūrinėmis komandomis pasiekti geresnių ekonominių rezultatų, skatina aukštesnės edukacinės kokybės paieškų būtinumą. Straipsnyje aptariamas universitetų bendruomenės vaidmuo ugdant tarpkultūrines kompetencijas.

Prasminiai žodžiai: kompetencijos, tarpkultūrinės kompetencijos, universitetas, tauta, kultūra, ekonominė pažanga, stereotipas, adaptacija, integracija.

Įvadas

Globalizacija skatina darbo jėgos ir kapitalo mainus ir tuo spartina šalių ekonominę pažangą, kita vertus, kelia naujus reikalavimus darbuotojų socialinių ir profesinių kompetencijų ugdymui. Darbo rinkoje laimi tas, kurio kompetencijos yra aukštesnės. Todėl specialistų kompetencijoms ugdyti visos šalys skiria vis didesnę dėmesį. Tačiau akivaizdu ir tai, kad įgytos profesinės ir sociokultūrinės kompetencijos įgyvendinamos konkrečioje aplinkoje, kuri vis labiau darosi daugiakultūrinė. Bendravimas ir bendradarbiavimas su kitų kultūrų atstovais tampa neatsiejama šiuolaikinės visuomenės gyvenimo ir veiklos sudėtine dalimi, kuri lemia ne tik asmeninę karjerą, bet ir nacionalinį šalies konkurencingumą bei integracinius Europos ir globalaus pasaulio procesus.

Šalia egzistuoja ir per ilgą laiką susiklostę kultūriniai stereotipai, kurie mus savaip įrėmina ir tą bendravimą gerokai apsunkina, neretai išprovokuodami tautinius ir kultūrinius konfliktus, mažina verslo organizacijoms galimybes sutelkti efektyviai funkcionuojančią multikultūrinę komandą užsibrėžtiems tikslams pasiekti. Todėl tarpkultūrinių kompetencijų ugdymas(is) tampa būtinybe. Tai padėtų ne tik atpažinti, bet ir pažinti kitų kultūrinių bendruomenių atstovų puoselėjamas vertybes, normas, elgesio ir mąstymo kitoniškumą ir tuo griauti įsigalėjusius stereotipus, bet ir patiems greičiau integruotis į naują aplinką, atsidūrus daugiakultūriniame kolektyve.

Šią problemą įvairiais aspektais yra nagrinėję užsienio tyrėjai (Banks, 1989; Ting-Toomey, Kurogi, 1998; Viseman, Koester, 2003; Somovar, Porter, 1997 ir kt.). Lietuvių autoriai daugiausia dėmesio skyrė edukaciniams tarpkultūrinių kompetencijų ugdymo aspektams nušviesti (Žyžiūnaitė, 2005; Paurienė, 2003; Sakalauskaitė, 2007).

Kur kas mažiau dėmesio skirta plačiau aptarti tarpkultūrinių kompetencijų ugdymąsi, ypač jų vaidmeniui sprendžiant tarpkultūrinius ir tautinius konfliktus, kurių, kaip rodo nūdienos patirtis, nemažėja, o įtampos tampa vis pavojingesnės. Akivaizdu ir tai, kad spartėjant globalizacijos procesams į verslo kolektyvus ir švietimo institucijas įsilieja vis daugiau įvairių tautų atstovų.

Tai skatina įdėmiau įsiziūrėti į tas galimybes, kurias atveria tarpkultūrinių kompetencijų ugdymas, siekiant efektyvaus bendravimo ir bendradarbiavimo su skirtingų kultūrų atstovais.

Straipsnio tikslas – atskleisti tarpkultūrinių kompetencijų svarbą trijuose srityse – sprendžiant tarpkultūrinius konfliktus, telkiant multikultūrinę komandą ir siekiant gerinti švietimo kokybę.

Metodas – kritinė literatūros nagrinėjama tema analizė ir autoriaus įžvalgos.

Tarpkultūrinių kompetencijų samprata

Tam, kad skirtingų kultūrų atstovai pasiektų savitarpio supratimą, būtinos žinios, gebėjimai ir mokėjimai, kuriuos įprasta vadinti tarpkultūrinės komunikacijos kompetencijomis.

Jos rodo tarpasmeninio bendravimo patirties lygį, kuris leidžia sėkmingai bendrauti su partneriais ir siekti tikslų, įveikiant etnocentrizmą ir kultūrinį uždarumą¹.

XX amžiaus devintajame dešimtmetyje įsivyravo nuomonė, kad tarpkultūrinę kompetenciją galima įgyti per žinias, gaunamas bendraujant su kitos kultūros atstovais. Šios žinios savo ruožtu buvo skirstomos į *specifines*, kurios išreiškė žinias apie konkrečią kultūrą, ir *bendrąsias*, siejamas su gebėjimu naudotis tokiomis komunikaciniais įgūdžiais kaip tolerantiškumas, empatinis klausymasis, bendrų kultūrinių universalijų žinojimas². Nepaisant šio skirstymo, akivaizdu, kad tarpkultūrinės komunikacijos sėkmė priklauso nuo abiejų žinių tipų įsisavinimo. Kitaip tariant, gebėjimo ne tik atpažinti, bet ir priimti bei interpretuoti naujas kultūrines žinias ir tuo būdu įsisavinti naują kultūrą.

Taigi individas vykstant tarpkultūriniam bendravimui turi gebėti:

- adekvačiai priimti ir interpretuoti skirtingas kultūrines vertybes;
- sąmoningai stengtis įveikti kliūtis, skiriančias kultūras, ir svetimoje kultūroje matyti ne tik skirtumus, bet ir bendrumus, bendrus bruožus su savąja kultūra;
- žvelgti į skirtingus kultūrinius reiškinius ir kitų kultūrų atstovus geranoriškai, siekdamas juos suprasti;
- gebėti palyginti egzistuojančius etnokultūrinius stereotipus su asmenine patirtimi ir daryti savarankiškas išvadas;
- gebėti kritiškai įvertinti ir keisti savo požiūrį į svetimas kultūras, kaupiantis tarpkultūrinio bendravimo įgūdžiams ir patirčiai;
- stengtis geriau pažinti svetimą kultūrą, kad būtų galima giliau ir kritiškiau įvertinti savąją ir atsisakyti vyraujančių stereotipų ir prietarų;
- sisteminti kultūrinio gyvenimo faktus;
- sintetinti ir apibendrinti savo asmeninę tarpkultūrinio dialogo patirtį³.

¹ Berry James W., Poortinga Ype H., Segal Marshall N., Dasen Pierre R. *Cross-cultural Psychology. Research and Applications*. Cambridge, 1992, p. 85–86.

² Guirdham M. *Communication across Cultures*. West Lafayette, 1999, p. 57–58.

³ Scollon R., Scollon S. *Intercultural Communication*. Oxford: Oxford University Press, 1995, p. 23–24.

Vertindami tarpkultūrinę kompetenciją daugelis tyrėjų (Wiseman, Koester, 2003; Садохин, 2004; ir kt.) skiria tris lygmenis: kalbinę, komunikacinę ir kultūrinę. Tačiau tik visos trys kompetencijos gali užtikrinti sėkmingą tarpkultūrinį dialogą.

Kalbinė kompetencija. Tarpkultūrinės komunikacijos procese kalbinė kompetencija reiškia gebėjimą pasirinkti tinkamas kalbines priemones bendravimo situacijoje ir gebėti pakartoti kartą gautą patirtį analogiškose situacijose. Reikia pastebėti, kad kalbinė kompetencija vykstant tarpkultūrinei komunikacijai, nors ir svarbi, tačiau turi santykinį vaidmenį dėl keleto aplinkybių.

Pirmiausia vertindami kalbines kompetencijas skirtingų kultūrų atstovai naudoja skirtingus kriterijus. Pavyzdžiui, britai gana jautriai reaguoja į kalbos švarumą, o amerikiečiams tai nėra svarbiausias dalykas. Kur kas svarbiau žmogaus rodamos pastangos kalbėti ir susikalbėti.

Antra, atskirose kultūrose gali nesutapti įsivaizdavimas, kas yra teisingas / neteisingas kalbos vartojimas (pvz., amerikiečių ir britų įsivaizdavimas, kas yra švari anglų kalba ir kokia ji turėtų būti).

Trečia, nederu užmiršti ir tai, kad reikalavimai gimtosios kalbos vartojimui yra visada aukštesni nei svetimos (užsienio) kalbos vartojimui. Tai reiškia, kad svetimos kalbos žinojimas niekada neprilygs gimtosios kalbos žinojimui: visada egzistuos įgimtas savosios kalbos prioritetas.

Ketvirta, kompetencijos lygio vertinimai taip pat skiriasi: žmogus gali puikiai vartoti užsienio kalbą buityje, tačiau neturėti kompetencijos bendrauti su kolegomis profesiniu lygiu. Esant tokiai situacijai, neturėdamas tinkamos kalbinės kompetencijos profesiniu lygiu, žmogus priverstas vartoti buitines sąvokas ir taip mažinti komunikacijos efektyvumą. Todėl tobulas kalbų žinojimas yra svarbus siekiant veiksmingo bendravimo. Tačiau kartu nepakankamas. Būtina mokėti bendrauti su pašnekovu. Kalbinę kompetenciją turi papildyti komunikacinė kompetencija.

Komunikacinė kompetencija. Komunikacinė kompetencija nusako būdus ir strategijas, būtinas veiksmingam bendravimui užtikrinti. Kitaip tariant, būtina ne tik gerai išmanyti žmogaus bendruosius gyvenimo dėsningumus, bet ir jautriai reaguoti į menkiausius partnerio elgesio pokyčius bendraujant. Komunikacinės kompetencijos elementus sudaro:

- gebėjimas interpretuoti specifinius konkrečios kultūros atstovo signalus, kuriais jis reiškia norą bendrauti (ar nebendrauti);
- sugebėjimas orientuotis, kokią laiko dalį bendraujant su partneriu reikia skirti klausymuisi ir kokią dalį kalbėjimui, priklausomai nuo situacijos ir kultūrinių bendravimo normų;
- mokėjimas adekvačiai reikšti mintis ir suprasti pašnekovą;
- mokėjimas nukreipti kalbą reikiama linkme;
- gebėjimas teikti ir interpretuoti komunikacinių vaidmenų ir bendravimo užbaigimo signalus;
- išsaugoti malonią ir priimtinają tai kultūrai komunikacinę distanciją;
- gebėjimas pasinaudoti verbalinėmis ir neverbalinėmis kultūros priemonėmis;
- sugebėti prisitaikyti prie komunikantų socialinio statuso ir tarpkultūrinių skirtingumų;
- gebėjimas laiku koreguoti savo elgesį bendraujant su partneriais⁴.

Suprantama, kad minėti komunikacinės kompetencijos raiškos elementai reikalauja nemažų pastangų ir laiko. Kita vertus, komunikacinės kompetencijos lavinimo sėkmė stipriai priklauso nuo individo sugebėjimo absorbuoti svetimą kultūrą, ją perprasti, paversti priemone siekiant savų tikslų. Taigi būtina ir tai, ką vadiname kultūrine kompetencija.

Kultūrinė kompetencija. Ji reiškia sugebėjimą absorbuoti naujas žinias, vertybines nuostatas, būdingas bendravimo kultūrinei aplinkai. Tam būtina gebėti ištraukti reikiamą kultūrinę informaciją iš įvairių kultūrinių šaltinių (knygų, filmų, politinių reiškinių ir t. t.), juos diferencijuoti pagal reikšmingumą komunikacijai. Tai rodo pašnekovo kultūrinį raštingumą. Jei abiejų partnerių kultūrinis raštingumas daugiau ar mažiau vienodas, tai tik paskatina veiksmingą bendravimą. Tačiau partnerių kultūrinio raštingumo lygis ne visada sutampa. Esant ženkliam nesutapimui, komunikacijos veiksmingumas prastėja, ir partneriai jaučia tam tikrą nepatogumą. Tuomet kultūrinės kompetencijos stoka paprastai bandoma kompensuoti gera kalba ir komunikaciniais gebėjimais. Tačiau ne visada tai pavyksta padaryti.

⁴ Cerey James W. *Communication as Culture*. Boston: Unwin Hyma. 2006, p. 76–77.

Kartais kylanti kultūrinė įtampa – realybė, su kuria reikia skaitytis. Kita vertus, nedera pamiršti, kad visos tautos, visos kultūros gali gyvuoti tik tuo atveju, jei laikysis tolerancijos principo. Globalizacijos sąlygomis tolerancijos reikalavimas yra objektyvi būtinybė. Pasaulis pernelyg įvairus, jame vykstantys procesai įvairių kultūrų vertinami skirtingai. Tokią teisę turi kiekviena kultūra. Ir šią teisę reikia gerbti. Taigi, ir toleruoti, pripažįstant teisę būti „kitoniškam“. Tolerantiškas požiūris į tarpkultūrinę komunikaciją reiškia, kad vieni ar kiti kultūriniai individo ar grupės požymiai yra vieni iš daugelio ir jų negalima absoliutinti, sureikšminti ir tuo labiau jiems aukoti kitas grupes.

Kita vertus, akivaizdu ir tai, kad tarpkultūrinė kompetencija skirtingoms grupėms gali būti skirtinga. Vieni reikalavimai gali būti keliami vadybininkui, kiti – dėstytojui ar vadovui. Taip pat skirtingi ir minėtų kompetencijų lygiai, reikalingi siekiant visaverčio bendravimo ir supratimo su kitų kultūrų atstovais.

Tarpkultūrinės kompetencijos dimensijų lygiai ir jų raiška

Kaip minėta, tarpkultūrinėje kompetencijoje galima išskirti tris dimensijas: kalbinę komunikaciją, komunikacinę ir kultūrinę. Tačiau tik visos kartu šios trys tarpkultūrinės kompetencijos dimensijos gali užtikrinti sėkmingą tarpkultūrinį dialogą. Savo ruožtu kiekviena iš minėtų kompetencijų dimensijų turi tris lygius.

Pirmas kompetencijos lygis – tai bendras svetimos kultūros kitoniškumo kaip fakto suvokimas, to kitoniškumo atpažinimas.

Antras lygis – tai bandymas tą kitoniškumą palyginti su savąja kultūra, išskiriant panašumus ir skirtumus.

Trečias lygis – tai bandymas suprasti kitą kultūrą ir jos vertybes, ieškant būdų pelnyti palankumą bendraujant su kitos kultūros atstovais.

Taigi kiekviena iš trijų minėtų kompetencijų gali būti įvardijama ir nusakoma jos raiška trimis lygmenimis (1 lentelė).

Tarpkultūrinės kompetencijos dimensijos ir jų lygių raiška

Tarpkultūrinės kompetencijos dimensijos	Lygis	Dimensijos lygio raiška
Kalbinė	1	Reiškia, kad žmogus sugeba vartoti kalbines priemones, kuriomis siekia užmegzti bendravimo ryšius su svetimos kultūros atstovais. Jo svetimos kalbos žinojimas remiasi bendru pagrindinių dalykų išmanymu. Kitaip tariant, jis žino svetimos kalbos pagrindus, tačiau tas žinojimas neleidžia jam laisvai perteikti visų niuansų.
	2	Žmogus yra gerai įvaldęs svetimą kalbą, stengiasi kiek įmanoma tiksliau perduoti minties niuansus, aiškiai skiria savąją kalbinę erdvę nuo svetimos.
	3	Žmogus yra puikiai įvaldęs svetimą kalbą, visus jos niuansus ir ne tik jis pats gerai jaučiasi bendraudamas su svetimos kultūros atstovais, bet ir šie jį priima kaip saviškį. Kitaip tariant, lingvistiniu požiūriu jis visiškai „įsikultūrina“.
Komunikacinė	1	Reiškia gebėjimą atpažinti specifinius svetimos kultūros atstovo siunčiamus bendravimo signalus.
	2	Parodo gebėjimą adekvačiai reikšti mintis ir suprasti pašnekovą bei valdyti pokalbį, atsižvelgiant į situaciją ir kultūrinės bendravimo normas.
	3	Reiškia gebėjimą pasinaudoti verbalinėmis ir neverbalinėmis priemonėmis, siekiant laiku koreguoti savo elgesį su partneriais, išsaugoti malonų ir svetimai kultūrai priimtina komunikavimo atstumą ir tokiu būdu pelnyti palankumą.
Kultūrinė	1	Reiškia sugebėjimą ieškoti ir rasti informaciją apie svetimą kultūrą, su kurios atstovu teks bendrauti, naujas žinias, vertybines nuostatas, reikalingas bendrauti su svetimos kultūros atstovu.
	2	Reiškia gebėjimą aiškiai atskirti savos ir svetimos kultūros ypatumus, juos suvokti ir įvardyti.
	3	Rodo gebėjimą pasinaudoti verbalinėmis ir neverbalinėmis priemonėmis, siekiant laiku koreguoti savo elgesį su partneriais, išsaugoti malonų ir svetimai kultūrai priimtina komunikavimo atstumą ir tokiu būdu pelnyti palankumą.

Tarpkultūrinių kompetencijų turėjimas yra ypač veiksminga priemonė, sprendžiant tarpkultūrinius konfliktus⁵.

⁵ Ting-Toomey S., Kurogi A. Facework, Competence in Intercultural Conflicts. An updated face-negotiation theory. *Internaional Journal of Intercultural Relations*. 1998, Nr. 22, p. 185–225.

Tarpkultūrinių kompetencijų vaidmuo sprendžiant konfliktus

Tarpkultūriniai konfliktai ir jų kilimo priežastys. Egzistuoja daugybė konflikto apibrėžimų. Bendriausia prasme konfliktas – tai situacija, kai du žmonės arba dvi individų grupės nesutaria dėl veiksmų, kurių vienas iš jų imasi, arba kai jis nenori, kad tų veiksmų imtųsi kitas. Taigi galima tarti, kad konfliktas – tai interesų nesutapimas, prieštaravimas tarp jų.

Kadangi mums rūpi tarpkultūriniai konfliktai, dėmesį kreipsime į tuos aspektus, kurie turi įtakos tarpkultūrinei komunikacijai. Kitaip tariant, konfliktus, kurie tą komunikaciją griauja.

Konfliktai turi dinaminį pobūdį, jie kyla iš eilės įvykių, kuriuos skatina besikeičiančios aplinkybės: dalykų, reiškinių padėtis → problemos kilimas → konfliktas.

Konfliktas nereiškia, kad nutrūksta santykiai tarp individų, greičiau sudaroma galimybė pakeisti komunikacijos modelį, o vėliau plėtoti santykius tiek pozityvia, tiek negatyvia linkme.

Pagal pozityvaus konflikto teoriją konfliktai yra neišvengiama ir būtina kasdieninio gyvenimo sąlyga, tačiau ji nebūtinai turi tapti disfunkcine jėga.

Egzistuoja įvairūs požiūriai į tarpkultūrinių konfliktų motyvus. Bene ryškiausias, atskleidžiantis, kad nusiteikimas vieno individų prieš kitus, jų nepriėmimas glūdi pačioje žmogaus prigimtyje, reiškiasi kaip jo instinktas „nepriimti kito“ kaip svetimo man. Propaguojantys šią nuostatą *socialdarvinistai* teigia, kad gyvenimo dėsnis yra kova už būvį, kova, kuri pastebima visame gyvūnijos pasaulyje. Taip pat ji reiškiasi ir žmonių visuomenėje įvairaus pobūdžio konfliktais. Kitaip tariant, konfliktai yra neišvengiami ir netgi būtini. Per konfliktus žmogus lavėja, tobulėja ir bręsta kaip asmenybė. Taigi, konfliktai suvokiami kaip būtinybė individo socialinei brandai – jie reikalingi žmogui lygiai taip pat kaip oras ir vanduo.

Tačiau specialūs tyrimai šią nuostatą paneigia. Priešiškumas kitataučiams ir kitoms etinėms bendrijoms bei grupėms nėra visuotinis. Jis yra nulem-

tas socialinio pobūdžio priežasčių⁶. Tai pasakytina ir apie tarpkultūrinius konfliktus.

Pagrindinė tarpkultūrinių konfliktų priežastis yra skirtumai tarp tautų, kurie gali sukelti prieštaravimus ir netgi atvirus susidūrimus⁷. Kadangi šiuolaikinė visuomenė kultūros požiūriu nėra vienalytė (ir tokia būti negali), joje neišvengiamai kyla įtampų ir konfliktai tarp įvairių kultūrinių grupių, puoselėjančių savas vertybių ir normų sistemas, kurios ne visiems priimtinos⁸.

Daugelis tyrėjų pastebi, kad tarpkultūrinių konfliktų kilimo priežasčių diapazonas gana platus. Tačiau dažniausiai kaip pagrindinės įvardijamos šios:

- išankstinės nuostatos vertinant partnerio elgesį;
- nepakankamas žinojimas kitos kultūros ypatumų;
- kitos kultūros vertybių, normų ir elgesio ypatumų vertinimas per savo „kultūrinius akinius“;
- ypatingas pasitikėjimas savo nuomone ir savosios kultūros svarbumu, reikšmingumu⁹.

Kultūros antropologai skiria ir kelis tarpkultūrinių konfliktų tipus:

- konfliktai tarp įvairių etninių grupių ir jų kultūrų (pvz., tarp gruzinų ir osetinų);
- konfliktai tarp religinių grupių (katalikų ir protestantų Šiaurės Airijoje, stačiatikių ir unitų Ukrainoje, sunitų ir šiitų islamo šalyse);
- konfliktai tarp kartų, priklausančių skirtingoms subkultūroms;
- konfliktai tarp tradicijos ir novacijų kultūroje;
- konfliktai tarp skirtingų lingvistinių bendruomenių ir atskirų jų atstovų (dėl kalbinių barjerų ir interpretacijos klaidų)¹⁰.

Pažymėtina tai, kad konfliktą gali išprovokuoti ne tik partnerio, su kuriuo bendraujama, nepakankamas kalbos žinojimas, bet ir gilesnės priežastys, kurias

⁶ Beth Fisher-Yoshida. *Reframing Conflict: Intercultural Conflict as Potential Transformation*. Washington: Columbia University Press, 2010, p. 26–27.

⁷ Stagner R. *Ethnic Conflict: International Perspectives*. London, 1987.

⁸ Woodward C. *Identity and Difference*. London: Sage, Open University, 2001.

⁹ Banks James A., McGee Cherry A. *Multicultural Education*. Needham Heights, MA: Allyn and Bacon, 1989, p. 115–116.

¹⁰ Martin J. *Intercultural Communication in Contexts. Mountain View*. 2000, p. 112–116; Samovar L., Porter R. *Intercultural Communication: A Reader*. Belmont, 1997, p. 89–90.

neaiškiai suvokia ir kartais sunkiai gali įvardyti bendraujantieji. Tos priežastys glūdi sąmonės lygmenyje, tačiau būtent jos neretai ir tampa konfliktų skatintojais.

Konfliktų negalima vertinti vien tik kaip destruktivos komunikacijos proceso jėgos ar iš esmės juos neigti. Konfliktai padeda geriau suvokti savo tapatumą ir skirtingumą. Kadangi konfliktai negali tęstis amžinai, tai skatina ieškoti būdų, kaip šią situaciją pakeisti. Tiesa ir tai, kad ne kiekviena konfliktinė situacija perauga į konfliktą.

Perėjimas iš konfliktinės situacijos į konfliktą vyksta per dalyvaujančių bendravimo procese suvokimą, kad šie jų santykiai yra prieštaringi, o jų interesai skirtingi. Tokiu būdu konfliktas tampa įsisaugančiu prieštaravimu. Tad galima teigti, kad tarpkultūrinių konfliktų nešėjai yra socialiniai aktoriai. Kada jie patys situaciją apibūdina kaip konfliktinę, tuomet ir galima kalbėti apie tai, kad jų komunikacijos (bendravimo) procese atsirado įtampa, ji tapo konfliktine ir gali peraugti / perauga į realų konfliktą.

Daugelis tyrėjų nurodo tris pagrindines tarpkultūrinių konfliktų kilimo priežastis: komunikantų asmeninės savybės (jų asmens bruožai, charakteris), socialiniai santykiai (tarpasmeniniai santykiai), organizaciniai santykiai.

Asmeninės priežastys. Tai asmens savybės – prietariai, pasipūtumas, nelankstumas, karjerizmas, valdžios siekimas. Žmonės, kuriems būdingi šie bruožai, neretai ir sukelia konfliktus.

Socialinės priežastys. Konfliktus skatina stipri konkurencija, nepakankamas pripažinimas gabumų, nepakankamas palaikymas ar pasirengimas kompromisams, prieštaravimas tarp tikslų ir priemonių jiems pasiekti.

Organizacinės priežastys. Tai per didelis apkrovimas darbu, netikslios instrukcijos, neaiškios kompetencijos ar atsakomybė, prieštaravimai tarp keliamų tikslų, pastovus taisyklių bendraujant su partneriu keitimas, gilūs pokyčiai ar pozicijų ir vaidmenų perstruktūrizavimas.

Konfliktai dažniausiai kyla tarp žmonių, kurie yra glaudžiai tarpusavyje susiję įvairiais ryšiais ir interesais (pvz., verslo partnerių, draugų, kolegų). Kuo tie santykiai yra glaudesni, tuo didesnė tikimybė, kad kils konfliktai. Tai pasakyтина tiek apie formalius, tiek ir apie neformalius santykius. Taigi vykstant tarpkultū-

riniam bendravimui konfliktus gali provokuoti ne tik kultūriniai skirtingumai, bet ir minėtos asmeninės, socialinės ir organizacinės priežastys.

Neretai itin mėgstama pabrėžti kultūrų skirtingumą kaip esminę tarpkultūrinių konfliktų priežastį. Tačiau akivaizdu ir tai, kad realiame gyvenime, nors kultūriniai skirtumai neabejotinai turi reikšmę, tačiau konfliktus sukelia ir patys bendraujantys individai, kurie skiriasi savo charakterio savybėmis, kultūriniu ir intelektualiniu lygiu. Tie dalykai savo ruožtu ir tampa rimtu kliuviniu veiksmingai komunikacijai užtikrinti. Tačiau tarpkultūrinių kompetencijų turėjimas (kalbinių, kultūrinių ir komunikacinių) gali tapti veiksminga priemone tokiems konfliktams spręsti.

Kalbinių kompetencijų turėjimas – sugebėjimas vartoti kalbines priemones, kuriomis siekiama užmegzti bendravimo ir bendradarbiavimo su svetimos kultūros atstovais ryšius, padeda tiksliau perduoti minties niuansus ir būti priimtam kaip saviškiui, kas mažina egzistuojančių įtampų lauką.

Kultūrinių kompetencijų turėjimas – sugebėjimas ieškoti ir rasti informaciją apie svetimą kultūrą, naujas žinias, vertybines nuostatas, reikalingas bendrauti, padeda laiku koreguoti savo elgesį, išsaugoti malonų ir svetimai kultūrai priimtina bendravimo atstumą ir tokiu būdu pelnyti palankumą.

Komunikacinių kompetencijų turėjimas – gebėjimas suprasti pašnekovą ir valdyti pokalbį, atsižvelgiant į situaciją ir kultūrinio bendravimo normas, padeda sukurti palankią bendravimo atmosferą, kas savo ruožtu mažina konfliktinės situacijos kilimo pavojų.

Ne mažiau svarbus vaidmuo tarpkultūrinių kompetencijoms tenka ir telkiant multikultūrinę komandą verslo organizacijoje užsibrėžtiems tikslams pasiekti.

Tarpkultūrinių kompetencijų svarba telkiant multikultūrinę komandą

Globalizacijos sąlygomis daugėja kultūriškai mišrių verslo kolektyvų. Tokie kolektyvai neišvengiamai susiduria su tarpkultūrinės komunikacijos veiksmingumo problema¹¹.

¹¹ Žydzūnaitė V. *Komandinio darbo kompetencijos ir jų tyrimo metodologija*. Kaunas: Judex, 2005.

Kultūrinis šokas, stereotipai ar išankstinis nusistatymas prieš kitas kultūras – tai problemos, su kuriomis susiduria visos verslo organizacijos, formuodamos multikultūrinės komandas iškeltiems tikslams pasiekti. Suformavus komandą, iškyla kitas rūpestis – kaip pasiekti jų narių kultūrų suderinamumą¹².

Mokslinėje literatūroje analizuojami įvairūs „tarpkultūrinės pusiausvyros“ tipai. Dauguma autorių, kalbėdami apie skirtingas kultūrų grupes, remiasi ir apsiriboja kelių stiprių ar didžiųjų kultūrų analize – amerikiečių, japonų, europiečių.

2 lentelėje atskleidžiamas amerikiečių, japonų ir europiečių vadybininkų požiūris į vadybą svetimose jiems kultūrinėse aplinkose – kokios vadovavimo taktikos laikomasi.

2 lentelė

**Požiūrių į vadybą kitose kultūrinėse aplinkose skirtumai
(Blogom, Caloti, de Woot, 1994)**

Požiūris / požymis	Amerikietiškas	Japoniškas	Europietiškas
Kaip vadovauja?	„Mes dirbame taip, ir tai yra vienintelis geras būdas. Galite jį tik priimti arba pasitraukti.“	„Visi darbuotojai turi pamatyti japoniško modelio pranašumus ir jį perimti.“	„Tapti dalimi tos šalies, kurioje įmonė veikia. Nekeisti žmonių pažiūrų ir mąstysenos.“

Galimi kultūrų sandūros variantai multikultūrinėje grupėje priklauso nuo:

- „ateinančios“ kultūros atstovų noro ir sugebėjimo pristesti savo metodus bei priemones;
- „priimančios“ kultūros atstovų noro ir sugebėjimo absorbuoti tai, kas, jų manymu, yra priimtina ir naudinga .

JAV verslo kultūrų tyrėjas N. J. Adleris (2002) nurodo tokius galimus kultūrų sandūros variantus:

Vienos kultūros dominavimas – tai toks kultūros sandūros variantas, kur iš pirmo žvilgsnio sudaro neigiamo atvejo įvaizdį, tačiau vienos kultūros dominavimas nebūtinai reiškia visišką kitos kultūros atmetimą ar ignoravimą. Su-

¹² Jančaitytė R., Valevičienė N., Augutienė R., Prakapas R. *Tarpkultūrinės kompetencijos didinimas bei įvairovės valdymo gebėjimų stiprinimas*. Vilnius: MRU, 2009, p. 17–25.

prantama, jog netgi dominuojant „ateinančiai“ kultūrai, „priimančios“ kultūros atstovai įneša tam tikrus elementus.

Kultūrų koegzistavimas – pastebimas tuo atveju, kai esminiai „ateinančios“ ir „priimančios“ kultūrų elementai neprieštarauja vieni kitiems ir gali būti panaudoti įmonės tikslams siekti. Kultūrų koegzistavimo pagrindu vyksta kompromisų tarp kultūrų paieška.

Kultūrų bendradarbiavimas – jis grindžiamas prielaida, kad kultūrinių grupių atstovai gali veikti vieni kitų nuostatas ir kad dviejų kultūrų sandūroje gali atsirasti naujos vertybės ir nauji problemų sprendimo būdai.

Čia svarbus vaidmuo tenka multikultūrinės grupės lyderiui. Nuo jo gabumų ir kompetencijos veiksmingai suburti ir valdyti multikultūrinę grupę daug priklauso komunikacijos tarp jos narių veiksmingumas.

Pastaruoju metu įvairiose mokslinėse publikacijose bei straipsniuose (Cox, 1991; Millenous, 1999; ir kt.) pateikiama įvairių rekomendacijų lyderiams (vadovams) multikultūrinės grupės komunikacijai gerinti. Jas visas galima apibendrinti keliomis pagrindinėmis dažniausiai išsakomomis nuostatomis:

- Akcentuojamas lyderio atidumas, formuojant pasitikėjimą vieni kitais multikultūrinės grupės kūrimosi etape ir ypač prisijungiant naujiems jos nariams, kreipiant dėmesį, jog kiekvienos kultūros narių supratimas apie pasitikėjimą yra skirtingas. Svarbu suvaldyti kultūrų susidūrimo problemas – išankstinį neigiamą nusiteikimą, kultūrinio šoko sušvelninimą arba išsiaiškinti vieni kitų skirtumus prieš grupės nariams su jais susiduriant praktiškai.
- Rekomenduojama ne mažinti kultūrinius grupės narių skirtumus ar bandyti juos panaikinti, o stengtis suprasti kiekvieną grupės narį, jo buvimo kultūrinį foną. Tuomet tas grupės narys, jausdamasis įvertintas ir supastas, veiksmingiau atliks jam pavestas užduotis. Laikomasi pažiūros, kad tokios vadovavimo grupei idėjos kaip „Mes esame viena didelė šeima“ arba „Mes esame labai panašūs“ yra kultūrų skirtumų ignoravimas arba tik panašumų akcentavimas, kuris anksčiau ar vėliau sukels skirtingų kultūrų grupės narių nepasitenkinimą.

- Kiekvienoje multikultūrinėje grupėje turi susiformuoti tokia grupės kultūra, kurioje tiesiogiai ar netiesiogiai jaustųsi kiekvienos kultūros indėlis.
- Pabrėžiamas kiekvieno grupės nario išklauso ir jo indėlio, sprendžiant grupėje kylančias problemas, svarbumas.
- Akcentuojamas būtinumas įmonėje taikyti tokias programas, kurios užtikrintų grupės narių savos ir svetimų kultūrų atpažinimą ir gilesnį pažinimą, padėtų lavinti darbui multikultūrinėje grupėje reikiamus įgūdžius. Gera pažinęs ir išanalizavęs savo grupės narių kultūrinius skirtumus, lyderis turi sugebėti pritaikyti juos efektyviam bendram darbui.

Pagrindiniai kiekvieno multikultūrinės grupės nario indėlio gerinant grupės darbą veiksniai yra šie:

- kiekvieno grupės nario savo kultūros savitumo arba išskirtinumo kultūrų kontekste suvokimas ir atpažinimas;
- būtini tarpkultūrinio komunikavimo įgūdžiai;
- būtinos žinios apie kitas kultūras.

Daugelis tyrėjų pastebi, kad veiksmingas multikultūrinės grupės darbas labai priklauso nuo lyderio gebėjimo panaudoti grupės narių kultūrinius skirtumus bendram darbui. Taip pat inventorizuoti grupės narių kultūrinius skirtumus ir jų ypatumus.

Norint veiksmingai valdyti multikultūrinę grupę, teisingai pasirinkti jos darbo gerinimo būdus, C. Davidson (1996) teigimu, būtina vadovui atsakyti į šiuos klausimus:

- Koks yra grupės narių kultūrų skirtumų ir panašumų laipsnis?
- Kiek akivaizdžiai šie individualūs kultūriniai skirtumai pasireiškia darbe?
- Koks yra grupės narių anglų kalbos žinių lygis?
- Kokie yra kiekvieno grupės nario lūkesčiai apie veiksmingą grupės darbą?
- Kokiam vadovavimo stiliui grupės nariai teikia pirmumą?
- Koks yra kultūrinis kiekvieno grupės nario jautrumas?¹³

¹³ Conney Davidson S. Leading and Facilitating International Teams. In: M. Berger (ed.). *Cross-cultural team building. Guidelines for more effective communication and negotiation*. London: The McGraw-Hill Companies, 1996, p. 158–179.

Teisingi atsakymai į šiuos klausimus galimi tik turint atitinkamas tarpkultūrinės kompetencijas. Jų ugdymas – vienas iš būdų, galintis palengvinti multikultūrinės grupės narių bendravimą ir tarpusavio supratimą, leidžiantis verslo organizacijai pasiekti užsibrėžtą tikslą. Čia neabejotinai svarbus vaidmuo tenka aukštosioms mokykloms, šiandien rengiančioms specialistus, kurie dirbs daugiakultūriniuose kolektyvuose.

Tarpkultūrinių kompetencijų ugdymo(si) vaidmuo siekiant gerinti edukacijos kokybę

Pastebėtina, kad tarpkultūrinių kompetencijų ugdymas aukštosiose mokyklose ligi šiol dažniausiai pasižymi fragmentiškumu ir eklektiškumu. Dar netapo neatsiejama būsimo specialisto kompetencijų dalimi, organiškai susieta su kitų sociokultūrinių ir profesinių kompetencijų ugdymu¹⁴. Tarpkultūrinių kompetencijų turėjimu nelabai gali pasigirti ir dėstytojai.

Pagrindiniai tarpkultūrinių kompetencijų turėjimo kriterijai yra šie:

- dalyvavimas tarptautiniuose mokslo projektuose;
- kvalifikacijos kėlimas užsienio universitetuose, stažuotės;
- dalyvavimas skaitant pranešimus tarptautinėse mokslinėse konferencijose, seminaruose užsienyje;
- publikacijos užsienio prestižiniuose mokslo leidiniuose;
- dalyvavimas ekspertinėje veikloje (kviestinis ekspertavimas užsienyje);
- paskaitų skaitymas užsienio universitetuose.

Deja, kol kas tik palyginti nežymi dalis Lietuvos aukštųjų mokyklų dėstytojų yra stažavęsi užsienio šalių universitetuose, skaitę paskaitas ar dalyvavo tarptautiniuose projektuose (maždaug 7 kartus mažiau nei ES šalių rodiklio vidurkis)¹⁵. Viena iš svarbių priežasčių – užsienio kalbos nemokėjimas. Kalbinę

¹⁴ Paurienė G. Tarpkultūrinė kompetencija ir jos ugdymas pareigūnų rengime. *Visuomenės saugumas ir viešoji tvarka*: mokslinių straipsnių rinkinys. Vilnius: MRU, 2011, t. 5, p. 114–128.

¹⁵ Sakalauskaitė J. *Universiteto dėstytojų tarpkultūrinės kompetencijos užsienio kalbų dimensija aukštojo mokslo internacionalizacijos kontekste*. Magistro baigiamasis darbas. Šiauliai: ŠU, 2007, p. 23–23.

impotenciją neretai lydi ir kultūrinė – menkas šalies pažinimas, nesidomėjimas, neretai išugdytas profesinio uždarmo sindromo, kurį įveikti nėra paprasta.

Kur kas aktyviau studijuoti į užsienį vyksta studentai, išnaudodami ERASMUS ir kitas studijų mainų programų teikiamas galimybes. Tačiau išvykstančiųjų skaičius galėtų būti žymiai didesnis. Egzistuoja tos pačios fobijos, turinčios įtakos jų apsisprendimui: kultūrinis šokas, stereotipai ir išankstinis nusistatymas prieš kitas kultūras. Tai rimtas signalas aukštosios mokykloms, jog tarpkultūrinių kompetencijų ugdymui turėtų būti skiriamas kur kas didesnis dėmesys. Juolab kad spartėjant jaunimo migracijai tarpkultūrinės kompetencijos palengvina jų integraciją į naują sociokultūrinę aplinką, kita vertus, padeda kritiškiau vertinti savosios kultūros unikalumą, jos privalumus ir ribotumus.

Pažymėtina ir tai, kad mūsų universitetuose mokosi įvairių tautybių atstovai, (lietuviai, lenkai, rusai ir kt.), tačiau retai kur dėstomi specialūs kursai, kuriuose būtų supažindinama su jų etniniu kultūriniu paveldu. Iš esmės tai paliekama saviugdai. Menkai skatinamas domėjimasis jų kultūra ir kalba. Tokia pozicija savo ruožtu formuoja išskirtinumo, svetimumo ir netgi priešiško nuostatos, kurios gniuždo harmoningos solidarios pilietinės visuomenės tapsmą, sudaro prielaidas įtampoms ir netgi konfliktams kilti.

Todėl, matyt, derėtų pagalvoti, kad į studijų programas derėtų įtraukti atitinkamus kursus, kurie būtų privalomi. Esmė ta, kad ne tik lenkai ar rusai turi gerai žinoti Lietuvos istoriją, papročius, tradicijas ir pan., bet ir patys lietuviai turėtų siekti geriau pažinti šalia gyvenančius bendrapiliečius, nes tai neleistų kilti tautiniams ir tarpkultūriniams konfliktams, padėtų spartinti solidarios harmoningos pilietinės visuomenės tapsmą.

Tarpkultūrinės kompetencijos – kaip ženklai kelyje. Jie turi reikšmę tik tiems, kurie juos atpažįsta, pripažįsta ir įsipareigoja jų laikytis. Visi norime saugiai ir greitai pasiekti tikslą. Todėl negalima jų ignoruoti.

Išvados

- Tarpkultūrinių kompetencijų ugdymas tampa vis labiau neatsiejamu šiuolaikinės visuomenės gyvenimo ir veiklios sudėtinė dalimi, svariu veiksniu mažinant susvetimėjimą, harmonizuojant visuome-

nės santykius ir stiprinant tautinių bei kultūrinių bendruomenių solidarumą.

- Didėjant daugiakultūrinės aplinkos įtakai visoms mūsų gyvenimo sritims, daugiakultūriškumo studijos reiškia pastangas ne tik geriau pažinti kitų kultūrinių bendruomenių elgesio ir mąstymo savitumus ir taip siekti veiksmingesnio bendravimo ir bendradarbiavimo, bet ir patiems greičiau integruotis į naują sociokultūrinę aplinką, atsidūrus svetimoje šalyje.
- Tarpkultūrinių kompetencijų ugdymas svarbus telkiant multikultūrinę komandą versle, nes leidžia ne tik geriau pažinti, bet veiksmingiau panaudoti stipriąsias ir neutralizuoti silpnąsias kultūrinių bendruomenių atstovų savybes ir taip pasiekti geresnį rezultatą.
- Tarpkultūrinių kompetencijų ugdymas padeda plėtoti akademinį (studentų ir dėstytojų) mainus, o įgyta edukacinė patirtis kitų šalių universitetuose sugrįžus skatina kelti aukštesnius reikalavimus, savo aukštojoje mokykloje siekiant gerinti edukacijos kokybę.
- Tarpkultūrinių kompetencijų ugdymas, kuris ligi šio aukštosiose mokyklose dažniausiai pasižymi fragmentiškumu ir eklektiškumu, turėtų tapti neatsiejama būsimo specialisto kompetencijų dalimi, organiškai persmelkiančia kitų – sociokultūrinių ir profesinių kompetencijų – ugdymą. Būtent jis daugiausia lems ne tik asmeninę karjerą, bet ir nacionalinę šalies konkurencingumą bei integracijos į Europos ir globalaus pasaulio procesus spartą.

Literatūra

1. Banks James A., McGee Cherry A. *Multicultural Education*. Needham Heights, MA: Allyn and Bacon. 1989.
2. Berry James W., Poortinga Ype H., Segal Marshall N., Dasen Pierre R. *Cross-cultural Psychology. Research and Applications*. Cambridge, 1992.
3. Beth Fisher-Yoshida. *Reframing Conflict: Intercultural Conflict as Potential Transformation*. Washington: Columbia University Press, 2010.
4. Cerey James W. *Communication as Culture*. Boston: Unwin Hyma, 2006.

5. Conney Davidson S. Leading and Facilitating International Teams. In: M. Berger (ed.). *Cross-cultural team building. Guidelines for more effective communication and negation*. London: The McGraw-Hill Companies, 1996.
6. Cox Taylor J. The Multicultural Organizations. *Academy of Management Executive*, 1991, vol. 5, No. 2, 1991, p. 56–74.
7. Guirdham M. *Communication across Cultures*. West Lafayette, 1999.
8. McGee Cherry A. *Multicultural Education*. Needham Heights, MA: Allyn and Bacon, 1989.
9. Millenous L. M. The Experience of Culture in Multicultural groups: Case Studies of Russian–American Collaboration in Business. *Small Group Research*, 1999, No. 30, p. 280–297.
10. Jančaitytė R., Valevičienė N., Augutienė R., Prakapas R. Tarpkultūrinės kompetencijos didinimas bei įvairovės valdymo gebėjimų stiprinimas. Vilnius: MRU, 2009.
11. Martin J. *Intercultural Communication in Contexts*. Mountain View. 2000.
12. Paurienė G. Tarpkultūrinė kompetencija ir jos ugdymas pareigūnų rengime. *Višuomenės saugumas ir viešojo tvarka: mokslinių straipsnių rinkinys*. Vilnius: MRU, 2011, t. 5, p. 114–128.
13. Samovar L., Porter R. *Intercultural Communication: A Reader*. Belmont, 1997.
14. Sakalauskaitė J. *Universiteto dėstytojų tarpkultūrinės kompetencijos užsienio kalbų dimensija aukštojo mokslo internacionalizacijos kontekste*. Magistro baigiamasis darbas. Šiauliai: ŠU, 2007.
15. Scollon R., Scollon S. *Intercultural Communication*. Oxford: Oxford University Press, 1995.
16. Stagner R. *Ethnic Conflict: International Perspectives*. London, 1987.
17. Tajfel H. Social stereotypes and social groups. In: *Intergroup Behaviour*. J. C. Turner, H. Giles (ed.). Oxford: Oxford University Press, 1984.
18. Ting-Toomey S., Kurogi A. Facework, Competence in Intercultural Conflicts. An updated face-negotiation theory. *International Journal of Intercultural Relations*. 1998, Nr. 22, p. 185–225.
19. Žydžiūnaitė V. Komandinio darbo kompetencijos ir jų tyrimo metodologija. Kaunas: Judex, 2005.
20. Wiseman R. L., Koester J. (ed). *Intercultural Communication Competence*. Newbury Park, 2003.
21. Woodward C. *Identity and Difference*. London: Sage, Open University. 2001.
22. Садохин А. Петрович. *Теория и практика межкультурной коммуникации*. Москва: Высшая школа, 2004.

SOCIOCULTURAL ASPECTS OF TRAINING (LEARNING) OF CROSS-CULTURAL COMPETENCIES

Valdas Pruskus

Summary

Globalization has influence on various spheres of our life, it makes new demands and challenges. It also destroys the existed provisions and stereotypes in regard to the representatives of other nations and cultures and promotes the need for training (learning) of cross-cultural competencies. The article presents the concept of cross-cultural competencies, analyses the features of its levels expression. It reveals the role of training (learning) of cross-cultural competencies in solving the conflicts among various national and cultural societies, in making a multicultural team in a business organization and in seeking the improvement of the quality of the education system. There is also discussed the role of the societies of universities in education of cross-cultural competencies.

Keywords: *competences, intercultural competencies, university, nation, culture, economic progress, stereotype, adaptation, integration.*

Straipsnis įteiktas 2012 vasario 2 d.

Ek34

Ekonomikos ir verslo socialiniai aspektai. Ekonominės ir socialinės politikos studijos: mokslinių straipsnių rinkinys (IX). Vilnius: leidykla „Edukologija“, 2012. 258 p.

ISBN 978-9955-20-799-3

Straipsnių rinkinys pratęsia ankstesnių Lietuvos edukologijos universiteto leidinių tradiciją ir dėmesį sutelkia į aktualius ekonomikos ir socialinės plėtros klausimus.

Intelektinių išteklių vertinimas, žmogiškųjų išteklių valdymas, emigracija, mokesčių sistemos funkcionavimas, tarpkultūrinė komunikacija – tai svarbios ir reikšmingos mokslinių tyrimų sritys, kurias autoriai gvildena savo straipsniuose.

Autoriai tikisi, kad mokslinių straipsnių rinkinys sudomins mokslininkus, dėstytojus ir specialistus, besidominčius socialinės bei ekonominės raidos procesais.

UDK 338.1(474.5)

Redaktorė *Reda Asakavičiūtė*

Maketuotojas *Donaldas Petrauskas*

Viršelio autorė *Dalia Raicevičiūtė*

SL 605. 32,25 sp. l. Tir. 100 egz. Užsak. Nr. 013-009

Išleido ir spausdino leidykla „Edukologija“, T. Ševčenkos g. 31, LT-03111 Vilnius

Tel. +370 5 233 3593, el. p. leidykla@leu.lt

www.edukologija.lt